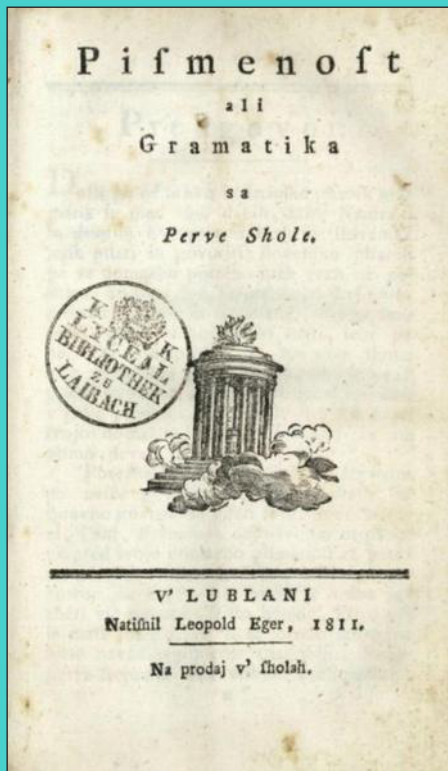

Alenka Divjak

SLOVENSKI PEDAGOŠKI TISK
V BORBI
PROTI POTUJČEVANJU
NAŠE MLADINE
1860-1918

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

37(497.4):050(497.4)«1860/1918»
050(497.4)«1860/1918»

DIVJAK, Alenka

Slovenski pedagoški tisk v borbi proti potujčevanju naše mladine 1860-1918
/ Alenka Divjak. - Ljubljana : Inštitut Nove revije, 2017

ISBN 978-961-7014-02-0

292528128

**SLOVENSKI PEDAGOŠKI TISK
V BORBI
PROTI POTUJČEVANJU
NAŠE MLADINE
1860–1918**

Alenka Divjak

INR | INŠTITUT NOVE REVUE
ZAVOD ZA HUMANISTIKO

KAZALO

Predgovor	7
Uvod	9
Splošni zgodovinski pogled na slovenščino in tuje jezike v šolah na Slovenskem pred začetkom ustavodajne dobe 1861	23
Kratka predstavitev osrednjih pedagoških glasil Učiteljskega tovariša (1861–1941), Popotnika (1880–1941) in Slovenskega učitelja (1900–1944) pred prvo svet. vojno na Slovenskem	37
Odzivi pedagoških glasil na ponemčevanje šolajoče se mladine na Kranjskem, 1861–1918	47
Koroško osnovno šolstvo pred prvo vojno in slovenski pedagoški tisk	91
Boj za preživetje slovenskih osnovnih šol na Spodnjem Štajerskem	119
Slovenski pedagoški tisk v borbi proti potujčevanju slovenskih šol na Primorskem	141
»Leta strahote«	179
Summary: Slovenian pedagogic press in the fight against the national assimilation of the Slovenian youth (1860–1918)	183
Bibliografija	207
Imensko kazalo	217
Stvarno kazalo	223
Krajevno kazalo	227
Recenzentska zapisa	231

SLOVENSKI PEDAGOŠKI TISK V BORBI PROTI POTUJČEVANJU NAŠE MLADINE, 1860–1918

Predgovor

Pedagoški periodični tisk je že od sredine devetnajstega stoletja pomembno vplival na modernizacijo slovenskega šolstva, vplivno vlogo pa bo kljub razvoju številnih in bolj zapletenih medijev ohranil tudi v enaindvajsetem stoletju. Zato ni narobe, če si zaradi obujanja zgodovinskega spomina ogledamo nekatere starejše učiteljske časopise, ki so bili koristni in potrebni zlasti v časih avstro-ogrske monarhije, ko smo na Slovenskem vztrajno razvijali šolstvo kljub mnogim oviram. Nadvse pomembno je, da se je slovensko učiteljstvo v tistih kritičnih časih tudi s pomočjo svojega tiska bolj ali manj uspešno upiralo potujčevanju naših otrok skozi izobraževalni sistem. Zato je škoda, da smo pri zgodovini slovenskega šolstva in pri specialnih didaktikah slovenskega in angleškega jezika le redko omenjali *Učiteljskega tovariša*, *Popotnika*, *Slovenskega učitelja* in druga pedagoška glasila, v katerih je učiteljstvo veliko pozornosti posvečalo potujčevanju slovenskih otrok skozi šolstvo, kar je v veliki meri podpirala tudi šolska zakonodaja na državni in deželni ravni. S temi pedagoškimi glasili sem se srečala precej pozno, ko sem pripravljala seminarsko nalogo o pouku slovenske književnosti v obdobju med obema vojnoma. V teh »zastarelih« učiteljskih glasilih sem odkrivala življenje in delo mnogih odličnih slovenskih šolnikov iz časov pred prvo vojno in med obema vojnoma, ki so si živo prizadevali za slovensko šolo. Pri tem sem obžalovala, da smo pri specialnih didaktikah slovenskega in angleškega jezika tako malo govorili o poučevanju slovenščine in nemščine v habsburški monarhiji in da si nismo zastavljali vprašanja, kakšne krize so slovenski učitelji doživljali pri pouku, ki je vodil v potujčevanje slovenskih otrok. Šele iz teh učiteljskih listov sem spoznavala, kako so slovenski učitelji kljub težavam, oviram in tveganjem skrbeli za poslovenjenje osnovnih šol v slovenskih deželah in kako so si prizadevali, da bi kljub dobro premišljenemu potujčevanju, ki so ga vzpodbujale državne, deželne in lokalne oblasti, mladina ohranila slovensko besedo.

Tovrstna spoznanja so potrebna tudi nam, današnjim učiteljem tujega jezika in materinščine, saj naj bi pri svojem delu skrbeli za ravnovesje med maternim in tujim jezikom in izhajali iz načel, ki so jih razglasili ob *Mednarodnem dnevu materinščine*. Ob branju tega in podobnih dokumentov sem ugotovila, da smo pri predavanjih slovenskega in angleškega jezika premalo govorili o vlogi velikih jezikov v svetu, o njihovem vplivu na nacionalne, manjšinske in domorodne jezike, še bolj pa sem pogrešala védenje o iztrebljanju in izumiranju jezikov. Bolj

ali manj smo zanemarili širšo jezikovno problematiko, ki jo danes rešujejo v Svetu Evrope, EU, OZN in v mnogih drugih mednarodnih organizacijah. Prav tako nismo ničesar slišali o interlingvistiki in esperantu, ki v zadnjem stoletju, v času digitalizacije in globalizacije, odpirata širše poglede tudi na pouk, ohranjanje in varovanje ogroženih jezikov v sodobnem svetu.

Širša sociološka spoznanja na eni strani in bolj narodno in zgodovinsko usmerjena spoznanja na drugi strani so dandanes vedno bolj potrebna tudi slovenskim učiteljem jezikov. Ko spoznavamo več kot stoletno borbo zapostavljenega slovenskega učiteljstva za slovensko šolo in slovenski jezik v njej, se šele zavemo, kakšne nevarnosti so nam pretile v ne tako oddaljeni preteklosti in kakšne so naše naloge pri pouku materinščine in tujih jezikov zlasti danes, v času, ki majhnim narodom kljub velikemu znanstvenemu in tehnološkemu napredku prinaša tudi mnoga tveganja. Ta prispevek je predvsem skromen poskus, da bi opozorili na zamolčano in bolj ali manj pozabljeno zgodovino slovenskih Martinov Kačurjev, ki so v izredno težavnih razmerah razvijali slovensko šolstvo in ohranjali našo materinščino. Na koncu se moram iskreno zahvaliti vsem, ki so mi pri delu svetovali, me spodbujali in potrpeži z mano, da sem ob vsem drugem delu vztrajala do konca in da je ta knjiga končno pripravljena, da ugleda luč sveta.

Uvod

Učitelji tujih jezikov pogosto opažamo, da marsikateremu učencu tuji jeziki povzročajo težave, mu grenijo šolsko življenje in znižujejo učni uspeh, kar nas lahko upravičeno skrbi, saj smo učitelji zaradi tega večkrat izpostavljeni kritiki. Zato je škoda, da se v javnih in strokovnih glasilih bolj redko piše o preteklih in sodobnih težavah pri poučevanju tujih jezikov. Tuji jeziki v svetu in pri nas še vedno marsikdaj služijo kot neke vrste sito, ki loči za šolo bolj motivirane učence od manj motiviranih, kar pogosto vodi tudi do socialnega razlikovanja.¹ V današnjem obdobju globalizacije in številnih mednarodnih stikov je za mnoge bolj ambiciozne mlade znanje tujih jezikov podlaga poklicnega napredka, vzpona in družbenega statusa, istočasno pa stvar osebne zanimanja in osebne rasti. Toda istočasno je danes pozitivna ocena iz tujega jezika potrebna tako rekoč vsem učencem in dijakom za napredovanje v višje razrede in za zaključek osnovne in srednje šole, mnogim pa tudi za nadaljevanje šolanja na terciarni stopnji. V luči vseh teh potreb po uspešnem obvladovanju tujega jezika v šoli, zlasti ker so z raziskavami različnih družbenih skupin ugotovili nad 700 »dobrih razlogov« za učenje tujih jezikov, ki lahko v določeni meri veljajo tudi za slovensko mladino,² je bolj razumljivo, zakaj se v vseh šolah in celo v vrtcih v Sloveniji uvaja pouk tujih jezikov, ki se ga vedno bolj posodablja in za katerega se žrtvuje veliko časa in sredstev, pri tem pa se največkrat pozablja na pasti, ki so povezane s to dejavnostjo v predšolskem in šolskem obdobju. Za tiste učence in dijake, ki jih jeziki manj zanimajo in nimajo namena študirati, je tuji jezik pogosto le šolski predmet, obvezno breme, ki se ga želijo čimprej otresti.³ Učitelji, psihologi in metodiki so zato prisiljeni razmišljati o motivaciji in drugih nejezikovnih dejavnikih, ki vplivajo na učne uspehe pri pouku tujih jezikov zlasti v današnjih časih globalizacije, mednarodnih povezav in mednarodnega sodelovanja.⁴ V tej smeri delujejo tudi številne jezikovne šole, znanstvene ustanove, nevladne in mednarodne organizacije, ki poskušajo izboljšati pouk tujih jezikov.

1 Bazil Bernstein: *Jezik i društvene klase*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1979.

2 Angela Gallagher-Bret: *Seven hundred reasons for studying languages*. Subject Centre for Languages, Linguistics and Area Studies. University of Southampton, 2004; http://www.idiomas.idph.com.br/textos/700_reasons.pdf (30. 10. 2016).

3 Alenka Divjak: *Kako učiti in naučiti tiste, ki si znanja ne želijo: angleščina v triletnih programih srednjega izobraževanja*. Delo, 28. marca 2003, str. 9.

4 Claudia Riemer Bielefeld: *Spracherwerb und Sprachvermittlung. Part II, Motivation zum Englischlernen in Zeiten der Globalisierung*, str. 1–38; <http://www.spz.tu-darmstadt.de/projekt> (30. 10. 2016).

Toda zlasti mednarodne organizacije istočasno skrbijo tudi za varovanje in utrjevanje maternih jezikov. Velikega pomena na tem področju je resolucija UNESCO iz leta 1999, s katero je bil uveden Dan maternih jezikov, ki ga praznujemo 21. februarja in s katerim naj bi pospeševali razvijanje, uporabo in varovanje maternih jezikov.⁵ Po drugi vojni si zlasti UNESCO skupaj z mnogimi vladnimi in nevladnimi organizacijami prizadeva za najširše jezikovne pravice, zlasti za pravice narodnih manjšin. Zato je poleg Splošne deklaracije človekovih pravic izrednega pomena tudi Univerzalna deklaracija jezikovnih pravic, ki so jo leta 1996 sprejeli na Svetovni konferenci o jezikovnih pravicah v Barceloni.⁶ Tudi v Svetu Evrope in EU od vseh začetkov posvečajo jezikovnim pravicam in pouku veliko pozornost. Poleg mnogih resolucij, priporočil in študij so pod pokroviteljstvom te prve evropske organizacije objavili Okvirna evropska navodila za poučevanje, učenje in ocenjevanje jezikov, ki so prevedena tudi v esperanto,⁷ veliko skrb pa so v Svetu Evrope posvetili tudi regionalnim in manjšinskim jezikom ter jezikovnim pravicam.⁸

Že desetletje pred razglasitvijo *Evropskega leta jezikov* leta 2001 so v Svetu Evrope in EU razpravljali o sporazumevanju med evropskimi narodi, o ohranjanju večjezičnosti, o jezikovnih pravicah in izobraževanju, redko pa o odnosih med malimi in svetovnimi jeziki, čeprav slednji vedno bolj ogrožajo nacionalne in manjšinske jezike in s tem kršijo tako osnovne človekove kot tudi jezikovne pravice.⁹ V Svetu Evrope in EU že dolgo razpravljajo o esperantu kot o skupnem evropskem jeziku, s katerim bi preprečili prevlado angleščine in zavarovali ostale jezike. Da bi te predloge izkristalizirali in podkrepili, so esperantisti ob prvem *Evropskem letu jezikov* 2001 v Zagrebu sklicali kongres evropskih esperantistov na temo »*Evropski jezik – utopija ali nujnost?*«. Te predloge podpirajo tudi v *Evropski esperantski zvezi*, kjer si še posebej prizadevajo, da bi kar najbolj racionalno in demokratično uredili jezikovno vprašanje v korist širokim slojem in v podporo stabilnosti EU, kar vključuje tudi bolj ekonomičen in dostopen pouk tujih jezikov. Kot učiteljica angleščine sem poskušala na simpoziju opozoriti, kako bi lahko

5 UNESCO-Education. *International Mother Language Day*, 2002.

6 *Universal Declaration on Linguistic Rights*, UNESCO, Place de Fontenoy 75352, Paris 07 SP 1996, str. 1–14.

7 *Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment. A Guide for Users*. Language Policy Division. Council of Europe, Strasbourg, 2001.

8 *Evropska listina za jezike regij in manjšin*. Slovenska verzija, Svet Evrope, No. 148, Strasbourg, 1996, str. 1–18.

9 Robert Phillipson: *International Languages and International Human Rights*; <http://www.uea.org/info/angle/ed37-angla.html> (30. 10. 2016).

tudi s poukom esperanta skrbeli za večjezičnost, za pouk tujih jezikov, istočasno pa bi ohranjali visoko motivacijo za učenje materinščine in skrbeli za evropsko in nacionalno identiteto.¹⁰

V programih srednjega strokovnega, poklicno-tehniškega in zlasti poklicnega izobraževanja, kjer je predznanje učencev marsikdaj šibkejšo in zanimanje za tuje jezike manjše, se morajo učitelji še bolj potruditi, da dosežejo cilje, ki jih nakazujejo učni načrti. Zaradi skromnejših učnih uspehov in manj spodbudnega učnega okolja lahko prihaja do težav pri vodenju učnih skupin in razredov, zato morajo učitelji globlje spoznavati učence, učno okolje in kritično presoјati lastno in skupno delo. Sama sem to počela z opazovanjem lastnega dela, v razgovorih z dijaki, zlasti pa z akcijskimi raziskavami, kjer so lahko mladi prostovoljno in anonimno povedali, kako doživljajo pouk in medsebojne odnose v razredu, kako gledajo na prihodnost materinščine in angleščine doma in v EU, ki je za mnoge mlade nejasna.¹¹ Ob pripravi teh raziskav sem ugotovila, da v novejših časih tem vprašanju posvečajo pozornost mnogi metodiki, ki priporočajo, da učitelji skupaj z učenci spremljajo in proučujejo pouk, da bi ga izboljšali,¹² uvajajo pa tudi nove metode in tehnike učenja nasploh in pouka tujih jezikov posebej.¹³

Biografije in spomini mnogih znanih Slovencev razkrivajo, da so marsikdaj doživljali šolske krize tudi zaradi tujih jezikov, ki so se v njihovih časih zlasti v srednjih šolah na Slovenskem uporabljali kot učni jeziki, čeprav bi moral ta položaj pripasti slovenščini, ki je bila in je materinščina velike večine prebivalstva na Slovenskem. Mnogi so kot učenci in dijaki že v osnovnih in srednjih šolah Avstrijskega cesarstva (1804–1867) in kasnejše avstro-ogrske monarhije (1867–1918) imeli težave zlasti z nemščino, med obema svetovnima vojnoma pa so bili Slovenci kot pripadniki manjšin v Avstriji in Italiji še huje jezikovno zatirani kot v osovraženi Avstro-Ogrski. Težavno vlogo v avstro-ogrskem obdobju in kasneje med obema vojnoma so imeli zlasti tisti slovenski učitelji, ki so poučevali v pokrajinah, ki jih danes označujemo kot zamejstvo, ker so morali v skrajno neugodnih okoliščinah

10 Alenka Divjak: *Inter la gepatra lingvo kaj bezono de la plurilingveco, Europa simpozio »Europa lingvo-utopio au neceso?«*. Zagreb (Kroatia) la 27an kaj 28an de julio 2001, str. 1–7.

11 Alenka Divjak: *Srednješolci med materinščino in angleščino. Didacta Slovenica*, Pedagoška obzorja, znanstvena revija za didaktiko, 2010, letnik 25, str. 116–131.

12 D. Nunan: *Research Methods in Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. Glej še: C. Richards, C. Lockhart: *Reflective Teaching in Second Language Classrooms*. Cambridge: University Press, 1997. Glej še: M. J. Wallace: *Action Research for Language Teachers*. Cambridge: University Press, 1998.

13 Gordon Dryden in Jeanette Vos: *Revolucija učenja*. Ljubljana: Educy d.o.o., 2001.

slovenske otroke poučevati v nepriljubljenih tujih jezikih, in pri tem pogosto brezplodnem pouku so trpeli učenci in učitelji. Zato je zanimivo vprašanje, kako so slovenski učitelji do prve vojne v monarhiji poučevali nemščino in italijanščino, v Prekmurju madžarščino, kako so sprejemali in prenašali težko breme tega pouka in se borili proti potujčevanju slovenske mladine. Zlasti pa se moramo vprašati, kako se je učiteljstvo pred prvo svetovno vojno v svojem tisku odzivalo na vsiljevanje tujih jezikov v šole v osrednji Sloveniji in v obmejnih pokrajinah. Pred prvo vojno so bile šole v slovenskih pokrajinah v glavnem nemške ali ponemčene, italijanske ali poitalijančene, v Prekmurju pomadžarjene, pojavljale pa so se tudi ideje, da bi se nevarnosti ponemčevanja izognili z ilirizmom.¹⁴ O nemškem pritisku na Spodnjo Štajersko pred prvo vojno in po njej podrobno poroča npr. Janez Cvirn.¹⁵ Iz *Linškega programa* iz leta 1882 in iz poznejših nemških načrtov za prevlado nemštva na Slovenskem pa spoznavamo, da bi po vojni, če bi Nemčija in Avstro-Ogrska zmagali, absolutno prevladovala nemščina tudi pri nas.¹⁶

Iz zgodovinskih del, periodike in člankov v pedagoškem tisku tistega časa je razvidno, da so poleg ekonomskih, političnih in družbenih dejavnikov predvsem tiste šole, ki so uporabljale tuje jezike kot učne jezike, slovenščine pa ne ali kvečjemu prvo in drugo leto kot pomoč pri učenju tujega jezika, pospeševale potujčevanje Slovencev. Tujci so stoletja s svojimi šolami zatirali naš jezik, si nas gospodarsko, politično in kulturno podrejali, nas nacionalno in socialno zatirali in krčili naše narodnostno ozemlje. S protinarodnim šolstvom, z vsiljenim in s škodljivim jezikovnim poukom so tujci usodno vplivali tudi na rezultate razmejitvenih konferenc po prvi in drugi svetovni vojni in s tem na naše gospodarsko, politično, kulturno in šolsko življenje. Na te škodljive pojave nas je zlasti v devetnajstem stoletju pogosto opozarjalo slovensko učiteljstvo. Narodno zavedni učitelji, ki so v monarhiji najbolj občutili germanizacijo, italijanizacijo in madžarizacijo, so kazali očiten odpor do pogosto skrajno neustreznega pouka nemščine in drugih sosednjih jezikov v šolah na Slovenskem vse do konca prve svetovne vojne, razprave o jezikovni politiki in o pouku jezikov, maternega in tujih, pa so se nadaljevale tudi med vojnama v matični Sloveniji in zlasti v zamejstvu.

14 Jože Toporišič: *Fran Ilešič – novoilirec. V: Portreti, razgledi in presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor: Založba Obzorja, 1987, str. 107–144.*

15 Janez Cvirn: *Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem. Maribor: Založba Obzorja, 1997.*

16 A. J. P. Taylor: *Habsburška monarhija, 1809–1918. Zagreb: Znanje, 1990, str. 200–203 in str. 289–298.*

Zgodovinsko ozadje slovenskega šolstva v Avstro-Ogrski bolje razumemo, če osvetlimo gospodarske, družbene, politične, socialne, idejne, jezikovne in šolske razmere ob prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje tudi v širšem evropskem prostoru. Poučna je zlasti Unescova *Zgodovina človeštva*, ki je posvečena kulturi in znanosti, kjer so zanimiva zlasti poglavja o razvoju nacionalnega vprašanja in o političnih in idejnih spremembah ob prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje. Za nas je zanimiv zlasti razvoj jezikoslovja, pedagogike, psihologije in družbenih ved, ki so vplivale na vzgojo in izobraževanje in s tem tudi na pouk jezikov v Evropi in pri nas.¹⁷ Za položaj Slovencev v novejšem obdobju so bili najbolj usodni vzroki, potek in posledice prve svetovne vojne, ki so močno prizadeli naše prednike, vplivajo pa tudi na naše sedanje generacije. O tem nas poučijo mnoge starejše in sodobne splošne in nacionalne zgodovine, zlasti obsežna »svetovna zgodovina«, ki podrobno obravnava drugo polovico 19. in začetek 20. stoletja, ki nas v tej knjigi najbolj zanimata.¹⁸

Še vedno so zelo poučna starejša dela o slovenski zgodovini, npr. Apihovo, ki govori o prebujanju narodnega gibanja v letu 1848,¹⁹ in Malovo, ki podaja pregled prosvetnih in slovstvenih razmer, govori o šolstvu in skrbi za slovenski jezik od predmarčne dobe do nastanka Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, poznejše Kraljevine Jugoslavije, še posebej pa so v tej knjigi pomembna poglavja, ki govorijo o slovenskih osrednjih in obmejnih deželah ter njihovih prizadevanjih za slovenske šole.²⁰ O razvoju slovenskega šolstva, ki nas posebej zanima, se lahko na splošno poučimo tudi iz ustreznih poglavij obsežne *Zgodovine Slovencev*²¹ in iz drugih novejših del o slovenski zgodovini.²² Tako najdemo veliko zanimivih podatkov o

17 Charles Moraze, ur.: *Zgodovina človeštva. Razvoj kulture in znanosti. Devetnajsto stoletje, 1775–1905. V/1, tretji del. Uvod: Pomen devetnajstega stoletja. Ljubljana: DZS, 1976, str. 3–67. Isti: Kulturni vzpon Evrope. Kulturne ustanove. V/2, str. 11–60. Isti: Človekova nova usoda: Devetnajsto stol. V/3, Sklep. Ljubljana: DZS, 1976, str. 477–520.*

18 *Svetovna zgodovina od začetkov do danes. Druga dopolnjena izdaja. Prevod in priredba dela: Die Weltgeschichte. [avtorji izvirnega dela Jochen Bleicken ... [et al.]; glavni urednik Günther Böing; prevod Janez Gradišnik, Roman Zupan; spremembe in nova besedila Bogo Grafenauer; uredil Marjan Krušič; kartografija Marko Žerovnik in Milena Hribar]. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981.*

19 Josip Apih: *Slovenci in 1848. leto. Ljubljana, 1888.*

20 Josip Mal: *Zgodovina slovenskega naroda. Celje: Družba sv. Mohorja, 1931, str. 337–436, 788–812, 849–856, 904–925, 1137–1154.*

21 *Zgodovina Slovencev. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979, ur. Srečo Habič, Zdenko Čepič, et al., str. 505–545–559, 608–619, 704–733.*

22 Ferdo Gestrin, Vasilij Melik: *Demokratska in socialna prebujanja na Slovenskem. Narodnostne in kulturne razmere, 2007; http://www.savel-hobi.net/leksikon/zgodovina_sl/demokrat1.htm*

razvoju šolstva na Slovenskem v bogato ilustrirani *Slovenski kroniki XIX. stoletja*,²³ v prav tako slikovno bogati *Ilustrirani zgodovini Slovencev*²⁴ in v grafično odlično opremljenem in obširno komentiranem *Slovenskem zgodovinskem atlasu*.²⁵

Razen tega so slovensko šolstvo poleg zgodovinarjev raziskovali tudi mnogi pedagogi in kulturni delavci, zlasti po ustanovitvi Slovenske matice, 1864, Slovenskega šolskega muzeja, 1898, Slovenske šolske matice, 1900,²⁶ prve slovenske univerze v Ljubljani, 1919, Oddelka za pedagogiko na Filozofski fakulteti, 1919, Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 1938, in Pedagoškega inštituta v Ljubljani, 1965. Najobsežnejšo raziskavo slovenskega šolstva je po arhivskih virih opravil Vlado Schmidt, ki je veliko pozornosti posvetil položaju slovenskega jezika v šolah in potujčevanju naše šolske populacije. Žal je Schmidt razvoj šolstva na Slovenskem raziskal le od prvih začetkov do leta 1875, izostala pa so desetletja do prve vojne in med vojnoma, ki nas v našem zapisu najbolj zanimajo, saj je šele v teh kritičnih obdobjih polno zaživel slovenski pedagoški tisk, ki je skrbno spremljal dogajanja v našem šolstvu²⁷ in ki ima v tej knjigi osrednjo vlogo. Novejšo zgodovino našega šolstva nazorno prikazuje zbornik ob 100-letnici *Državnega zakona o osnovni šoli* iz 1869, ki ga je izdal Slovenski šolski muzej. Najbolj uveljavljeni povojni pedagogi so v njem opisali, kako se je v zadnjem stoletju razvijal pouk slovenščine, matematike, zgodovine, zemljepisa, prirodopisa in drugih predmetov v osnovni šoli. Za nas so še posebej zanimivi desetletni boji za novi šolski zakon in vzroki za njegov slab sprejem pri Slovencih kljub njegovemu kvantitativno in kvalitativno pozitivnemu vplivu na razvoj šolstva. Poučna je tudi študija o izobraževanju slovenskih učiteljev, ki je do konca prve vojne v glavnem potekalo v nemščini. O borbi proti potujčevanju slovenskih otrok nam veliko pove obširen prispevek o slovenščini kot učnem jeziku in kot šolskem predmetu v osnovnih šolah od leta 1869 do 1969. Še posebno dragoceni pa sta temeljiti razpravi o koroškem in primorskem šolstvu od leta 1869 do 1969, ki

(13. 3. 2017).

23 Jože Ciperle, Bojan Cvelfar, Janez Cvirn, Stane Granda, Igor Grdina, Milček Komelj, Andrej Studen, Nina Hribar, Primož Kočar, Aleksander Lilik, Jonatan Vinkler, ur. Janez Cvirn. *Slovenska kronika XIX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija, 2005.

24 Janez Cvirn, Igor Grdina, Martin Ivanič, Igor Longyka, Janko Prunk, et al.: *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.

25 *Slovenski zgodovinski atlas*, ur. Drago Bajt in Marko Vidic, vodja projekta Tomaž Zalaznik. Ljubljana: Nova revija, 2011.

26 Janez Pastar: *150 let šole kot institucije v luči časa, prostora in ljudi*, 28. 11. 2013; <http://www.tretja.si/akademija-ob-150-letni-sole/> (4. 3. 2017).

27 Vlado Schmidt: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem. I., II., III. del*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.

se ukvarjata s stoletno borbo slovenskega učiteljstva proti potujčevanju mladine v avstro-ogrski monarhiji in med vojnoma v zamejstvu v Italiji, v republiki Avstriji in pozneje v nacistični Nemčiji.²⁸

Gospodarski, družbeni in kulturni razvoj v Evropi je ob koncu devetnajstega in v prvih dveh desetletjih dvajsetega stoletja vidno vplival tudi na avstrijsko in slovensko šolstvo. Z *Državnim zakonom o osnovni šoli*, ki ga je cesar potrdil 14. maja 1869, z boljšim materialnim položajem učiteljstva in z njegovo višjo izobrazbo je naše šolstvo vidno napredovalo. Na razvoj šolstva je močno vplival tudi skokovit napredek naravoslovnih, družboslovnih, humanističnih in drugih znanosti, zlasti psihologije in pedagogike, vendar so napredek in razvoj evropskih narodov in tudi Avstro-Ogrske v teh desetletjih ovirala nacionalistična gibanja in mrzlične priprave na prvo vojno zlasti v Nemčiji, Italiji in drugod po Evropi.²⁹

V nasprotju s temi negativnimi gibanji, ki so ovirala družbeni napredek, pa so lahko ljudje občudovali vedno hitrejši razvoj trgovine, turizma, prometa in sredstev množičnega obveščanja, ki so vsi skupaj omogočali vedno več stikov med državami, narodi, organizacijami in posamezniki. Tudi slovensko učiteljstvo se je povežalo v svoji organizaciji in iskalo stike s sorodnimi združenji v Avstriji in med Slovani, zlasti s Hrvati, Srbi, Čehi in pozneje s Poljaki in Rusi. S tem se je razvijalo sodelovanje med posamezniki, društvi in organizacijami, krepilo pa se je tudi miroljubno mednarodno sodelovanje. V okviru nacionalnih in mednarodnih organizacij so nastajala, se širila in krepila tudi ženska, mladinska, verska, delavska, mirovna,³⁰ jezikovna, pedagoška in znanstvena gibanja, ki so od udeležencev srečanj zahtevala vedno več stikov in znanja jezikov, kar je ugodno vplivalo na razvoj šolstva in pouk tujih jezikov, istočasno pa se je krepila tudi skrb za nacionalne jezike, zaradi česar so politične in šolske oblasti, ustanove in organizacije posvečale vedno več pozornosti jezikovnim vprašanjem in sporazumevanju.

Tako se je ob koncu stoletja izrazilo povečalo zanimanje za *načrtovane mednarodne jezike*, ki so zaradi množičnih osebnih in skupinskih stikov postajali vedno bolj zaželeni in potrebni. O tem so razpravljali tudi na pariški svetovni razstavi leta 1900 in ugotavljali, da bi lahko vsem dostopne *načrtovane*

28 *Osnovna šola na Slovenskem, 1869–1969*, ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.

29 Benedetto Croce: *Zgodovina Evrope v devetnajstem stoletju*. Ljubljana: Založba Hram, 1934, str. 264–290.

30 Rainer Santi: *100 years of peace making. A history of the International Peace Bureau and other international peace movement organisations and networks*. Geneve: International Peace Bureau, 1991; <http://www.santibox.ch/Peace/Peacemaking.html> (20. 10. 2016).

mednarodne jezike uspešno uporabljali v mednarodnih organizacijah, na svetovnih in medvladnih mirovniških konferencah, na kongresih za mir, ob svetovnih razstavah in srečanjih. Med temi jeziki se je najhitreje uveljavil esperanto. Po izdaji prvega učbenika leta 1887 se je ta jezik hitro širil po vsem razvitem svetu in leta 1905 so ga uspešno uporabljali na prvem in na naslednjih stotih esperantskih kongresih,³¹ dobro pa se je obnesel tudi v obrambni vlogi pred agresijo velikih jezikov. Z originalnimi deli, s prevodi, s praktično uporabo tega jezika na kongresih in s poukom v šolah so nadaljevali številne poskuse, ki so pri nekaterih učiteljih ugodno vplivali tudi na teorijo in prakso pouka tujih jezikov.³² Da ostaja esperanto zanimiv tudi za prihodnost, dokazuje več kot sto milijonov zadetkov na omrežju in obsežna bibliografija interlingvistike in esperantologije.³³

Z Dunaja in iz Gradca so ta jezik v obdobju Avstro-Ogrske prinesli tudi na Slovensko, kjer so leta 1910 izdali prvo slovnico esperantskega jezika, ustanovili prvi esperantski krožek in začeli izdajati esperantska glasila.³⁴ Vendar se to gibanje pred prvo vojno na Slovenskem ni moglo bolj razviti, saj so se v teh letih v uradih in šolah zaostrele borbe za slovenski jezik, zato so se za ta mednarodni jezik zanimali le bolj razgledani učitelji. Kljub temu je to zanimivo gibanje v jezikoslovje in jezikovno didaktiko prineslo nove ideje, ki so ostale žive tudi po prvi vojni, med vojnami in v današnjih časih.

Ko govorimo o pouku jezikov na Slovenskem v obdobju Avstrijskega cesarstva in v času Avstro-Ogrske, nas zanimajo predvsem jezikovne politike, jezikovni stiki in vplivi jezikovnega pouka na naš nacionalni razvoj, na naše pretekle odnose s sosedi in na poznejšo usodo rojakov onkraj naših meja. Kljub tedanjemu spodbudnemu razvoju v svetu smo bili Slovenci narodnostno ogroženi zlasti v obdobju avstro-ogrske monarhije, in to zaradi prebujenega nemškega, italijanskega in madžarskega nacionalizma in tujih ali potujčenih šol, kar se Slovincem v zamejstvu v določeni meri dogaja še danes.³⁵ Pričevanja zavednih slovenskih učiteljev tistega časa so ohranjena v slovenski literaturi in v splošni

31 *Jubileo: Jarcento de Esperanto*, red. Mark Fettes. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio, 1988. 162 pages.

32 Rudolf Rakuša: *Metodiko de la esperanto instruado*. Ljubljana: MK, 1970, str. 75–110.

33 Vera Barandovska Frank: *Enkonduka lernolibro de interlingvistiko*. Akademio internacia de la sciencoj. San Marino, 1965. Glej še: Detlev Blanke: *Interlinguistics and Esperanto studies. Paths to the scholarly literature. Language Problems & Language Planning*. Amsterdam 28(2003)2, pp. 155–192.

34 Ljudevit Koser: *Popolna slovnica esperantskega jezika*. Zagreb, 1910.

35 Avgust Brumnik: *Razdrobljenost pravic je del sistema*. V: Koroški koledar, 2003, SPZ Drava, Celovec, str. 34–42.

publicistiki, v spominih koroških, primorskih in štajerskih učiteljev, ki so jih pogosto objavljali pred prvo vojno, med vojnoma in po drugi vojni³⁶ v nekdanjih osrednjih slovenskih pedagoških glasilih, kot so *Učiteljski tovariš* (1861–1941), *Popotnik* (1880–1941) in *Slovenski učitelj* (1900–1944), ki predstavljajo temeljni vir podatkov za to knjigo. Velike vrednosti so zlasti njihovi številni članki, ki govorijo o težavnem razvoju slovenskega šolstva in o težki, toda spoštovanja vredni preteklosti našega učiteljstva.

Mnogi članki v omenjenih pedagoških glasilih pojasnjujejo, zakaj in kako so slovenski učitelji pogosto odklanjali tuji jezik kot obvezni učni predmet zlasti v nižji osnovni šoli in zakaj so še toliko bolj odločno nasprotovali tujemu jeziku kot učnemu jeziku v osnovnih šolah na Slovenskem. Slovenski učitelji so že tedaj razumeli, da tovrstno poučevanje tujega jezika učencem ne prinaša umskega in duševnega napredka, ki je povezan s pametnim in etičnim poukom tujih jezikov. Ugotavljali so, da se je z neprimernim, prezgodnjim in preobsežnim poukom tujega jezika kot učnega predmeta delala škoda maternemu jeziku, ker je bilo le-temu na račun tujega jezika namenjenih manj ur, s čimer so učenci dobivali očitna sporočila o nepomembnosti materinščine, razen tega pa je zmanjkovalo časa za druge predmete, zaradi česar je bil pouk izrazito enostranski. Skratka, mnogi slovenski učitelji so že v preteklosti spregledali, da pri tovrstni uporabi tujega jezika v šoli ni šlo za neobremenjeno poučevanje tujega jezika kot enega izmed šolskih predmetov, ampak da je v tem primeru učenje tujega jezika služilo kot sredstvo za potujčevanje slovenskih otrok. Tak pouk tujega jezika kot učnega predmeta ni bil nič prida, do prave učne in moralne katastrofe pa je prišlo v tistih osnovnih šolah, kjer so učencem podajali snov v tujem jeziku že v začetnih razredih, še preden so le-ti obvladali materinščino v primerni govorni, bralni in pisni obliki. Prav to se je dogajalo v osnovnih šolah na Koroškem in v mnogih osnovnih šolah na Spodnjem Štajerskem in Primorskem, tuji jezik kot učni jezik pa je prevladoval tudi v veliki večini srednjih šol v vseh slovenskih deželah,³⁷ kar je vzbujalo ogorčenje narodno zavedne javnosti vse do razpada Avstro-Ogrske. Odpor zavednih slovenskih učiteljev proti tovrstnemu pouku tujih jezikov in njihovemu zlorabljanju v politične namene ni ostal brez odmeva,

36 Zbornik *Tako smo živeli. Življenjepisi koroških Slovencev*, ur. Marija Makarovič. Celovec: KKZ, Mohorjeva družba, 1–4, 1993–1996.

37 Barbara Potočnik: *Šolski sistem v Avstro-Ogrski monarhiji s poudarkom na šolstvu na Slovenskem (1869–1918)*. Diplomsko delo. Univerza v Mariboru. Filozofska fakulteta. Oddelek za pedagogiko. Maribor, 2010, kjer so v vsakem poglavju o posameznem tipu srednjih šol podani tudi podrobni sezname tovrstnih šol na Slovenskem; <https://dk.um.si/Dokument.php?id=13132> (4. 3. 2017).

zato je bilo učiteljstvo pogosto izpostavljeno kritiki tujih ali potujčenih šolskih oblasti, ni pa manjkalo niti nizkih udarcev. Narodno zavedno učiteljstvo je kljub neizprosni borbi za svoje stanovske, državljanske in človekove pravice v monarhiji našlo voljo in moč tudi za borbo za pravice slovenskega otroka, za njegov materni jezik in za njegovo pravico do razumnega in strpnega pouka tujega jezika. Da bi prišli do celostnega pogleda na poučevanje tako materinščine kot tudi tujih jezikov v šolah na Slovenskem, bi morali poleg obdobja 1869–1918, ki je osrednje obravnavano obdobje v tej knjigi, posebej obravnavati še pouk materinščine in tujih jezikov med obema vojnama, med nemško in italijansko okupacijo na zasedenih³⁸ in osvobojenih ozemljih,³⁹ po drugi vojni⁴⁰ in tudi v samostojni Sloveniji kot članici EU.⁴¹

Zgodovina Slovencev v avstro-ogrski monarhiji⁴² in pred njo razkriva, kako so tujci stoletja posegali po slovenskem narodnem ozemlju, kako smo se narodno prebujali in se vedno bolj zavedali pomena slovenskega jezika za naš obstoj in razvoj. Vedno bolj smo občutili, da nas zlasti v obmejnih pokrajinah poleg gospodarskih in političnih pritiskov ogrožajo tudi vsiljeni tuji jeziki. O boju za pravico do pouka slovenskega jezika in do pouka v njem ter o večinoma neprimernem pouku tujih jezikov v šolah na Slovenskem nas poleg že omenjenih splošnih in nacionalnih zgodovin poučijo tako starejše kot tudi novejši raziskave o zgodovini slovenskega šolstva⁴³ ter biografije in avtobiografije naših narodnih delavcev, med njimi je bilo tudi veliko šolnikov, ki so si pod najtežjimi gmotnimi, družbenimi in idejnimi pogoji prizadevali za razvoj slovenskega šolstva.⁴⁴

38 *Der aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark*. Graz, 1941, str. 1–72. Herausgegeben vom Amte Schulwesen in der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes.

39 Slavica Pavlič, Viktor Smolej: *Partizansko šolstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Borec, 1981. Viktor Smolej: *Prehodne težave pri jezikovnem pouku na naših šolah*. Popotnik, 1945/4-5, str. 80.

40 Rudolf Čeh: *Nekaj pripomb k poučevanju živih jezikov v naših šolah*. *Sodobna pedagogika*, 1950/7-8, str. 193–204.

41 *Sporočilo komisije Evropskemu parlamentu*. *Evropski kazalnik jezikovnih kompetenc*. Komisija Evropske skupnosti, Bruselj, 1. 8. 2005, str. 2–29.

42 A. J. P. Taylor: *Habsburška monarhija, 1809–1918*. Zagreb: Znanje, 1990. Glej še: *Zgodovina Slovencev* [Zdenko Čepič, Stane Granda, et al.]. Ljubljana: CZ, 1979, str. 468–733.

43 Vlado Schmidt: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*. I., II. in III. del. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988. Glej še: Lino Legiša, Alfonz Gspan, Anton Slodnjak, Joža Mahnič, Viktor Smolej, et al.: *Zgodovina slovenskega šolstva*. I–VII. Ljubljana: Slovenska matica, 1956–1971.

44 Slavica Pavlič: *Prizadevni šolniki na Slovenskem v obdobju 1774–1914*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1972.

Ko danes načrtujemo pouk tujih jezikov, se moramo zavedati, kako so pred prvo svetovno vojno v osrednjih, obmejnih in zamejskih okoljih tuji jeziki ogrožali in še ogrožajo slovenski jezik in naš nacionalni obstanek, ker so služili kot sredstvo potujčevanja in izrivanja materinščine iz šol. Po drugi vojni je tovrstna zadržanost do pouka tujih jezikov v osnovni šoli v SR Sloveniji izgubila veliko svoje moči, bilo pa je potrebno upoštevati tedanje družbene potrebe in materialne možnosti, ki so bile v začetku omejene. Zaradi pomanjkanja šolskih zgradb, učiteljev, učbenikov in učil je bilo po vojni precej težav, vendar se je v osnovnih in srednjih šolah pouk tujih jezikov vsebinsko in metodično hitro razvil. V pedagoškem tisku je bilo tem vprašanjem od vseh začetkov posvečenih precej razprav, ki so se jih udeleževali zlasti osnovnošolski učitelji tujih jezikov, ki so morali v prvih letih premagovati marsikatero težavo, pri čemer niso varčevali s kritikami. Eni so kritizirali splošno uvajanje tujih jezikov v osnovne šole in njihovo vsiljevanje vsem učencem,⁴⁵ medtem ko je druge motila vedno večja prevlada angleščine na račun drugih jezikov.⁴⁶ Pri tujih jezikih je bilo v prvih letih veliko slabih ocen, zato so nekateri učitelji predlagali, da bi v višje letnike napredovali tudi učenci z negativno oceno.⁴⁷ O slabih učnih uspehih pri tujih jezikih so govorili v republiški skupščini,⁴⁸ v šolah pa so učitelji med drugim razpravljali o idejnosti pri pouku tujih jezikov in o uvajanju esperanta v reformirane obvezne šole.⁴⁹ Vpliv angleščine kot prevladujočega tujega jezika v naših šolah smo občutili takoj po koncu druge vojne, po šolski reformi 1958, ki je uvedla enotno osemletno osnovno šolo, v času usmerjenega izobraževanja v osemdesetih letih dvajsetega stoletja⁵⁰ in po osamosvojitvi 1991, zlasti pa po vstopu Slovenije v EU, 2004, ki v svoji ustavi sicer skopo zagotavlja multijezičnost držav in večjezičnost posameznikov, zvito pa zamlči uvajanje angleščine v ustanove EU, šole in javno življenje držav članic.⁵¹ Kljub dobrim željam, da bi državljani EU obvladali več jezikov in ohranjali nacionalne in

45 Pavel Planinšek: *Problem tujega jezika v obvezni šoli. Prosvetni delavec*, 1957/21-22, str. 3.

46 Jurij Zdovc: *Angleščina za vsako ceno? Prosvetni delavec*, 1965/46, str. 4.

47 D. Križaj: *Osnovna šola in tuji jeziki. Prosvetni delavec*, 1968/10, str. 4-5.

48 M. K.: *Iz republiške skupščine. Koliko tujih jezikov v šoli? Prosvetni delavec*, 1968/3, str. 1-2.

49 An.: *Dopis Federacije esperantistov zvezni komisiji za reformo šolstva. Prosvetni delavec*, 1956/13, str. 2.

50 *Že leta 1978 so v osnovnih šolah uporabili 75 % časa za pouk angleščine, za nemščino 25 %, uvedli pa so tudi nekaj ruščine in francoščine. (Vitka Kolar, Boris Klemenčič, Milka Suknaič, Karel Kos: Tuji jeziki v osnovnih in srednjih šolah, predlog sprememb. Vzgoja in izobraževanje, 1978/5-6, str. 49-56).*

51 Robert Phillipson: *English, a cuckoo in the European higher education nest of languages? European Journal of English Studies*, 2006, 10/1, str. 13-32.

manjšinske jezike,⁵² povsod prevladuje angleščina in ogroža mnoge, zlasti manjše jezike.⁵³ Za demokratično življenje v Evropi in jezikovno raznolikost si od nekdanj prizadeva tudi Svet Evrope, vendar nedosledno, saj po drugi strani v svojih uradih in publikacijah uporablja v glavnem angleščino in francoščino,⁵⁴ zato je potrebno tudi v sedanjosti razmišljati o položaju slovenščine v naši družbi in zlasti v šoli.

Povsod uvajana angleščina nesorazmerno bremeni državo, starše in mladino, izriva druge tuje jezike iz slovenskih šol in pomaga pri enostranskem oblikovanju našega družbenega, političnega, ekonomskega in kulturnega okolja.⁵⁵ Angleščino se vedno bolj uvaja v vrtce, osnovne in srednje šole ter na univerzo, kateri vedno bolj vsiljujejo tudi predavanja v tem jeziku,⁵⁶ namesto da bi se tuji študenti kot doslej učili slovenščine.⁵⁷ Vprašati se moramo, ali se pri pouku tujih jezikov v naših šolah ponavljajo časi habsburške monarhije, ali gre tudi pri nas za dobro zakrinkano potujčevanje, za tujo prevlado pod gesli in pretvezami modernizacije in globalizacije,⁵⁸ za ogrožanje slovenskega jezika doma in za mejami, za dobro znani jezikovni imperializem, ko pouk tujih jezikov služi kot sredstvo za potujčevanje.⁵⁹ Zato je tudi danes potrebno razmišljati o nekdanjih časih, ko so nas z vsiljevanjem tujih jezikov v šole na Slovenskem ogrožali tujci in kako ob sodobnem pouku tujih jezikov in tudi esperanta bolj kot doslej varovati naš jezik, kulturo in narodno identiteto.⁶⁰

52 Evropska konferenca o večjezičnosti. Pariz, 24. in 25. november 2005. Osnutek Evropske listine o večjezičnosti.

53 Joanna Siemianowska: *The Position of English. The Constellation of Languages in the European Union*. University of Groningen, 2006 (1–14).

54 Council of Europe: *Linguistic diversity for democratic citizenship in Europe. Towards a framework for language education policies*. Proceedings, Innsbruck, Austria, 10–12 May, 1999, str. 137.

55 Monika Kalin Golob: *Sodobni pogledi na ogroženost slovenščine*. Javnost, Vol. 1 (1994, 3, str. 23–37), (Jezik za danes in jutri. Ur. Inka Štrukelj, Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. Zbornik referatov na II. kongresu, Ljubljana, 8. 10.–10. 10. 1998. Glej še: Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko. 2007–2011. Predlog: EVA: 2006-3511-0002. Poučevanje tujih jezikov. Slovenija 1999–2000. Eurydice, enota Slovenija. Min. za šolstvo in šport, maj 2001, str. 1–15).

56 Nevenka Žolnir: *Pot v večjezično družbo. En korak naprej, dva nazaj*. Delo, 30. sept. 2010, str. 5.

57 Marko Snoj: *Državotvorni narodi tujce naučijo svoj jezik*. Delo, 4. nov. 2016.

58 Max Hans-Jürgen Mattusch: *Globalisierung und europaeischer Fremdsprachenunterricht*, str. 1–16; http://www.lingviko.net/db/07_MATTUSCH.htm (20. 10. 2016).

59 Boža Krakar Vogel: *Strategije razprodaje slovenščine na šolski vertikali*. Pogledi, 23. 2. 2011.

60 Alenka Divjak: *Esperanto med materinščino in tujimi jeziki, nekaj vidikov jezikovne*

Pred prvo svetovno vojno so avstro-ogrske oblasti, med drugo vojno pa okupatorji na škodo slovenskih otrok zlorabljali jezikovni pouk z vsiljevanjem tujega jezika in s pogostim poukom šolskih predmetov v tujem jeziku. Bolj razgledani in narodno zavedni slovenski učitelji so od nekdaj iz narodnoobrambnih, pedagoških, psiholoških in didaktičnih razlogov odločno zavračali pouk nemškega, italijanskega in madžarskega jezika v vlogi šolskega predmeta v nižjih razredih osnovne šole, še bolj odločno pa so nasprotovali pouku šolskih predmetov v teh jezikih. Kot je razvidno iz slovenskega pedagoškega tiska, so številni strokovnjaki in učitelji že nekoč odsvetovali pouk tujega jezika, dokler otroci ne postanejo pismeni v materinščini, danes pa se že malčke v vrtcih in šolarje v nižjih razredih osnovne šole po nepotrebnem obremenjuje s tujimi jeziki. Bibliografije o zgodnjem učenju tujih jezikov dokazujejo, da nekateri psihologi, pedagogi, jezikovne šole in pretirano ambiciozni starši tak pouk podpirajo.⁶¹ Zgodnje učenje tujih jezikov in pouk več jezikov spodbujajo tako različni organi Sveta Evrope in EU kot tudi številne jezikovne šole,⁶² poraja pa se vprašanje, ali se tovrstne ustanove dovolj zavedajo težav, povezanih z zgodnjim učenjem tujih jezikov.

Zlasti pouk angleščine je postal donosen posel predvsem za angleško govoreče dežele, dobro plačano ali celo brezplačno sredstvo za politično, gospodarsko in kulturno obvladovanje dežel in narodov, zlasti pa orodje za spreminjanje miselnosti otrok in mladih.⁶³ Na pretekla in sodobna jezikovna vprašanja moramo opozarjati zato, da bi bili Slovenci kot narod bolj pozorni na to, kje, kdaj, kako in zakaj smo bili žrtve jezikovnega nasilja, narodnega zatiranja in gospodarskega izkoriščanja in kaj se lahko iz naše pretekle jezikovne in šolske politike naučimo za sodobnost in prihodnost.⁶⁴ Še pomembneje pa je, da smo sposobni na najširši družbeni ravni in kot narod razločevati med poučevanjem tujih jezikov, s katerim dosegamo pozitivne osebne in družbene cilje, in poučevanjem tujih jezikov, ki služi kot krinka za izrivanje maternega jezika iz slovenskih šol. Da bi se lažje

identitete. *Anthropos* 3-4 (207–208), 2007, str. 223–235.

61 Eike Thuermann: *Bibliographische Hinweise aus meinen Zettelkaste: Begegnung mit Sprachen in der Grundschule*. Landesinstitut fuer Schule und Weiterbildung. Soest, 2000.

62 Peter Edelenbos, Richard Johnstone, Angelinka Kubanek: *The main pedagogical principles underlying the teaching of languages to very young learners. Final Report of the EAC 89/04, Lot study*, European Commission, 2006.

63 Robert Phillipson: *English to transform the students' whole world. A clarification of the 1961 Anglo-American conference report*; <http://www.esperanto-sat.info/article609.html> (10. 10. 2016).

64 Emily van Someren: *The EU Language Regime: Lingual and Translational Problems*. Utrecht University, 2004, str. 1–42.

in uspešneje soočali s sodobnimi jezikovnimi problemi in pastmi pouka tujih jezikov, je torej potrebno še enkrat pogledati v preteklost na Slovenskem in ravno obdobje avstro-ogrske monarhije, 1867–1918, ki ga zaradi obilja ohranjenih virov relativno dobro poznamo, ponuja številne dokaze, da na področju pouka tujih jezikov ni vse zlato, kar se sveti.

V tej knjigi nas zato zanima, kako smo bili Slovenci v obdobju Avstro-Ogrske v osrednji Sloveniji, v obmejnih pokrajinah, zlasti pa v današnjem zamejstvu, deležni pouka tujih jezikov in kako je to vplivalo na naš gospodarski, socialni, politični in kulturni razvoj kot tudi na položaj materinščine v šolah na Slovenskem. Vse do leta 1918 so o pouku jezikov na Slovenskem odločali tujci, predvsem Nemci, ki so z raznimi omejitvami dovolili materinščino le v osnovnih in nekaterih drugih šolah na Kranjskem, zatirali pa so jo zlasti na Koroškem in Spodnjem Štajerskem, skupaj z Italijani pa tudi v Primorju, kar je oviralo učenje in pouk drugih modernih jezikov na Slovenskem. Med vojnama so pouk tujih jezikov načrtovali v prosvetnem ministrstvu v Beogradu,⁶⁵ med NOB so v partizanskih srednjih šolah poučevali zavezniška jezika, ruščino in angleščino. Po drugi vojni, zlasti po tranziciji, je, kot smo videli, v slovenskih šolah prevladala angleščina, s čimer so se v šole poleg vrnitve starih pojavili še novi jezikovni problemi, poleg jezikovne monokulture zlasti nevarnost potujčevanja in odtujevanja otrok in mladine, proti čemur smo se stoletja bolj ali manj uspešno borili. Skratka, če se hočemo dandanes kot narod uspešno in inteligentno soočiti z naštetimi težavami in pastmi pouka tujih jezikov in materinščine, moramo dobro poznati preteklost, v kateri smo se srečevali s podobnimi in enakimi izzivi, in obdobje Avstro-Ogrske je kot nalašč za tovrstni premislek in opomin.

65 *Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1936, str. 3–29.*

Splošni zgodovinski pogled na slovenščino in tuje jezike v šolah na Slovenskem pred začetkom ustavodajne dobe 1861

Habsburška monarhija je bila jezikovno in narodnostno najbolj pestra država v Evropi, zato je oblast na Dunaju težila h gojenju in utrjevanju skupnega, seveda nemškega jezika. V tem duhu je bilo organizirano zlasti predmarčno osnovno, srednje in visoko šolstvo, ki so ga poskušali v obdobjih narodnega preporoda in prebujanja v različnih deželah monarhije v drugi polovici devetnajstega stoletja vsaj nekoliko prilagajati narodnostnim, političnim in gospodarskim potrebam »zgodovinskih« in močnih nenemških narodov, zlasti Čehov, Madžarov in Poljakov, medtem ko smo Slovenci, ki smo veljali za nezgodovinski in šibek narod, ostali na področju šolstva tako kot tudi na drugih področjih zapostavljeni do razpada monarhije.⁶⁶ Tudi v monarhiji je šlo, podobno kot v drugih predelih Evrope, za podrejanje manjših narodov večjim. Jezikovno in politično so bili diskriminirani in ogroženi manjši nepolitični in »nedržavni« evropski narodi, ki so težko ohranjali svoje jezike in so le z velikimi žrtvami ustvarjali svojo kulturo.

Pouk tujih jezikov, zlasti nemščine, so v šole na Slovenskem uvažali v skladu z razvitostjo nemško-avstrijske in slovenske družbe ter v skladu z razvojno stopnjo šolstva v posameznih obdobjih in še zlasti pod vplivom družbenih potreb večinskih narodov, v tem primeru Nemcev, Madžarov in Italijanov, medtem ko so družbene in gospodarske potrebe ostalih narodov ostale spregledane. V zgodnjem srednjem veku so v stolnih, samostanskih, župnijskih in drugih šolah pod cerkvenim pokroviteljstvom poučevali predvsem latinščino in vzgajali cerkveni naraščaj.⁶⁷ Mestne šole, ki so pri nas začele nastajati v 13. stoletju, so se polagoma osvobajale nadzora duhovščine, ki je imela monopol na področju šolstva, in so mladino šolale predvsem za praktične poklice. V njih se je pričela namesto latinščine uveljavljati materinščina učencev, na slovenskem narodnostnem ozemlju bi to morala biti slovenščina, vendar jo je v notranjosti izrinila nemščina, v obmorskih krajih pa italijanščina, kar pomeni, da je bil slovenski otrok na ta način za več stoletij oropan možnosti za izobraževanje v lastnem jeziku.⁶⁸

66 France Kidrič: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature. Slovenska matica v Ljubljani, 1929–1938*, str. 139–140.

67 Vlado Schmidt: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, I–III. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988*, str. 19–24.

68 Ibid., Schmidt, *Zgodovina ...*, I., 1988, str. 29–30. Glej še: Jože Ciperle, Andrej Vovko: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987*, str. 13.

Za slovenski narodni razvoj je izredno pomembno obdobje protestantizma, ko smo dobili prve slovenske knjige, s katerimi smo kljub stoletnim pritiskom nemščine ohranili in razvili slovenski jezik, enako pomembno pa je bilo tudi dogajanje na področju šolstva, z zametki osnovne šole in z ustanovitvijo gimnazije. Po Schmidtovih raziskavah se je Trubarjev osnutek šol na Slovenskem že zelo približal moderni definiciji osnovne šole, ki je zajeta v treh temeljnih točkah: 1. splošno izobraževalna šola za vse sloje in oba spola; 2. za sprejem vanjo ni zahtevana nobena predizobrazba; 3. učni jezik mora biti materinščina. Svojo zamisel o šolah, ki učijo tudi branje in pisanje, je Trubar predstavil v svojem prvem abecedniku iz 1550, *Abecedarium vnd der klein Catechismus In der Windischen Sprach*: šola za vse, vsekakor ni imel v mislih stanovske šole, ki je bila šola za stan, poklic. Še bolj jasen je v *Ta pervem dejli tiga noviga testamenta* (1557), da naj se v branju in pisanju poučuje tudi tista mladina, ki naj bi jo obdržali doma, in v šoli naj se uporablja slovenski jezik. V ta namen je izdal *Abecedar* v latinici, 1555, in *Abecedarium oli tablico*, 1566, medtem ko je v *Cerkovni ordningi* iz 1564 »zapisal zahtevo, da bi imela vsaka fara svojega učitelja. Učitelji naj bi mestne in kmečke otroke, dečke in deklice, učili slovensko brati in pisati ter katekizma.«⁶⁹ Schmidt sklepa, da se je Trubar boril za slovenske osnovne šole v mestih, trgih in na podeželju, omenja šolo tudi za deklice. Šole so bile v Brežicah, na Ptuj, na Bledu, v Kamniku, Žužemberku, Brežah, Velikovcu, Črnomlju, Metliki, Idriji, Velenju itd., vendar je vprašanje, koliko teh šol je bilo dejansko elementarnih. Da so ljudje na podeželju znali brati slovenske knjige, trdi Trubar v predgovoru k svojemu *Ta celemu novemu testamentu*, 1582, kar pomeni, da so otroci poleg verouka dobivali osnovno pismenost v materinščini.

V nasprotju z zametki osnovne šole na Slovenskem, utemeljeni na materinščini, je protestantska gimnazija temeljila na tujih jezikih, zlasti latinščini, ki je bila tedaj jezik znanosti in pogoj za vpis na univerzo. Prevladovalo je prepričanje, da je za poznavanje stvari najprej potrebno obvladati besedo, tj. poznavanje jezikov, mišljena je bila predvsem latinščina, nato pa sledi poznavanje stvari: jus, teologija, medicina, kar je bila naloga univerze.⁷⁰ Prvi gimnaziji na slovenskem narodnostnem ozemlju, poimenovani deželni ali stanovski šoli, ki sta na pobudo plemstva nastali v dobi protestantizma v Celovcu, 1553, in v Ljubljani, 1563, sta imeli po Schmidtu gimnazijsko stopnjo in sta omogočali vpis na univerzo brez dodatnega šolanja.⁷¹ Iz šolskih redov ali »naredb« stanovske šole v Ljubljani je

69 Schmidt, *Zgodovina ...*, I., 1988, str. 47–57; Ciperle-Vovko, *Šolstvo ...*, 1987, str. 20.

70 Jože Ciperle: *Klasični jeziki in učne ustanove pri Slovencih do leta 1918*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1981, str. 9.

71 Schmidt, *Zgodovina ...*, I., 1988, str. 65–68, str. 69–70.

razviden položaj, ki ga je na tej šoli imel pouk jezikov. Glavni predmet je bila latinščina, vendar so se profesorji v določeni meri prilagajali socialnim in jezikovnim razmeram slovenskih otrok predvsem v nižjih razredih, tako da je bila na začetni stopnji slovenščina pomožni učni jezik, sredstvo za učenje latinščine in nemščine ter sredstvo za versko vzgojo, medtem ko je bila v višjih letnikih njena uporaba prepovedana. V prvem in drugem letniku so učili katekizem v slovenščini, za kar so uporabljali Trubarjev prevod malega Brenzovega katekizma v slovensko-nemški priredbi iz 1567. Učili so tudi slovensko branje, za kar so uporabljali dva učbenika, verjetno Kreljevo *Otročjo Biblijo* iz leta 1566 in Bohoričevo delo *Elementale Labacense cum Nomenclatura trium linguarum latinae, germanicae et slavonicae*.⁷² Kot pogovorni jezik med učenci je bila slovenščina prepovedana tudi v prvem razredu, vseeno pa pravila o učnem jeziku niso bila tako stroga, da učitelji ne bi smeli česa razložiti v slovenščini. Za to prepoved nista bila kriva prva ravnatelj šole, Adam Bohorič in njegov naslednik Nikodem Frischlin,⁷³ temveč nadzorniki, ki so pregledali Frischlinov šolski red.⁷⁴ Slovenskim dijakom je bilo toliko težje, ker so se morali pred latinščino naučiti tudi nemščine, zato je bila leta na ljubljanski šoli izjemoma tudi učni predmet, ker je večina dijakov ni znala, vendar je bila kot pogovorni jezik v zadnjih treh razredih prepovedana, ker je bil glavni smoter šole znanje latinščine in deloma grščine, čemur so bili prilagojeni učni načrti, metode in učna sredstva.⁷⁵ Tudi v Nemčiji nemščina dolgo ni bila učni predmet na gimnaziji, ker so predpostavljali, da jo učenci že znajo, bila je celo prepovedana,⁷⁶ podobno so v Angliji na gimnazijah zanemarjali angleščino,⁷⁷ v skladu s tedanjim prepričanjem, da je gimnazija jezikovna šola, ki mora naučiti predvsem latinščino.

Raziskovalci protestantizma in katoliške protireformacije ugotavljajo, da je bila s propadom osnovnih šol in zlasti s prekinjenim izdajanjem slovenskih knjig povzročena slovenski književnosti in šolstvu velika škoda. Toda tudi

72 Schmidt, *Zgodovina ...*, I., 1988, str. 79–80. Ljubljanska začetnica z besednjakom treh jezikov v latinščini, nemščini in slovenščini.

73 Izčrpen pregled življenja in dela Nikodema Frischlina podaja Stanislav Južnič: Rektor Nikodem Frischlin v Ljubljani od 1582 do 1584. *Šolska kronika*, letnik 1, 2008/17, str. 28–50.

74 Mirko Rupel: Reformacija. V: *Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike*, ur. Lino Legiša z Alfonzom Gspanom. Ljubljana: Slovenska matica, 1956, str. 187–260, str. 246.

75 Schmidt, *Zgodovina ...*, I., 1988, str. 76–85; Rupel, *Reformacija*, str. 246; Ciperle-Vovko, *Šolstvo ...*, str. 24–25.

76 Jože Ciperle: *Gimnazije in njihov pouk na Slovenskem do srede 19. stol.* Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1976, str. 14.

77 A. K. Pugh: *A history of English teaching*. V: Neil Mercer and Joan Swan. Ed.: *Learning English. Development and Diversity*. Routledge, 1966, pp. 159–198.

v obdobju protireformacije in baroka je pri bolj razgledanih sodobnikih na Slovenskem prevladovalo spoznanje, da šolstvo v slovenščini dejansko ne obstaja. Tako so še v sredini osemnajstega stoletja ugotavljali, da se slovensko nikjer ne poučuje, da se Slovenci vzgajajo tudi na Kranjskem v vseh šolah v nemškem jeziku.⁷⁸ Pravih osnovnih šol do razsvetljenstva na Slovenskem niso poznali, delovale so le redke »elementarne stanovske šole«, ki so učence pripravljale za vstop v jezuitske gimnazije, ki so delovale v vseh večjih mestih in so bile v celoti posvečene pouku jezikov, zlasti latinščine.⁷⁹ Za sprejem v prvi razred so jezuiti zahtevali pismenost v nemščini in nekaj latinščine, slovenščine na jezuitskih gimnazijah na Slovenskem niso uporabljali nikjer, razen pri krščanskem nauku, pri raznih slavnostih in procesijah.⁸⁰ Veliko je bilo razprav o metodiki pouka latinščine in o vzgojnih tehnikah jezuitov, kot je to v svoji knjigi celostno predstavil Matej Hriberšek.⁸¹ Prednost v jezuitskih šolah so imeli bogati meščani in plemiči, jezuiti pa so podpirali tudi revne dijake, če so od njih pričakovali poznejše sodelovanje, in so dejansko omogočili najvišjo izobrazbo tudi nadarjenim pripadnikom nižjih slojev. Pri tem početu jezuiti niso bili osamljeni, enako so namreč ravnali tudi drugi meniški redovi, kar je motilo posvetno oblast, ki je hotela višje šolstvo in z njim povezane službe in položaje ohranяти za pripadnike višjih družbenih plasti, in to je bil tudi eden od razlogov za zapiranje samostanov in razpuščanje meniških redov v času razsvetljenstva.⁸² Jezuiti so uvažali teološke in filozofske »višje študije«, zanemarjali so medicino in pravo, z osnovnimi šolami se niso ukvarjali, razen v izrednih primerih, ko ni bilo elementarnih

78 Mirko Rupel: *Protireformacija in barok. V: Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike*, ur. Lino Legiša z Alfonzom Gspanom. Ljubljana: Slovenska matica, 1956, str. 263–325, str. 304; Schmidt, *Zgodovina ...*, I., 1988, str. 105.

79 Schmidt, *Zgodovina ...*, I., 1988, str. 107–108.

80 Peter Svetina: *Raba slovenščine v jezuitskem kolegiju v Ljubljani*, str. 235–240. V: *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): zbornik razprav*, urednik Vincent Rajšp. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU: Provincialat slovenske province Družbe Jezusove: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete, 1998 (*Redovništvo na Slovenskem*: 4), str. 238.

81 Matej Hriberšek: *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu: 1848–1945* (419). Ljubljana: Znanstveno raziskovalni center Ljubljana, 2005.

82 Jože Ciperle: *Terezijanska šolska reforma in ljubljanske latinske šole*, str. 37–47. V: *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): zbornik razprav*, urednik Vincent Rajšp. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU: Provincialat slovenske province Družbe Jezusove: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete, 1998 (*Redovništvo na Slovenskem*: 4), str. 41–43.

šol in so morali sami poskrbeti za svoj gimnazijski naraščaj, toda to je bilo le začasno stanje.⁸³

Proti sredini osemnajstega stoletja se je za srednje in visoko šolstvo vedno bolj zanimala država. Na tej točki običajno pomislimo na Marijo Terezijo (1740–1780) in njene pritiske na jezuitski red v smislu posodabljanja pouka, obsežnejšega poučevanja naravoslovja in večje uporabe nemščine v jezuitskih gimnazijah, vendar se je ob tem potrebno zavedati tudi dejavnosti njenega očeta, Karla VI. (1711–1740), ki se je prav tako kot Marija Terezija zavedal potrebe po modernizaciji šolstva in države kot celote in je zahteval več naravoslovja in nemščine v jezuitskih gimnazijah že v svojem patentu iz 1735,⁸⁴ vendar svojih reformnih načrtov zaradi neugodnih razmer doma in v tujini nikakor ni mogel tako uspešno uresničiti, kot je to pozneje uspelo njegovi hčeri. Marija Terezija je dosegla, da so jezuiti v svoje gimnazije uvedli več nemščine, kar so storili v Ljubljani leta 1770, v Gorici pa leta 1772, prav tako so uvedli več naravoslovja, vendar so njihove reforme ostale površinske. Jezuitsko šolstvo v drugi polovici 18. stol. se habsburški monarhiji ni več zdelo primerno sredstvo za razvoj znanosti in širjenje razsvetljenskih idej, zato je država po papeževi ukinitvi jezuitskega reda 1773 sama prevzela skrb za srednje in višje šole v habsburški monarhiji.⁸⁵

Prva reforma gimnazij, za katero je bil odgovoren piarist Gratian Marx (1721–1810), je bila potrjena že 1775, izpeljana pa v naslednjih letih.⁸⁶ Nekoliko so razširili pouk naravoslovja, uvedli zgodovino in zemljepis, toda glavna je bila še vedno latinščina, ki je bila v zadnjih razredih tudi učni jezik. Nemščina še ni bila učni predmet, učenci so jo spoznavali pri prevajanju iz latinščine v nemščino in obratno, »slovenščina na gimnazijah ni imela nobenega opravka«,⁸⁷ edina izjema je bila nekoliko pozneje mariborska gimnazija, kjer je bila slovenščina na prehodu iz 18. v 19. stol. neobvezen predmet.⁸⁸ Namesto redovnikov so po reformi srednjih šol uvajali posvetne profesorje, ki so jih izobraževali na reformirani univerzi, vendar so zlasti zaradi varčevanja in tudi pomanjkanja posvetnih profesorjev marsikje še vedno zaposlovali redovnike, zlasti piariste in benediktince, ki so bili pri oblasti dobro zapisani že pred razpustitvijo jezuitskega reda, ker so dajali več prostora naravoslovju in živim jezikom in ker so bili pripravljeni sodelovati s posvetnimi oblastmi na področju šolstva.

83 Ciperle, *Klasični jeziki ...*, 1981, str. 12; Ciperle, *Gimnazije ...*, 1976, str. 22.

84 Schmidt, *Zgodovina ...*, I., 1988, str. 142; Ciperle, *Terezijanska reforma ...*, 1998, str. 41–42.

85 Schmidt, *Zgodovina ...*, I., 1988, str. 149–150; Ciperle-Vovko, *Šolstvo ...*, 1987, str. 42–43.

86 Ciperle-Vovko, *Šolstvo ...*, 1987, str. 43.

87 Schmidt, *Zgodovina ...*, I., 1988, str. 273.

88 Ciperle-Vovko, *Šolstvo ...*, 1987, str. 43.

Toda kljub sodelovanju benediktincev in piaristov je bilo pomanjkanje učnega osebja še vedno tolikšno, da je vlada k poučevanju na reformiranih gimnazijah pritegnila tudi bivše jezuite. Vsekakor so po državnem prevzemu srednjega šolstva gimnazije kljub večjemu poudarku na naravoslovju in matematiki zadržale svoj latinski in stanovski značaj.⁸⁹

Preporodna gibanja v osemnajstem stoletju, ki so zajela tudi mnoge manjše evropske narode, so prav tako vplivala na narodno in politično prebujanje Slovencev,⁹⁰ ki so se začeli odločneje potegovati za slovenščino v šolah. Slovenščino kot učni jezik je v nemškem uvodu svoje slovnice leta 1768 zahteval Marko Pohlin (1735–1801),⁹¹ pozneje tudi drugi razsvetljenci, zlasti Valentin Vodnik (1758–1819), velike zasluge za vpeljavo slovenščine v osnovne šole pa ima Blaž Kumerdej (1738–1805), ki je imel na področju osnovnega šolstva velik vpliv na Marijo Terezijo, ki je po odpravi jezuitskega reda leta 1773 in po prevzemu njegovega srednjega in višjega šolstva uredila tudi osnovno šolstvo, ki so ga jezuiti zanemarjali. To je storila na podlagi skrbnih poizvedovanj in na pobudo Blaža Kumerdeja, ki je 1773 izdelal *Domoljuben načrt, kako bi se dalo kranjsko stanovalstvo najuspešneje poučevati v pisanju in branju*. Načrt je predlagal uvedbo slovenščine v osnovne šole, s pomočjo katere se bodo otroci naučili nemščine, imeli bodo pouk o verskih in gospodarskih zadevah in seznanjali se bodo z državljanskimi dolžnostmi.⁹² Leta 1774 je cesarica kljub nasprotovanju duhovščine izdala »*Splošno šolsko naredbo*«, prvi pravi osnovnošolski zakon, s katerim je habsburška monarhija prvič uvedla splošno učno obveznost,⁹³ katere avtor je bil opat avguštinskega samostana v Saganu v Šleziji, Johann Ignaz von Felbiger (1724–1788).

Velika težava »naredbe« je bila njena odločenost, da ne bo razvijala enotne osnovne šole in vzpodbujala skupnega šolanja otrok vseh družbenih slojev. Še vedno je bilo namreč samoumevno zasebno šolanje otrok premožnejših slojev, razen tega naredba ni predvidela enotne osnovne šole, temveč je uvedla tri vrste osnovnih šol z različno akademsko zahtevnostjo: trivialke, glavne šole in normalke, dodala pa je še nedeljske šole, kjer naj bi se utrjevala v redni šoli predelana učna snov. Trivialke, ki so bile namenjene kmečki mladini, naj bi po zakonu delovale

89 Ciperle, *Terezijanske reforme ...*, 1998, str. 43–44.

90 Kidrič, *Zgodovina ...*, 1929–1938, str. 137–142.

91 Kidrič, *Zgodovina ...*, 1929–1938, str. 162–164.

92 Alfonz Gspan: *Razsvetljenstvo. V: Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike*, ur. Lino Legiša z Alfonzom Gspanom. Ljubljana: Slovenska matica, 1956, str. 329–440, str. 368.

93 *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen k. k. Erblanden*. Wien, 1774.

na deželi, na sedežih kresij naj bi se ustanovile glavne šole, kjer bi poučevali tudi nemščino, nekaj latinščine in naravoslovje, v glavnih deželnih mestih pa so ustanavljali normalke, ki so imele še nekoliko širše programe kot glavne šole, bile pa so namenjene tudi izobraževanju učiteljev. Nadaljnje šolanje na srednji in višji stopnji so omogočale samo glavne šole in normalke,⁹⁴ kar še dodatno osvetljuje težnjo cesarice, da nižjim slojem, vezanim predvsem na podeželske trivialke, onemogoči družbeni vzpon skozi šolanje. Najbolj je zaslovela dunajska normalka, kjer so učiteljski kandidati med drugim poslušali pedagogiko, ki se je v tem času začela razvijati kot posvetna znanost. Za samoizobraževanje so začeli v večjih središčih ustanavljati učiteljske knjižnice, zbirali pa so tudi uporabne izkušnje učiteljev. Šole so postale stvar države, vendar je le-ta zanje slabo skrbela, materialno so bile odvisne predvsem od občin. Duhovščina je javno nasprotovala obveznemu šolstvu, zlasti pedagoškim tečajem, ki so učiteljem verouka nalagali študij pedagogike in metodike. Šolstvo se je kljub podpori države počasi razvijalo in učitelji, ki so bili istočasno tudi cerkovniki, so na splošno zelo slabo živeli.

Na slovenskem narodnostnem prostoru je prišlo razen tega še do resne dileme, koliko slovenščine uvesti v osnovne šole. Med reformatorji na državni ravni je sicer prevladalo načelno mnenje, da je glavni smoter šolske reforme prosvetljevanje mladine, razširjanje nemščine pa zaseda drugo mesto, zato naj bodo učitelji usposobljeni za poučevanje v materinščini, kar je bilo aktualno zlasti za trivialke.⁹⁵ Toda po drugi strani je v naslovu šolskega zakona jasno povedano, da gre za nemške trivialke, glavne šole in normalke, torej naj bi osnovna šola širila znanje nemščine, za kar si je osrednja oblast seveda prizadevala. Še bolj kot osrednje oblasti so pri nemških šolah vztrajale deželne in lokalne oblasti v slovenskih deželah, ki so bile prepričane, da je treba otroke čim prej naučiti nemščino in razviti nemško šolo. Osnovne šole naj bi bile torej pretežno jezikovne šole za učenje nemščine, kar so zahtevale zlasti oblasti na Štajerskem in Koroškem.⁹⁶ V začetku so nepismene otroke učili nemščino s pomočjo slovnice celo v trivialkah, medtem ko so na glavnih šolah in normalkah uporabljali samo nemške knjige, tako da so bile popolnoma slovenske samo nedeljske šole. Ker pa otroci in tudi nekateri učitelji, zlasti na Kranjskem, niso znali nemščine in so se nemškemu pouku slovenski učitelji vedno bolj upirali, se je slovenski pouk polagoma razširil vsaj v trivialkah. Zanje so z velikim trudom le pripravili slovenske knjige, zlasti začetnice, ki so se dobro prodajale. Celó v glavnih šolah in normalkah so si v nižjih razredih pomagali s slovenščino, v višjih

⁹⁴ Ciperle-Vovko, *Šolstvo ...*, 1987, str. 39–40.

⁹⁵ Schmidt, *Zgodovina ...*, I., 1988, str. 233.

⁹⁶ Josip Mal: *Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba. Celje: Družba sv. Mohorja*, 1931, 10. zv., str. 371–414; Schmidt, *Zgodovina ...*, I., 1988, str. 199–232.

razredih pa so poučevali v glavnem v nemščini. Za dvojezični pouk so potrebovali dvojezične učbenike, zato so bili potrebni slovenski prevodi nemških učbenikov, za kar so skrbele deželne šolske komisije, samostojno sestavljanje učbenikov namreč ni bilo dovoljeno. Pomembne zasluge za uvedbo slovenščine v osnovne šole ima, kot je bilo že prej omenjeno, Kumerdej, in sicer zaradi predlogov, ki jih je posredoval cesarici, in kot ravnatelj normalke v Ljubljani, ki si je pod njegovim vodstvom pridobila velik ugled. Razen tega je poskrbel za sestavo abecednika in berila ter za prevod novega šolskega reda, za metodična navodila za učitelje, za katekizem in pesmarico.⁹⁷

Osrednji geografski položaj habsburške monarhije v Evropi, njena politična teža in njeni številni gospodarski, politični in drugi stiki z vzhodnimi deželami, zlasti s Srbijo, Bolgarijo, Grčijo, Turčijo in Perzijo, so cesarico Marijo Terezijo prisilili v ustanovitev »šole za učenje vzhodnih jezikov«, »*Akademijo vzhodnih jezikov*«, 1754, na Dunaju. Na akademiji so poučevali več jezikov, prvotno za službo tolmačev, pozneje pa so izobraževali tudi strokovnjake za diplomatske, pravne in druge službe. Tako so zlasti v naslednjem stoletju postopoma dodajali vedno več jezikov, poleg turškega, arabskega in novogrškega jezika so poučevali še francoščino, italijanščino, madžarščino, angleščino, srbski in ruski jezik ter osnove kitajščine. Pri tem je šola lahko izkoristila veliko jezikovno pestrost študentov, ki so prihajali iz različnih koncev monarhije.⁹⁸ Terezijanskim reformam so sledile jožefinske, ki so iz šol še bolj odločno kot terezijanski ukrepi izganjale latinščino in postavljale nemščino na prvo mesto. Jožefinske reforme naj bi v šolstvu in uradih okrepile vlogo nemščine, ki naj bi postala edini uradno priznani državni jezik v habsburških deželah. V srednje šole naj ne bi sprejemali dijakov, ki ne obvladajo nemščine. Z dvornim dekretom iz leta 1782 je postala nemščina namesto latinščine splošni učni jezik licejev in univerz. Take in podobne naredbe so vzbujale odpor med slovenskimi, češkimi in drugimi preporoditelji, Madžari so hoteli ohraniti latinščino namesto nemščine, ostale so stolice za češki jezik na Dunaju in v Dunajskem Novem mestu, latinščino pa so ohranjali pri teoloških študijah.⁹⁹

Vidnejše spremembe na področju šolstva, zlasti pri uporabi tujih jezikov in materinščine v šolah, je v naše okolje prinesel prihod Francozov (1809–1813). V

⁹⁷ Gspan, *Razsvetljenstvo*, 1956, str. 368.

⁹⁸ Tamás, Goreczky: *Diplomaten- und Konsularausbildung in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Ein Beitrag zur Institutionsgeschichte des Habsburgerreiches*. In: *Öt Kontinens Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék tudományos közleményei*. ELTE, Budapest, 2008; str. 131–142; <http://tortenelemszak.elte.hu/index.php/ot-kontinens/78-tortenelem-szak/208-ot-kontinens-2008> (28. 3. 2017).

⁹⁹ Kidrič, *Zgodovina ...*, 1929–1938, str. 204–206.

Ilirskih provincah so uvedli enotno štirirazredno osnovno šolo, s katere so lahko učenci vstopali neposredno v gimnazijo, s čimer se je povečala možnost šolanja nižjih slojev. Valentin Vodnik je kot ravnatelj gimnazije in nadzornik obrtne šole in ljubljanskih osnovnih šol zahteval slovenščino kot učni jezik in učni predmet ter pripravil ustrezne učbenike za poučevanje različnih predmetov v osnovnih in srednjih šolah.¹⁰⁰ V Ilirskih provincah so osnove francoščine, italijanščine in latinščine ter verouk na gimnaziji poučevali v slovenskem jeziku. Učni jezik je bil v prvem razredu slovenski, v drugem slovenski, nemški in francoski, v zadnjem razredu nemški, latinski, francoski. Na liceju slovenščina ni obstajala niti kot učni jezik niti kot učni predmet, učni jeziki so bili nemščina, latinščina in francoščina.¹⁰¹ Prve učbenike za pouk francoščine in slovenščine za srednje šole je sestavil Vodnik, ki je poleg latinščine, italijanščine in nemščine dobro obvladal hrvaščino, zavedal pa se je tudi razširjenosti in številčnosti slovanskih narodov, zlasti Rusov.¹⁰² V Ljubljani so ustanovili tudi centralno šolo ali akademijo, zarodek univerze s študijem medicine, prava, tehnike in teologije, katere rektor je bil Jožef Balant (1763–1834) in kjer so potekala predavanja v različnih jezikih pri različnih predmetih.¹⁰³ Francozi so seveda hoteli uvesti francoščino kot prevladujoči jezik v srednjem in višjem šolstvu, toda starši so želeli v šoli še naprej tudi nemščino, zato so jo med francosko okupacijo le počasi in nedosledno izločali, po odhodu Francozov pa so jo takoj spet uvedli.¹⁰⁴ Kljub vsemu je francoščina tedaj dobila vidno mesto. Sicer so več pozornosti posvetili pouku francoščine že leta 1802, ko so jo začeli na ljubljanski gimnaziji neobvezno poučevati, vendar je šele z Ilirskimi provincami dobila resnično pomembno mesto, ko se je v gimnazijskem predmetniku prvič pojavila kot obvezen moderni tuji jezik.¹⁰⁵

Obdobje Ilirskih provinc, ki je poudarjalo pomen pouka živih jezikov na gimnaziji in liceju, se je sicer kmalu končalo, toda potrebe po poučevanju modernih jezikov ni bilo mogoče zanemarjati v nedogled. Tudi reakcionarna habsburška

100 *Za osnovne šole: Abeceda za prve šole, 1811; Abeceda ali azbuka, 1812* (Schmidt, *Zgodovina ...*, II., 1988, str. 69–70; Gspan, *Razsvetljenje*, 1956, str. 414). *Za gimnazije: prevod katekizma, Krščanski nauk za ilirske dežele, 1811; slovenska slovnica, Početki gramatike, 1812; prevod francoske slovnice, Pismenost ali gramatika za prve šole, 1811; v rokopisu sta ostala italijanska slovnica in učbenik za računstvo.* (Schmidt, *Zgodovina ...*, II., 1988, str. 82–88; Gspan, *Razsvetljenje*, 1956, str. 414; Ciperle-Vovko, *Šolstvo ...*, 1987, str. 47–48).

101 Schmidt, *Zgodovina ...*, II., 1988, str. 88–89.

102 Kidrič, *Zgodovina ...*, 1929–1938, str. 228–450.

103 Schmidt, *Zgodovina ...*, II., 1988, str. 102–103.

104 Schmidt, *Zgodovina ...*, II., 1988, str. 73–74.

105 Schmidt, *Zgodovina ...*, II., 1988, str. 90; Ciperle, *Gimnazije ...*, 1976, str. 39.

monarhija, ki je leta 1818 na gimnazijah ponovno uvedla razredni pouk, ki ga je že ukinila s šolskim letom 1806/7,¹⁰⁶ ki je gimnazije ponovno spremenila v latinske šole z občasno uporabo nemščine in ki je trdovratno onemogočala šolanje pripadnikom nižjih slojev,¹⁰⁷ se je morala že pred 1848 soočiti z nujnostjo, da se v gimnazije uvede pouk živih jezikov. Pri tem velja omeniti, da so tuje jezike v gimnazije in zlasti v trgovske šole prej kot v Avstriji uvajali v Nemčiji. Že leta 1768 so na trgovski šoli v Hamburgu poučevali francoščino, nizozemščino, italijanščino in angleščino, ki je postala v raznih nemških pokrajinah učni predmet na gimnazijah in visokih šolah že pred marčno revolucijo.¹⁰⁸ Tudi v Mahrovi trgovski šoli v Ljubljani, med prvimi šolami te vrste v monarhiji, so od leta 1834 poučevali nemščino, neobvezno še italijanščino, francoščino in angleščino, eden od razlogov, zakaj ustanoviti šolo ravno v Ljubljani, je bila utemeljitev, da se bodo tu, v Ljubljani, slušatelji lahko naučili kranjsko, nemško in italijansko.¹⁰⁹ Tudi na »realni in navtični akademiji« v Trstu so takrat že učili nemščino, angleščino, italijanščino in francoščino, učni jezik je bil italijanščina, slovenščine in hrvaščine pa niso poučevali, z utemeljitvijo, da ta dva jezika nista potrebna pri plovbah na dolge razdalje.¹¹⁰ V luči naraščajočih jezikovnih in splošno-izobraževalnih potreb ter ob zavedanju, da avstrijsko šolstvo resno nazaduje, je razumljivo, zakaj je celo ta konservativna država že v predmarčnem obdobju, 1838–44, začela zbirati pripombe v zvezi s šolstvom.¹¹¹ Tako je že tedaj nameravala v duhu novih političnih in pedagoških stremeljenj zmanjšati vlogo klasičnih jezikov, večji pomen pa bi dobili moderni jeziki, pri nas zlasti nemščina, kar je bilo v skladu z mentaliteto nemških meščanov na Slovenskem in vseh tistih Slovencev, ki so hrepeneli po družbenem vzponu.¹¹²

106 Anton de Martini pod Leopoldom II. (1790–1792) je začel reformirati šolstvo, s čimer je kasneje nadaljeval piarist Franc Inocenc Lang pod Francem II. (1792–1825). V letih 1805 in 1807 so na šestrazrednih gimnazijah uvedli predmetni pouk, verouk kot poseben predmet in grščino. (Ciperle, *Gimnazije ...*, 1976, str. 34–36).

107 Ciperle, *Gimnazije ...*, 1976, str. 41–46.

108 Konrad Schröder: *Zur historischen Entwicklung des Schulfaches Englisch. Handbuch der Fachdidaktik. Fachdidaktisches Studium in der Lehrerbildung-Englisch*, eds. Gertrud Walter und Konrad Schröder. Oldenburg, 1979, str. 246 in str. 241–263.

109 Schmidt, *Zgodovina ...*, II., 1988, str. 244–245.

110 *Ibid.*, str. 236–237.

111 Jože Ciperle: *Podoba velikega učilišča ljubljanskega. Licej v Ljubljani 1800–1848*. Ljubljana: Slovenska matica, 2001, str. 236–237; Schmidt, *Zgodovina ...*, II., 1988, str. 261–263.

112 Za podrobno obravnavo gimnazijske reforme 1848, za katero sta bila prvenstveno odgovorna Franz Exner in Herman Bonitz, glej: Jože Ciperle: *Gimnazije na Slovenskem v letu 1848 ter njihov razvoj do leta 1918*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1979, str. 10–16.

Slovenskim izobražencem, med njimi zlasti narodnostno bolj zavednim slovenskim učiteljem in profesorjem, je revolucionarno leto 1848 vzbudilo mnoge upe, tako kot mnogim zavednim Slovencem, ki so v čitalnicah, društvih in pozneje na zelo razgibanih taborih zahtevali *Zedinjeno Slovenijo*, slovenske šole in uradovanje. Pri tem so imeli močno oporo in spodbudo za spremembe v šolstvu v *Osnutku temeljnih načel javnega pouka v Avstriji*, 1848,¹¹³ ki so ga takoj po revoluciji pripravile šolske oblasti.¹¹⁴ V osnovnih šolah so predvideli pouk v slovenščini in tudi enoletno ali celo dvoletno izobraževanje učiteljev, ki ga bodo na Kranjskem izvajali v slovenščini. Nekaj ur pouka slovenščine kot učnega predmeta so uvedli tudi v gimnazije, medtem ko je položaj učnega jezika pripadel nemščini. Deželne in osrednje oblasti so se glede učnega jezika na gimnazijah na Slovenskem izmotale z izgovorom, da mora biti v srednjih šolah učni jezik deželni jezik, za kar je bila v slovenskih deželah razglašena nemščina, z utemeljitvijo, da je nemščina materinščina večine dijakov na Slovenskem.¹¹⁵ To pomeni, da je bilo načelo o uporabi materinščine v gimnazijah, podano v *Osnutku organizacije gimnazij in realk v Avstriji*, 1849,¹¹⁶ v slovenskem primeru večje izigrano, toda tudi mladina in njihovi učitelji iz raznih vzrokov niso takoj in dovolj izkoristili pridobitev in obljub, ki so izhajale iz revolucionarnega leta 1848. Tudi nekateri učitelji in profesorji, ki so imeli težave s poukom v materinščini, so se po marčni revoluciji politično, nacionalno in stanovsko prepočasi prebujali, čeprav je v svetu in v monarhiji prihajalo do živahnih pedagoških gibanj.¹¹⁷

Na področju osnovne šole so se tudi po 1848 v glavnem obdržale določbe *Politične šolske ustave* (*Politische Schulverfassung*), ki je veljala od 1806 do 1869 in ki jo je sestavil Slovenec Jožef Špendov (1757–1840). *Politična šolska ustava* je obdržala tedanje tri vrste osnovnih šol: trivialke, glavne šole in normalke, zelo je podpirala tudi nedeljske šole, toda po gimnazijski reformi 1849 je bil mogoč vstop v prvi razred gimnazije iz vseh treh vrst osnovnih šol, s čimer je oblast bistveno omilila svojo predmarčevsko izključevalno politiko, s katero je svoj čas

113 *Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesen in Oesterreich*.

114 Maja Šebjanič: *Podoba učitelja v slovenski prozi in njegova realna podoba 1855–1914*. Diplomsko delo. Ljubljana, 2012. Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. Oddelek za pedagogiko in andragogiko. Oddelek za slovenistiko; http://slov.si/dipl/sebjanic_maja.pdf (25. 1. 2017), str. 9.

115 Ciperle, *Gimnazije ...*, 1979, str. 25–27.

116 *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*.

117 W. Appens: *Die pädagogischen Bewegungen des Jahres 1848: ein Beitrag zur Geschichte der Pädagogik des 19. Jahrhunderts*. Elberfeld: Druck und Kommissionverlag S. Lucas, 1914.

hotela gimnazijsko in univerzitetno šolanje spremeniti v stanovski privilegij.¹¹⁸ Bolj narodno zavedni in razgledani slovenski učitelji so se zavedali, kako škodljivo je poučevanje slovenskih otrok le v nemščini, še preden otroci obvladajo materinščino in kako moteče je vsiljevanje nemščine zlasti na glavnih šolah in normalkah, zato so po letu 1848 na zborovanjih zahtevali slovenske osnovne šole in ta zahteva je bila skozi pol stoletja zapisana v programih slovenskih taborov in v zahtevah po *Zedinjeni Sloveniji*.¹¹⁹ Kot poudarja Schmidt, je borbi za slovenski jezik v šolah škodovalo tudi to, da starši niso razlikovali med nemščino kot učnim jezikom in kot učnim predmetom. Ker so tudi starši pogosto menili, da je nemščina potrebna kot učni jezik v osnovni šoli, so se zavedni slovenski učitelji in zavedna inteligenca težko borili za poslovenjenje šol, zlasti na Koroškem in Primorskem. Učenje nemščine je bilo še dodatno oteženo z uporabo »direktne metode«. »Skoraj stoletne izkušnje v poučevanju nemščine in druge učne snovi z ,direktno metodo' v nemščini, so pokazale popoln neuspeh: učenci se niso naučili niti nemščine niti tega, kar jih je učitelj poučeval v nemščini.«¹²⁰

Po objavi *Temeljnih načel* leta 1848 so tudi v javnih glasilih nekateri pisatelji, kot npr. Janez Trdina, ki je veliko pisal proti germanizaciji, začeli živahne razprave o slovenskem šolstvu, o slovenščini kot učnem jeziku in učnem predmetu, toda 1851 je zavladal Bachov absolutizem, ki je trajal do 1859, in skupaj z njim centralizacija, birokratizem in germanizacija. V spominih na profesorsko službo na Hrvaškem je Trdina zapisal o Bachovih huzarjih: »Absolutna vlada je želela vse narode ponemčiti. To dokazuje doba Marije Terezije, Jožefa II., Frančiška I. Vendar pa se tako silovito in srdito kakor zdaj še ni nikoli postopalo s tujimi narodi in jeziki. Vlada je nakanila posiliti ogromno večino svojih podložnikov z govorico manjšine. Ta misel je že sama po sebi abotna in jalova, in sredstva, s katerimi se je delovalo, že zanaprej niso obetala nobenega uspeha. Ta sredstva so bili uradi, šole in vojaščina.« Trdina je obširno opisal, kako je Bach pošiljal svoje ljudi v razne kronovine, da bi ponemčili prebivalstvo zlasti s pomočjo šol.¹²¹

Učenje nemščine v osnovni šoli je, čeprav s pridržki, podpiral tudi prvi mariborski škof Anton Martin Slomšek (1800–1862), zato je že v *Blažetu in Nežici* leta 1842 objavil tečaj slovensko-nemškega jezika, ki naj bi služil učiteljem in učencem. Učiteljem in otrokom je med drugim pojasnil, kako naj pišejo pisma, uradne prošnje,

118 Ciperle, *Gimnazije ...*, 1979, str. 6.

119 Josip Mal: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Mohorjeva družba, 1931, str. 371–414, str. 439.

120 Schmidt, *Zgodovina ...*, III., 1988, str. 104–107.

121 Janez Trdina: *Bachovi huzarji in Iliri. Spomini iz moje profesorske službe na Hrvaškem 1855–1867. Zbrano delo*. Tretja knjiga. Ljubljana: DZS, 1951, str. 250–252.

skratka vse, kar so preprosti ljudje potrebovali v bolj ali manj nemškem okolju.¹²² S pomočjo sodelavcev in na njegovo pobudo so leta 1852 pri založbi šolskih knjig na Dunaju za pouk nemščine najprej izdali »*Nemško slovnico za slovenske šole*«, leta 1855 »*Veliko berilo za slovensko-nemške šole*«, za učitelje pa je Slomšek v *Drobtinicah* objavil posebna navodila za uporabo teh učbenikov.¹²³ Ob tem je potrebno poudariti, da je Slomšek nadvse cenil materinščino, za katero je ob pomoči sodelavcev pripravil učne knjige, zlasti abecednik in razna berila.¹²⁴ V številnih spisih je Slomšek spodbujal Slovence k ljubezni do materinščine in ostro obsojal nemškutarje, nemško osvajanje naših pokrajin in ponemčevanje naših krajev.¹²⁵ Slomšek je enkratno predstavil nemškutarje, njihovo škodljivo delovanje v naših mestih, zlasti je opozoril na slabe nemške in nemškutarske šole, ki imajo nalogo »nemško omiko vsiliti«. Tudi v »treh pridigah o jeziku«, ki jih je izrecno posvetil slovenščini in nemščini, je Slomšek preprostim ljudem pojasnil izvor in pomen jezika nasploh, še posebej pa dvoreznost nemškega jezika, ki se je vedno bolj vsiljivo širil po Koroškem in Spodnjem Štajerskem. Nemškega jezika samega po sebi ni odklanjal, grajal pa je starše, ki svoje otroke po nepotrebnem učijo nemščine, zanemarjajo pa materinščino,¹²⁶ v skladu s prepričanjem, da je nemščina znak boljše družbe, zaradi česar so celo kmečki starši svoje otroke pošiljali v šole na Koroško in zlasti na Zgornjo Štajersko, da bi se naučili nemščine. Slomšek je grajal le nemškutarje, medtem ko ni imel nič proti Nemcem: »Pravi Nemci so naši prijatelji, potrebna nam je tudi nemška omika, potrebna pa

122 Koljkor jezikov kdo zna, toljko človekov velja. Anton Martin Slomšek: *Blaže in Nežica v nedeljski šoli. Tretji natis*. V Celovcu, 1857, str. 123–127, 136–139, 147–161, 175–178.

123 Anton Martin Slomšek: *Izbrani spisi za mladino*. Priredila Fran Rjavec in Pavle Flere. Ljubljana, 1924, str. 82–83.

124 Anton Martin Slomšek: *Abecednik za slovenske šole*. Dunaj, 1853. *Malo berilo za prvošolce*. Dunaj, 1853, vendar je ljubljanski konzistorij njegova berila »odklanjal iz jezikovnih razlogov na podlagi negativne ocene Blaža Potočnika in Franca Metelka, češ da so zaradi svojega štajerskega narečja ,skoraj popolnoma nerazumljive'. V letih 1862, 1863 in 1864 so na Kranjskem kupili samo devetindvajset izvodov dvojezičnega Malega berila. To je bilo vse.« (Schmidt, *Zgodovina ...*, III., str. 282–283).

125 Anton Martin Slomšek: *Ogovor Slovincov. Drobtinice za leto 1862*, str. 56–58.

126 A. M. Slomšek: *Tri pridige o jeziku. Svoj jezik je treba spoštovati. Pridiga na binkoštni ponedeljek*, 1838. Celje: Mohorjeva družba, 2001; <http://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/> (12. 2. 2017). Glej še: Janez Poljanec, Franc Hrastelj: *Knjiga o Slomšku. Zbornik ob stoletnici smrti*. Celje: Mohorjeva družba, 1962, str. 78. Glej še: Anton Martin Slomšek. *Izbrani spisi za mladino*. Priredila Fran Rjavec in Pavle Flere. Ljubljana, 1924, str. 82–83. Glej še: Franjo Jamšek: *Anton Martin Slomšek, pedagog, rodo- in domoljub slovenski; razprava v 22 nadaljevanjih. Popotnik: časopis za sodobno pedagogiko*, 1886, letnik 7, str. 5–8, 19, 35, 51, 67, 85, 101, 114–117, 130, 147, 163, 178–182, 194, 210, 228–231, 262–265, 278, 309, 325, 343, 359 in 377–380.

je enakopravnost med avstrijskimi narodi.«¹²⁷ Mnogi Slomškovi življenjepisci so poudarjali, kako žlahtne misli je razvijal o materinščini, kako široko je bil razgledan v jezikih, kako dobro je razumel njihovo vlogo za posameznika in narod. Slomšek je visoko cenil starejše in sodobne slovenske pisatelje, tudi protestante. Dobro je poznal razvoj slovenskega jezika, njegovo takratno stanje in njegovo ogroženost po tujcih, zavedal se je škodljivosti in nevarnosti nemških šol, slovenske gospodarske, kulturne in politične podrejenosti tujcem.

Odločno pa je Slomšek nastopal proti liberalizmu in ločitvi šole od cerkve, ker si je kot duhovnik prizadeval za ohranitev cerkvenega nadzora v osnovni šoli, istočasno pa se je kot narodnjak zavedal, da liberalizem v obmejnih deželah slabo vpliva na boj za ohranitev slovenskega jezika.¹²⁸ Za ohranitev slovenskega jezika na Spodnjem Štajerskem je bila epohalnega pomena preselitev škofijskega sedeža iz Št. Andraža v Labotski dolini v Maribor 1859, saj je Slomšek vedno bolj spoznaval, kako nevarni so nam sosede in domači odpadniki. S številnimi pridigami, predavanji in spisi je Slomšek med našimi domoljubi dotlej najbolj jasno in odločno zavračal potujčevanje, nemškutarstvo in malomaren odnos do materinščine. Slovenskim razumnikom je bil skupaj s Prešernom zgled in opora v borbi za slovensko šolo, zlasti učiteljstvu, ki je do razpada monarhije 1918 predvsem v svojih osrednjih pedagoških glasilih *Učiteljskem tovarišu* (1861–1941), *Popotniku* (1880–1941) in *Slovenskem učitelju* (1900–1944) odločno zahtevalo slovensko šolo.

Do marčne revolucije, ki je na Slovenskem spodbudila narodno, politično in kulturno gibanje, se osnovno in srednje šolstvo ni kaj prida razvijalo. Šele po letu 1848 so se pokazale nove možnosti, istočasno pa so se pojavile tudi jasne zahteve po slovenski šoli, po združevanju in povezovanju slovenskih pokrajin,¹²⁹ kar pa ni bilo v skladu z nameni avstrijske oblasti, da okrepi skupno avstrijsko identiteto, kar je lahko dosegla le s skupnim nemškim jezikom, s šolo, vojaščino, cerkvijo in uradništvom. Na dlani je torej, zakaj narodno zavedna slovenska javnost tudi po 1848 in kasneje ni prodrla s svojimi zahtevami po slovenski šoli.¹³⁰

127 A. Martin Slomšek: *Graja nemškutarjev. Drobтинice. Maribor, 1862, XVI. letnik, str. 56–58.*

128 Franjo Jamšek: *Anton Martin Slomšek, pedagog, domo- in rodoljub slovenski. Popotnik, 1886/21, VII. tečaj, str. 325–346.*

129 Stane Granda: *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo. Dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili. Zbirka Korenine. Ljubljana: Nova revija, 1999.*

130 Podrobno o borbi za slovenski jezik: Vlado Schmidt: *Zgodovina ..., III., 1988, str. 74–119.*

Kratka predstavitev osrednjih pedagoških glasil *Učiteljskega tovariša* (1861–1941), *Popotnika* (1880–1941) in *Slovenskega učitelja* (1900–1944) pred prvo svet. vojno na Slovenskem

Po letu 1848 so tudi slovenski učitelji izkoristili relativno ugodne nove čase in se začeli zbirati na učiteljskih skupščinah, kar so jim omogočila »temeljna načela iz leta 1848«, ki so tudi predvidela, da bi se šolniki zbirali na učiteljskih sestankih, organizirali učiteljska društva in ustanavljali učiteljske knjižnice. Za organiziranje, povezovanje, strokovno rast in samozavest učiteljstva je bil od nekdaj velikega pomena splošni, še posebej pa strokovni pedagoški periodični tisk, ki se je po marčni revoluciji v razvitih deželah in tudi na Slovenskem hitro širil.¹³¹ Mnogi kulturni delavci, zlasti učitelji, so o šolskih zadevah pisali že v Bleiweisove *Novice* (1843–1902), npr. Andrej Praprotnik (1827–1895), poznejši ustanovitelj in dolgoletni urednik *Učiteljskega tovariša* (1861–1941).¹³² Pred tem prvim učiteljskim glasilom so izhajale zelo potrebne in koristne Slomškove *Drobtinice* (1846–1901), katerim je po nekaj letih sledil *Šolski prijatelj* (1852–1883)¹³³ Andreja Einspielerja (1813–1888), ki je imel precej sodelavcev tudi med učiteljstvom. Pozneje so ga zaradi pomanjkanja pedagoških prispevkov spremenili v cerkveni list, ki si je kot pomembno koroško glasilo zelo prizadeval za ustanovitev in razcvet *Mohorjeve družbe*, 1851, in za uveljavljanje in enakopravnost slovenskega jezika na Koroškem.¹³⁴

Za samostojno šolsko glasilo so si od nekdaj živo prizadevali dopisniki Bleiweisovih *Novic* in Janežičevega *Glasnika*. Najprej so predlagali, da bi se v *Novicah* za učitelje odprla posebna priloga, namenjena šolski tematiki, vendar Bleiweis ni bil za to, ker ni želel, da bi se učitelji preveč vtikali v njegov časopis, zato sta Janez Trdina in Andrej Praprotnik razmišljala o samostojnem učiteljskem listu. Praprotnik je že leta 1860 v *Novicah* predstavil zanimiv program za novi šolski list. Obljubil je, da bodo v njem pisali o vzgoji in pouku, o učiteljskih

131 Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937. Ob 140-letnici Vodnikovih »Ljubljanskih novic« in 30-letnici svoje stanovske organizacije izdali slovenski novinarji, ur. B. Borko. Ljubljana, 1937.

132 Od »verske« k »brezverski« šoli. Andrej Praprotnik 1827–1895. Ljubljana, izdal Slovenski šolski muzej 14. decembra 1994.

133 Tatjana Hojan: *Učiteljski tovariš kot naslednik Šolskega prijatelja*. Šolska kronika, 2002/1, str. 90–97.

134 Janko Moder: *Iz zdravih korenin močno drevo*. Prvi del. Iz zgodovine Družbe sv. Mohorja. Celje, 1952.

zborovanjih, o napredovanju učiteljev, o strokovni literaturi za učitelje, o šolskih novicah, o skrbi za učiteljske vdove in o drugih problemih učiteljstva.¹³⁵ Po dolgotrajnih razpravah v časopisu, zlasti v *Novicah*, se je Andreju Praprotniku, Franu Gerkmanu in Janezu Zorinu leta 1861 posrečilo ustanoviti *Učiteljskega tovarša*, prvo stanovsko glasilo slovenskega učiteljstva. Do prve vojne so vanj pisali in ga urejali najboljši učitelji, Andrej Praprotnik, Matej Močnik, Andrej Žumer, Jakob Dimnik, Engelbert Gangl in drugi, med obema svetovnima vojnama pa Ivan Dimnik, Andrej Skulj, Vekoslav Mlekuš in Ivan Kocjančič. Do leta 1900 je bil *Učiteljski tovariš* glasilo *Slovenskega učiteljskega društva*, nato do leta 1918 glasilo *Avstr. jugosl. učiteljstva*, od leta 1920 do druge vojne glasilo *Udruženja jugoslovanskega učiteljstva in sekcije UJU za Dravsko banovino*, njegova priloga *Prosveta* pa je bila glasnik *poverjenišтва UJU v Ljubljani* za prosvetno delo v šoli in med narodom.

Pred liberalnim *Državnim osnovnošolskim zakonom* 1869, ki je do temeljev prevetрил osnovno šolo v monarhiji, so *Učiteljskega tovariša* poleg učiteljev naročali kateheti, zato je duhovščina močno vplivala na njegove vsebine do 1869 in še potem vse do 1900, ko je *Učiteljskega tovariša* prevzelo *Avstrijsko jugoslovansko učiteljstvo* in vneslo v časopis precej bolj liberalen ton, zato so se bolj krščansko usmerjeni učitelji postopoma odvrčali od *Učiteljskega tovariša*. Že pred razglasitvijo nove, decembrske ustave, 1867,¹³⁶ v kateri je igral pomembno vlogo *Temeljni zakon o splošnih pravicah državljanov*,¹³⁷ pred uvedbo *Zakona o razmerju med cerkvijo in šolo*, 1868, ki je bil eden od treh tako imenovanih majske

135 Ivan Prijatelj: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*. Druga knjiga. Ljubljana: DZS, 1956, str. 325–326.

136 Ferdo Gestrin, Vasilij Melik: *Afirmacija slovenske narodne celote. Politični razvoj do volilne zmage 1867*; http://www.savel-hobi.net/leksikon/zgodovina_sl/afirmacija.htm (4. 3. 2016): »Novi temeljni zakon o državnem zastopstvu, temeljni zakon o splošnih pravicah državljanov, temeljni zakon o ustanovitvi državnega sodišča, temeljni zakon o sodni oblasti, temeljni zakon o izvrševanju vladne in izvršne oblasti — vsi ti temeljni zakoni so po sklepu parlamenta pričeli veljati skupno z zakonom o vseh monarhiji skupnih zadevah, to se pravi o sporazumu z Ogrsko, in so znani kot decembrska ustava, ki je ostala z nekaterimi spremembami v veljavi vse do razpada habsburške monarhije.«

137 Mateja Malnar: *Slovenska jezikovna politika in jezikovno načrtovanje v Družbi sv. Cirila in Metoda*. Diplomsko delo. Univerza v Mariboru. Filozofska fakulteta. 2009; <https://dk.um.si/Dokument.php?id=7045> (4. 3. 2017). V njem je bil za Slovence aktualen zlasti 19. člen, ki je branil jezikovne in narodne pravice, str. 5, in na katerega so se sklicevali Slovenci v času Avstro-Ogrske.

konfesionalnih zakonov¹³⁸ in ki je odpravil cerkveno nadzorstvo nad šolo,¹³⁹ in pred sprejetjem *Državnega osnovnošolskega zakona* l. 1869 so v slovenskem dnevnem in periodičnem časopisu in tudi v *Učiteljskem tovarišu* potekale živahne razprave o bodočnosti osnovne šole in o razmerju med državo, šolo in cerkvijo. Z novim šolskim zakonom, ki so ga odločno zavračali zlasti cerkveni krogi, je učiteljstvo dobilo več pravic, nastajala pa so tudi prva učiteljska društva, ki so povezovala slovensko učiteljstvo.¹⁴⁰ V *Učiteljskem tovarišu* so učitelji pisali o vzgojnih in didaktičnih vprašanjih, poročali so o slabem stanju šolstva, o gmotnih težavah učiteljstva in o njegovi borbi za državljanske in človekove pravice, vedno bolj odločno pa so zahtevali poleg nemške tudi lastno vseslovensko učiteljsko organizacijo.

Že pred sprejetjem *Državnega osnovnošolskega zakona* leta 1869 so v Gradcu šolniki sklicali učiteljski zbor za celotno monarhijo, kjer so razpravljali o izboljšavah pri pouku, terjali več pravic, boljše plače in izobraževanje v maternih jezikih. Zlasti so zahtevali boljša berila, bolj življenjsko šolo, ločitev cerkveniške službe od učiteljske, plače iz javnih skladov, posvetne šolske nadzornike, odpravo javnega ocenjevanja in pokojnine za učitelje in njihove vdove, o čemer je *Učiteljski tovariš* vestno poročal.¹⁴¹ Večino teh predlogov in zahtev so upoštevali v novem liberalnem šolskem zakonu.

Razen tega je imel *Učiteljski tovariš* pomembne zasluge pri vzpostavljanju različnih učiteljskih organizacij, saj so se slovenski učitelji stanovsko povezovali in organizirali tudi s pomočjo svojega glasila. Prvo učiteljsko društvo, ki pa je kmalu zamrlo, so ustanovili na Koroškem, v Velikovcu, leta 1866.¹⁴² Na pobudo Andreja Praprotnika so leta 1869 ustanovili *Kranjsko učiteljsko društvo* in za prvi

138 Avstro-Ogrska, *wikipedija*; <https://sl.wikipedia.org/wiki/Avstro-Ogrska> (4. 3. 2017): »Liberalna ‚meščanska‘ vlada grofa Karla von Auersperga (1868–70) je s t. i. ‚majskimi zakoni‘ posegla v odnose med državo in cerkvijo (zakonsko zvezo so spet urejali državni zakoni, čeprav civilna poroka za katoličane ni bila obvezna, uveljavljeni so bili laični pogledi na šolstvo, urejeni so bili medkonfesionalni odnosi).«

139 Maja Šebjanič: *Podoba učitelja v slovenski prozi in njegova realna podoba 1855–1914*. Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. Oddelek za pedagogiko in andragogiko. Oddelek za slovenistiko. Ljubljana, 2012; http://slov.si/dipl/sebjanic_maja.pdf (7. 2. 2017), str. 11.

140 Podroben seznam učiteljskih društev na Slovenskem v: Monika Govekar Okoliš: *Učitelji v devetnajstem stoletju v boju za slovensko identiteto*. *Andragoška spoznanja* 3/2004, str. 19–31.

141 An.: *Splošni učiteljski zbor v Gradcu*. *Učiteljski tovariš*, 1869/18, str. 273–277; št. 19, str. 290–294.

142 An.: *Zgodovinski pregled razvoja učiteljske organizacije v Sloveniji*. *Ob 70-letnici našega stanovskega združenja*. *Učiteljski tovariš*, 1939/6, str. 2. Glej še: *Iz Velikovca*. *Učiteljski tovariš*, 1867/2, str. 27.

občni zbor društva je Praprotnik že postavil »opravilni red«. ¹⁴³ Na osnovi novega šolskega zakona so učitelji za kranjski deželni zbor izglasovali zahteve, da »naj bo ljudska šola deželna skrb, cerkovnikova in orglarska služba se v principu loči od šolske, učitelji naj dobivajo stalno plačo, uvede se šolski davek za vso deželo«. ¹⁴⁴ Na zboru so pripravili tudi predloge za višino plač, ki naj se izplačujejo pri blagajnah, učitelji in njihove vdove naj imajo pravico do pokojnine.

Slovensko učiteljstvo se je leta 1872 na prvem splošnem zboru v Ljubljani slavnostno združilo v *Slovensko učiteljsko društvo*. Zborovanju so prisostvovali člani deželnega šolskega sveta, dr. Janez Bleiweis, dr. Anton Jarc, dr. Etbin Henrik Costa in takrat najbolj znani hrvaški in nekateri češki pedagogi. V lepem nagovoru je Andrej Praprotnik med drugim poudaril, da so ustanovili skupno slovensko učiteljsko organizacijo, ki zajema »brate tovarše« iz Kranjskega, Koroškega, Štajerskega in Primorskega. »Učitelji pervikrat zborujemo pod zastavo slovenskih šol, z ljudsko, tj. narodno šolo, tudi mi, slovenski učitelji, praznujemo dan vstajenja.«

Po tem svečanem uvodu in po številnih nagovorih gostov in vodilnih šolnikov so učitelji govorili zlasti o vzrokih za svoje strokovno, družbeno in nacionalno zaostajanje. Bistveni vzrok, ki so ga podrobno razčlenili, je izobraževanje učiteljev v tujem jeziku, v nemščini, v slabih profesorjih; slovenski jezik so razlagali bodočim učiteljem taki, ki se ga nikoli niso učili, slovenščino so učili po nemški Janežičevi slovnici, namenjeni Nemcem, ki so se učili slovenščino. ¹⁴⁵

143 Slovenski biografski leksikon podaja sledeče podatke o Praprotnikovi organizacijski dejavnosti: »Največ dela in skrbi pa je obračal P. skozi dvajset let na organizacijo ljudskega učiteljstva. Splošni zbor ljudskih učiteljev v Lj. 15. sept. 1868 je sklenil ustanoviti Učiteljsko društvo za Kranjsko in dež. vlada je 18. nov. istega leta odobrila društvena pravila. Ustanovni občni zbor 31. marca 1869 je izvolil P.-a novemu društvu za predsednika. Občni zbor 1871, ki je potrdil stari odbor, je sklenil razširiti društvo v Slov. učiteljsko društvo, in nova pravila so dobila 18. nov. 1871 vladno odobritev.« (Franc Ksaver Lukman: Praprotnik, Andrej (1827–1895). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi455111/#slovenski-biografski-leksikon> (19. marec 2017). Izvirna objava v: Slovenski biografski leksikon: 7. zv. Peterlin - Pregelj C. France Kidrič et al. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1949).

144 An.: Pervi veliki vstanovni zbor učiteljskega društva za Kranjsko. Učiteljski tovariš, 1869/8, str. 117–124.

145 Anton Janežič: Kurzer leichtfasslicher Unterricht in der Slovenischen Sprache. Celovec: J. Sigmundschon, 1849; https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/cb/Anton_Jane%C5%BEi%C4%8D_-_Kurzer_leichtfasslicher_Unterricht_in_der_Slovenischen_Sprache.pdf (19. 3. 2017). Njegovo slovnico so uporabljali na gimnazijah, potem ko je slovenščina tam

Mnogi učitelji so poročali o težavah pri pouku slovenskih otrok, ker so se sami izobraževali v nemščini, zato so zahtevali slovenske strokovne knjige za učitelje in primerne knjige za šolarje.¹⁴⁶ Izčrpno so razpravljali tudi o slabem gmotnem stanju učiteljstva, ki je po mnenju mnogih slabo urejeno tudi v novem šolskem zakonu.¹⁴⁷

K dejstvu, da se je na prvem vseslovenskem zboru učiteljstvo odločno in jasno opredelilo za slovenske osnovne šole in učiteljišča, je prispevalo tudi predavanje Ivana Tomšiča o izobraževanju učiteljev. V njem je Tomšič zajel bistvo in vzroke vseh težav v šolstvu, ki so desetletja bremenile slovensko učiteljstvo in vzbujale kritike, ki jih lahko še danes beremo v takratnem javnem in pedagoškem tisku. Predavatelj je poudarjal, da naj bi mladino vzgajali v narodnem duhu, poučevali v slovenskem jeziku, krepili narodno zavednost, razvijali narodno kulturo, kot to počno vsi drugi narodi okoli nas. Dosledno je zahteval slovenska učiteljišča, slovenske šolske nadzornike in šolsko upravo.¹⁴⁸ Njegovo predavanje je spodbudilo mnoge učitelje, da so vse do prve vojne v pedagoških glasilih s podpisi ali anonimno odločno odklanjali potujčevanje slovenskih otrok na Kranjskem, Spodnjem Štajerskem, Koroškem in v Primorju.

Množična zborovanja učiteljstva in zelo jasne zahteve po slovenski šoli so pripeljale do številnih razprav v državnem parlamentu na Dunaju in v deželnih zborih, zlasti pa v splošnem in učiteljskem tisku. *Učiteljski tovariš* je od leta 1873 do 1876 objavljal številne članke, ki so podrobno obravnavali položaj slovenskega jezika v šoli in opozarjali na vedno bolj vidne težnje po germanizaciji avstrijskih dežel, ki so se vztrajno širile po dokončni združitvi Nemčije 1871, slovenske učitelje in narodno zavedno slovensko javnost pa je skrbela tudi nasilna italijanska ekspanzija, ki se je okrepila zlasti po nastanku Kraljevine Italije 1861. Žal so v teh letih v *Učiteljskem tovarišu* posvečali manj pozornosti koroškemu

postala učni predmet po marčni revoluciji. (Vlado Schmidt: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, I–III. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, III., str. 91–92).

146 Edvard Protner: *The process of the Slovenian pedagogy gaining independence under the Austro-Hungarian Monarchy. History of education & Children's Literature*, X, 1(2015), pp. 601–624; https://www.researchgate.net/publication/286945178_The_process_of_the_Slovenian_pedagogy_gaining_independence_under_the_Austro-Hungarian_Monarchy (7. 2. 2017).

147 An.: *Pervi splošni zbor slovenskih učiteljev v Ljubljani* (24. septembra 1872). *Učiteljski tovariš*, 1872/19, str. 299–302; št. 20, str. 315–319 (kritika nemških učiteljišč, Janežičeva, za Nemce sestavljena slovenska slovnica); št. 21, str. 326–330 (nadaljevanje razprave o učiteljiščih); št. 22, str. 344–347 (plače učiteljev, 40 let delovne dobe – preveč); št. 23, str. 359–363 (potreba po pouku o kmetijstvu).

148 Ivan Tomšič: *Kako naj se slovenski učitelj za svoj stan izobražuje. Učiteljski tovariš*, 1872/21, str. 321–326; št. 22, str. 341–344.

in primorskemu šolstvu, čeprav je bilo najbolj izpostavljeno zatiranju. So pa v tem glasilu objavljali številne in obsežne članke o narodni šoli, govore poslancev o izboljšanju šolstva in razprave v *konstitucijskem zboru* v Ljubljani o pouku nemščine v osnovnih šolah na Kranjskem.¹⁴⁹

Naslednje desetletje je *Učiteljski tovariš* posvetil vso svojo pozornost prizadevanjem verskih krogov, da bi v šoli zajezili liberalizem, materializem, tako imenovani brezverski pouk in brezversko vzgojo, zato so v njem obširna poročila o avstrijskih katoliških shodih. Kot protiutež novemu šolskemu zakonu, ki je po sodbi cerkvenih krogov ogrožal verski pouk in vzgojo, so na Dunaju leta 1877 sklicali *Splošni shod vseh avstrijskih katoličanov*, o katerem je obširno poročal tudi naš edini tedanji pedagoški list. Na shodu so posvetili največ pozornosti krščanski šoli, ki da varuje manjše narodne jezike, katere ogroža nemški liberalizem zlasti na Koroškem.¹⁵⁰

Učiteljstvo je hitro sprejelo *Učiteljskega tovariša* za svoje osrednje glasilo in je zato kljub težkim razmeram, krizam in idejnim spopadom redno praznovalo pomembne obletnice tega glasila. Leta 1920 so učitelji 60-letnico *Učiteljskega tovariša* praznovali s posebno mučnimi občutki, kajti zavedali so se izgube Koroške in Primorske in težavne obnove slovenskega šolstva v novi, še neurejeni in zlasti nepredvidljivi državi, Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ob tem jubileju so obširno opisali dolgo, naporno in slavno pot *Učiteljskega tovariša*. Spominjali so se trpljenja in preganjanja v prvi vojni, umiranja na frontah, hiranja v ujetništvih in zaporih. Zaradi birokracije, korupcije in večnih strankarskih spopadov je učiteljstvo tudi v novi državi doživljalo razočaranja, prizadeto pa je bilo tudi ob številnih poročilih o trpljenju naših ljudi v izgubljenih pokrajinah.¹⁵¹ Kljub gospodarski krizi in diktaturi, ki sta močno prizadeli šolstvo, je učiteljstvo 70-letnico svojega glasila, *Učiteljskega tovariša*, leta 1930 praznovalo z nekoliko večjim optimizmom, naredilo pa je tudi zgodovinski pregled svojega delovanja.¹⁵²

149 An.: *Kranjsko šolstvo pred konstitucijskim zborom*. *Učiteljski tovariš*, 1875/9, str. 142–143; št. 10, str. 155–156; št. 11, str. 167–173.

150 An.: *Katoliški shod na Dunaji*. *Učiteljski tovariš*, 1877/10, str. 159–160; št. 11, str. 173–175; št. 12, str. 189–191 (*ponemčevanje slovenskih šolarjev po odpravi cerkvenega nadzorstva*); št. 13, str. 203–207.

151 Engelbert Gangl: *Uvod v novo poglavje. 60 let Učiteljskega tovariša*. 1920/1, str. 1–8.

152 Učitelji so pred ustanovitvijo *Učiteljskega tovariša* o šolskih problemih pisali v *Novice, Slovenijo, Celjske novice in tržaško Edinost*. V okviru Bčele je nastal Šolski prijatelj najprej kot priloga, pozneje pa se je razvil v napol samostojno učiteljsko in družinsko glasilo. (Ciril Petrovec: *K 70-letnici Učiteljskega tovariša. Zgodovinske reminiscence iz ustanovitve Učiteljskega tovariša*. *Učiteljski tovariš*, 1930/21, str. 1–3).

Skupno organizacijo slovenskega učiteljstva, *Zavezo slovenskih učiteljskih društev*, so na pobudo Antona Brezovnika in ob pomoči Armina Gradišnika in Frana Kocbeka ustanovili šele leta 1889.¹⁵³ Za svoje glasilo so sprejeli *Popotnika* (1880–1941), ki se je iz prvotno učiteljskega lista razvil v pedagoško in znanstveno revijo,¹⁵⁴ v kateri so vedno bolj objavljali tudi srednješolski profesorji, ki tedaj še niso bili organizirani in niso imeli svojega glasila. *Popotnika* so prva leta urejali in zanj pisali najbolj razgledani osnovnošolski učitelji, npr. Miha Nerat, Miha Kokot, Armin Gradišnik, Tomaž Romih, Tone Brezovnik, Ivan Lapajne, Fran Jamšek, Pavle Flere, Ernest Vranc itd., pozneje pa tudi uveljavljeni pedagogi, npr. dr. Fran Žgeč in dr. Karel Ozvald, in strokovnjaki z drugih področij, npr. dr. Ivan Lah, dr. Janko Bezjak, Henrik Schreiner, Anton Štritoč, dr. Fran Ilešič. Po drugi vojni, 1950, so *Popotnika* preimenovali v *Sodobna pedagogika*, ki so jo prva leta urejali prof. dr. Vlado Schmidt, Henrik Zdešar in ravnatelj *Slovenskega šolskega muzeja* France Ostanek. Ta je slovensko učiteljstvo že leta 1952 temeljito seznanil z zgodovino in s težkim položajem naših rojakov za mejami,¹⁵⁵ leta 1953 pa je obširno opisal še zgodovino bojev za slovenski jezik v vseh slovenskih pokrajinah.¹⁵⁶

Poleg *Učiteljskega tovariša* in *Popotnika* je bila za razvoj slovenske šole zelo pomembna še tretja največja pedagoška revija, *Slovenski učitelj* (1900–1944), glasilo krščansko mislečih učiteljev, vzgojiteljev in katehetov. Od leta 1908 je bil *Slovenski učitelj* last *Slomškove zveze* in *Društva slovenskih katehetov*, uredniki so bili J. Novak, A. Čadež, Fr. Jaklič, Fr. Fabinc, Fortunat Lužar, Ivan Štrukelj in drugi. Z izhajanjem *Slovenskega učitelja* je prišlo pod geslom *Veri, vzgoji, poduku* do ostre ideološke ločitve med učiteljstvom, ki je močno vplivala na razvoj slovenskega šolstva, na vzgojo otrok in mladine, ker je z ideološkimi spori nehote preusmerjala pozornost javnosti, ki se zato ni dovolj posvečala boju proti potujčevanju mladine, niti se ni dovolj zanimala za ogroženo obmejno šolstvo.

153 Prvo zborovanje »Zaveze slovenskih učiteljskih društev« v Ljubljani dne 22. in 23. aprila 1889. *Učiteljski tovariš*, 1889/9, str. 141–142; št. 10, str. 156–158; št. 11, str. 169–172.

154 Tadej Vidmar: *The 130th volume of the Journal of Contemporary Educational Studies (Popotnik and Sodobna pedagogika) – position and polemics*, *Journal of contemporary educational studies*, 4/2013, str. 12–31; http://www.sodobna-pedagogika.net/wp-content/uploads/2014/01/2013_4_ang_1_Vidmar.pdf (7. 2. 2017).

155 France Ostanek: *Slovenske šole za mejami FLRJ*. *Sodobna pedagogika*, 1952/3, str. 124–175.

156 France Ostanek: *O jezikovnem vprašanju v osnovnih šolah na slovenskem ozemlju*. *Sodobna pedagogika*, 1953/5–6, str. 155–174. Glej še: *Bibliografsko kazalo: Popotnik - Sodobna pedagogika, 1880–1980*. Pripravili Tatjana Hojan, Albina Perkič, mag. Andrej Vovko. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, DZS, 1983.

Poleg teh treh osrednjih pedagoških glasil so se pred prvo vojno pojavljali še drugi pedagoški listi. Kratko življenje je imel izvrstni *Slovenski učitelj* (1872–1877), ki je izhajal v Mariboru in ga je urejal učitelj Ivan Lapajne, njegov lastnik pa je bilo *Učiteljsko društvo za slovenski Štajer v Ljutomeru*. List je bil politično napreden, pisan v narodnem duhu, učitelje je v nemal za slovensko šolo, opozarjal jih je na škodljiv vpliv neprimernega pouka nemščine, zahteval je slovenske knjige in učitelje. List je po petih letih prenehal izhajati zaradi slabega učiteljskega gmotnega stanja in pomanjkanja sodelavcev, zlasti iz profesorskih vrst. V Ljubljani je v letu 1873 začel izhajati nemški pedagoški list *Laibacher Schulzeitung* (1873–1918), glasilo kranjskega nemškega učiteljskega društva, ki je pogosto napadal slovensko učiteljstvo. V Krškem je pedagoško društvo v letih 1887–1898 pod uredništvom Frana Gabrška izdajalo strokovno zelo tehtne *Pedagoške letnike*, posvečene pedagogiki, psihologiji in didaktiki, ki so jih uporabljali tudi dijaki učiteljišč. *Slovenska šolska matica* je v letih 1901–1921 poleg pedagoških knjig izdajala *Pedagoški letopis*, ki so ga do leta 1921 urejali in vanj pisali prof. Henrik Schreiner, prof. Viktor Bežek, dr. Josip Tominšek, dr. Ljudevit Pivko, nato pa *Pedagoški zbornik* (1922–1940), ki so ga urejali in vanj pisali dr. Karel Ozvald, prof. Gustav Šilih in drugi.

Poleg poklicnih in strokovno bolj ali manj solidnih pedagoških glasil je potrebno opozoriti tudi na vzgojne revije in časopise, ki so jih izdajale razne človekoljubne, vzgojne in verske organizacije. Znan je bil *Krščanski detoljub* (1888–1917), list za krščansko vzgojo in rešitev mladine, glasilo Vincencijeve družbe za krščansko vzgojo in mladinsko varstvo. Urejali so ga katehet Anton Kržič in drugi, izdajalo pa ga je *Katoliško društvo detoljubov*. Sorodno vzgojno glasilo je bil mesečnik *Domače ognjišče* (1907–1914), list za starše in vzgojevalce slovenske mladine, uredniki so bili Alojz Kostnapfel, Jakob Dimnik, Fran Erjavec in drugi. Pod uredništvom prof. Gustava Šiliha so v Mariboru v založbi *Pedagoške centrale* izdajali *Roditeljski list* (1937–1940), poljudno vzgojeslovno glasilo za slovenske starše. Pred prvo vojno je v Gorici izhajala *Šola* (1880–1885), glasilo goriških učiteljev, pod uredništvom Vinka Černiča, med vojnoma pa v Trstu *Učiteljski list* (1920–1926) pod uredništvom Silvestra Pertota, Jožeta Pahorja in Vinka Šepiča, ki so ga tiskali v tiskarni *Edinosti*.¹⁵⁷

Zavedni slovenski učitelji so s svojo stanovsko organizacijo in pedagoškimi glasili med prvimi povezovali naše pokrajine, sodelovali pri akcijah za *Zedinjeno Slovenijo* in postajali vedno bolj zahtevni in samozavestni v borbi za nacionalne in jezikovne pravice.¹⁵⁸ *Učiteljski tovariš* (1861–1941), njihovo stanovsko glasilo,

¹⁵⁷ France Ostanek: *Pregled slovenskega periodičnega pedagoškega tiska*. *Sodobna pedagogika*, 1951/5-6, str. 215–225.

¹⁵⁸ *Metod Kumelj: 50 let skupne slovenske učiteljske organizacije*. *Učiteljski tovariš*, mesečna

je bil v letih 1861–1941 poleg *Popotnika* (1880–1941) in *Slovenskega učitelja* (1900–1944) učiteljem glavna opora v borbi za moderno šolo, proti potujčevanju mladine, za samostojnost učiteljskega poklica in za njegove stanovske, državljanske in človeške pravice.¹⁵⁹

V tej knjigi se bomo ozirali predvsem na publicistično dejavnost *Učiteljskega tovariša*, *Popotnika*, *Slovenskega učitelja*, občasno tudi na prispevke *Pedagoških letnikov*, *Pedagoškega letopisa* in splošnega časopisja, ki je prav tako spremljalo stanje na področju šolstva. Predvsem nas bo zanimalo, kako so se učitelji in uredništva teh glasil odzivali na tujejezično šolstvo v slovenskem okolju in kako so se učitelji borili za uresničevanje 19. člena *Temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov* in drugih predpisov, ki so govorili o pravicah do maternega jezika v šoli. Razen tega se bomo spraševali, kako so učitelji nastopali proti potujčevalskim organizacijam v naših mestih, trgih in vaseh, ob mejah, v naših obmejnih in v pozneje izgubljenih pokrajinah, in kateri dejavniki so ovirali učiteljstvo in učiteljsko organizacijo pri večji skrbi za narodno osveščanje mladine v času monarhije v osrednji Sloveniji in v obmejnih slovenskih deželah.

priloga »Prosveta«, 1939/1-2-3, str. 1.

159 France Ostanek: *Učiteljski tovariš – prvi slovenski učiteljski list. Prosvetni delavec*, 1951/15-16, str. 2.

Odzivi pedagoških glasil na ponemčevanje šolajoče se mladine na Kranjskem, 1861–1918

Po letu 1848 so si mnogi Slovenci, zlasti bolj razgledana inteligenca, pisatelji, duhovniki in narodni delavci, prizadevali, da bi na podlagi porevolucijskih obljub in načrtov v osnovnih in srednjih šolah zavladata slovenščina. Skrbel jih je zlasti prevladujoči položaj nemščine v osnovnih in srednjih šolah na Slovenskem, ker je ta tuji jezik predstavljal veliko učno težavo za veliko večino slovenske šolajoče se populacije, kar je bilo očitno že v predmarčni dobi. O težavah v »nemški«, tedaj še predmarčni šoli, je v svojih *Spominih* poročal Janez Trdina (1830–1905). Najprej se je šolal v Mengšu, kjer je bila pomembna nemščina, vendar je tamkajšnji narodno zavedni duhovnik pazil, da se ni preveč razširila na račun slovenščine, potem je nadaljeval s šolanjem pri frančiškanih v Kamniku, ki so vodili glavno šolo, vendar je od tam po nekaj tednih pobegnil, ker so se »učili na pamet brez razumevanja, ker ni bilo nobene razlage v slovenščini. Glavni namen naših normalnih šol je bil, otroke germanizirati, da pridejo v latinske šole, *beteutsch*«. Sešli so se otroci, ki z velike večine niso znali niti ene nemške besede. Zapoved pa je velela, da morajo govoriti med sabo nemški; kdor govori slovenski, mora biti tožen in kaznovan; kdor ga toži, dobi pohvalo; krivcu se obesi za vrat lesen osel, ki ga mora nositi domov, da se mu ljudje smejejo in za njim teko; ali krivec se reši, če denuncira koga drugega, da ga je slišal govoriti po kranjski. Osel se potem obesi na vrat novemu grešniku.« Trdina se je nato vpisal v drugi razred ljubljanske normalke, od koder je šel naprej v gimnazijo. Tudi v gimnaziji je bil ves pouk v nemščini, vendar nemščine kot učnega predmeta ni bilo, »ker je veljalo, da morajo dijaki nemščino znati že pri vpisu in se tega ni treba več učiti«. Glavni predmet je bila latinščina, kajti gimnazija je imela status latinske šole, grščino so imeli po dve uri na teden, niso se učili nobenega živega jezika, slovenščine sploh ni bilo. Trdina se je brez večjih uspehov učil francoščine in italijanščine, pozneje se je dobro naučil hrvaščino in ruščino, angleščino so se dijaki lahko učili zasebno.¹⁶⁰

Kot zaveden narodnjak je Trdina po l. 1848 v mnogih člankih zahteval skrben pouk materinščine in slovenski učni jezik v srednjih šolah, podrobno je tudi pojasnil, kako bi lahko izboljšali pouk nemščine in latinščine. »Takrat nemščine nismo pojmovali kot tuji jezik, učili smo se ga, kot bi bil materinščina ... Vsak lahko predvidi, da mora učitelj drugačne metode se držati, če uči tuj, in drugačne, če uči materin jezik ... Sedaj se učenec ne nauči tujega jezika, slabo pa pozna tudi

160 Janez Trdina: *Spomini*. Zbrano delo, I. Ljubljana: DZS, 1946, str. 54–55, str. 65, str. 71–72, str. 94, str. 166–167, str. 177.

materinščino, potrebna je primerjalna metoda, oba jezika naj bi učil isti učitelj.« Trdina je razpravljal tudi o pomenu latinščine za slovensko kulturo in slovenski jezik, pri čemer je že uporabil izraz »jezikovna zavest«, »*Sprachbewusstsein*«, in podrobno pojasnil, kako naj bi povezovali pouk materinščine z latinščino, ki jo je visoko cenil za razvoj slovenske kulture in za širšo razgledanost. Dal je vrsto nasvetov za izboljšanje jezikovnega pouka v srednji šoli in je v teoriji in praksi prehiteval svoj čas.¹⁶¹

Nemščina v osnovni šoli in na gimnaziji je – zlasti v začetnih letnikih – povzročala resne težave slovenskim učencem in dijakom tudi po letu 1848. Tako je o svojih težavah pri učenju nemščine najprej pri frančiškanih v Kamniku in nato v gimnaziji v Ljubljani v petdesetih letih devetnajstega stoletja pripovedoval urednik, humorist in pisatelj Jakob Alešovec (1842–1901) in večkrat omenil, kako nemščine učenci niso nič znali, kako je pater na glavni šoli v Kamniku potožil šolskemu nadzorniku, znanemu matematiku dr. Francu Močniku: »Najtežje gre z nemščino. Ko bi se poučevalo v domačem jeziku, bi šlo nagleje v vsem.« Učencem je bilo prepovedano govoriti »kranjsko«. Težave z nemščino pa so bile tudi na gimnaziji. Nemški profesorji, ki niso znali slovenščine, so slovenske otroke tudi nemščine zelo malo naučili, z njimi so slabo ravnali, prednost so dajali nemškim dijakom. Poučevali so zelo malomarno, kmečki otroci kljub pridnosti niso mogli napredovati, meščani so kljub slabšim sposobnostim imeli prednost. Splošno znano je bilo, da »nemščina dela kmetiškimi sinovom težave«. Nemški profesorji so podcenjevali slovenske kmečke otroke, zato Alešovec kljub pridnosti in znanju ni bil prvi in ni dobil študijske podpore, ki jo je krvavo potreboval. Alešovec je v svoji avtobiografiji na več mestih povedal, da so dijaki tudi slovenščino slabo obvladali, saj se je niso hoteli učiti, ko je po 1848 postala učni predmet na srednjih šolah, ker ni bila cenjena,¹⁶² večina profesorjev pa ji tudi ni posvečala pozornosti. Alešovec, ki je kljub vsemu dobro obvladal nemški in latinski jezik, ker je sošolcem delal naloge in se s tem preživljal, je zapisal, da »slovenskega pa ni nihče znal, ker se ga nismo nič učili«. Alešovec je slovenščino na začetku slabo obvladal, zato je prva leta največ napisal v nemščini, zaradi česar so ga domačini napadali.

Zaradi slabega položaja slovenščine tudi po marčni revoluciji so vrsto desetletij po letu 1848 v naših časopisih še vedno objavljali članke o jezikovnem vprašanju, o jezikovnih pravicah in jezikovnem zatiranju. Mnogi, kot npr.

161 Janez Trdina: *Glasi o cesarskem ukazu, ki določuje učbeni jezik v različnih deželah našega cesarstva*. Zbrano delo, IV. Ljubljana: DZS, 1952, str. 235–254, 257–277.

162 Vlado Schmidt: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*. III. del. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, str. 90–91.

dr. Janez Bleiweis, Matija Majar - Ziljski, Blaž Potočnik, Janez Trdina, Fran Levstik, Josip Jurčič, Janez Mencinger, Janko Kersnik, Andrej Einspieler, Anton Janežič, dr. Fran Miklošič itd., niso osrečili oblasti s svojimi prizadevanji za pravice slovenskega jezika v uradih, v šolah in v vsakdanjem življenju, še manj pa so oblastnikom ustregli z opozorili o kvarnem vplivu neustreznega pouka nemščine na umski in duševni razvoj slovenskih otrok. Prizadevali so si, da bi dobili slovenske osnovne in srednje šole in slovensko univerzo, pri čemer je imel pomembno vlogo *Ljubljanski časnik* (1850–1852), ki pa je moral v času reakcije kaj hitro prenehati z delovanjem. Prof. dr. Ivan Prijatelj (1875–1937) je izčrpno raziskal, kako so se slovenski razumniki desetletja po revoluciji 1848, zlasti na obmejnih področjih, borili za obstoj in razvoj slovenskega jezika. Za Slovence so med drugim zanimive njegove raziskave o borbi proti ilirizmu za »individualnost slovenskega jezika«. ¹⁶³ Tako je Prijatelj med drugim podrobno prikazal pomen Levstikovega *Napreja* (od 2. januarja do 29. septembra 1863) v borbi za slovenski jezik in za pravilno razumevanje jugoslovanskega vprašanja. Levstik je v več člankih pojasnjeval, zakaj »zlitje« slovenskega in srbohrvaškega jezika ne bi bilo koristno, zakaj naj bi »skrbno gojili slovensko izobraževanje in literaturo, kajti iz nje dobimo ali oteto ali pogubljeno narodnost. Slabo bi bilo, če bi v begu pred germanizacijo zapravili svojo materinščino«, ¹⁶⁴ zlasti z naslonitvijo na ilirizem, nevarnost, ki je bila najbolj očitna na Koroškem, kjer so po letu 1848 nekateri razmišljali o skupnem slovanskem in celo svetovnem jeziku v upanju, da bodo na ta način ustavili germanizacijo. ¹⁶⁵

Tudi slovenski učitelji so se vedno bolj zavedali mučnega jezikovnega položaja v šolah v obdobju po 1848 in neuresničenih obljub glede enakopravnosti jezikov, razen tega so vedno pogostejše protestirali zaradi pogostega sramotenja našega jezika. Že po revoluciji 1848 so se v *Novicah*, v primorskih in koroških glasilih, kot je npr. *Šolski prijatelj*, zlasti pa v prvem letniku *Učiteljskega tovarša* leta 1861, učitelji pritoževali, da so imeli Nemci in Italijani Slovence in Slovane za barbare. V tem tonu so pogosto pisali zlasti v nemškem učiteljskem listu *Volksschule*, ki je izhajal

163 Ivan Prijatelj: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina. Prva knjiga. Ljubljana: DZS, 1955, str. 79–95, 255–373. Glede poznejšega ilirizma glej še: Jože Toporišič: Fran Ilešič – novoilirec. V: Portreti, razgledi in presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor: Založba Obzorja, 1987, str. 107–144.*

164 Ivan Prijatelj: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II. Ljubljana: DZS, 1956, str. 417–418. Fran Levstik: Odgovor odprtemu pismu. V: Zbrano delo, VIII. Ljubljana: DZS, 1959, str. 109–120. Glej še: Še nekaj v zadevah »Odprtega pisma«, ZD, VIII, str. 121–128.*

165 Aleksander D. Duličenko: *Slovanska in slovenska interlingvistika ter problematika lingvokonstruiranja v zgodovini slovenskega knjižnega jezika. Obdobja/24, 2007, str. 13–27.*

na Dunaju in ki so ga nekateri priporočali slovenskim učiteljem. Naši učitelji, ki so jih takšne podcenjevalne oznake vedno bolj odbijale, so odklanjali »nemško omiko« in se raje odločali za svoje novo glasilo, za *Učiteljskega tovarša*, 1861, ki je pomenil prelomnico v razvoju slovenskega učiteljstva in slovenske šole.¹⁶⁶ Istega leta je bil izdan februarški patent, 26. 2. 1861, ki označuje začetek ustavodajne dobe, ko so postajale razprave o jezikovnem vprašanju bolj žive, pogoste in konkretne, kar je bilo opazno tudi v razpravah v *Učiteljskem tovarišu*. Zaradi vsiljevanja nemščine, zlasti na Štajerskem in Koroškem, so učitelji in kateheti že v prvem letniku *Učiteljskega tovarša* posvečali veliko pozornosti domovinski vzgoji in pouku materinščine. Učitelji so pogosto opozarjali na težave, ki so zavirale razvoj »slovenske ljudske šole na čisto narodni podlagi«. Poleg vsiljevanja nemškega pouka v šole sta bili najbolj moteči nemška šolska administracija in uprava, zato je učitelj Nadkupski, ki je bil pobudnik za ustanovitev *Učiteljskega tovarša*, že leta 1861 zahteval v šoli slovenske uradne listine, napise, slovenske učbenike in pouk vseh predmetov v slovenščini. Glede pouka nemščine je pisec dal nasvet, ki je veljal že od nekdaj in so ga slovenski učitelji bolj ali manj upoštevali do razpada monarhije: »Tudi nemščine naj se učenci uče v poglavitnih šolah, toda po pameti, da jih ne bo merzliva tresla, kadar bi se jim naznanilo, da se bojo ptujega jezika učili. Mi poštene Nemce spoštujemo, jih ljubimo, in njihov jezik se nam ne pristudi, če se ga previdno učimo. Le to nam merzi, če nam kdo nemščino silama tlači v glavo, naj drajšo domačo reč, naš mili materni jezik pa zatira in uničuje ... Nemški jezik naj bi tedaj nikakor ne spodpiral slovenskega, temuč naj bi se naravno, to je, na narodni podstavi in prav praktično učil, ne pa samo s suhimi, nerazumljivimi nemškimi pravili, s penitencem, s palico.« Ko je pisec pojasnil, kako naj bi nemščino poučevali na različnih stopnjah »poglavne šole«, je poudaril, »da bi se več naučili, kakor če bi jim učitelj vedno grozil s palico in drugimi neslanimi kaznimi. Ljudska šola mora skrbeti za splošno srečo vsega naroda, ne pa za posamezne nemčune.«¹⁶⁷

Istočasno z bojem za jezikovne pravice je na Slovenskem v šestdesetih letih potekala živahna razprava o vlogi cerkve v šolskem prostoru. Šestdeseta leta so bila v znamenju zmagoslavnega liberalizma in bilo je samo vprašanje časa, kdaj bo prišlo do prelomnih sprememb v zakonodaji tudi na področju šolstva. Tako so slovenski učitelji in duhovščina že po letu 1860 veliko razpravljali o bodočem šolskem zakonu, ki naj bi zmanjšal vlogo duhovščine v šoli. Zato so v *Učiteljskem tovaršu*, ki ga je prva leta v veliki meri pisala in brala tudi duhovščina, v obširnih

¹⁶⁶ *Učiteljski tovarš*, 1861/6, str. 100–101.

¹⁶⁷ Jožef Nadkupski: *Kakšnih prememb bi bilo treba, da bi se slovenske ljudske šole na čisto narodni podlagi osnovale?* *Učiteljski tovarš*, 1861/9, str. 141–143.

člankih dokazovali pomen verske vzgoje za moralno podobo mladine in vzbujali strah pred liberalno in »brezversko šolo«, ¹⁶⁸ manj pozornosti pa so člankarji posvečali takratnim resničnim problemom šole in šolskih otrok, njihovi revščini in kršitvam otrokovih pravic. V metodiko pouka slovenščine se v tem času še niso poglobljali, so pa večkrat pisali o pomenu branja. ¹⁶⁹

Nekateri učitelji so v duhu liberalizma in nastajajoče nove, liberalnejše zakonodaje duhovščini vedno bolj odrekli glavno vlogo v šoli. Da bi zagovorniki krščanske šole dokazali pravice cerkve do šole in vzgoje mladine, so v *Učiteljskem tovaršu* v letih 1862, 1863 in 1864 objavljali dokaj obsežno »zgodovino keršanske šole od začetkov do sodobnosti«. V razpravi, ki je še danes zanimiva po vsebini, pogledih in pričevanjih, so med drugim podrobno pojasnili, kako se je skozi stoletja učiteljstvo borilo za svoj obstoj in proti germanizaciji, proti podrejanju in izkoriščanju po tujcih, za slovensko šolo in slovenski jezik, bolj zadržano pa so prikazali borbo učiteljstva za emancipacijo od duhovščine, njegovo revščino in podrejenost zaostalemu okolju. Zelo so poudarili zasluge katoliške cerkve za slovensko šolo, medtem ko so bili bolj zadržani pri priznavanju vloge protestantov kot pobudnikov in začetnikov osnovne šole. ¹⁷⁰ S to kratko zgodovino šole na Slovenskem je uredništvo *Učiteljskega tovarša* želelo učiteljstvo opozoriti na cerkvene zasluge za slovensko šolstvo, na izpostavljenost mladine tujcem in na potrebo po večji skrbi za slovensko šolo.

Učitelji in kateheti so v skrbi za moralni razvoj otrok in za slovenski jezik posvečali vedno večjo pozornost čtivu za mladino, o čemer so vedno več razpravljali tudi v pedagoških krogih v Avstriji in drugod. Tako so v številnih člankih svarili pred škodljivimi vplivi leposlovja na mladino, zlasti pred romani. V *Učiteljskem tovarišu* je anonimni pisec zato izčrpno pojasnil, kako naj bi mlade uvajali v branje leposlovja, da bi jim koristilo, v klasično in domačo literaturo,

168 An.: *Verski nauk v šoli. Učiteljski tovarš*, 1861/21, str. 329–330. Ferdo Vigle: *Podoba dobre šole. Učiteljski tovarš*, 1862/24, str. 377–379; *Podučevanje v ljudski šoli naj bo v krščanskem duhu. Učiteljski tovarš*, 1862/23, str. 362–364; št. 24, str. 380–383; An.: *Kerščanska odreja. Učiteljski tovarš*, 1862/6, str. 81–84; št. 7, str. 98–101; št. 8, str. 114–116; št. 9, str. 130–133.

169 An.: *Nauk o branji v srednjem in višjem razredu ljudskih šol. Učiteljski tovarš*, 1862/6, str. 84–86; št. 8, str. 117–118; št. 9, str. 133–134; št. 10, str. 150–152; št. 11, str. 164–166; št. 12, str. 180–181; št. 14, str. 211–214; št. 15, str. 228–230; št. 16, str. 244; št. 18, str. 286–287; št. 19, str. 301–303.

170 Samo kot primer: *Iz zgodovine keršanske ljudske šole. Učiteljski tovarš*, 1862/2, str. 21–23; št. 3, str. 39–40; št. 5, str. 70–71 ... št. 19, str. 303–305; št. 24, str. 332–333 ... 1863/2, str. 25–26; št. 3, *ostale strani v letu 1863*: str. 38–39, 68–69, 83–84, 164–165, 181–183, 212–214, 245–247, 263–265, 294–296, 308–310, 339–341; 1864/2, str. 20–21; št. 3, str. 38–40, *razprava se konča s št. 11, str. 165–167*.

opozoril pa je tudi na škodljivo zanemarjanje materinščine v srednjih šolah in na vsiljevanje tujega jezika.¹⁷¹

Prof. Josip Marn (1832–1893) je od leta 1863 do 1870 v *Učiteljskem tovaršu* objavljajl *Pomenke o slovenskem pisanji*, kjer je opozarjal tudi na pomen staroslovenščine, klasičnih in drugih jezikov. Nato je Marn od leta 1870 do 1892 v 22 letnikih *Učiteljskega tovariša* objavljajl še »pregled slovenske književnosti«, v katerem je kratko predstavil več kot 250 slovenskih piscev, in s tem dal pobude poznejšim raziskovalcem slovenske književnosti. Njegovi članki so izhajali tudi v obliki snopičev pod skupnim naslovom *Jezičnik*, ki je bil med duhovščino in učitelji v glavnem dobro sprejet.¹⁷² Učitelji, ki so najprej na normalkah, učiteljskih tečajih, pripravnicah in pozneje na štiriletnih učiteljiščih¹⁷³ dobivali bolj skromno znanje o slovenskem jeziku, so lahko ob Marnovih *Pomenkih* širili in poglobljali jezikovno razgledanost, ki je bila vedno bolj potrebna zlasti po šolski reformi 1869,¹⁷⁴ ko se je začela slovenska javnost odločneje potegovati za slovenske osnovne in srednje šole. V *Učiteljskem tovaršu* in v *Domu in svetu* so *Jezičnik* dobro ocenjevali, bolj kritično pa so ga obravnavali v *Ljubljanskem zvonu*, kjer je npr. Fran Wiesthaler (1849–1927) Marnovo obsežno delo ocenjeval z literarnozgodovinskih in idejnih vidikov in ugotavljal, da je Marn nekoliko previsoko ocenjeval pomen duhovništva za slovensko književnost, zapostavljal pa je laične književnike.¹⁷⁵

171 An.: Koliko moči do mladosti ima zgodnje soznanje lepoznanstva, in kakšne dolžnosti izvirajo iz tega za odgovitelja in jezikoslovnega učenika. *Učiteljski tovarš*, 1863/2, str. 21–23; št. 3, 34–35; št. 4, 51–53; št. 5, 66–68; št. 6, 82–83; št. 7, 102–103.

172 Josip Lesar: *Jezičnik. Knjiga slovenska v XIX. veku. Spisal J. Marn. XXX. leto. V Ljubljani, 1892. Ocena. Dom in svet, 1892/2, str. 94–95.*

173 France Strmčnik: *Razvoj izobraževanja osnovnošolskega učiteljstva na Slovenskem v obdobju od leta 1869 do razpada Avstro-Ogrske. V: Osnovna šola na Slovenskem, 1869–1969, ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 339–411. Moško učiteljišče je bilo v Ljubljani zaradi pomanjkanja učiteljev sprva triletno, dokler ni država izsilila štiriletnega učiteljišča, ki je začelo z delom v šolskem letu 1874/75, str. 343–344. Glej še: Maja Šebjanič: *Podoba učitelja v slovenski prozi in njegova realna podoba, 1855–1914. Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. Oddelek za pedagogiko in andragogiko. Oddelek za slovenistiko. Ljubljana, 2012; http://slov.si/dipl/sebjanic_maja.pdf (16. 3. 2017), str. 17.**

174 Josip Marn: *Pomenki o slovenskem pisanji. Učiteljski tovariš, 1863–1870.*

175 Fran Wiesthaler: *Jezičnik, III. Knjiga slovenska v XVIII. veku. Spisal J. Marn. XXII. leto. Rudolf Milic v Ljubljani, 1884, 82 strani. Glej še isti: Knjiga slovenska v XIX. veku, XXV. leto. Ljubljana, 1887, 97 strani.*

Istočasno so v *Učiteljskem tovarišu* kljub svoji skrbi za slovenščino¹⁷⁶ razmeroma dobro skrbeli tudi za pouk nemščine. Leta 1863 je izšel ponatis *Praktične slovensko-nemške gramatike*,¹⁷⁷ ki ji je l. 1868 sledil še ponatis *Praktisch slovenisch-deutsches Sprachbuch*,¹⁷⁸ medtem ko so v *Učiteljskem tovarišu* 1863 in 1864 v nadaljevanjih objavili neke vrste metodiko za pouk nemškega jezika v osnovnih šolah, ki bi lahko koristila tudi profesorjem srednjih šol. Anonimni pisec, ki je pri predstavitvi in analizi *Praktične slovensko-nemške gramatike* izhajal iz slovenskega jezika, je nadrobno pojasnil glavne slovnicihne kategorije in jih nazorno predstavil slovenskim učiteljem, ki so lahko s tem poglobili razumevanje domačega in tujega jezika. Obsežen prispevek v *Učiteljskem tovarišu* o nekakšni primerjalni slovnici slovenskega in nemškega jezika bi lahko olajšal učiteljem in profesorjem težavno delo pri pouku slovenščine in nemščine.¹⁷⁹

Toda kljub prej omenjenim pripomočkom so imeli učitelji s poukom nemščine še vedno velike težave. Tako so učitelji v svojem pedagoškem listu pogosto opozarjali, da poleg mnogih neugodnih okoliščin učne uspehe znižujeta zlasti pouk nemščine in pouk v nemščini. Anonimni pisec je l. 1864 v *Učiteljskem tovaršu* opozoril, da je že cesarica »zaukazala da se podučevanje v maternem jeziku ne zanemarija, rekla pa je tudi, da bi bilo želeti, da bi se znanje nemškega jezika razširjalo; temu se ni čuditi, ker najvišja cesarska rodovina je bila nemškega rodu, in Nemec je presegal v svoji omiki druge avstrijske narode,

176 Od »verske« k »brezverski« šoli. Andrej Praprotnik, 1827–1895. Slovenski šolski muzej. Andrej Vovko. Ljubljana, 1994. Za podroben seznam Praprotnikovih učbenikov in beril za osnovne šole glej poglavje Pedagoški pisec, str. 10.

177 *Praktična slovensko-nemška gramatika*. I. del. za II. in III. odred. slovensko-nemških šol v c. k. avstrijskih deželah. Na Dunaju: Založba Šolski Buček, 1863.

Prvi natis je bil 1857, *Praktična slovensko-nemška Gramatika*. Dunaj, 1857. »V ozadju sta A. M. Slomšek kot organizator in Matej Cigale kot redaktor na Dunaju.« (Milan Dolgan: Učbeniki slovenskega jezika. Jezik in slovstvo, letnik 46, 2000/01; http://www.jezikinslovstvo.com/ff_arhiv/lat2/046/33c07.htm (4. 3. 2017)). Schmidt v zvezi z isto slovnico navaja naslednje podatke: da jo je s sodelovanjem Franca Močnika sestavil po poljskem vzorcu Blaž Potočnik in da je izšla na Dunaju 1856. (Schmidt, Zgodovina ..., III., 1988, str. 283).

178 *Praktisches slovenisch-deutsches sprachbuch für die oberste klasse der slovenisch-deutschen hauptschulen im kaiserthum Oesterreich*. Schulbüchverlag, 1868; <https://archive.org/details/praktischesslove00aust> (24. 2. 2016). Prvič je izšla na Dunaju 1857, avtorja Blaž Potočnik in Franc Močnik. Slovnica je bila tako kot *Praktična slovensko-nemška gramatika* namenjena predvsem glavnim šolam in je služila v prvi vrsti za učenje nemščine. (Schmidt, Zgodovina ..., III., 1988, str. 238).

179 -k: *Praktična slovensko-nemška gramatika*. Učiteljski tovarš, 1863, str. 65–68, 69–70, 82–84, 227–229, 275–279 itd.

in preobvladujoč narod povsod in vsikdar razširja svoj jezik«. Pisec je tudi poudaril, da »lokalne oblasti niso bile tako pravične do nenemških narodov, zato je ponemčevanje nenemških narodov po ljudski šoli šlo svojo pot, ker niso znali razločevati nemškega šolstva od narodnega. Najboljša ljudska šola je bila tista, ki je najboljše nemščino gojila, nemščina se mora v ljudskih šolah podučevati, ker bi sicer otroci ne mogli prestopati v srednje šole.«¹⁸⁰

Tudi Ivan Tomšič (1838–1894), učitelj in mladinski pisatelj, je leta 1866 v *Učiteljskem tovaršu* poudarjal, da je »največja opovira, da ljudske učilnice svoji nalogi ne vstrežajo, podučevanje v ptujem jeziku v prvih dveh razredih. Mali otročiči berž v šolo prišedši se že trpinčijo, otroci se na vso moč davijo s ptujimi besedami in ne razumevši njih, izgube vse veselje do šole in učenja ... Ne vpregajte tedaj malih še nezmožnih otročičev v ptuji jarem, ampak učite jih raji domačih lahko umevnih reči.«¹⁸¹

O raznarodovalnih pritiskih na Slovence je istega leta poročal Matej Močnik, učitelj in publicist, ki je poudaril, da »smo že neštetokrat slišali o duševnem siromaštvu slovenščine in neobhodni potrebi, da se zgubi in vtopi mali narod slovenski v nemškem. Na eni strani se mu očita nevednost in surovost, na drugi strani pa mu zapirajo pot do omike.« Priznava, da smo se Slovenci učili od Nemcev, da je »nemški jezik evropejski, ki govori ga nad 40 milijonov ljudi, radi se ga učimo in se ga bomo tudi za naprej učili. Potreben je obrtnikom, vendar se v šolah nihče dobro ne nauči jezika. Dokler smo imeli čisto nemške šole, se v glavnih šolah večina otrok ni naučila ne nemškega ne slovenskega jezika. Odkar poučujejo nemški jezik na podlagi domačega, se otroci veliko bolj temeljito nemškega in slovenskega jezika naučijo. Ponemčevalne šole narodu niso nič koristile.« Močnik je odločno zavrnil vplivna kranjska politika Karla Dežmana in Antona Alexandra von Auersperga in njun zagovor pouka nemščine v kranjskem deželnem zboru in ga takole posmehljivo povzel: »Poprimite se nemškega jezika, potem bote učeni, omikani, požlahtnjeni, sicer ostanete siroveži.«¹⁸²

Tudi učitelj J. Delakorde je leta 1867 v *Učiteljskem tovarišu* zahteval, da se »otroci poučujejo v vseh rečeh v domačem jeziku, da se vnema ljubezen do domovine, do naroda, vzgojujejo naj se pogumni in zvesti vojaki, skerbni očetje in matere. Zato je potrebno dati slovenskemu jeziku v osnovni šoli več ur, da bi dosegli boljše učne uspehe. Da pa tolko šol ne spolnuje te svoje naloge, je krivo

180 -k: *Neprijatelj šol. Učiteljski tovarš. List za šolo in dom. 1864/19, str. 291–223. Glej še: št. 20, str. 307–309.*

181 Ivan Tomšič: *Zakaj ljudske učilnice ne zadostujejo svoji nalogi. Učiteljski tovarš, 1866/5, str. 74–76. Glej še: Učiteljski tovarš, 1865/4, str. 61–62.*

182 Matej Močnik: *Šolska postava v deželnem zboru. Učiteljski tovarš, 1866/5, str. 79–82.*

med drugim tudi poučevanje v ptujem jeziku, s katerim se otroci v šolo prišedši že terpinčijo. Malozmožni otroci se tujega jezika z velikim trudom in slabim vspehom vadijo, ker še materinega dobro ne umejo. Otroci se silijo na vso moč s tujimi besedami, katerih prebaviti ne morejo, in ne umevši njih, zgube veselje do šole in do drugih nauk, ker pozneje niso ne krop ne voda, so mlačni do vere in domovine. Narod na domači podlagi izrejen bo v nekaterih letih ves drugačen, ne bo se odveč tujstvu klanjal in domače ošabno preziral; ljudstvo ne bo več mlačno do šol, ter bo spoznalo njih korist in potrebo za družinsko življenje.«¹⁸³

Andrej Praprotnik se je prav tako zavedal pomena maternega jezika v osnovni šoli, istočasno pa je zahteval boljšo izobrazbo učiteljev, zlasti v slovenskem jeziku. Poudaril je, da učiteljem ne koristi znanje nemške slovnice, saj se potem na slovenski šoli med kmečko mladino ne znajdejo. »Male šole na kmetih naj bodo čisto slovenske. Tako govori tudi učeni Helfert,¹⁸⁴ rekoč: "In die Volksschule, als Anfangsschule, als erste Grundlage, gehört die Muttersprache, und diese allein, anerkannt." V glavnih šolah naj se pa začenja nemščina učiti šele v 3. in 4. razredu, dokler imamo srednje šole nemške; podučevati pa se mora (kako pa drugače) vse v domačem jeziku ... V slovenskih ljudskih šolah naj bodo in podučujejo domači slovenski učitelji, in naj znajo vsi dobro slovenski govoriti ne le po svoje, temuč tudi pravilno.« Zahteval je tudi boljše učne knjige, opozoril je na slaba šolska berila, na slabo uporabnost *Slovensko-nemške gramatike*, ki ima glavni namen »ta, da se učenci s pomočjo svojega maternega jezika uče nemškega, in to je kratovidne učitelje zapeljevalo, da so na vso moč gonili nemško mašino in se na domači jezik še toliko niso ozirali, kolikor jim ga kaže in na roko daje imenovana gramatika. Vidili smo še celo, da so nekteri prevzeti (ponemčeni) učitelji tako daleč zašli, da so pravila, ki jih ta gramatika lepo po slovenski razjasnuje, predstavljali sami v nemški jezik, ter jih potem učencem narekovali, in ubogi slovenski dečki so se jih mogli iz glave učiti — tedaj več, kakor zahteva šolska knjiga. Tako ravnanje je pokazalo, da učenci glavno šolo doveršivši niso znali res ne slovenski, ne nemški, akoravno so se zelo mučili s ptujim jezikom. Skušnja tedaj kaže, da bi bilo bolje, ako bi se učenci perve dve leti učili samo čistega slovenskega jezika, in ko bi imeli tedaj v tem terdno podlago, bi se šele jeli učiti malo po malem nemškega. Posamne skušnje z učenci so pokazale, da se učenci bolje in hitreje uče ptujega jezika, če že svojega kaj znajo. Zato nam je za prvi slovniški poduk treba male, kratke slovenske slovnice, potem pa druge za nemški jezik, v kateri bi se pa, se ve da, vse po slovenski razjasnovalo.«¹⁸⁵

183 J. Delakorde: *Materni jezik v ljudski šoli. Učiteljski tovarš*, 1867/2, str. 17–18.

184 Mišljen je Joseph Alexander von Helfert (1820–1910), politiki, zgodovinar, minister za šolstvo v letih 1860/61.

185 Andrej Praprotnik: *Česa je našim ljudskim šolam treba. Učiteljski tovarš*, 1867/5, str. 65–69.

Takoj po ustanovitvi Avstro-Ogrske leta 1867 in po sprejetju decembrske ustave istega leta, v kateri je imel pomembno vlogo *Temeljni zakon o splošnih pravicah državljanov* in še zlasti njegov 19. člen, ki je govoril o enakopravnosti jezikov v monarhiji, so avstrijski učitelji še istega leta zahtevali več državljanskih pravic. Tako so učitelji že dve leti pred potrditvijo *Državnega osnovnošolskega zakona* 14. maja 1869 na dobro obiskanem zborovanju na Dunaju zahtevali več neodvisnosti od duhovščine, boljše delovne razmere in redne plače iz javnih blagajn. Te in še druge zahteve so zlasti v cerkvenih krogih izzvale velik odpor. O tem, kako bi si izboljšali slab gmotni položaj in v bodoče razvili šole, so razmišljali tudi slovenski učitelji. Bili so skromno izobraženi, slabo plačani, opravljali so tudi službo mežnarjev in organistov. Šolska poslopja so bila neprimerna, razredi prenatrpani, šolski obisk slab, precej otrok šole ni obiskovalo, učenci so bili slabo zdravstveno oskrbovani. Razumljivo je, zakaj so učitelji na temeljih bodočega novega šolskega zakona zahtevali temeljito reformo šol, izboljšanje svojega materialnega in družbenega položaja, istočasno pa tudi več jezikovnih pravic.

Jurij Grabrijan (1800–1882), pesnik in duhovnik ter znani kulturno-prosvetni delavec, je v uvodniku *Učiteljskega tovarša* 1868 opozoril na sodobne razvojne tendence v šolstvu in na naloge, ki čakajo šolstvo v prenovljeni monarhiji. Zahteval je širše in bolj poglobljeno izobraževanje v osnovnih šolah, predvsem v slovenskem jeziku: »Da se je tedaj v naših ljudskih šolah seščno učilo le brati in pisati, in da se je to do sedanjih časov učilo celo v jeziku, ki je narodu neumeven, se prav za prav ni nič učilo, kajti mladež izstopivši iz take šole je pri vsem svojem šolskem znanju zastran potrebnih vednosti za svoj poklic ravno tako nevedna ostala, kakor ona, ki šole nikdar ni obiskovala.« Ugotavljal je, da »posiljevanje z nemščino v slovenskih ljudskih šolah do sedaj ni ponemčilo naroda, dasiravno se še zavedel ni, da mu je jezik od Boga podeljen dar, ki ima enako veljavo z vsemi drugimi jeziki, da bo pa tudi za naprej sila ta toliko manj izdala, ker se narod bolj in bolj zaveda svoje in svojega jezika vrednosti ... Naj se mi tu ne vsiljuje neslani ugovor, da ljudstvo samo terja, naj se nemščina uči. Dokler se je moral slovenski narod na nemško palico opirati, da je mogel pri gosposki v vradnijah kaj opraviti, bila je res potrebna opiralnica ta, a odkar pa vsled novega vladnega zakona slehrn narod sme vživati pravico samostalnosti, čemu še dalje take podpore? In ako tudi sim ter tje po deželi kak sebičnik ali odpadnik to terja, kaj je to vže ves narod? Ali pa, ako dvoje ali troje staršev enega šolskega okraja za svoje otroke nemščine terja, ali je pravično, da se zastran dvojih ali trojih otročičev sto in sto drugim dragi čas krade?!«¹⁸⁶ V boju proti germanizaciji je bila učiteljstvu v veliko oporo ustanovitev *Slovenske matice* leta 1864 in *Slovenskega naroda* 1868, zlasti pa tabori

186 J. Grabrijan: *Kakošne naj bi bile ljudske šole za naprej? Učiteljski tovarš*, 1868/17, str. 257–261.

na Štajerskem, Koroškem in Primorskem. Povsod so odločno zahtevali *Zedinjeno Slovenijo*, slovenske šole in slovensko uradovanje, po 1867 pa tudi spoštovanje 19. člena *Temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov*, ki je zagotavljal jezikovno enakopravnost narodov v cesarstvu.¹⁸⁷

Zaradi povečane kritičnosti in samozvesti so učitelji po sprejetju novega šolskega zakona 1869 vedno pogosteje poročali tudi o neuspehih pri pouku nemščine in zahtevali zlasti prenovljene učbenike, kar so poudarili že 1870, in nato so se njihove zahteve po spoštovanju slovenščine v osnovnih šolah nadaljevale še vsa sedemdeseta leta: »Tako pogrešamo na glavnih šolah pa tudi v srednjih po metodičnih in didaktičnih pravilih dobro vredjene nemške slovnice za slovenske šole, v katerej naj bi se slovenska mladina po umnejših načelih in boljšem načinu kot zdaj učila nemškega jezika. Naša *Praktična slovensko-nemška gramatika* in *Praktisch slovenisch-deutsches Sprachbuch* sta knjigi, ki ne zadostujeta več. Ves poduk v nemškem jeziku po sedanjem učilnem redu in po sedanjih učnih knjigah na glavnih šolah je nasproti vsem pedagoškim in didaktičnim načelom, in nasproti lastnostim slovenskega jezika, na čegar podlago le se more zidati vsak drug nauk v slovenskih šolah. Potrebne so slovenske knjige tudi za vse druge predmete.«¹⁸⁸ Poročali so tudi o znanem in dobro obiskanem zborovanju učiteljev in pedagoških teoretikov na Dunaju leta 1870, ki so nasprotovali dveletnim preparandijam in zahtevali uvedbo »učiteljskih semenišč« ali modernih štiriletnih učiteljišč. Razpravljali so seveda tudi o verski vzgoji v novi šoli in o »pomanjkljivostih pri povzdigi nemške omike in njene naprave z znanstvenega stališča«.¹⁸⁹

V šolskem letu 1871 so z ministrskim ukazom nekoliko uredili pouk nemščine in slovenščine v nižjih gimnazijah v Kranju, Novem mestu in Ljubljani. Tako so dopustili, da je pouk v prvih razredih gimnazij na Kranjskem potekal »pretežno v slovenskem jeziku. Odlok kranjskega deželnega šolskega sveta iz konca istega leta pa je tiho privolil v uporabo slovenščine kot učnega jezika (razen pri nemščini) v vseh nižjih gimnazijskih razredih«, medtem ko je verouk smel potekati v slovenščini tudi v višjih razredih.¹⁹⁰ Zaželeno je bilo, da bi v nižjih razredih isti učitelj poučeval latinščino, nemščino in slovenščino. »Tudi v višjih razredih se smejo klasiki sloveniti ali predstavljati

187 Josip Vošnjak: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982, str. 119–125, 229–210, 241–251.

188 An.: *Ogled po šolskem svetu*. Iz *Notranjske*. *Učiteljski tovarš*, 1870/14, str. 225–226.

189 Fr. Govekar: XIX. *splošni nemški učiteljski zbor*. *Učiteljski tovarš*, 1870/13, str. 203–206; št. 14, str. 220–222; št. 15, str. 238–240.

190 Jože Ciperle: *Gimnazije na Slovenskem v letu 1848 ter njihov razvoj do leta 1918*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1978, str. 54.

po nemški po zmožnostih učencev. Pri pouku naj bi spoznavali tudi slovensko terminologijo.«¹⁹¹

Tudi slovenski učitelji so se vedno bolj organizirali in že leta 1872 so v Ljubljani sklicali prvi občni zbor, ki se ga je udeležilo 300 učiteljev iz vseh slovenskih dežel, glavni šolski in cerkveni funkcionarji ter gostje iz južnih pokrajin. Svečani uvodni nagovor je imel Andrej Praprotnik,¹⁹² referat o učiteljskem izobraževanju pa je predstavil mladinski pisatelj, učitelj in vodja učiteljskega gibanja Ivan Tomšič (1838–1894), ki je podrobno pojasnil, zakaj naj se učitelji za slovenske šole izobražujejo izključno v maternem jeziku: »Slovenski učitelji si morajo pridobiti popolno znanje slovenskega jezika, zato je nenaravno, da se vzgojitelji slovenskih otrok izobražujejo v tujem jeziku, v nemščini.«¹⁹³ V kranjskem deželnem zboru pa so istega leta živahno razpravljali o *deželni šolski postavi*, ki naj bi poleg drugih šolskih zadev uredila pravni položaj in plačevanje učiteljev in ki je stopila v veljavo 1873.¹⁹⁴ Ker njihovi prejemki več let niso bili urejeni, so v teh letih na učiteljskih zborovanjih in v tisku govorili predvsem o plačah, razen te nujne zadeve pa so razpravljali tudi o verskem pouku in vzgoji, medtem ko so pouk tujih jezikov le redko omenjali.¹⁹⁵

Obširno pa so govorili o pouku nemščine v osnovnih šolah na »konstitucijskem zboru« šolskega odseka za Kranjsko v Ljubljani 1875. Glavni referat je imel Viljem Linhart (1846–1932), profesor na moškem učiteljišču v Ljubljani,¹⁹⁶ ki je med

191 An.: *Učiteljski tovarš*, 1871/21, str. 335.

192 *Pervi splošni zbor slovenskih učiteljev v Ljubljani. Učiteljski tovarš*, 1872/18, str. 273–274 (vabilo in program); št. 19, str. 299–302; št. 20, str. 315–319; št. 21, str. 326–330; št. 22, str. 344–349; št. 23, str. 359–362.

193 Ivan Tomšič: *Kako naj se slovenski učitelj za svoj stan izobražuje. Učiteljski tovarš*, 1872/21, str. 321–326; št. 22, str. 341–344.

194 V tem sklopu je bil zelo pomemben zakon o pravnih razmerjih učiteljstva, ki je urejal plače učiteljev, ki so se gibale od 400 do 600 goldinarjev letno. (Schmidt, Zgodovina ..., III., 1988, str. 223).

195 *Šolski postavi v kranjskem deželnem zboru. Učiteljski tovarš*, 1872/24, str. 369–378.

Mišljena sta bila deželni zakon, ki je urejal plače učiteljev, »postava za vravnavo pravnih razmerij učiteljev na javnih ljudskih šolah«, in deželni zakon, ki je določal šolsko obveznost, »postava, kako naj se vravna napravljanje, zderžavanje, obiskovanje javnih ljudskih šol«, ki je po tem zakonu trajala od otrokovega šestega do dvanajstega leta, nato pa je bil otrok dolžan še dve leti obiskovati ponavljalno šolo.

196 Več podatkov o tem šolniku in organizatorju nemštva na Kranjskem se nahaja v: Joža Glonar: Linhart, Viljem (1846–1932). *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, 2013; <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi331430/#slovenski-biografski-leksikon> (19. marec 2017). Izvirna objava v: *Slovenski*

drugim govoril tudi o zgodovini nemškega pouka v naših osnovnih šolah in pri tem opozoril na najbolj pogoste didaktične napake. V nasprotju s prevladujočim mnenjem, da je nemščine v osnovni šoli preveč, je sam menil drugače: »da je velika napačnost, da se pouk v nemščini popolnoma zanemarja, ker s tem otrokom, ki želijo v poklice, delajo ovire«. *Učiteljski tovariš*, ki je komentiral pisanje *Tagblatta* o tej konferenci, je to zanikal, »saj 90 % otrok potrebuje druga znanja veliko bolj kot nemščino, potreba nemščine je umetno napravljena, ljudska šola nima v prvi versti tega naloga, da bi v jezicah poučevala, otroci naj se učijo nemščino šele, ko so dobili v pisanji in branji v domačem jeziku varno podlago«. Prednosti in potrebo nemškega poučevanja so poudarjali dr. Robert pl. Schrey, dr. Adolf Schaffer in zlasti vitez Friderik Kaltenecker, hud nasprotnik zavednih slovenskih učiteljev. Na pobudo teh ljubiteljev nemščine so na omenjenem zboru sprejeli resolucijo, ki ugotavlja, da se »nespodobno zanemarja poduk v nemškem jeziku, da naj se tak pouk ponovno vpelje v osnovne šole, da naj to podpirajo občine«. »Petitije za nemški jezik je lahko dobiti«, so menili v *Učiteljskem tovarišu*, »ker preprosti ljudje ne ločijo nemščine kot učnega jezika in predmeta«. Na drugi strani pa so tudi nekateri učitelji podpirali nemščino in bili večji ponemčevalci kot vlada sama.¹⁹⁷

O jezikovnem pouku so nato istega leta prav tako razpravljali v *kranjskem deželnem zboru*, kjer so govorili tudi o plačah učiteljic.¹⁹⁸ Leta 1875 je namreč na državnem ženskem učiteljišču v Ljubljani, ustanovljenem 1871, diplomirala prva generacija učiteljic. *Učiteljski tovariš* je omenil, da so na 10. seji 11. maja v deželnem zboru predlagali, da naj imajo učitelji in učiteljice enake plače, kar je bilo na seji sprejeto, ker so za predlog glasovali tudi mladoslovenci. Pisec se pri komentarju ni izkazal. Potrdil je sicer, naj imajo učitelji in učiteljice enako plačo: »Nam se to zdi postransko vprašanje in po novih šolskih postavah res ne vemo, zakaj bi učiteljice manj plače dobivale, kakor učitelji. Enaka bremena, enake pravice!« Nato pa v nadaljevanju zlije žolč na kolegice: »Za narodno šolstvo pričakujemo pa od učiteljic še manj kakor od učiteljev. Učit.

biografski leksikon: 4. zv. Kocen - Lužar. Franc Ksaver Lukman et al. Ljubljana, Zadruga gospodarska banka, 1932.

197 Kranjsko šolstvo pred konstitucijskim zborom v Ljubljani. *Učiteljski tovariš*, 1875/9, str. 142–143; št. 10, str. 156–157; št. 11, str. 167–174.

198 Po zakonu o pravnih razmerjih učiteljstva, ki je urejal plače učiteljev in je začel veljati 1873, so imele učiteljice nižje plače kot njihovi kolegi: »§.39. Plača ženskega učiteljskega osebja se vravnava po pravilih, ki so postavljena za moške (§§. 22–38); vendar se ustanovljajo vsi prejemki z 80 odstotki tistega števila, ktero v enakih razmerah spada na moške.« (Šolski postavi v kranjskem deželnem zboru. *Učiteljski tovarš*, 1872/24, str. 369–378, str. 377).

kandidatinje so Nemke ali nemški izrejene. V šolah po sedanji osnovi se tudi slovenščine ne bodo naučile, ako jo že ne znajo; razen kerščanskega nauka in slovnice se baje ne uče nič slovenskega. Kar pa človek nima, tudi dati ne more, kar ne pozna, ne čisla, kar mu trud prizadeva, ne ljubi, učiteljice nemški izrejene ne bodo poznale drugačne olike nego v nemščini in bodo za selške šole to, kar je gosposko krilo kmečkemu dekletu; po mestih pa ne bodo mogle vse vmestjene biti. – Deklice, svet jim pravi gospodičine, niso krive tega, da so tako izrejene, niti ne grajamo tukaj posameznih, a vsa sistema je taka, da se sedaj nastopivni učitelj ali učiteljica vsega prej uči, kakor spoštovati svoj materin jezik. To so opazke slovenskega učitelja k debati o plači učiteljic; boljše plače pa gotovo ne zavidamo ženskam; kar je nam dobro, to tudi drugim.«¹⁹⁹ Učitelji, ki so bili v večini, so se bali za ugled, položaj, za delovna mesta in so, kot po navadi, podcenjevali sposobnosti žensk za pedagoško delo, kot piko na i pa so dodali še očitke o mlačni narodni zavednosti učiteljic, kar je bila priročna pretveza za podcenjevanje dela kolegic, čeprav je bila s šolskim zakonom iz 1869 predpisana enaka izobrazba učiteljev in učiteljic in čeprav učiteljišnice v Ljubljani res niso bile odgovorne za nemški značaj svojega učiteljišča.²⁰⁰ Kranjski deželni zbor je 28. 10. 1875 s tesno večino sprejel predlog za izenačenje plač učiteljev in učiteljic, s čimer je popravil prvotno stanje, ko so učiteljice na Kranjskem od 1873 naprej po zakonu o pravnih razmerjih učiteljstva prejemale 80 % moške plače, in o sprejetju predloga je poročal tudi *Laibacher Schulzeitung*.²⁰¹ Njihovi kolegi so si ves čas do razpada monarhije prizadevali, da bi imele učiteljice nižje plače, vendar jim ni uspelo. Leta 1898 je bilo za Kranjsko sklenjeno, da plače

199 *Tirada, ki je vredna navedbe, se nadaljuje, bralec pa naj si sam ustvari mnenje o piscu: »... Drugo, kar se bode reklo, pa velja bolj tovarišem po deželi, ali kjer koli. Bogovi so podelili ženski mnogotere darove, med drugim ji je podaril Merkurij dar govora in umetnost ljudi za nos voditi. – Ženska hoče gospodinjiti in gospodariti, ako ni povsod prva, pa reče, da je zaničevana. Preden se bo prostodušen učitelj zavedel, bode že pod komando, ako pa ne bode ubogal, ženska je tica, učitelj narodnjak bode veljal za panslavista ali Bog ve, za kakega rogovileža; učiteljica, ošabna nemškuta, bode pa veljala za vzor prave učiteljice; v teh okoliščinah je verženo med učiteljstvo jabelko prepira, le previdni in opazni učitelji se bodo znali ogibat prepira.« (Učiteljski tovariš, 1875/13, str. 199–200).*

200 Na ženskem učiteljišču v Ljubljani je bil položaj slovenskega jezika v sedemdesetih letih devetnajstega stoletja v resnici slab. V slovenščini so poučevali samo verouk in slovenščino, na moškem učiteljišču je bil položaj slovenščine nekoliko boljši. Tam so l. 1871 dovolili poučevati v slovenščini stvarni pouk, branje, metodiko matematičnega pouka, telovadbo in kmetijstvo, prirodopis, zemljepis in zgodovino, toda že naslednje leto so morali prirodopis, zemljepis in zgodovino spet poučevati v nemščini. (Strmčnik, Razvoj izobraževanja ..., 1970, str. 374–375).

201 *Ueber die Erhöhung der Bezüge des weiblichen Lehrpersonals. 1875, str. 161–164, 178–184.*

ostanejo izenačene, samo učiteljice v I. in II. plačilnem razredu so dobivale 90 % moške plače, kar je ostalo v veljavi do razpada monarhije.²⁰²

Razen s plačami učiteljic na Kranjskem se je *Učiteljski tovariš* v isti številki ukvarjal tudi z delovanjem dr. Janeza Bleiweisa, dr. Valentina Zarnika (1837–1888) in drugih narodno zavednih poslancev, ki so se v deželnem zboru pritoževali zaradi zanemarjanja slovenščine v srednjih šolah, zlasti na realkah. Ugotavljali so, da je »slovenščina za naše dijake tuj jezik, nemščina pa velja za njihov materni jezik«. Dolžnost naših dijakov je učenje »Reichssprache«, Slovenec je tujec na lastni zemlji. Na ljubljanski realki se po Zarnikovih besedah »slovenski učenci slovenski jezik učijo z nemškim jezikom. Za učence je velika muka, da jim slovenščino vbijajo v glave z nemškim jezikom.«²⁰³ Podobne pritožbe o težavah pri pouku nemščine tako v osnovnih kot tudi srednjih šolah so se ponavljale še desetletja, zlasti ob raznih obletnicah *Državnega osnovnošolskega zakona* ali tretjega šolskega zakona iz leta 1869.

Tako so se ob desetletnici šolskega zakona iz leta 1869 ponovno razvnele ideološke polemike. S cerkvene strani so znova opozarjali, da nova osnovna šola ogroža verski pouk, versko vzgojo in zmanjšuje vpliv duhovščine na šolo in učitelje, ovira pa tudi skrb za narodne jezike. Liberalni šolski zakon so odločno zagovarjali učitelji, ker jim je s štiriletnimi učiteljišči omogočal boljšo izobrazbo, stanovsko organiziranje ter politično in nacionalno ozaveščanje. Za cerkvene kroge je bil moteč zlasti liberalizem, ki se je z liberalnim šolskim zakonom širil tudi v šolo. Poleg liberalizma so se bali še socializma in njegovih šolskih idej, ki jih je na Dunaju širil Frederick Dittes (1829–1896), pozneje pa mladi socialisti, »jungovci«, ki so predlagali za tiste čase moderen program za razvoj šolstva, ki je predvideval tudi manjšo vlogo cerkve v šoli,²⁰⁴ zato so v *Učiteljskem tovarišu* v anonimnih »dobrih svetih« pogosto in izčrpno razlagali, kakšna naj bi bila verska šola in vzgoja.²⁰⁵

202 Razstava o ženskem šolstvu in delovanje učiteljic na Slovenskem, strokovna obdelava Tatjana Hojan. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 41–42.

203 Iz kranjskega deželnega zbora. *Učiteljski tovariš*, 1875/13, str. 199–206. Popotnik, 1880/14, str. 223–224, pa dodaja naslednji podatek: »Letno poročilo ljubljanske višje realke za 1. 1880 kaže, da je ta zavod obiskavalo 240 učencev. Med temi je bilo 112 Slovencev, 2 Serbo-Hervata, 1 Čeh, 101 Nemec, 22 Lahov, 1 Magjar, 1 Francoz. V ravnateljevem poročilu se na str. 41. čita, da je naučno ministerstvo z odlokom od 3. maja 1880 ukazalo, da je odslej slovenski jezik za vsacega obligaten predmet, kdor se je pri početku kot rojen Slovenec oglasil.«

204 Kranjski mladi: Jungovci in mi. *Učiteljski tovariš*, 1900/11, str. 101–102.

205 Stric: Dobri sveti. Kako naj bo religiös-sittlich ali sittlich-religiös? *Učiteljski tovariš*, 1879/11, str. 169–172. Glej še: Dobri sveti. 4. Svoje vere ne bodi te sram. *Učiteljski tovariš*, 1879/8, str. 121–125.

Poleg verske vzgoje je *Učiteljski tovariš* pogostejše in vedno bolj odločno zahteval tudi slovensko šolo. O tem so največ pisali učitelji osnovnih šol, ki so nosili najtežje breme pouka nemščine ali pouka v nemščini. Profesorji srednjih šol so v tem edinem pedagoškem glasilu bolj redko pisali o pouku slovenskega jezika, o tujih jezikih in o kvarnem vplivu neprimerne poučevanja nemščine. Šele z ustanovitvijo *Popotnika* leta 1880 so se tudi profesorji začeli pogostejše ukvarjati s to tematiko, vendar so postali dejavnejši šele v devetdesetih letih in pozneje, ko je časopis v veliki meri po njihovi zaslugi okrog leta 1910 doživel »pravo pedagoško pomlad«. ²⁰⁶ Profesorji so se stanovsko pozno organizirali, profesorsko društvo so ustanovili šele leta 1906 ²⁰⁷ in tudi slovenski učbeniki za srednje šole so kljub pobudam in pomoči *Slovenske matice* le počasi nastajali. ²⁰⁸

Osnovnošolsko učiteljstvo je deset let po nastanku šolskega zakona še vedno ostajalo bolj ali manj navezano na lastne sile, ki pa so se z boljšim izobraževanjem in strokovnim povezovanjem krepile. Tako je leta 1879 ob desetletnici šolskega zakona anonimni člankar v uvodniku *Učiteljskega tovariša* predstavil »sedanjo šolsko situacijo« in poskušal usmeriti pogled v prihodnost. Opozoril je na srečanja učiteljev v pokrajinah, kjer so se morali še vedno boriti proti revščini, in na komentarje v tisku, ki so med učiteljstvom povzročali zmedo in negotovost, niso pa bistveno prispevali k izboljšanju njihovega gmotnega položaja. Pisec je posvetil pozornost tudi šolskemu nacionalnemu in jezikovnemu vprašanju. Opozoril je na vedno večja nasprotja med nemškim in slovanskimi narodi, na prednosti, ki jih Nemci uživajo v gospodarstvu, upravi in šolstvu: »Gradile in otvarjale so se največ nemške srednje, višje in ljudske šole, nemški jezik so celo v slovanske šole urivali.« Nemški liberalci so bili lahko zadovoljni z novim šolskim zakonom, saj so si »pridobili hegemonijo, nemško šolstvo na Avstrijskem je lepo uravnano, vlada je nemško šolstvo podpirala iz državnih fondov, s tem pa zavirala razvoj slovenskih šol. Le cerkvena nemška stranka«, je poudaril pisec, »ni zadovoljna, saj je izgubila nadzor nad šolo, zato ji je pritegnilo tudi slovensko duhovništvo«. Pisec je opozoril, da je učiteljstvo z novim liberalnim zakonom veliko pridobilo in se je tega »spomladanskega svojega časa« veselilo. Avstrijsko šolstvo je po besedah Fredericka Dittesa doseglo svoj vrhunec, potrebno pa je delo za izboljšanje notranjega šolskega dela. »Slovenski učitelji upajo, da bodo nekoč rešeni nemške klade in birokratizma, da bi lahko bolje skrbeli za omiko

206 Bibliografsko kazalo: *Popotnik - Sodobna pedagogika, 1880–1980*. Pripravili Tatjana Hojan, Albina Perkič, mag. Andrej Vovko. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1983, str. 11–12.

207 Fr. Ilešič: VI. Letno izvestje »Društva slovenskih profesorjev« v Ljubljani. *Pedagoški letopis*, let. VI. Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1906, str. 183–187.

208 France Bernik: *Slovenska matica, 1864–1964*. Ljubljana, 1964, str. 399–428.

naše slovanske mladine.«²⁰⁹ K napredku na področju šolstva v tem obdobju je v veliki meri prispeval celotni družbeni razvoj v svetu, v Avstriji in zunaj nje. Na Slovenskem se je razvijalo pestro politično in kulturno življenje, ki je vplivalo tudi na slovensko šolstvo. Izrednega pomena za Slovence je bil tedaj razvoj slovenske književnosti, ki je krepila slovensko samozavest in dajala oporo tudi učiteljstvu v borbi za slovenske šole in pri razvoju slovenskega šolskega sistema. Izredno se je razvil slovenski periodični tisk, ki je dajal pomembne spodbude za razvoj pedagoških glasil.²¹⁰

Proti koncu devetnajstega stoletja se je v državnem in deželnih zborih ter v političnem in pedagoškem tisku še bolj zaostrovala borba za slovensko šolo. Bistveno vprašanje je bilo, kako bi dosegli, da bi v osnovnih šolah poučevali slovenski učitelji, ki bi se šolali na slovenskih učiteljskih. Zato je dr. Josip Vošnjak, 1880, zelo podrobno proučil problematiko slovenskih, v bistvu pa nemških učiteljskih, o čemer je govoril na državnem zboru na Dunaju, za katerega je pripravil obsežno *Resolucijo o učiteljskem izobraževanju* in kjer je odločno zahteval slovenske vadnice in učiteljska.²¹¹ Celotno leto 1880 so v deželnih zborih nadaljevali razprave o jezikovnih vprašanjih; zlasti nekateri »ustavoverni« poslanci so krčevito branili nemščino, ob tem pa so hoteli zamolčati 19. člen *Temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov*, ki govori o enakopravnosti jezikov. Nekateri slovenski poslanci, kot npr. Josip Vošnjak, Luka Svetec (1825–1921), Valentin Zarnik in drugi, so dosledno zagovarjali slovenske šole in vztrajali pri tem, da državnega zakona na deželnih zborih ni mogoče spreminjati. Svetec je odklonil ponavljajoče se trditve, da brez nemščine ni bodočnosti za mlade: »Nemški jezik lahko koristi le v vojski in v višjih šolah, drugod se lahko mladi o vsem poučijo v slovenskem jeziku. Naši ljudje delo iščejo v južnih krajih in se hitro naučijo raznih slovanskih jezikov. Nemščina ni kriterij avstrijske države!« Zarnik pa je poudaril, da »mnoge pokrajine, kot so Češka, Galicija, Dalmacija, Ogrska in druge, vedno bolj skrbijo za domače jezike«, in opozarjal na dobro znano dejstvo, »da je na Koroškem v čisto slovenskih krajih učni jezik izključno nemški, ki ga vsiljujejo tudi na Štajerskem že v enorazrednice.«²¹²

209 An.: Uvodnik. *Sedanja šolska situacija in pogled v bodočnost. Učiteljski tovariš*, 1879/13, str. 193–196.

210 Jože Pogačnik: *Zgodovina slovenskega slovstva. Realizem 4. Maribor: Založba Obzorja*, 1970, str. 12–104.

211 *Učiteljski tovariš*, 1880/5, str. 75–77. Glej še: sprejem Vošnjakove resolucije v državnem zboru, *Učiteljski tovariš*, 1880/9, str. 139–140.

212 *Učiteljski tovariš*, 1880/18, str. 283–288, str. 287–288.

O nujnih spremembah na učiteljskih so razpravljali tudi na občnem zboru učiteljskega društva, 1880, kjer je učitelj Juraj Režek v obsežnem referatu podrobno utemeljil potrebo po slovenskih učiteljskih,²¹³ podobne zahteve pa so postavili tudi v *Popotniku*.²¹⁴ Zmešnjava je nastajala tudi s poimenovanjem »prvega in drugega deželnega jezika« za Nemce in Slovence na Štajerskem, toda tudi na Kranjskem, ki je v osemdesetih letih dokončno obveljala za slovensko deželo, pojmi nikakor niso bili razčiščeni. Nekateri so se bali povedati svetu, »da poučujejo slovenske otroke«,²¹⁵ zato so nekateri narodno zavedni pedagogi na učiteljskih, npr. dr. Janko Bezjak, v naslednjih letih poleg slovenskih učbenikov in metodičnih napotil pripravili navodila tudi za pouk nemščine kot drugega deželnega jezika in ta njihova dejavnost je obravnavana v drugem delu tega poglavja. Naslednje leto se je jezikovno stanje nekoliko popravilo na učiteljsku v Ljubljani, kjer je dunajska vlada dovolila poučevanje nekaterih predmetov v slovenščini. Tako so na ženskem učiteljsku v Ljubljani od 1881/2 naprej v slovenščini predavali verouk, slovenski jezik, aritmetiko z geometrijskim oblikoslovjem, ženska ročna dela in specialne didaktike iz teh predmetov. Na moškem učiteljsku so imeli v slovenščini verouk, slovenski jezik, matematiko z geometrijskim risanjem, prirodopis, sadjerejo in specialne metodike iz teh predmetov in pri tem je ostalo do razpada monarhije. Dunajska vlada je bila prisiljena nekoliko popustiti pri svoji ponemčevalni politiki zaradi velike zaostalosti šolstva na Kranjskem, za kar je slovenska javnost krivila tudi protislovensko vladno jezikovno politiko.²¹⁶ Toda zapis v *Slovanu* iz l. 1885 dokazuje, da je prihajalo na ljubljanskem učiteljsku do izigravanja vladne uredbe o učenem jeziku, da so še naprej dejansko poučevali večinoma v nemščini, ker so na učiteljsku kljub usposobljenim slovenskim kandidatom zaposlovali slovenščine nevešče tuje učno osebje, razen tega je bil celo na vadbici učni jezik nemški.²¹⁷

213 Občni zbor slov. učiteljskega društva. *Učiteljski tovariš*, 1880/20, str. 317–321.

214 Ivan Gaberšek: O napravi potrebnih učiteljskih zavodov. *Popotnik*, 1880/8, str. 113–114.

215 *Učiteljski tovariš*, 1880/22, str. 350–351.

216 Strmčnik, *Razvoj osnovnošolskega izobraževanja ...*, 1970, str. 376. Glej še: An.: *Nekoliko drobtin djanske enakopravnosti Slovincem*. *Slovenski gospodar*, 1881/16, str. 121–122, kjer poroča o spremembah na moškem in ženskem učiteljsku v Ljubljani glede učnega jezika.

217 *Slovan*, 1885/14, str. 222. O zaposlovanju Neslovencev na učiteljskih, ki so pripravljala učitelje za pouk na slovenskem narodnostnem ozemlju, je pisal *Slovenski gospodar* že l. 1881. (Borecki: *Slovenske srednje šole in učiteljska*. *Slovenski gospodar*, 1881/7, str. 49; isti: *Slovenske srednje šole in učiteljska*. *Slovenski gospodar*, 1885/8, str. 57–58, kjer člankar podrobno razčlenjuje težave in zavestne ovire, ki jih je postavljala šolska oblast piscem in založnikom pri nastajanju slovenskih učbenikov za srednje šole).

Prav tako so leta 1881 v mariborskem *Slovenskem gospodarju* odločno obsodili posebno nagrado za najbolj uspešne učitelje nemščine v dvorazrednicah, katero so predlagali nemški liberalci v kranjskem deželnem zboru in ki so jo naposled sprejeli, ker so imeli ustrezno večino. V omenjenem glasilu so izčrpno pojasnili, zakaj je nemščina v osnovnih šolah nepotrebna in škodljiva, kakšno vlogo naj ima v srednjih šolah in na univerzi, in posebej opozorili na nasilno ponemčevanje koroških otrok.²¹⁸

Razprave o jezikovni problematiki so v slovenskem pedagoškem tisku ostajale bolj ali manj na politični ali idejni ravni, le redko so obravnavali metodične, didaktične ali jezikovne strani pouka nemškega ali kakšnega drugega tujega jezika v osnovni ali srednji šoli, zato je toliko bolj zanimiva učiteljska konferenca v Celju 2. marca 1882, kjer je prof. A. Kosec govoril tudi o »napakah pri pouku in uporabi nemškega jezika«. Poudaril je, da je treba najprej dobro znati svoj materni jezik, ki ga mnogi pačijo z germanizmi, marsikateri Slovenci bolje govorijo nemško kot Nemci. Učitelji v glavnem obvladajo materni jezik, »izvzemši Koroško in naše srednje šole«. Zglede o napakah pri uporabi nemščine je Kosec nabral pri pouku »slovenske mladine v nemški šoli«, ²¹⁹ na konferenci so veliko govorili tudi o pomenu učitelja pri izboljšanju kmetijstva, Tone Brezovnik pa je že prej, 5. 1. 1882, na zborovanju *Celjskega učiteljskega društva* govoril med drugim o izboljšavah slovensko-nemške slovnice za osnovne šole in pri tem opozoril na to, kako naj se pri pouku nemščine goji zvestoba do slovenskega naroda: »Če smo prisiljeni v ljudski šoli učiti nemščino, gledimo, da nam otroci za nemške besede, katere jim podajamo, ne prodajo svojega slovenskega srca ... To svojo ljubezen in spoštovanje, posebej pa do maternega jezika, mora učitelj otrokom povsod in pri vsaki priliki kazati. On naj otrokom pojasni, da je naš narod ravno takega spoštovanja, ravno take ljubezni vreden, kot kak drugi in da moramo svoj jezik kot svojo materinščino še posebno ljubiti in spoštovati. Učitelj naj materinemu jeziku povsod in vsikdar prvo mesto odkaže.« Na tem sestanku so učitelji podrobno razpravljali tudi o tem, kako lahko ob uspešnem pouku tujega jezika izboljšajo pouk materinščine.²²⁰

218 An.: *Petsto goldinarjev, namenjenih kranjskim učiteljem za nemščino v šolah. Slovenski gospodar*, 1881/42, str. 329–330. Glej še: *Učiteljski tovariš*, 1881/21, str. 334.

219 Tone Brezovnik: *Iz Vojnika. Učiteljski tovariš*, 1882/7, str. 108–109.

220 Tone Brezovnik: *Kaj naj učitelj stori, da bodo njegovi učenci zvesti svojemu narodu. Odlomek iz govora: Kako naj se slovensko-nemške slovnice za slovenske ljudske šole popravijo? Učiteljski tovariš*, 1882/11, str. 161–163. Glej še: isti: *Iz Vojnika, Učiteljski tovariš*, 1882/3, str. 45–46.

Po dolgoletnih spopadih med liberalnimi in klerikalnimi strankami za osnovno šolo je nastala »Postava od 2. maja 1883« ali »novela«, ki je znižala raven pouka in dala nekaj več pravic duhovščini. Po novi postavi šola nadzira verske vaje, vodje šol morajo biti sposobni poučevati verouk. Jezikovne politike v noveli niso bistveno spremenili: »V nemških meščanskih šolah ima se dati tudi prilika, da se otroci nauče nemškega jezika. Možen je tudi neobvezen pouk tujega jezika. To velja tudi za moška in ženska učiteljišča.« Borba za slovenski jezik v osnovnih in srednjih šolah ter na učiteljiščih pa se je kljub vsemu nadaljevala, »novela« med slovenskimi učitelji na Kranjskem ni vzbudila večjih razprav,²²¹ razburila pa je slovenske učitelje na Spodnjem Štajerskem, ki so se zavedali, da pomeni novela korak nazaj v izobraževanju učiteljev.²²²

V državnem in v deželnih zborih, kjer so vsako leto znova načenjali razprave o proračunu in učiteljskih plačah, so slovenski poslanci, posebej dr. Josip Vošnjak, Božidar Raič in ostali narodnjaki, vedno znova načenjali tudi jezikovna vprašanja in zahtevali slovenske šole.²²³ V ljubljanskem mestnem zboru, kjer so še vedno prevladovali Nemci in nemškutarji, pa so vedno pogosteje zahtevali nemške ljudske šole. Slovenski odborniki, zlasti Ivan Tavčar in Ivan Hribar, so njihove zahteve odklanjali, ker so v Ljubljani že imeli nemško vadnico in razne zasebne nemške šole,²²⁴ nezadovoljstvo z ustanovitvijo nemških šol v Ljubljani pa je jasno izrazil tudi *Slovan*, ki sta ga ustanovila Tavčar in Hribar in ki je tudi poročal o klavnem vpisu v omenjene šole.²²⁵ V kranjskem deželnem šolskem svetu so kljub temu sklenili, »da ustanovijo po eno javno ljudsko šolo za dečke in deklice z nemškim učnim jezikom, obenem pa se v vseh javnih osnovnih šolah mesta Ljubljane sukcesivno vpelje slovenščino kot učni jezik za vse predmete. Nemščina se uvede kot obligaten predmet od III. razreda dalje.«²²⁶ Proti pouku nemščine in nemškemu učnemu jeziku v osnovnih in srednjih šolah pa niso protestirali le na Kranjskem, vedno bolj so se prebujali tudi Spodnji Štajerci, Korošci in Primorci, ki so bili, kot bomo videli v sledečih poglavjih, vedno bolj izpostavljeni potujčevanju.

Položaj tujih jezikov v osnovnih in srednjih šolah, zlasti nemščine, je bil v pomembni meri odvisen tudi od nadzornikov osnovnih in srednjih šol. Težave

221 *Postava od 2. maja 1883, s katero se nekatera določila postave od 14. maja 1869 (Drž. zakon št. 62) izpreminjajo. Učiteljski tovariš, 1883/12, str. 177–182.*

222 *Strmčnik, Razvoj izobraževanja ..., 1970, str. 386.*

223 *Solnčna in senčna stran debate letošnjega naučnega proračuna. Učiteljski tovariš, 1884/7, str. 97–98.*

224 *Učiteljski tovariš, 1884/24, str. 382–383.*

225 *Slovan, 1885/19, str. 295.*

226 *Učiteljski tovariš, 1884/2, str. 383.*

so lahko povzročali nemški ali nemškutarski nadzorniki in profesorji nemščine in drugih predmetov na srednjih šolah. Častna izjema je bil šolski nadzornik in urednik *Ljubljanskega zvona* Fran Levec (1846–1916), ki je odločilno vplival na poslovenjenje šol v Ljubljani in drugod na Kranjskem. Posebej je skrbel za izgradnjo novih šol, zlasti pa za narodno zavednost učiteljev, zato so mu sodobniki in poznejši življenjepisci priznavali velike zasluge za razvoj kulturnega in pedagoškega dela na Slovenskem.²²⁷ Janko Likar je v slavnostnem govoru opisal stanje v šolah in odnos mladine do materinščine, s tem pa tudi Levčevo delo: »Mladina, ki je nekoč prihajala iz šol, ni prinašala s seboj ljubezni do svojega materinega jezika. Odtujeni lastni slovenski materi so učenci zapuščali šole in mnogi so zaničevali svoj lastni jezik. V moji mladosti se v šoli nikdar ni čula beseda ‚Slovenec‘, nikdar nas ni nihče navduševal za materino besedo, nikdar nam niso kazali vrlin in lepot domače govorice! Trobili so nam, da govori ‚kranjski jezik‘ le mala kopica ljudi, da se s kranjskim jezikom nikamor ne pride, da je treba vsakemu nemški znati, če noče postati berač. Nemško slovnico so gojili na vse pretege. To je bila najsvetejša knjiga, nemščina pa najvažnejši predmet. Ni čudno, če so se slovenski otroci sramovali govoriti slovenski in da so po ljubljanskih ulicah govorili skoraj izključno grozno spakedrano nemščino. Prof. Levec, šolski nadzornik, urednik *Ljubljanskega zvona* in odbornik *Matice slovenske*, je s pomočjo zavednih slovenskih učiteljev v desetih letih razmere temeljito spremenil.«²²⁸

Prehod devetnajstega stoletja v dvajseto je bil buren. Razvoj industrije, prometa in turizma, izseljevanje in množično izobraževanje so prinesli hiter razvoj množičnih socialnih stikov in tudi potrebo po znanju tujih jezikov, zato se je poleg splošne filologije in njenih specializiranih strok razvijala tudi jezikovna didaktika. Učitelji in profesorji klasičnih in modernih jezikov so pogosto ugotavljali, da je tedanji pouk jezikov zastarel in zaradi slabih metod neuspešen. Že na pariški konferenci lingvistov leta 1858 so učitelji jezikov govorili o krizi pouka tujih jezikov, posebej latinščine, ki ni »dovolj zanesljiv uvod v študij jezikov, ker je za večino učencev pretežka«. O tem so govorili tudi na poznejših znanstvenih srečanjih lingvistov, zlasti na pariški razstavi leta 1900, kjer so razpravljali tudi o *načrtovanih ali mednarodnih jezikih*, porajala pa se je nova stroka lingvistike, *interlingvistika*.²²⁹

227 Stanko Janež: *Fran Levec. Znameniti Slovenci. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.*

228 Janko Likar: *Frančišek Levec. Učiteljski tovariš, 1899/5, str. 1–2; št. 6, str. 33–35.*

229 L. Couturat: *Internationale Hilfssprache. Berlin: Moeller & Borel, 1900. Isti: Extrait de l'Histoire de la langue universelle. Paris: Hachette, 1904.*

Proti koncu druge polovice devetnajstega stoletja je postal najbolj znan »načrtovani« ali »umetni« jezik esperanto, ki se je kot lahek in uporaben jezik hitro širil, zlasti po izdaji prvega učbenika za njegovo učenje leta 1887, ki so mu sledili številni drugi učbeniki in slovarji,²³⁰ v esperanto so prevajali vedno več del svetovne literature, v tem jeziku so nastajala tudi strokovna in leposlovna dela. V bolj razvitih deželah so esperanto uvajali v trgovske in druge šole in ustanavljali društva,²³¹ ker so tudi poslovneži prepoznali njegovo uporabnost. O tem jeziku so razpravljali na pariški svetovni razstavi leta 1900 in ugotavljali, da bi lahko vsem dostopne *mednarodne načrtovane* jezike, kot je esperanto, uspešno uporabljali v mednarodnih organizacijah, na svetovnih in medvladnih mirovniških konferencah, na kongresih za mir, ob svetovnih razstavah in srečanjih. Že na prvem kongresu esperantistov leta 1905, ki so mu sledili še mnogi drugi kongresi,²³² so ugotovili, da bi lahko tak jezik uspešno poučevali tudi v šolah, zato so francoskim šolskim oblastem na naslednjem kongresu leta 1906 predlagali, da bi ga poleg angleščine, nemščine, italijanščine, španščine in arabščine uvajali v šole kot izbirni predmet.²³³

Leta 1907 je tudi profesor W. John Clark v obsežni študiji opisal zgodovino, strukturo, uporabo in možnosti šolskega pouka esperanta. Za pouk tujih jezikov in esperanta je predlagal staro in znano didaktično načelo »od lažjega k težjemu, od znanega k neznanemu«. Bil je eden prvih angleških jezikoslovcev, ki so že razumeli vrednost esperanta za pouk tujih jezikov, njegovo »propedevtično« vrednost: »Esperanto je dober uvod v pouk jezikov, ker je lahek, ima pregledno slovnico, fonetični zapis in izgovarjavo, je privlačen za učence, ker lahko hitreje dosežejo ustrezne uspehe, nudi širšo razgledanost, spodbuja logično in ustvarjalno mišljenje in jezikovno, družbeno ter etično ozavešča učence.«²³⁴ Esperanto so začeli kmalu uporabljati tudi v večnacionalni Avstro-Ogrski, ki je bila znana po nespoštovanju svojih lastnih zakonov o enakopravnosti jezikov. Z Dunaja in iz Gradca so esperanto prinesli tudi na Slovensko, kjer so leta 1910 izdali prvo slovnico esperantskega jezika, ustanovili prvi esperantski krožek,

230 Th. Hopf: *Internationale Hilfssprache. Die Esperanto*. Thun: O. Hopf, 1904.

231 *Enciklopedio de esperanto*. I. volumo. Redaktis: L. Kokeny kaj V. Bleier. Unia eldono 1933. *Literatura mondo*, Budapeŝt.

232 *Jubileo: Jarcento de Esperanto*, red. Mark Fettes. Rotterdam: *Universala Esperanto-Asocio*, 1988.

233 *Leteroj de L. L. Zamenhof. La tragedio de lia vivo rivelita de ĉia jus retrovita korespondo kun la Francaj eminentuloj. 1901–1906*. Ed. prof. G. Waringhien 1948, *Eldonis S.A.T. Paris*, 1948, I., str. 117, 175, 190, 235, 259–261, 266–271.

234 W. John Clark: *International language, past, present & future, with specimens of Esperanto and grammar*. London, 1907, str. 84–90.

začeli izdajati esperantska glasila,²³⁵ ta jezik pa je naletel na ugoden odziv tudi v časopisih. Tako so npr. v *Popotniku* poročali o esperantskem gibanju v Avstriji in Franciji. Iz Anglije so poročali o širjenju esperanta v njihovih osnovnih, srednjih in visokih šolah, svoje mesto pa je ta jezik našel tudi v izobraževalnih ustanovah v Hamburgu, Bernu, Genovi in Madridu.²³⁶ Vendar se to gibanje pred prvo vojno na Slovenskem ni moglo bolj razviti, ker so bili slovenski razumniki tik pred vojno preveč obremenjeni z borbo za slovenski jezik, za vsakdanji kruh in za nacionalne, državljanske in človeške pravice, da bi temu zanimivemu jeziku posvetili ustrezno pozornost.²³⁷

Spričo živahnih političnih, kulturnih in pedagoških gibanj v monarhiji in v svetu so se proti koncu stoletja hitreje nacionalno prebujali tudi naši učitelji osnovnih in srednjih šol, kar se je poznalo tudi pri pouku slovenščine in nemščine. Videli smo, da so bila mnjenja o pouku nemščine pogosto kritična, da so učitelji kritizirali zlasti učbenike in zastarele učne metode. Tovrstne kritike so se začele pojavljati že v šestdesetih letih,²³⁸ nadaljevale pa so se tudi v sedemdesetih letih devetnajstega stoletja. Tako so npr. kritizirali Janežičevo slovensko slovnico v nemškem jeziku²³⁹ in že prej omenjeni slovnici: *Praktično slovensko-nemško gramatiko* in *Praktisch slovenisch-deutsches Sprachbuch* kot zastarele učne pripomočke.²⁴⁰ Učiteljski tovariš, ki je razumel potrebe slovenskih učiteljev po dobrih metodičnih pripomočkih, je tako že v l. 1878 izdal podrobno razpravo

235 Ljudevit Koser: *Popolna slovnica esperantskega jezika*. Zagreb, 1910.

236 An.: *Esperanto*. *Popotnik*, 1913/7, str. 212: »Sedaj se poučuje že v mnogih šolah, tako v Helmforstu na Angleškem v 'Technical institute'. V Sheffieldu se poučuje v 'Central Secondary Eveningschool'. V Londonu se poučuje na znanem 'Clark's College', v Harrovu v County School. V Liverpoolu se poučuje v vseh večernih šolah. V Hamburgu se poučuje esperanto v trgovskih šolah, v Kodanju ravno tako. V Bernu so uvedli esperanto v mestnem učiteljskišču. V Genovi so uvedli esperanto v dveh mestnih šolah. V Stanislavu (Galicija) se učijo učenci II. razreda obrtnih šol tega jezika. Tečaji za esperanto se vrše na vseučilišču v Madridu, na zavodu sv. Izidora, v učiteljskem semenišču, v višjem učiteljskišču in v celi vrsti drugih šol. Sicer pa mislijo na Španskem uvesti esperanto na vseh univerzah in učiteljskiščih.«

237 Sepdekjaroj de esperanto movado en Maribor-Jugoslavio. Maribor, 1980.

238 Andrej Praprotnik: Česa je našim ljudskim šolam treba. *Učiteljski tovarš*, 1867/5, str. 65–69.

239 An.: *Pervi splošni zbor slovenskih učiteljev v Ljubljani* (24. septembra 1872). *Učiteljski tovariš*, 1872/19, str. 299–302; št. 20. str. 315–319 (kritika nemških učiteljskišč, Janežičeva za Nemce sestavljena slovenska slovnica).

Anton Janežič: *Kurzer leichtfasslicher Unterricht in der Slovenischen Sprache*. Celovec: J. Sigmundschon, 1849, ki so jo uporabljali na gimnazijah po 1848, ko je slovenščina postala učni predmet na srednjih šolah. (Schmidt, *Zgodovina*, III., 1988, str. 91–92).

240 An.: *Ogled po šolskem svetu*. Iz *Notranjske*. *Učiteljski tovarš*, 1870/14, str. 225–226.

anonimnega pisca »o pouku tujih jezikov«. Le-ta se je opravičeval, »da so vseh 18 let pisali v prid domačega jezika, zato ni napak, če spregovori besedico tudi o tujih jezikih«. Ko je nazorno pojasnil koristi učenja tujih jezikov za vsakdanje potrebe in za duševni razvoj otrok, je pisec poudaril, da »učenje tujega jezika koristi tudi materinščini, ki je najdragocenejša podlaga tudi za učenje tujih jezikov«. Poleg nemškega je priporočal tudi učenje slovanskih jezikov; nemški jezik je za naše ljudi koristnejši od francoskega ali angleškega: »Iz njega se lahko veliko naučimo, vsak olikan jezik je lep, Slovenci nemškega jezika ne sovražimo, drugi pa slovenskega podcenjujejo in trdijo, da slovenščina je gerd jezik!« Avtor je nazorno predstavil takrat znane metode, ki so jih uporabljali pri pouku in učenju tujih jezikov: »Bilo je že izmišljenih in nasvetovanih čuda veliko metod za naučenje tujih jezikov. Nekateri priporočajo učenje le po posluhu, drugi po slovnica in pismenih vajah, po metodah, ki so v drugi polovici devetnajstega stoletja bile znane v Franciji, Nemčiji, Angliji in drugod.« Ob številnih negativnih primerih je pisec grajal enostransko »direktno metodo«, ki so jo neuspešno uporabljali pri pouku nemščine v slovenskih šolah. Zahteval je, da se otroci pred učenjem tujega jezika naučijo materinščine in odklonil formalno metodo v osnovni šoli, ki so jo običajno uporabljali pri latinščini. Zahteval je tudi, da bi za vse stopnje šol pripravili dobre učbenike tujih jezikov, in zaključil: »Slovenski otroci so zelo sposobni in lahko pri pouku tujih jezikov dosežejo še več kot oni v tujini.«²⁴¹

Ob koncu devetnajstega stoletja naj bi k boljšemu pouku nemškega jezika v osnovnih šolah in pozneje v nižjih gimnazijah prispevala tudi 145 strani obsegajoča »prva nemška slovnica s prvim nemškim berilom«, ki so jo sestavili Andrej Praprotnik, Anton Razinger in Andrej Žumer in ki je izšla 1892.²⁴² K novim pogledom na pouk nemščine je proti koncu stoletja veliko prispeval Rudolf Hildebrand (1824–1894), ki je zavrgel metode jezikovnega pouka, ki so izhajale iz tradicije latinske slovnice. Obsodil je zastarelo metodiko nemškega pouka, ki se je opirala predvsem na pisano besedo, zanemarjala pa je govor; prednost je dal vsebini pred obliko, aktivnosti pred poslušanjem.²⁴³ Njegove ideje je upošteval ugledni šolnik dr. Janko Bezjak (1862–1936), ki je skupaj s prav tako cenjenim kolegom Henrikom Schreinerjem (1850–1920), ravnateljem državnega moškega

241 An.: *Učenje tujih jezikov. Učiteljski tovariš. List za šolo in dom. Ljubljana, 1878/23, str. 353–356; št. 24, str. 370–373.*

242 A. Praprotnik, A. Razinger, A. Žumer: *Prva nemška slovnica in Prvo nemško berilo za slovenske ljudske šole. V Ljubljani, 1892. Kleinmayr & Bamberg, 145 strani.*

243 Rudolf Hildebrand: *Vom deutschen Sprachunterricht und deutscher Erziehung und Bildung überhaupt. Leipzig, 1867.*

učiteljišča v Mariboru, pripravil novi učbenik za pouk nemščine v osnovnih šolah, da bi prispeval k lažjemu in boljšemu pouku tega za mnoge učitelje protislovnega jezika. V letih 1897–1899 je na Dunaju izhajala njuna »prva, druga ter tretja nemška vadnica za slovenske osnovne šole«, ²⁴⁴ ki je po mnenju Dragotina Pribila (1877–1944) povsem spremenila pouk nemščine v naših šolah: »Spisana je na podlagi stvarnega pouka in podaja učencu jezik neposredno, kakor se ga uči od matere ali v tuji okolici; na slovnico se ozira le ‚stopnjema‘, kolikor to zahteva razumevanje jezika.« ²⁴⁵ Izboljšanje pouka nemščine v osnovnih šolah bi lahko po mnenju skeptikov ogrožalo pouk slovenščine, zato teh vadnic niso vsi sprejeli z navdušenjem. Zato sta mariborska pedagoga, da bi zmanjšala predsodke skeptičnih učiteljev, leta 1897 k tem vadnicam napisala navodila za učitelje. ²⁴⁶

Mariborska pedagoga sta se odrekla starim metodam, ki so izhajale iz latinske slovnice in zastarele metodike nemškega jezika, ki se je opirala predvsem na pisano besedo, zanemarjala pa je govor. Sprejela sta nova pedagoška načela, ki dajejo prednost vsebini pred obliko, dejavnosti pred poslušanjem. Bezjak in Schreiner nista skrbela le za boljši pouk nemščine, ampak tudi za pouk materinščine, zato sta skupaj pripravila še slovenske jezikovne vadnice, berila in učne slike k berilom. Njuni obsežni bibliografiji dokazujeta, da sta bila ob koncu stoletja naša vrhunska pedagoga, ki sta si prizadevala za napredek slovenske šole. Schreiner je bil dolga leta ravnatelj mariborskega učiteljišča in je ugodno vplival na moralo in duhovni razvoj slovenskih učiteljev na Spodnjem Štajerskem, medtem ko je Bezjak vodil *Slovensko šolsko matico*. Razen tega je Bezjak objavil številne razprave in članke, v letih 1906/7 pa je v dveh delih izdal obsežno in dolgo časa edino metodiko slovenskega jezika. ²⁴⁷ Leta 1921 je Bezjak izdal *Občno zgodovino vzgoje in pouka*, v kateri je odlično predstavil glavna obdobja v razvoju slovenskega šolstva, ²⁴⁸ njegove nemške vadnice za osnovne in srednje šole pa so izhajale do leta 1930.

Ko je Karel Svoboda v *Učiteljskem tovarišu* ocenjeval nove jezikovne učbenike, je priznal, da po »novi metodi učitelji pri pouku nemščine beležimo sijajne uspehe«.

244 Henrik Schreiner, Janko Bezjak: *Erstes, zweites und drittes deutsches Übungsbuch für slovenische allgemene Volksschulen*. Wien, 1897–1899.

245 Dragutin Pribil: Janko Bezjak – sedemdesetletnik. *Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice*. Ljubljana, 1932, str. 51–63. Glej še: Franc Planina: *25 let dela za slovensko učno knjigo*. Pokrajinska šolska založba. Ljubljana, 1944, str. 12, 16, 19.

246 Janko Bezjak, Henrik Schreiner: *Anleitung zum Gebrauche des ersten deutschen Übungsbuches für slovenische allgemeine Volksschulen*. Wien, 1897.

247 Janko Bezjak: *Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika v ljudski šoli*. Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1906/7.

248 Janko Bezjak: *Občna zgodovina vzgoje in pouka*. Ljubljana, 1921.

To pa je izzvalo negodovanje nekaterih učiteljev, ki so menili, da bodo slovenski učenci z novo metodo pouka popolnoma obvladali drugi deželni jezik, svojega pa bodo zanemarjali ali podcenjevali. Na te pomisleke je Svoboda pripomnil, da »so nekoč nemščino poučevali brez pravih uspehov in zapravljali čas, da s poukom tujega jezika ne smemo zanemarjati materinščine, kar se pogosto dogaja, čeprav je slovenska narodnost lahko zadržek na poti do službe ... Na važna mesta ob meji oblasti postavljajo predvsem nemško nadahnjene učitelje, zato so narodni učitelji, ki tuji jezik ustrezno poučujejo, skrbijo pa predvsem za materinščino, neprecenljive vrednosti za narod in njegovo posest.«²⁴⁹

»Slovenska posest«, kot je Svoboda poimenoval slovensko narodnostno ozemlje, pa se je na naših severnih in drugih mejah vedno bolj krčila tudi zaradi naseljevanja Nemcev, Italijanov in drugih tujcev in z ustanavljanjem nemških šol, še bolj skrb vzbujajoča pa je bila nesposobnost Slovencev, da bi se na tovrstne izzive ustrezno odzvali. K tej nesposobnosti vzpostavljanja ustreznih obrambnih mehanizmov so v pomembni meri pripomogli strankarski prepiri na Slovenskem, v katerih so sodelovali tudi učitelji, kar je opazno pri njihovi podpori bodisi tedaj že liberalno usmerjenemu *Učiteljskemu tovarišu* bodisi bolj versko usmerjenemu *Slovenskemu učitelju*, na kar se je Svoboda odzival v vrsti člankov.

Poleg njegovih razprav v *Učiteljskem tovarišu* je zanimiva tudi obsežna kritična razprava o pouku nemščine v slovenskih ljudskih šolah na Kranjskem, ki jo je v *Popotniku* objavil Fran Ivanc. Taka poglobljena analiza in kritika je bila potrebna, saj so nemščino vedno bolj vsiljevali v nižje razrede osnovnih šol, posebej na Koroškem in Spodnjem Štajerskem, pod vedno večjim pritiskom pa je bilo tudi kranjsko osnovno šolstvo. V Ljubljani so Nemci zahtevali vedno več nemških šol in več pouka nemščine tudi v slovenskih osnovnih šolah. Ivanc je v svojem tehtnem članku povzel številne znane ugovore proti pouku nemščine v osnovnih šolah na Kranjskem, ki so jih skozi desetletja ponavljali učitelji in srednješolski profesorji. Podrobno je pojasnil, zakaj predvidenih ciljev pouka nemščine ni mogoče doseči, zakaj je tak pouk škodljiv, brez koristi in da pomeni za učitelje in učence ogromen napor in izgubo časa, ki bi ga lahko bolj koristno uporabili za druge predmete. Zelo jasno in odločno je zavrnil teze o koristnosti in potrebnosti nemščine za obrt, vojaško službo in kot pripravo za srednje šole. Poudaril je, »da profesorji srednjih šol redno ugotavljajo, da učenci nemščine skoraj nič ne znajo, da morajo začeti znova«.

Odločno in jasno se je Ivanc zahvalil tudi za nemško kulturo: »Res smo prejeli od Nemcev mnogo kulture, a bila je draga, neizmerno draga. Zanj so nam trgali

249 Karel Svoboda: *Pomagajmo si sami. Učiteljski tovariš*, 1900/11, str. 97–99; št. 12, str. 113–115; št. 15, str. 137–139.

neusmiljeno kos za kosom iz našega narodnega telesa, vzeli so nam zemljo in svobodo. Na proslavo nemške kulture so nas oropali gotovo štirih petin naše zemlje, več kot decimirali naše rodove. To poskušajo še dandanes pred našimi očmi. Kar nam je ostalo, morali smo jim v dolgem boju iztrgati iz krivičnih rok. S svojo kulturo nas niso redili in gojili, temveč morili; kolikor imamo danes kulture, priboriti smo si jo morali ž njimi in proti njim.« Poudaril je tudi, da Slovenci po svetu dobro izhajajo brez nemščine in da se hitro naučijo jezikov, ki so jim potrebni. Učenci imajo z vsiljevanjem nemščine »preveliko škodo v materialnem in formalnem oziru, za pouk nemščine je treba veliko časa, mnogo duševnega napora pri učencih in učiteljih«. Statistično je dokazal, koliko učnega časa je potrebna za nemščino. Tudi na Kranjskem je slovenska šola le na papirju, slovenski učenci morajo nemščini žrtvovati ogromno časa, na drugi strani pa le malo Slovencev obiskuje srednje šole.²⁵⁰

Kljub novim učbenikom se je kriza pri pouku nemščine v osnovnih šolah nadaljevala. O težavah z nemščino so govorili na zborovanjih, ki so jih sklicevala učiteljska društva ali šolske oblasti, uvajali pa so tudi hospitacije, kjer so izkušeni učitelji poskušali pokazati, kako po novih načelih otrokom približati pogosto nepriljubljeno nemščino. Tako hospitacijo so pripravili npr. v Zagorju ob Savi, kjer je znani šolski nadzornik Ljudevit Stiasny (1862–1936) priporočal analitično direktno metodo, ki so jo predvidevale tudi Schreiner-Bezjakove nemške vadnice in navodila za nemški pouk.²⁵¹

O »nemškem pouku« v ljudski šoli so leta 1910 razpravljali tudi na učiteljski konferenci v Idriji, kjer so prav tako priporočali Schreiner-Bezjakove vadnice. Iz poročila učitelja Josipa Novaka (1869–1934) je bilo razvidno, da je pouk nemščine učiteljem in učencem na osnovnih šolah kljub boljšim vadnicam še vedno povzročal težave. Pritožbe so prihajale z vseh strani; učitelji niso bili zadovoljni z uspehi naporenega dela. »Koliko truda povzroča učiteljstvu pouk v nemščini, a kako malo resničnih uspehov moremo pokazati! Učenci zapuste ljudsko šolo, pa od nemščine ne znajo drugega kakor nekoliko brati in pisati, na nemško govorjenje pa še sploh misliti ni.« Učitelji so omenjali naslednje: »Najbolj naporene učne ure so nemške ure, čeprav se učitelji trudimo, ker se učenci morajo učiti tujega jezika, ko še ne znajo slovenski čitati in pisati. Tudi za otroke so te ure utrudljive, učitelji se kljub vsemu naprezajo, čeprav slutijo, da kljub velikemu številu ur ne bo uspehov.« Tudi deželna šolska nadzornika Fran Levec in Ivan Thuma sta ugotavljala, da je za učitelje pouk nemščine zelo naporen, uspehi pa

250 Fran Ivanc: *Nemščina v slovenskih ljudskih šolah na Kranjskem*. *Popotnik*, 1905/8, str. 225–235.

251 Ljudevit Stiasny: *Poduk drugega deželnega jezika*. *Učiteljski tovariš*, 1902/33, str. 260–261.

niso primerni vloženemu času in trudu in da pouk nemščine ne prinaša zaželenih uspehov. Toda pri vseh svojih zadržkih udeleženci konference niso predlagali, da bi nemški jezik izločili iz nižjih razredov, ker je to bilo pri šolskih oblasteh nezaželeno, ali pa so nekatere izjeme med učitelji še vedno pogrešale čase, ko je pouk v osnovni šoli potekal večinoma v nemščini.²⁵²

Glede pouka nemščine so učitelji na zborovanjih na Kranjskem še leta 1911 predlagali, da bi namesto obligatnega uvedli neobligaten pouk nemščine za otroke, ki tak pouk želijo, povečali pa bi število ur za slovenščino. »Učni čas, ki ga porabijo za nemščino, ne prinese pravega uspeha, ni v nikakšnem razmerju z učenčevim in učiteljevim trudom. Kmetiški otroci kažejo z redkimi izjemami prav malo ali nič zanimanja za nemščino. Za kmetiške otroke, ki ostanejo doma, zlasti za deklice, je nemščina brezpomembna, ker je ne uporabljajo. Pozabijo jo tudi boljši učenci. Pouk nemščine je slab, nemščina ovira učenje slovenščine, starši, ki želijo nemščino, naj bi bolj skrbeli za svoje otroke, da bi se tega jezika naučili, da bi lahko nadaljevali študij.«²⁵³

Razpravi o pouku tujih jezikov se na prelomu stoletja niso mogli izogniti niti srednješolski profesorji. Slovenski profesorji so o problematiki tujih jezikov, zlasti o pouku latinščine in nemščine, kritično poročali v nemških in pozneje tudi v slovenskih gimnazijskih *Izvestjih* in spremljali reforme jezikovnega pouka, ki so jih uvajali ob koncu devetnajstega stoletja. Opozarjali so zlasti na slabosti in težave pri pouku tujih jezikov in na domače razmere, ki niso bile v prid slovenizaciji srednjih šol. Tudi profesor V. B. (Viktor Bežek) je leta 1891 v *Domu in svetu* poročal o stanju naših srednjih šol in ugotavljal, da so te šole na Slovenskem ponemčene, da v Avstriji poznajo češke, poljske, laške, nemške in druge gimnazije, slovenskih pa ne, »saj se pri nas večina predmetov poučuje v nemščini. Večjim avstrijskim narodom so na gimnazijah že dovolili pouk v njihovih jezikih, le pri nas se je zatikalo.« Slovenski dijaki so bili po mnenju pisca podrejeni tujcem, poniževali so jih in jim odrekali sposobnosti za učenje, zato so imeli profesorji nemščine velike težave, ko so jih uvajali v tuji jezik. Profesorji in dijaki so bili pod hudim pritiskom staršev in oblasti predvsem zaradi težav pri nemščini. Da bi olajšali pouk nemškim profesorjem, ki so učili tudi v začetnih letnikih, čeprav večina slovenskih dijakov tedaj še ni

252 *Nemški pouk v ljudski šoli.* (S posebnim ozirom na H. Schreiner – dr. J. Bezjakove nemške vadnice. — Konferenčno poročilo c. kr. učitelja J. Novaka). *Slovenski učitelj*, 1910/7-8, str. 162–164. Glej še: isti: *Slovenski učitelj*, 1910/12, str. 274–277.

253 An.: *Učenje nemščine.* *Učiteljski tovariš*, 1911/26, str. 1. Glej še: Iv. Štrukelj: *Kako naj bi se uravnal pouk nemščine, da bi ustrezal praktičnim potrebam ljudstva?* *Slovenski učitelj*, 1911/4, str. 79–81.

dobro obvladala nemščine, so odpravili pripravljalne razrede in s tem omejili dostop slovenskim nižjim slojem na gimnazijo. V pripravljalnih razredih se je še uporabljala slovenščina in zato so bili tam potrebni slovenski profesorji, z ukinitvijo pripravljalnih, slovenskih razredov pa se je zmanjšala potreba po slovenskih profesorjih in s tem se je omogočilo povečano zaposlovanje tujcev. Na drugi strani pa so tudi slovenski profesorji priznavali, da se morajo dijaki temeljito naučiti nemščine, saj bodo študirali predvsem na nemških univerzah. Po teh uvodnih in kritičnih informacijah o podrejenem položaju slovenščine na gimnazijah in o očitnem izigravanju pravila, da ima v nižjih razredih gimnazije slovenščina poleg nemščine tudi vlogo učnega jezika, se je pisec posvetil pouku tujih jezikov, predvsem latinščine, grščine in nemščine, in v *Domu in svetu* podrobno predstavil štiri učne metode, ki so jih v drugi polovici devetnajstega stoletja uporabljali pri nas in v sosednjih deželah.²⁵⁴

V *Ljubljanskem zvonu* pa so obširno poročali o »koreniti vzgojeslovni razpravi«, ki jo je v *Izvestjih* c.-kr. nižje ljubljanske gimnazije leta 1892 objavil Anton Štritof. Pisec govori o pouku nemščine v I. in II. razredu slovenske utrakvistične gimnazije. Predstavil je cilje, obseg in vsebine tega pouka v prvih dveh razredih in pri tem upošteval veljavne učne načrte in navodila ministrstva. Za podlago in izhodišče je vzel učno snov nemščine za III. in IV. razred osnovne šole in ugotovil, da so načrti za I. in II. razred gimnazije zelo zahtevni, da jih zmorejo le posebno sposobni in marljivi učenci: »Pouk zahteva silen dušni napor učiteljev in obojestransko železno vztrajnost.« Štritof je tudi prikazal kratko zgodovino jezikovnega pouka, zlasti »sintetiško-slovniško« in »empiriško-analitiško metodo«. Po prvi so poučevali latinščino, po drugi pa vedno bolj moderne jezike. To »novo metodo« so vedno bolj priporočali psihologi, jezikovne metodike in šolski organi. Štritof je pojasnil tudi psihološke procese pri pouku tujih jezikov in klasične učne postopke, zlasti empirične, logične in tehniške, in seveda uporabo tedaj znanih »formalnih stopenj pouka«, ki sta jih v slovenskem pedagoškem tisku takrat podrobno obravnavala Viktor Bežek (1860–1919) in Franc Hubad (1849–1916).²⁵⁵

V luči vseh teh razprav je zato toliko bolj zanimivo ravnanje Frana Šukljeta (1849–1935), ki je v kranjskem deželnem zboru na začudenje slovenskih poslancev leta 1892 predlagal, da bi v gimnazijah poučevali v slovenščini latinščino, verouk in grščino, druge predmete pa še vedno v nemščini. Temu so

254 V. B.: *O slovenskih gimnazijah in njih letošnjih izvestjih*. *Dom in svet*, 1891/9, str. 423–425; št. 10, str. 465–469; št. 11, str. 519–525; št. 12, str. 570–572.

255 An.: *O metodiškem pouku nemščine v I. in II. razredu slovensko-utrakvistiških gimnazij*. *Ljubljanski zvon*, 1892/8, str. 511–512.

odločno nasprotovali ostali slovenski poslanci, zlasti Ivan Hribar (1851–1941), ki je zahteval, da »profesorji čim prej pripravijo slovenske učne knjige za vse glavne predmete, ovira za boljši pouk nemščine pa so tudi preobsežne in prezahtevne nemške slovnice in berila za višje srednje šole, zato je težak prehod iz nižjih v višje razrede«. ²⁵⁶

Gornji razpravi o pouku tujih jezikov v slovenščini sta bili med redkimi, saj so profesorji prispevke v *Izvestjih* praviloma pisali v nemščini, ker nismo imeli slovenskih gimnazij: »Res žalostno je videti, da smo v Avstriji edini narod, ki nima nobene svoje gimnazije, sploh nobenega celega srednjega učilišča v svojem jeziku.« ²⁵⁷ Tudi ravnatelj klasične gimnazije v Mariboru dr. Josip Tominšek (1872–1954) je veliko pisal o pouku klasičnih jezikov ²⁵⁸ in tako kot nekoč Trdina priporočal, da naj materinščino in latinščino poučuje isti učitelj, da oba jezika primerja. Kot narodno zavedni profesor klasičnih jezikov je Tominšek skrbel za boljši pouk slovenščine, zato je v pedagoških in drugih glasilih objavljajl članke o pouku materinščine ²⁵⁹ in s slavistom Josipom Westrom sodeloval pri oblikovanju učnih načrtov za pouk slovenščine na gimnazijah. ²⁶⁰ Na nekaterih gimnazijah so tudi klasični filologi že pred vojno poučevali slovenščino kot stranski predmet, včasih pa tudi nemščino ali francoščino. Pouk latinščine je bil vseskozi v središču kritične pozornosti že pred vojno in pozneje, eni so ga zagovarjali, drugi zavračali. Tako je npr. Schreiner že proti koncu vojne z obširno utemeljitvijo odločno odklonil obvezni pouk latinščine v srednjih šolah, zahteval pa je uvedbo sociologije in etike in poglobljeni pouk modernih jezikov. ²⁶¹

Ob koncu devetnajstega stoletja so se narodnostne razmere na Slovenskem še bolj zaostrole in poslanci so se morali v deželnih in v državnem zboru vedno bolj potegovati za slovenski učni jezik na srednjih šolah in s tem mladino braniti pred ponemčevanjem. ²⁶² Že leta 1885 so se poslanci v posebni *Spomenici* »naučnemu

256 Iz deželnega zbora. *Učiteljski tovariš*, 1892/8, str. 118–119.

257 An.: *Pregled letošnjih srednješolskih programov*. Ljubljanski zvon, 1899/8, str. 516.

258 Josip Tominšek: O pouku latinskega jezika. *Pedagoški letopis*, let. VI. Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1906, str. 44–67. Glej še: O pouku latinskega jezika. V Ljubljani, zal. dr. Josip Tominšek, tisk J. Blasnik, 1906.

259 Josip Tominšek: Slovenska slovnica v šoli in za šolo. *Popotnik*, 1901/3, str. 77–80.

260 Dr. J. Tominšek in J. Wester: Učni načrt za slovenščino kot učni jezik na gimnazijah. *Popotnik*, 1909/6, str. 173–176.

261 Henrik Schreiner: Preosnova jugoslovanskega vzgojstva v zmislu demokratizma. *Pedagoški letopis za leto 1916, 1917 in 1918*. XVI. zvezek. Slovenska šolska matica. Ljubljana, 1919, str. 1–85, str. 73–75, str. 19–35.

262 France Strmčnik: Razvoj izobraževanja osnovnošolskega učiteljstva na Slovenskem v obdobju od leta 1869 do razpada Avstro-Ogrske. V: *Osnovna šola na Slovenskem, 1869–1969*.

ministru« pritožili, da se jezikovne pravice v primorskih in koroških šolah ne spoštujejo, in zahtevali, da se »uredijo pripravnice v Mariboru, Ljubljani, Kopru in v Gorici tako, da se bodo učitelji vzgajali v slovenskem jeziku. Na podoben način je treba poskrbeti tudi za šole na Koroškem, več pouka v slovenskem jeziku naj bi bilo tudi na realkah.«²⁶³ Pritožbe so bile na mestu, saj so v resnici mnogo let zavlačevali z ustanovitvijo slovenskih paralelk na državnih gimnazijah v Gorici, Trstu, Mariboru in Celju. Ustanovitev so pogojevali z uspehi pri nemščini. Ker so bili uspehi ugodni, so poslanci ponovno zahtevali od ministra Gautscha²⁶⁴ slovenske vzporednice, ki pa jih tudi v letu 1887 ni bilo.²⁶⁵

Tako so tudi v letu 1902 še vedno ugotavljali, da imamo v nižjih gimnazijah le nekaj paralelk, kjer se večina predmetov poučuje v slovenščini, v višjih razredih od 5. razreda dalje pa je na vseh štirih gimnazijah na Kranjskem nemščina učni jezik. »Kranjski Slovenci torej nimajo takisto kakor štajerski niti ene višje slovenske gimnazije, le slovenščino dijaki milostno poslušajo v materinščini. Za 25 tisoč Nemcev imamo štiri višje gimnazije, za pol milijona Slovencev pa nobene.« Baron Jožef Schwegel je v parlamentu istega leta predlagal, da se nemška nižja gimnazija v Kočevju razširi v višjo,²⁶⁶ obenem pa je z Vsenemci glasoval za odpravo celjske utrakvistične gimnazije.²⁶⁷ Podoben predlog, namreč odpravo celjske utrakvistične gimnazije, je v imenu nemških nacionalistov dal tudi grof Karel von Stürgkh, vendar je s predlogom propadel. Zaradi celjskega šolskega vprašanja je nastala vladna kriza, ki je dolgo odmevala po vsej Avstriji.²⁶⁸

Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 339–411.

263 Spomenica, katero so slovenski državni poslanci dne 30. januarja t.l. izročili naučnemu ministru. Učiteljski tovariš, 1885/7, str. 108–110.

264 Paul Gautsch Freiherr von Frankenthurn (1851–1918).

265 Interpelacija glede slovenskih paralelk na naših državnih gimnazijah. Slovenski gospodar, 1887/45, str. 353–354.

266 V Kočevju je bila 1872 ustanovljena nižja realna gimnazija, ki je 1905 dobila 5. razred, tako da je do 1910/11 postala popolna osemletna gimnazija, kjer so se kot privatistke lahko šolale tudi dekleta. Že nastanek nižje gimnazije 1872, ki je dobivala ves čas svojega delovanja velikodušno denarno podporo od nemškega Schulvereina, Kranjske hranilnice, Südmärke, TPD-ja, Stompflovega sklada itd., je med Slovenci povzročil veliko jeze (str. 44–45). Gimnazija si je prizadevala za dober vpis in ker je bilo nemških in ponemčenih dijakov premalo, so sprejemali tudi Slovence, za katere so organizirali pripravljalne razrede. Učni jezik je bil nemščina, slovenščina je bila izbirni predmet (str. 46). (Vanda Trdan: Šolstvo na Kočevskem od druge polovice devetnajstega stoletja do konca prve svetovne vojne. Šolska kronika 11, 2002/1, str. 35–60).

267 An.: Nemške višje gimnazije na Kranjskem. Ljubljanski zvon, 1902/4, str. 286.

268 Janez Cvirn: Mejnik v zgodovini Avstrije. Slovenska kronika XIX. stoletja, 1884–1899.

Na tovrstne napade na naše gimnazije se je odločno odzval tudi Anton Aškerc (1856–1912), ki je v *Ljubljanskem zvonu* zapisal, da »nad štiristo tisoč Slovencev na Spodnjem Štajerskem nima niti ene popolne srednje šole, štirideset tisoč Nemcev pa ima 3 nemške gimnazije, 1 realko in preparandijo«. Podrobno je Aškerc prikazal stanje šolstva zlasti na celjskem področju in ugotovil, da sta potrebni popolni slovenski gimnaziji v Celju in Mariboru, da hočejo Nemci Slovence proglasiti za brezpravno rajo, Nemci so »Herrenvolk«, gosposki narod, večvredni državljani, Slovani pa naj bi bili nekakšna raja. »Drang nach Südosten« prešinja ves nemški narod. »Avstrijski Slovani smo temu raztegovanju nemškega življa na poti.« Aškerc je poudaril, da so odpovedale vse nemške stranke, liberalne in katoliške skupaj s socialnodemokratsko stranko, da se moramo v boju za jezikovne pravice opirati na lastne sile in na slovansko vzajemnost. »V nobenem primeru ne smemo izgubiti Celja, ker s tem padejo štajerski Slovenci, pozneje kranjski, saj nimajo niti ene srednje slovenske šole, o Korošcih pa je prežalostno govoriti. Za nas je najvažnejše šolsko vprašanje, ne moremo se imenovati kulturni narod, če se v srednjih šolah ne izobražujemo v narodnem duhu.«²⁶⁹ Aškerc, ki se je potegoval za skupni boj ne le Slovencev, temveč Slovanov proti germanizaciji, je pri urejanju *Ljubljanskega zvona* doživljal številne krize, ki so vplivale tudi na njegovo pesniško ustvarjalnost, delovanje pri *Svobodni misli* ga je prav tako oviralo pri delu, večalo pa se je tudi število njegovih nasprotnikov med duhovščino.²⁷⁰

Po letu 1906, ko so se slovenski profesorji končno le organizirali v *Društvo slovenskih profesorjev*, so se tudi oni kot poklicna skupina bolj resno potegnili za slovensko srednje šolstvo. Na glavni skupščini društva so leta 1908 sprejeli kratko *Resolucijo o slovenskem srednjem šolstvu*, toda z dokaj šibkimi utemeljitvami. V resoluciji so profesorji na predlog dr. Fr. Ilešiča sicer zahtevali, da naj ima vsak narod šole v svojem jeziku, v slovenskem primeru: slovenščino v slovenskih šolah pri vseh predmetih. Zahtevali so slovenske realke, učiteljišča, obrtne in trgovske šole, šolstvo bi moralo biti v vseh kronovinah, kjer prebivajo Slovenci, enako urejeno. To kratko resolucijo so precej medlo in nedosledno utemeljili. Citirali so 19. člen *Temeljnega zakona o pravicah državljanov* iz leta 1867, sklicevali so se na zdravo pedagogiko in opozarjali na škodljive vplive pouka v tujem jeziku na otroke in mladino glede materialne in formalne izobrazbe, na odtujevanje mladine narodu, kulturi, napredku. Vsak narod da ima pravico do avtonomnega šolstva, podpirali naj bi *Družbo sv. Cirila in Metoda*, ustanovljeno 1885, razvijali

Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 239–240.

²⁶⁹ Anton Aškerc: *Celjska utrakvistična gimnazija*. *Ljubljanski zvon*, 1902/3, str. 202–205.

²⁷⁰ Marja Boršnik Škerlak: Aškerc. *Ljubljana: Modra ptica*, 1939, str. 285–333.

realke in druge slovenske šole v vseh pokrajinah, na Kranjskem, v Malem Štajerju, na Koroškem in Primorskem, potrebna je avtonomna slovenska šolska organizacija.

Pri tem pa so profesorji zašli v protislovje, saj so dopuščali jezikovno ureditev osnovnega šolstva glede na krajevne razmere, ki pa so bile za slovenske šole v nekaterih deželah iz znanih razlogov usodne, saj so ravno v teh okoljih tuji dejavniki na vse načine ovirali slovensko šolstvo. Z drugimi besedami, srednješolski profesorji niso dobro razumeli težavnega položaja učiteljev na osnovnih šolah, ki so jim življenje pogosto grenili ravno krajevni dejavniki. Nenavadno je, da so slovenski profesorji v svoji resoluciji spregledali stoletno borbo slovenskih učiteljev proti potujčevanju in da niso razmišljali, kakšni učenci bodo prihajali v srednje šole iz potujčevalnih osnovnih šol. Osnovnošolski učitelji so nešteto krat v svojih glasilih, zlasti v *Učiteljskem tovarišu*, v poročilih o koroškem, štajerskem in primorskem šolstvu pojasnjevali in dokazovali, kako škodljivo vpliva na otroke potujčevalna šola, ki jih ne onemogoča le v vsakdanjem življenju, ampak tudi pri prehodu v srednje šole, ker ostajajo nerazviti in neizobraženi. Učitelji so v protestih proti potujčevalni šoli neprimerno globlje in z večjim čutom odgovornosti skrbeli za slovenski značaj osnovne šole in učencev. Nekateri srednješolski profesorji so bili zaradi visoke izobrazbe in raznih funkcij odtujeni od slovenske stvarnosti in oddaljeni od osnovne šole, zato niso bili sposobni ali pripravljeni pravično in pravilno oceniti zaslug slovenskega učiteljstva za ohranjanje slovenstva na Slovenskem.²⁷¹

Društvo slovenskih profesorjev je šele leta 1912 med ravnatelji in profesorji srednjih šol izvedlo anketo o tem, »kakšno mesto naj bi imeli nemščina in slovenščina v srednjih šolah«. Odgovori na anketo so bili pričakovani, od 186 anketirancev jih je 155 glasovalo za popolno poslovenjenje srednjih šol, nemščina naj bi bila le učni predmet. Nekateri profesorji so še vedno zagovarjali pouk nekaterih predmetov v nemščini, ob slovenski terminologiji naj bi gojili tudi nemško. Profesorji so predlagali, da bi izboljšali pouk nemščine tako, da bi izločili pouk o literaturi in bolj gojili konverzacijo. Nekateri profesorji so menili, da je srednješolcem znanje nemščine nujno potrebno, saj še nimamo slovenske univerze, razen tega smo bili še vedno gospodarsko, kulturno in idejno povezani z nemškim zaledjem. Profesorji so poudarjali, kako škodljiv je pouk vseh ali večine predmetov v nemščini za intelektualni in celo moralni razvoj dijakov, niso pa predlagali, da bi v slovenskih srednjih šolah namesto nemščine poučevali kak drug slovanski ali romanski jezik ali celo angleščino.²⁷²

271 Fr. Ilešič: *Rezolucije o slovenskem srednjem šolstvu*. *Popotnik*, 1908/1, str. 21–24.

272 O slovenskem učnem jeziku na srednjih šolah, namenjenih Slovencem. II. del. Slovenski

Slovenski profesorji so tik pred vojno dijake še vedno usmerjali predvsem na Dunaj in v Gradec, pozneje tudi v Prago in Zagreb. Anton Aškerc pa je že leta 1901 dijakom svetoval študij na raznih univerzah po Evropi, učenje slovanskih in romanskih jezikov in tudi angleščine. Da bi mladi »pridobili širše razglede po svetu, ohranili slovensko zavednost in neustrašeno zahtevali šole z maternim jezikom«, jim je Aškerc priporočal študij v Pragi, Krakovu, Moskvi, Heidelbergu, Bologni, Turinu, Parizu, Oxfordu in drugod.²⁷³ Toda če je *Društvo slovenskih profesorjev* kot organizacija zamujalo na področju borbe za slovenski jezik v srednjih šolah, so na drugi strani narodno zavedni profesorji gimnazij in učiteljskih, zlasti dr. Jakob Sket, Viktor Bežek, Henrik Schreiner, dr. Janko Bezjak, dr. Ivan Grafenauer in drugi, veliko prispevali k uveljavljanju slovenskega jezika v srednjih šolah, zlasti k pouku slovenske književnosti.²⁷⁴ Istočasno so bili dejavni tudi drugi profesorji, ki so v devetdesetih letih devetnajstega stoletja in pozneje sestavili mnogo učbenikov v slovenščini, ki so jih redno ocenjevali zlasti v *Popotniku*, priljubljenem glasilu slovenskih srednješolskih profesorjev, tako da so Slovenci na osnovi kvalitetnih slovenskih učbenikov vedno bolj samozavestno zahtevali poslovenjenje srednješolskega pouka.²⁷⁵

Slovenski učitelji pa so medtem vztrajno in odločno nadaljevali z narodnim delom. Ostro so kritizirali nemške šole, odklanjali pouk nemščine ter se borili proti potujčevanju šolskih otrok, živo so si prizadevali za boljše slovenske čitanke in slovnice ter za mladinsko čtivo. Proti koncu stoletja so o šolskih čitankah veliko pisali v pedagoških glasilih in razpravljali na zborovanjih učiteljskih društev. Že na šestem zboru »Zaveze« leta 1894 v Gorici so učitelji podrobno razčlenili in ocenili obstoječe čitanke za osnovne šole in sprejeli sodobna pravila, po katerih naj bi oblikovali nove.²⁷⁶ Prav tako so naslednje leto v *Popotniku* objavili obširno *Spomenico*, katero so poslali ministrstvu za uk in bogočastje, in v njej opozorili na vsebinske in oblikovne pomanjkljivosti slovenskih čitank ter podrobno pojasnili, kakšne naj bi bile bodoče čitanke za osnovne šole.²⁷⁷

profesorji o slovenskem učnem jeziku na naših srednjih šolah. Ljubljana, 1913, str. 9–20.

273 Anton Aškerc: Našim srednješolskim abiturientom. *Ljubljanski zvon*, 1901/8, str. 494–496.

274 Alenka Divjak: Pouk slovenske književnosti v obdobju med obema vojnama v višjih razredih gimnazij. *Diplomska seminarska naloga. Pedagoška fakulteta Maribor*, 1993, str. 11–39.

275 Jože Ciperle: *Gimnazije na Slovenskem v letu 1848 ter njihov razvoj do leta 1918*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1979, str. 56–58. Glej še: *Srednješolski profesorji in »Popotnik«*. *Učiteljski tovariš*, 1913/12, str. 3.

276 V Gorico. *Popotnik*, 1894/15, str. 225–227; št. 16, str. 241–243; št. 17, str. 257–260; št. 18, str. 273–276; št. 20, str. 310–311.

277 *Spomenica »Zaveze slovenskih učiteljskih društev«*, tičoča se preosnove ljudskošolskih

Pobude za izboljšanje pouka nemškega in drugih tujih jezikov ter za boljša šolska berila so prihajale tudi iz vrst mladinskih pisateljev in teoretikov mladinske književnosti. Josip Brinar (1874–1959), razgledan učitelj in poznavalec tujih jezikov, je že leta 1897 v *Popotniku* objavil prvi članek o mladinski književnosti,²⁷⁸ pozneje pa obsežne študije zlasti o dogajanjih v Nemčiji, kjer so »reformirali« mladinsko književnost po načelih, ki jih je postavil Heinrich Wolgast (1860–1920), sprejemali pa so jih tudi pri nas.²⁷⁹ Brinar je obširno pisal o teoretičnih vprašanih mladinske književnosti, o reformnih prizadevanjih v Nemčiji, Franciji in Angliji, kjer so odkrivali pomen mladinske književnosti ne le za estetsko, etično in nacionalno vzgojo, ampak tudi za knjigotrštvo. Brinar je desetletja slovenskim učiteljem in mladinskim pisateljem odkrival dogajanja v svetu mladinske književnosti, redno pa je poročal tudi o domačih izdajah originalnih in prevedenih mladinskih knjig in jih ocenjeval.²⁸⁰ Zadnjo obsežno študijo o mladinski književnosti je Brinar objavil še leta 1929.²⁸¹ Gibanje za umetniško in nacionalno vzgojo ob koncu stoletja in razcvet mladinske književnosti sta vplivala tudi na kvaliteto naših beril za osnovne in srednje šole kot tudi na pouk materinščine in tujih jezikov.²⁸²

Slovenski učitelji so proti koncu stoletja vedno bolj samozavestno terjali državljske, stanovske in človekove pravice. Podobno kot so v *Učiteljskem tovarišu* v letih 1862, 1863 in 1864 objavili obsežno zgodovino slovenskega šolstva, so tudi v *Slovenskem učitelju* v letu 1904 pripravili obširen vpogled v ljudsko šolo na Kranjskem. Viktor Steska je zgodovinski pregled začel s šolskimi reformami Marije Terezije, opozoril je na pomen Ignaza von Felbigerja (1724–1788), Blaža Kumerdeja (1738–1805) in grofa Janeza Edlinga (1751–1793), na reforme Jožefa II. in na delo Josipa Špendova (1757–1840). Nazorno je pojasnil, kako smo se borili za slovensko šolo na Kranjskem, škoda pa je, da se je v svoji razpravi izognil tistim slovenskim deželam, kjer smo se najtežje in neuspešno borili za slovensko šolo, končno pa smo te pokrajine tudi izgubili.²⁸³ Ker so se močno

čitank. *Popotnik*, 1895 /11, str. 161–165.

278 Josip Brinar: *Mrvica o mladinskih spisih*. *Popotnik*, 1897/4, str. 55–59.

279 Heinrich Wolgast: *Das Elend unserer Jugendliteratur. Ein Beitrag zur künstlerischen Erziehung der Jugend*. Hamburg, 1899.

280 Josip Brinar: *O slovstvu za mladino*. *Pedagoški letopis*, SŠM. Ljubljana, 1905, str. 14–34.

281 Josip Brinar: *Slovensko mladinsko slovstvo zadnjih let*. *Pedagoški zbornik*, SŠM. Ljubljana, 1929, str. 234–267.

282 Alenka Divjak: *Josip Brinar in njegovi pogledi na mladinsko književnost*. *Otrok in knjiga* 61. Izdali Mariborska knjižnica in Pedagoška fakulteta Maribor, 2004, str. 55–66.

283 Viktor Steska: *Ljudska šola na Kranjskem*. *Slovenski učitelj*, 1904/2, str. 27–32; št. 3, str. 52–56; št. 4, str. 76–79; št. 5, str. 101–104; št. 6, str. 121–126; št. 7, str. 149–156; št. 8, str. 172–177; št. 9, str. 195–202; št. 10, str. 219–25; št. 11, str. 241–245.

zaostrila narodnostna nasprotja, so zlasti v *Učiteljskem tovarišu*, *Popotniku* in *Slovenskem učitelju* kritično ocenjevali razmere v šolstvu, predvsem na Koroškem in Spodnjem Štajerskem ter v Primorju, kjer so Slovencem najbolj kratili pravice do šole v maternem jeziku in kjer so bili slovenski otroci najbolj izpostavljeni potujčevanju.

Že leta 1880 so Nemci ustanovili *Deutscher Schulverein* na Dunaju, leta 1889 pa v Gradcu društvo *Südmark*, ker so se počutili ogrožene zaradi domnevnega slovenskega napredka na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in v Primorju. Ustanovitelji *Südmarke* so bili znani ugledni in Slovencem neprijazni avstrijski politiki, njihov cilj pa je bil varovanje in pridobivanje nemške »izgubljene zemljiške posesti« ob jezikovni meji, zlasti v Slovenskih goricah, predvsem v okolici Šentilja, in v Dravski dolini.²⁸⁴ Kritiki *Schulvereina* so zelo podrobno navajali vasi in mesta, kjer je ta organizacija gradila, podpirala ali organizirala Slovencem škodljive ponemčevalne šole, o čemer je med vojnama poročal tudi general Rudolf Maister (1874–1934) in naštel veliko število takšnih šol v okolici nemških središč in ob meji.²⁸⁵

Kljub slabemu gmotnemu stanju, napadom in pritiskom s strani verskih organizacij in pretežno tujcem naklonjenih oblasti in organizacij so slovenski učitelji posvečali veliko pozornost boju za slovenske šole in opozarjali na krivice, ki so se dogajale na obmejnih področjih, posebej na Koroškem. Na škodljivo delovanje *Schulvereina* je v državnem zboru leta 1891 opozoril poslanec Franc Robič (1841–1913), ko so nemški poslanci trdili, da slovenski otroci ne poznajo zgodovine Avstrije in da jih premalo vzgajajo v ljubezni do širše domovine. Robič je poudarjal, da učitelji te naloge dobro opravljajo kljub temu, da naše otroke poskušajo ponemčiti v *schulvereinskih šolah*, ki jih širijo po obmejnih krajih.²⁸⁶

Ne glede na razlike v strankarskih, verskih ali političnih prepričanjih so Nemci proti Slovencem od nekdaj nastopali enotno in napadalno, postavljali so vedno večje zahteve. Leta 1899 se je združilo pet njihovih strank, ki so izdelale tako imenovani *Binkoštni program*, ki je pomenil za Slovence resno nevarnost. Arogantno so vnaprej urejali jezikovne razmere v posameznih deželah. Nemščina

284 Janez Cvirn: *Nemško društvo Suedmark*. V: *Slovenska kronika XIX. stoletja, 1884–1899*. Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 132–133.

285 Rudolf Maister: *Mi in naši Nemci*. Izdala in založila Narodna odbrana. Manjšinski institut. Maribor, 1928, str. 17–18. Glej še: Andrej Vovko: *Nemška šolska organizacija Deutscher Schulverein*. *Slovenska kronika XIX. stoletja, 1861–1883*. Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 340–341.

286 Iz državnega zbora. Govor gospoda državnega poslanca Fr. Robiča v seji dne 2. julija 1891. *Popotnik*, 1891/14, str. 220–224.

naj bi bila v Avstriji »splošni posredovalni jezik«, razen na Češkem in Moravskem, v vseh drugih pokrajinah pa bi imela nemščina prednost pred domačimi deželnimi jeziki. Posebej so pritisnili na slovenske pokrajine. Na Spodnjem Štajerskem bi bila nemščina uradni jezik pri širših oblasteh, tudi v šolstvu, nemškim mestom in trgom bi morali priznati položaj »sklenjenih nemških področij«, zato bi se v osnovnih in srednjih šolah poučevalo le v nemščini. Na Koroškem bi razen nekaj krajev, kjer bi delovale slovenske ali utrakvistične šole, celotno področje razglasili za nemško. Nemščina bi bila na mešanih področjih »običajni jezik« tudi za uradovanje. Učni jezik v osnovnih, srednjih in poklicnih šolah bi bil praviloma nemški. Kranjska bi imela status dvojezične dežele, oba jezika bi bila enakovredna, zunanji uradovadni jezik bi bila seveda nemščina. Kjer bi živeli Nemci, bi morale delovati nemške osnovne in druge šole z nemškimi učitelji ter nadzorniki, zagotovljene bi bile tudi nemške srednje šole.²⁸⁷

V naših pedagoških glasilih so radi povzemali zapise čeških in poljskih pedagogov, ki so pogosto opozarjali na to, kako škodljivo je otroke prikrajšati za pouk v materinščini in jim prehitro vsiljevati tuji jezik. Češki profesor František Dřtina, dober znanec slovenskih narodno zavednih šolnikov, je ob primerih iz lastne dežele v *Popotniku*, 1904, vsestransko utemeljil potrebo po poučevanju otrok v maternem jeziku, da jih obvarujemo ponemčenja in s tem duševne zaostalosti: »Češki otroci, ki obiskujejo nemške šole, zaostajajo v svoji izobrazbi in v nravstveni vzgoji, ker ne morejo razumeti in ne razumejo tega, kar se jim podaja v tujem jeziku.« Poudarjal je, da se nad otroki izvaja nasilje, slabo pa vplivata na njih tudi nevednost in neumnost njihovih lastnih staršev, ki menijo, da se otroci hitro priučijo nemščine in da lahko nemščina otroke osreči. Nemščina ne spada v osnovne šole, temveč v srednje in obrtne šole.²⁸⁸

Gospodujoči tujci so se bali zlasti šol v narodnih jezikih. Še leta 1904 so v slovenskem pedagoškem tisku poročali, da so šlezijski in avstrijski Nemci in tudi oni iz »rajha« v vseh časopisih od Adrije do severnega nemškega morja zagnali vik in krik, ker so v Opavi in Tešinu brez njihovega dovoljenja na učiteljiščih odprli slovanske vzporednice. Čeprav so Nemci v Šleziji predstavljali manj kot polovico prebivalstva, so imeli 6 gimnazij, 4 realke, 2 državni in eno zasebno učiteljišče, Čehi in Poljaki pa le eno gimnazijo in nobenega učiteljišča. Nemci so imeli 14 meščanskih šol, Čehi in Poljaki pa nobene.²⁸⁹

287 Janez Cvirn: *Binkoštni program. Slovenska kronika XIX. stoletja, 1884–1899*. Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 336.

288 František Dřtina: *O ljudski šoli in materinem jeziku. Iz češčine prevedel K. Škapin*. *Popotnik*, 1904/9, str. 270–273; 1904/10, str. 295–298; 1904/11, str. 327–336.

289 Ivan Šega: *Pedagoški utrinki. Popotnik*, 1904/20, str. 314–316.

Nemci so zelo vestno skrbeli za svoje ljudi v raznih nenemških pokrajinah Avstro-Ogrske, zlasti v poljskem delu monarhije in še bolj na Češkem. Tako so Nemci leta 1884 na Češkem in Moravskem ustanovili obrambno društvo *Böhmerwald-Bund*, leta 1886 pa *Bund der Deutschen in Nordmöhren*, kjer naj bi zavarovali »nemško posestno stanje«. V te organizacije so vedno bolj vključevali tudi nemško mladino, ki so jo pred vojno zbirali v številnih bolj ali manj napadalnih organizacijah, še posebej pozorni pa so bili na mejna ali mešana nacionalna okolja, v katerih so hoteli širiti nemštvo. Na Češkem, Koroškem in v ostalih slovanskih okoljih so ustanavljali fantovska, dekliška, telovadna in druga društva, ki so bila pod nadzorstvom raznih obrambnih društev in organizacij, katerih cilj je bil »vzgojiti mladino v krepke bojovníke za močno ogroženi nemški narod«. ²⁹⁰ Na Češkem, na Slovenskem in drugod so se narodno zavedni krogi prepozno zavedli preteče nevarnosti, zato so prepozno začeli ustanavljati svoje obrambne organizacije. Tako so v Ljubljani šele leta 1912 na pobudo *Prosvete* organizirali prvo »obrambno razstavo«, začeli pa so zbirati tudi materiale za »obrambni arhiv«, med drugim literaturo pangermanizma, ki se je pred vojno zelo množila in ki je razkrivala težnje Vsenemcev po slovenskem narodnostnem ozemlju, zlasti po njegovem obmorskem področju. ²⁹¹

Nemci, ki so se v drugi polovici 19. stoletja vedno bolj naseljevali, organizirali in krepili v Banatu, na Sedmograškem, Spodnjem Štajerskem, Koroškem, Primorskem in drugod po monarhiji, so se imeli za »predstražo nemštva«, usoda drugih narodov jih ni zanimala. Pri prodiranju do Jadrana smo jim bili najbolj napoti Slovenci, zato so nas poskušali na vse načine onemogočiti v gospodarstvu, upravi in šolstvu. Vse nemške stranke so se leta 1910 združile v »*Nemško nacionalno zvezo*« in pripravile razne programe za osvajanje novih ozemelj, razen tega so si vse stranke in organizacije prizadevale za združitev Avstrije z Nemčijo. Številne nemške organizacije so v letih pred vojno, zlasti pa med njo, tekmoval, katera bo bolj nestrpna in napadalna do Slovencev. Kot je izrecno poudaril Lojze Ude, so »dežele z nemško večino postale najhujše ječe za narode, ki so bili v teh deželah v manjšini«. Najslabše se je Slovincem godilo na Koroškem, kjer se je

290 Fr. Čada: *O vzgoji doraščajoče mladine* (prev. J. V.). *Napredna misel*, Časopis za napredno kulturo, ur. dr. Mihailo Rostohar. Krško, 1912/6 str. 263–277.

291 J. Mačkovšek: *Potrebnost in nujnost obrambnega arhiva*. *Napredna misel*, 1912/4, str. 185–186. V *Popotniku* glede tega niso kazali večje zaskrbljenosti, pač pa so objavljali teoretične razprave o državljanski vzgoji, ki so jo že nekaj let pred vojno uvajali v raznih deželah in državah, npr. v Švici, na Nemškem, Danskem in Holandskem. Izjema je bil npr. I. Soukal: *Državlјanska vzgoja*. *Popotnik*, 1913/12, str. 213–218, ki omenja Georga Kertschensteinerja, znanega po svojem delovanju med mladino.

zatiranje razmahnilo že po Napoleonovih vojnah, zlasti po letu 1848, ko se je začelo med Slovenci gibanje za *Zedinjeno Slovenijo*, ki se je stopnjevalo do razpada monarhije. Germanizacija Koroške se je silovito nadaljevala tudi med vojnama, zlasti pa v času druge svetovne vojne.²⁹²

Nasilno ravnanje Nemcev v avstro-ogrski monarhiji je potrebno obravnavati v širšem avstrijsko-nemškem kontekstu, kajti mržnja do slovanskih narodov je bila lastna tako nemškim Avstrijcem kot tudi Nemcem v rajhu, med katerimi so po nasilnosti najbolj izstopali Prusi. Nemci so postajali še bolj nasilni po zmagi nad Avstrijo 1866 in Francijo leta 1870–71, po združitvi Nemčije 1871, v času priprav na nove vojne pohode in osvajanje kolonij. Nemški pohlep po tujih deželah se je krepil in nemški kapital je tekmoval s francoskim in angleškim v Evropi in prekomorskih deželah, kjer sta obe strani zatirali jezike narodov in manjšin.²⁹³ Nemci so izrazito zatirali tiste Poljake, ki so se po tretji delitvi Poljske 1795 znašli pod prusko vladavino. Na Pruskem so leta 1894 ustanovili *Družbo za pospeševanje nemštva v vzhodnih markah*, katere namen je bil »gospodarska krepitev nemštva in spodbujanje nemškega naseljevanja v poljskih pokrajinah«, še prej, l. 1886 pa so ustanovili poseben sklad za odkup poljske zemlje.²⁹⁴ Pruska vlada je še leta 1907 predložila pruskemu deželnemu zboru poseben zakon, ki naj bi pod določenimi pogoji omogočal razlastitve poljske veleposesti, ki je postal veljaven 1908.²⁹⁵ Proti temu zakonu so v avstrijskem parlamentu protestirali Poljaki, Čehi, Slovenci, Malorusi in razne politične stranke kot tudi Ivan Hribar in J. E. Krek.²⁹⁶ Razen tega so Nemci na ozemlja, tradicionalno naseljena s Poljaki, priseljevali nemške koloniste, v šole in urade so uvajali nemški jezik, zato so Poljaki uvajali skrivne šole, kjer so uporabljali materinščino. Germanizacija v nemškem delu Poljske se je nadaljevala do prve vojne.²⁹⁷ Za pouk nemščine so tam Nemci uvedli posebne direktne metode, ki so jih uporabljali v času nemške okupacije tudi na Slovenskem. Kot so poročali leta 1901 tudi naši politični in pedagoški časopisi, so

292 Lojze Ude: *Avstrija, pangermanizem in Koroška*. V: *Koroško vprašanje*, ur. Lojze Ude. Ljubljana: DZS, 1976, str. 23–85.

293 Harold Goad: *Language in History*. Penguin Books, by W. Clowes and Sons, London, 1958.

294 A. Gieysztor, S. Kieniewicz, E. Rostworowski, J. Tazbir, H. Wereszycki: *Zgodovina Poljske*. Ljubljana: DZS, 1982, str. 460.

295 A. Gieysztor, S. Kieniewicz, E. Rostworowski, J. Tazbir, H. Wereszycki: *Zgodovina ...*, str. 491–492.

296 Ivan Hribar: *Moji spomini*. II. del. Ljubljana: Slovenska matica, 1984, str. 592, opomba dr. Vasilija Melika.

297 A. Gieysztor, S. Kieniewicz, E. Rostworowski, J. Tazbir, H. Wereszycki: *Zgodovina ...*, str. 378–380, 430–436.

nad poljskimi starši in otroki v poljsko-nemškem mestu Wrezśnu izvajali hudo nasilje, pri verouku so morali otroci nemško moliti. Ker so se temu uprli, so jih po navodilu šolskega nadzornika hudo telesno kaznovali, na večletni zapor pa so oblasti obsodile tudi starše, ker so le-ti protestirali proti nasilju nad svojimi otroki. Vsa Poljska je pomagala žrtvam pruskega nasilja, svetovna javnost se je zgražala nad nasiljem germanizatorjev.²⁹⁸

Ob teh dogodkih so v tržaški *Edinosti* zapisali, da »imamo tudi v Trstu inačico poljsko-nemškemu Wrezśnu, kajti v Trstu morajo slovenski otroci moliti Boga na nemških šolah nemški, na laških pa v laškem jeziku. Avstrijska vlada je v Trstu ustanovila dve nemški ljudski šoli, nemško meščansko šolo, nemško realko in nemško gimnazijo, magistrat v Trstu pa snuje laške šole na vseh koncih in krajih, otroke, ki obiskujejo „slovenske ure“, poučujejo izključno v nemščini. Krši se ustava, naši poslanci so neodločni in se premalo zanimajo za šole.«²⁹⁹ Javna skrivnost je bila, da je bilo učiteljišče v Ljubljani, moško in žensko, vseskozi nemško, čeprav je bilo namenjeno 96 % slovenskega prebivalstva na Kranjskem. Slovenski profesorji so bili v mučnem položaju, ker so morali slovenske dijake poučevati v nemškem jeziku: »Lepa preparandijska palača na vogalu Resljeve in Komenskega ceste je ena najmočnejših trdnjav nemškega tujega duha na Slovenskem!«³⁰⁰

Podobne potujočevalne prakse kot Avstrijci in Nemci so uporabljali tudi Madžari v svojem delu avstro-ogrske monarhije, ki so manjšine na Madžarskem in podrejene narode zatirali že pred letom 1848, njihovi pritiski pa so se stopnjevali zlasti po uvedbi dvoglave monarhije leta 1867. Kot uradni jezik so uvažali madžarščino, iz šol pa izganjali zlasti slovaški jezik. *Slovan* je leta 1885 poročal, da so zaprli 74 slovaških in na novo odprli 661 madžarskih šol.³⁰¹ Podobno kot pri nas Nemci, so tudi Madžari uvažali v madžarsko okolje otroke drugih narodnosti.³⁰² Na Madžarskem so pripravljali novi šolski

298 A. Gieysztor, S. Kieniewicz, E. Rostworowski, J. Tazbir, H. Wereszycki: *Zgodovina ...*, str. 475. Glej še: An.: *Poljski otroci niso hoteli pri veronauku odgovarjati svetnim učiteljem na nemška vprašanja*. *Slovenski učitelj*, 1901/23, str. 362–363.

299 Ivan Šega: *Pedagoški utrinki*. *Popotnik*, 1902/6, str. 188–189. An.: *Sole hočemo! Edinost*, 1902/118, str. 1.

300 An.: *Nemško učiteljišče v Ljubljani*. *Ljubljanski zvon*, 1902/10, str. 718–719. Glej še: Ivan Šega: *Pedagoški utrinki*. *Popotnik*, 1902/11, str. 344–345. Glavna misel: *ljubljska preparandija je nemška, čeprav je velika večina prebivalstva slovenska*.

301 *Slovan*, 1885/7, str. 111.

302 Tone Kregar: *Nekatere primerjave slovenskega in slovaškega narodnega razvoja ter slovenski pogled na Slovake v drugi polovici XIX. stoletja*. *Časopis za zgodovino in narodopisje*. Maribor, 2004/2–3, str. 333–363.

zakon, izdan 1907, ki je med drugim predvideval, da bi strožje kaznovali starše, ki niso pošiljali otrok v šole, istočasno pa so hoteli z novim zakonom pospešiti madžarizacijo. Madžarščino naj bi se namreč obvezno učili otroci vseh manjšin, zlasti Slovaki, Romuni in Rusini, medtem ko bi bil na šolah, ki jih obiskuje vsaj 20 % Madžarov, pouk v celoti v madžarščini.³⁰³ Šele v času prve vojne, ko so že slutili bližajoči se poraz, so raznim narodom dovolili, da imajo svoje šole, uvedli so nekakšno »ravnopravnost v ogrskih šolah«.³⁰⁴ Kot so poročali slovaški, češki in slovenski časopisi, zlasti Hribarjev *Slovan* in pozneje *Slovanski svet* (1888–1899), so se Slovaki, podobno kot Slovenci v Prekmurju, izseljevali tudi zato, ker so bili gospodarsko, politično in kulturno podrejeni Madžarom.

Podobno kot Nemcem Slovenci, so bili Madžarom napoti Hrvati, bili so namreč ovira za madžarski dostop do morja, zato so si Madžari na vse načine prizadevali, da bi Hrvate pomadžarili, si jih ekonomsko podredili in izkoriščali. V šole in urade so uvajali madžarski jezik in vsiljevali latinščino. V času Bachovega absolutizma so na Hrvaško pošiljali tuje uradnike in profesorje, predvsem Nemce, Čeha in Slovence. Na Hrvate je slabo vplival dualizem, še bolj pa hrvatsko-ogrsko pogodbo, 1868, s katero so pritiskali na Hrvate, da so se odseljevali, priseljevali pa so se Nemci in Madžari, ki so si na vse načine prizadevali, da bi na Hrvaškem ustvarili madžarsko kolonijo. Rektor zagrebške univerze, dr. Franjo Vrbanić, je na javnem predavanju z obsežnimi statističnimi podatki dokazoval, kako se v Slavoniji širi nemški in madžarski življenjski slog, ki surovo izpodriva Hrvate in Srbe. V letih 1890–1900 se je v Slavoniji naselilo dvakrat več tujcev, kakor pa je naraslo število avtohtonega srbskega in hrvaškega prebivalstva. Na Hrvaškem »se umiče domači življenjski slog tujcem, ki si prisvajajo vedno več posestev, niti polovica zemlje ni več v rokah Hrvatov in Srbov, temveč jo posedujejo Nemci in Madžari«.³⁰⁵ Predvsem so si Madžari prisvajali Reko, podobno kot Nemci Trst. Pogodba je na Hrvaškem predvidevala izključno madžarski uradni jezik. Višek nasilja nad Hrvati je bilo vladanje madžarskega bana Károlyja Khueni Héderváryja (1849–1918) v obdobju od 1883 do 1903. Režim je svojim potrebam prilagajal volilni sistem, gospodarstvo, uradništvo, šole in zlasti železnice, razpihoval je nacionalno sovraštvo med Hrvati in Srbi in povzročal upore mladine in nacionalistična gibanja, ki so vplivala na jezikovne razmere tudi pri nas in na razvoj

303 An.: Načrt za nov šolski zakon na Ogrskem. Slovenski učitelj, 1904/7, str. 165.

304 Popotnik, 1915/4, str. 148. Miroslav Kokolj, Bela Horvat: Prekmursko šolstvo, od začetka reformacije do zloma nacizma. Murska Sobota: Pomurska založba, 1977.

305 An.: Ponemčevanje in pomadjarjevanje Slavonije. Ljubljanski zvon, 1902/4, str. 287–288.

jugoslovanskega vprašanja.³⁰⁶ Tudi naši rojaki v Prekmurju so stoletja čutili madžarski jarem, vendar naš pedagoški tisk pred prvo vojno slovenskemu šolstvu v Prekmurju ni posvečal večje pozornosti, ker se je ukvarjal predvsem z nasilno madžarizacijo na Hrvaškem in v drugih kronovinah v ogrskem delu monarhije.³⁰⁷

Kot vidimo, je o poseganju tujcev po slovenski zemlji pred prvo vojno tako ali drugače kritično poročala večina slovenskega dnevnega in revijalnega tiska. Pedagoško javnost so, kolikor so razmere dovoljevale, o razmerah v šolstvu, zlasti o germanizaciji, poitalijančenju in madžarizaciji šolstva, obveščali *Učiteljski tovariš*, *Popotnik* in *Slovenski učitelj*. O slabih šolskih razmerah, o idejni borbi učiteljstva in o potujčevanju mladine na Kranjskem, Spodnjem Štajerskem, Koroškem in Primorskem je kot najstarejše pedagoško glasilo največ in najbolj kritično pisal *Učiteljski tovariš*. *Slovenski učitelj* je največ pisal o verski vzgoji in nevarnosti brezverske in svobodne vzgoje, skopo pa o potujčevanju slovenske mladine. *Popotnik*, v katerega so vedno več pisali zlasti srednješolski profesorji, se je omejeval na strokovna vprašanja. Redno je poročal o novih slovenskih učnih knjigah za realije, zlasti pa je kritično ocenjeval slovenske slovnice in berila za nižje in višje srednje šole. Prizadevanja slovenskih pedagoških glasil so bila še prav posebno na mestu ob koncu devetnajstega stoletja in na začetku dvajsetega, v obdobju povečanega nemškega nasilja nad slovanskimi narodi, ko si je moral tudi slovenski narod ustvariti obrambne mehanizme, s katerimi se je poskušal zavarovati pred naraščajočo germanizacijo. Ni naključje, da se je pomembna bitka za obrambo slovenstva bila ravno na šolskem polju, kjer je bila avstrijska oblast trdno odločena, da Slovencem ne bo popuščala. Toda kljub vsiljevanju nemščine v osnovne šole in kljub vsesplošnemu poudarku na nemščini je Kranjska relativno uspešno ohranila vsaj slovensko osnovno šolo in si celo izborila nekaj slovenskih oddelkov na nižjih srednjih šolah. To je bila sicer skromna pridobitev v primerjavi z dosežki drugih nenemških narodov na šolskem področju, vendar so bili kranjski uspehi na tem polju solidni v primerjavi z ostalimi slovenskimi deželami. Le-te so se soočale s še veliko hujšim stanjem, z izginjanjem slovenskih osnovnih šol in s posledično rastjo nemških ali dvojezičnih šol, do česar je prihajalo zlasti na Koroškem,³⁰⁸ kjer so bili slovenski otroci najbolj izpostavljeni jezikovnemu nasilju, učnemu

306 Mirjana Gross: *Zgodovina III. Ljubljana: Državna založba Slovenije*, 1977, str. 104–119, 154–160, 262–280.

307 Andrej Vovko: *Prekmursko šolstvo skozi stoletja. Ljubljana: Slovenski šolski muzej*, 1977.

308 *Zgodovina Slovencev. Ljubljana: CZ*, 1979, str. 545–554.

zanemarjanju in germanizaciji.³⁰⁹ O tem so poročala osrednja slovenska pedagoška glasila z večjo ali manjšo mero zavzetosti in njihov odziv na ponemčevanje koroških Slovencev s pomočjo nemških in dvojezičnih osnovnih šol predstavlja osrednjo temo naslednjega poglavja.

309 Tone Ferenc, Milica Kacin Wohinz, Tone Zorn: *Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine, 1918–1945*. Ljubljana: DZS, 1974.

Koroško osnovno šolstvo pred prvo vojno in slovenski pedagoški tisk

O »koroškem vprašanju« in o slovenskem šolstvu na Koroškem so v drugi polovici 19. stoletja pisali mnogi osrednji slovenski in lokalni koroški časopisi, slovenski in nemški. Pionirji koroškega časnikarstva so bili zlasti duhovnik Matija Majar - Ziljski (1809–92), profesor slovenščine Anton Janežič (1828–69) in duhovnik Andrej Einspieler (1813–88), ki so prve koroške časopise ustanavljali in urejali ter bili sploh prvi in osrednji nosilci slovenske časnikarske in časopisne besede na Koroškem. Za urednike osrednjih pedagoških glasil in za učitelje, ki so želeli spoznavati šolske razmere na Koroškem, je bilo upoštevanja vredno zlasti pisanje osrednjih slovenskih in nekaterih koroških slovenskih in nemških glasil. Za narodno prebujanje koroških Slovencev so imeli velike zasluge Janežičeva *Slovenska bčela* (1850–1853) in njegov *Slovenski glasnik* (1858–1868) ter *Šolski prijatelj* (1852–1883) in celovski *Slovenec* (1865–1867), ki ju je urejal Andrej Einspieler. Pomembno vlogo je igral tudi celovski *Mir* (1882–1920), ki se je pod uredništvom A. Einspielerja že pred vojno, pred plebiscitom in v času najhujše gonje proti Slovincem boril za slovenske šole na Koroškem.³¹⁰ Ta in druga koroška glasila so se od vseh začetkov tudi ob sodelovanju Frana Levstika, Davorina Trstenjaka, Božidarja Raiča, Josipa Vošnjaka in drugih prizadevnih narodnih delavcev borila za pravice slovenskega jezika in slovenskih šol.

Razen tega se je o asimilaciji in germanizaciji Slovencev ter o hiranju slovenskega šolstva na Koroškem mogoče poučiti iz knjig, ki so obravnavale zgodovino Slovencev v času avstro-ogrske monarhije, po prvi vojni in pozneje.³¹¹ O koroškem šolstvu najdemo v zgodovinskih delih tudi množico statističnih podatkov, ki so nastajali ob bolj ali manj dvomljivih ljudskih štetjih,³¹² nekatere

310 Fran Vatovec: *Slovenska časniška beseda na Koroškem*. V: *Koroška in koroški Slovenci*. Zbornik poljudnoznanstvenih in leposlovnih spisov, ur. Vladimir Klemenčič. Maribor: Založba Obzorja, 1971, str. 224–243.

311 Lojze Ude: *Avstrija, pangermanizem in Koroška*. V: *Koroško vprašanje*, ur. Lojze Ude. Ljubljana: DZS, 1976, str. 23–85. Glej še: Lojze Ude: *Zgodovina slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes*. V: *Osnovna šola na Slovenskem, 1869–1969*, ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 171–234.

312 Janez Sagadin: *Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvalitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski banovini*. V: *Osnovna šola na Slovenskem, 1869–1969*, ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 65–157 in str. 158–170.

publikacije pa tudi grafično prikazujejo nazadovanje koroškega življa in slovenskega šolstva v devetnajstem in dvajsetem stoletju.³¹³ Med mnogimi deli, ki obravnavajo koroško šolstvo, je posebno dragocena knjiga Luke Sienčnika, v kateri je prikazal razvoj koroškega šolstva, zlasti pa boj Slovencev za svojo šolo od začetkov devetnajstega stoletja do novejših časov. Knjiga je nastala na podlagi zgodovine avstrijskega šolstva, dokumentov, koroških slovenskih in nemških glasil, kot so npr. *Šolski prijatelj*, *Mir*, *Freie Stimmen*, celovski *Slovenec* itd., ki so dokaj redno in kritično poročala o zatiranju slovenskega šolstva na Koroškem. O šolskih razmerah v tej deželi je pisal napredni kranjski in štajerski tisk, Sienčnik pa je uporabljal tudi dela slovenskih zgodovinarjev, kot so dr. Bogo Grafenauer (1916–1995), dr. Fran Zwitter (1905–1988), dr. Janko Pleterski in drugi. Sienčnikova knjiga dokazuje, da so se morali Slovenci na Koroškem od nekdaj trdo boriti za svoj obstoj, za svoj jezik in šolstvo, uvodna poglavja pa razen tega nakazujejo, da težave koroških Slovencev nikakor ne izvirajo šele iz druge polovice 19. stol., obdobja zmagoslavnega nemškega nacionalizma in liberalizma, temveč je bilo podcenjevanje slovenstva opazno že v protestantski dobi, ko je bil npr. mestni župnik v Celovcu, odgovoren za nemško govoreče vernike, bistveno bolje plačan kot slovenski pridigar.³¹⁴ O težavnem življenju Slovencev na Koroškem nam veliko povedo tudi *Življenjepisi koroških Slovencev*, ki jih je v letih 1993–1996 izdala *Krščanska kulturna zveza* in kjer so zlasti zanimivi spomini sodelujočih na svoja zgodnja otroška in šolska leta,³¹⁵ za Korošce značilen pa je tudi opus slovenskih pisateljev, ki so v svojih delih opisovali boj Korošcev in drugih obmejnih Slovencev za svojo narodno samobitnost in obstoj.³¹⁶

Da bi globlje dojeli tragiko slovenskih učiteljev, učencev in njihovih staršev v boju za slovensko šolo in materni jezik na Koroškem, je potrebno vsaj nekoliko poznati kolonizacijo dežele, zlasti pa razvoj posestnih razmer ter v novejših obdobjih pojav industrializacije. Dr. Bogo Grafenauer je že med vojnama, zlasti pa

313 Avguštin Malle, Marjan Erbežnik (ur.): *Die Slowenen in Kaernten – Slovenci na Koroškem*. Izd. Zveza slovenskih organizacij na Koroškem in Narodni svet koroških Slovencev. Ljubljana, 1967.

314 Luka Sienčnik: *Koroški Slovenci v boju za svojo šolo*. Maribor: Obzorja; Celovec: Drava, 1984, str. 19–20.

315 Zbornik *Tako smo živeli. Življenjepisi koroških Slovencev*, ur. Marija Makarovič. Celovec: KKZ, Mohorjeva družba, 1–4, 1993–1996.

316 Jože Pogačnik: *Prežihova bibliografija. V: Prežihov zbornik*, ur. Marja Boršnik. Maribor: Obzorja, 1955, str. 363–401. Glej še: Ivan Grafenauer: *Slovensko slovstvo na Koroškem živ člen vseslovenskega slovstva. V: Koroški zbornik*, ur. Bogo Grafenauer, Lojze Ude, Maks Veselko. Ljubljana: DZS, 1946, str. 284–344.

po drugi vojni, večkrat opozoril na »koroško vprašanje«, na stoletno germanizacijo koroških Slovencev, na preganjanje naših ljudi pred prvo vojno, med vojnama, v drugi vojni in po njej.³¹⁷ Takoj po drugi vojni je Grafenauer v *Koroškem zborniku* podrobno opisal in s številnimi statističnimi podatki in zemljevidi ponazoril narodnostni razvoj koroških Slovencev od srede 19. stol. do leta 1946.³¹⁸ Dober vpogled v koroško preteklost in sodobnost, v gospodarska, kulturna in šolska vprašanja daje tudi zbornik poljudnoznanstvenih in leposlovnih spisov, ki govori tako o zgodovinskih, gospodarskih in kulturnih vzrokih kot tudi o posledicah zatiranja slovenske manjšine na Koroškem.³¹⁹

Zatiranje in izkoriščanje Slovencev in prehajanje slovenske zemlje v roke tujcev v Mežiški dolini pred prvo vojno je v *Prežihovem zborniku* nazorno opisal Tone Sušnik. Opozoril je, da je tudi Prežihov Voranc v mnogih svojih delih opisoval vplive industrializacije in tujcev na slovenski živelj. Odpiranje rudnikov, gradnja tovarn in grabežljivost tujih grofov, ki so izkoriščali nevednost in stiske slovenskih kmetov in kupovali njihove gozdove in polja, so spremenili nacionalni in jezikovni sestav teh pokrajin. Na grofovskih veleposestvih in v tovarnah so bili tamkajšnji domačini slovenskega rodu kot delavci popolnoma podrejeni nemškimi ali nemškutarskim uradnikom, grofovim gozdarjem in oskrbnikom, predelavcem in nadzornikom, ki so bili zvesti privrženci *Südmarke* in *Schulvereina*. Tudi gostilne, mesarije, trgovine in druge donosne dejavnosti so obvladovali Nemci ali nemškutarji. Položaj je bil za Slovence na Koroškem še toliko slabši, ker so imeli slovenski ljudje premalo zaslonbe v naših takratnih vodilnih političnih strankah, liberalni in klerikalni, toda tudi socialnodemokratska stranka, ki je močno vplivala na delavstvo in kmečki proletariat na Koroškem, je delovala predvsem v korist Nemcev.³²⁰ O potujčevanju slovenskih otrok na Koroškem se lahko poučimo tudi v mnogih tujih in domačih študijah in raziskavah koroške preteklosti ter v vseh starejših in novejših zgodovinah slovenskega naroda.³²¹ Raziskave so opravljali tudi v koroških slovenskih raziskovalnih ustanovah in v Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Naša naloga je raziskati, kako so uredniki in učitelji v *Učiteljskem tovarišu*, *Popotniku* in *Slovenskem učitelju*

317 Bogo Grafenauer: *Koroško vprašanje*. Slovenski zbornik MCMXLV, ur. Juš Kozak. Ljubljana: DZS, 1945, str. 432–449.

318 Bogo Grafenauer: *Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes*. V: *Koroški zbornik*, ur. Bogo Grafenauer, Lojze Ude, Maks Veselko. Ljubljana: DZS, 1946, str. 117–148.

319 *Koroška in koroški Slovenci*, ur. Vladimir Klemenčič. Maribor: Založba Obzorja, 1971.

320 Tone Sušnik: *Prerez gospodarskega in političnega življenja Mežiške doline*. V: *Prežihov zbornik*, ur. Marja Boršnik. Maribor: Založba Obzorja, 1955, str. 147–167.

321 *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: CZ, 1976.

dojemali in komentirali ponemčevanje slovenskih otrok na Koroškem v drugi polovici 19. stoletja in do konca prve vojne.

Čeprav so težave koroškega šolstva glasno odmevale v koroškem in osrednjem slovenskem časopisju, so imeli za Korošce kranjski prvaki premalo razumevanja in so celo nasprotovali nekaterim njihovim kulturnim akcijam.³²² Zato ni presenetljivo, da je tudi *Učiteljski tovariš*, ki je nastal na Kranjskem, zlasti v prvem desetletju svojega delovanja prinašal bolj skromne vesti o koroškem šolstvu, čeprav je bilo le-to že od vseh začetkov pod hudim pritiskom germanizacije, medtem ko sta bila *Popotnik* in *Slovenski učitelj*, ustanovljena pozneje, še bolj pasivna pri poročanju o koroških razmerah. O koroškem šolstvu so osrednja slovenska pedagoška glasila začela bolj pogosto pisati šele po uvajanju utrakvističnih šol na Koroškem, po letu 1872, zlasti pa v letih med 1881 in 1914, ko so postajali slovenski učitelji vedno bolj razgledani in samozavestni in ko se je na Koroškem ponemčevalno nasilje stopnjevalo do neznosnosti, tako da se je bil prisiljen zganiti tudi osrednji pedagoški tisk. Tako so v tem obdobju v številnih in obsežnih člankih, zlasti v *Učiteljskem tovarišu*, opozarjali na škodljivo delovanje nemških deželnih in lokalnih šolskih oblasti ter utrakvističnih in ponemčenih šol. V anonimnih člankih ali pod psevdonimi so učitelji opisovali in dokazovali, kako so narodni nasprotniki, izrabljajoč gospodarsko moč in družbene privilegije, zatirali slovensko šolstvo in ponemčevali slovenske otroke. Predvojni, večinoma anonimni učiteljski zapisi v naših pedagoških in drugih glasilih razkrivajo na eni strani vso načrtnost in nasilnost pri potujčevanju slovenskih koroških otrok in na drugi strani mačehovski odnos dežele Kranjske do Koroške kot obmejne dežele, do Korošcev in njihovih otrok. Koroški učitelji so se pogosto pritoževali, da so politiki in tudi pedagogi iz osrednje Slovenije zanemarjali koroško šolstvo in učitelje, da so jim pozabili pošiljati celo redka pedagoška in druga glasila: »*Popotnik* se na Koroško na ogled sploh ne pošilja, v seznamih učiteljstva so izpuščali še tisti skromni imenik koroških učiteljev. Nemci veliko bolj skrbijo za svoje učitelje.« Istočasno je člankar očital mlačnost do koroških učiteljev tudi *Učiteljskemu tovarišu*.³²³ K sreči so imeli Korošci svoj tisk, zlasti *Mohorjevo družbo*, ki je predstavljala njihov glavni branik pred potujčevanjem Slovencev nasploh in slovenskih Korošcev posebej.

Učiteljstvo je v svojih glasilih opozarjalo tudi na škodo, ki so jo koroški Slovenci povzročali samim sebi, kar je bilo po koncu prve vojne usodno na plebiscitu. Podobno kot na Kranjskem in Štajerskem so se politiki, državljani in učitelji

322 Janko Moder: *Iz zdravih korenin močno drevo. Iz zgodovine Družbe sv. Mohorja. I. del. Celje, 1952.*

323 *Učiteljski tovariš*, 1902/8, str. 59–60.

tudi na Koroškem bolj ali manj strogo delili na klerikalce, liberalce in socialne demokrate in zaradi strankarskih prepиров zanemarjali boj za narodnostne pravice, Slovencem pa so škodovali tudi slovenski socialni demokrati, ki so zanemarjali narodnostno vprašanje in s svojo narodnostno mlačnostjo bolj koristili tujcem kot domačim. Tako je npr. dr. Janko Pleterški ugotavljal, »da je bilo vse slovensko delavstvo na Koroškem organizirano s strani nemške socialne demokracije, ki je imela odločilen vpliv na oblikovanje njegove narodne zavesti in s tem na usodo Slovencev na Koroškem. Socialna demokracija je v praksi nastopala proti narodni enakopravnosti Slovencev na Koroškem. Tudi nemška liberalna stranka si je prizadevala za popolno prevlado nemškega meščanstva v deželi.« Podeželje je združevala in vodila koroška slovenska duhovščina, ki pa je bila večinoma odvisna od nemških nadrejenih,³²⁴ kar je vse koristilo germanizatorjem, ki so lahko uničevali slovenske šole in ponemčevali slovenske otroke, pri čemer so izredno negativno vlogo igrali tudi nemški in ponemčeni koroški učitelji.

V *Učiteljskem tovarišu*, ki je bil dvajset let edini pomembnejši pedagoški list na Slovenskem, so v prvih letnikih učitelji in kateheti pogosto pisali o domovinski in verski vzgoji, o novem šolskem zakonu, o strokovnih in gmotnih vprašanjih učiteljstva. Predvsem so poročali o šolskih razmerah v Ljubljani in na Kranjskem, medtem ko so ostale slovenske dežele bolj redko omenjali. Tako so leta 1864 v *Učiteljskem tovarišu* objavili v zvezi s Koroško samo nekaj krajših sporočil: notico, v kateri F. Vigele vabi koroške učitelje, naj prispevajo članke za *Učiteljskega tovariša*,³²⁵ novico, da so v Beljaku ustanovili učiteljsko knjižnico, tudi s slovenskimi knjigami, da so v knjižnici naročeni tudi na *Učiteljskega tovariša*,³²⁶ da *Mohorjeva družba* razpisuje različne nagrade za različna leposlovna dela³²⁷ in da bo izhajalo *Cvetje iz domačih in tujih logov*,³²⁸ medtem ko je *Učiteljski tovariš* l. 1865 posredoval učiteljem vabilo *Družbe sv. Mohorja* v Celovcu, da bi prispevali spise za mladinski *Cvetnik*, in sporočil, da je v Celovcu začel izhajati *Slovenec*, ki bo kritično pisal o šolstvu na Koroškem.³²⁹

324 Janko Pleterški: *Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem*. V: *Progresivna Slovenija, Trst in Koroška*, ur. Ivan Regent, Janko Pleterški, Ivan Kreft. Murska Sobota: Pomurska založba, 1964, str. 83–134, str. 86–89.

325 *Učiteljski tovariš*, 1864/1, str. 15.

326 *Učiteljski tovariš*, 1864/6, str. 96–97.

327 *Učiteljski tovariš*, 1864/9, str. 144.

328 *Učiteljski tovariš*, 1864/24, str. 385.

329 Iz Celovca. Vabilo slovenskim pisateljem. *Učiteljski tovariš*, 1865/2, str. 30.

V letu 1865 so v *Učiteljskem tovarišu* zapisali tudi nekaj pomenljivega, namreč, da so na začetku pouka v celovškem *Slovincu* učitelje in starše opozorili, da naj skrbijo, da bo pouk na narodni podlagi: »Ne imejte Slovence za manj od Nemca, Italijana; to naj bi upoštevali nadzorniki, učitelji, starši, učenci in učenke.«³³⁰ Poročali so tudi, da Nemci in nemškutarji na Koroškem slovenskim duhovnikom in učiteljem povzročajo velike težave, zato nekatere občine in srenje prosijo, »da se slovenski jezik iz šole odstrani in se uvede nemščina. Naučno ministrstvo pa je po postavi odločilo, da mora začetni pouk biti slovenski. Šele potem, ko učenci obvladajo slovenski jezik, se poučuje drugi deželni jezik, verouk se vsa leta poučuje v materinščini.« Poudarili so tudi, »da naj v šoli delajo tako, kot to počno po vsem svetu; za mladino je le materini jezik, za slovenske otroke slovenski jezik«.³³¹ V *Učiteljskem tovarišu* so istega leta še poročali, da je tretji ponatis Janežičeve »Slovenske slovnice« potrjen za uporabo pri pouku slovenščine na gimnazijah in realkah,³³² govorili so o knjigah, ki jih je v tem letu izdala *Mohorjeva družba*,³³³ in naposled dodali nekaj zanimive statistike o narodnostni sestavi šol na Koroškem.³³⁴ Naslednje leto so iz Celovca sporočili, da bo *Slovenski glasnik* izhajal trikrat na mesec,³³⁵ dodali pa so še pomenljiv zapis o prizadevanjih nekaterih deželnih poslancev, da bi imele občine večji vpliv na izbiro učnega jezika v svojih šolah, kar je *Učiteljski tovariš* takoj povezal s poskusi nemškutarjev v posameznih občinah, da bi v šole vsilili nemščino.³³⁶

Naslednja leta so zapisi o koroškem šolstvu v *Učiteljskem tovarišu* vedno bolj usihali, ker so se učitelji v drugi polovici šestdesetih let ukvarjali predvsem z ideološkimi vprašanji. Leta 1866 so začeli polemiko med *Danico* in *Učiteljskim tovarišem* in zaostrovali nasprotja med šolo in duhovščino. Vedno bolj so prihajali na dan različni pogledi na bodočo novo šolsko zakonodajo in na novo družbeno

330 Iz Celovca. *Učiteljski tovariš*, 1865/19, str. 302.

331 *Učiteljski tovariš*, 1865/15, str. 239–240.

332 *Učiteljski tovariš*, 1865/5, str. 79.

333 *Učiteljski tovariš*, 1865/16, str. 256.

334 *Učiteljski tovariš*, 1865/21, str. 335: 26 slovenskih, 64 slovensko-nemških in 215 nemških šol.

335 *Učiteljski tovariš*, 1866/24, str. 392.

336 *Učiteljski tovariš*, 1866/4, str. 63: »Pri obravnavi šolskega prašanja je nek poslanec spet roge pomolil, da že popred vemo, kam ti svobodnjaki in liberalci merijo. G. Steiner je namreč povdarjal, da imajo občine vse premalo oblasti in vpliva pri šolskih zadevah; stavimo, zastran učnega jezika nimajo nič ukazovati. Aha! slovenskim ‚purkelmajstrom‘ se ne dovoljuje, da bi v ljudski šoli nemčarili; to je tista strašna krivica in nesreča! In to vi podpirate, g. Steiner! vi, ki pravite, da šolsko prašanje študirate? Pa vendar še črez abedo niste prestopili. To je vendar abc vsake pedagogike, da so za slovenske otročiče slovenske šole! (Slovincu!).«

vlogo šole, ki bi lahko ogrožala versko vzgojo.³³⁷ Tudi v naslednjih letih je *Učiteljski tovariš* le redko omenjal koroško in primorsko šolstvo, obširno pa je pisal o bodočem šolskem zakonu, o razmerju med državo in šolo ter o vlogi duhovščine v šoli. Leta 1867 je ta list posvetil posebno pozornost *prvemu splošnemu zboru avstrijskih učiteljev na Dunaju*, kjer so razpravljali o prihajajočem šolskem zakonu in o reformi osnovne šole.³³⁸ *Učiteljski tovariš* je v letu 1868 obširno poročal tudi o *prvem občnem zboru ljudskih učiteljev na Kranjskem*, ki ga je vodil A. Praprotnik in ki so se ga poleg velikega števila učiteljev udeležili tudi glavni cerkveni, posvetni in drugi voditelji, med njimi dr. J. Bleiweis, župan dr. E. H. Costa, Luka Jeran, višji šolski nadzornik dr. J. Z. Pogačar in ostali. Po nagovoru predsednika Andreja Praprotnika in nekaterih šolskih voditeljev so učitelji iz različnih krajev poročali o gmotnih in drugih težavah, ki močno ovirajo njihovo delo. Ob prisotnosti cerkvenih in posvetnih voditeljev so zborovalci sprejeli resolucijo, v kateri prosijo in želijo, da pridejo šole pod deželno upravo, da se mežnarska služba loči od učiteljske, učitelji naj dobivajo plačo od oblasti, zagotoviti jim je treba pokojninsko zavarovanje in poskrbeti za učiteljske vdove. Predlagali so tudi primerne učiteljske plače in triletno preparandijo. Učitelj Feliks Stegnar (1842–1915), glasbenik in skladatelj, je na tem zboru ponovno zahteval, da naj se učitelji izobražujejo v domačem jeziku, naj bo »vzgoja na narodni podlagi, otrok v ljudski šoli naj se ne posiljuje s tujim jezikom«.³³⁹ Slovensko učiteljstvo se je torej že pred sprejetjem šolskega zakona združevalo, postavljalo stanovske zahteve, v svojem glasilu kritično presoјalo stanje v družbi in šoli ter zahtevalo slovenske šole. Ob tem pa je potrebno poudariti, da so se še prej kot v osrednji Sloveniji učitelji organizirali na Koroškem, saj so se že l. 1866 sestali na občnem zboru v Velikovcu, vendar se njihovo društvo ni obdržalo.³⁴⁰

Avstrijsko učiteljstvo je navdušeno sprejelo konfesionalni zakon iz leta 1868, ki je urejal odnose med cerkvijo in šolo, in zakon o šolskem nadzorstvu, ki je bilo po novem zaupano učiteljem. Nestrpno pa je učiteljstvo pričakovalo liberalni *šolski zakon*, ki ga je po dolgoletnih prepirih v javnosti in v parlamentu

337 Ali res šola ljudstvo kazi? *Učiteljski tovariš*, 1866/1, str. 2–5; št. 2, str. 17–20.

338 An.: Pervi splošni zbor avstrijskih učiteljev na Dunaji. *Učiteljski tovariš*, 1867/18, str. 284–287; št. 20, str. 305–312.

339 F. Stegnar: Pervi občni zbor ljudskih učiteljev na Kranjskem. *Učiteljski tovariš*, 1868/19, str. 298–302.

340 An.: Zgodovinski pregled razvoja učiteljske organizacije v Sloveniji. Ob 70-letnici našega stanovskega združenja. *Učiteljski tovariš*, 1939/6, str. 2. Glej še: Iz Velikovca. *Učiteljski tovariš*, 1867/2, str. 27, učiteljsko društvo je bilo ustanovljeno 19. decembra 1866 v prostorih glavne šole v Velikovcu.

14. maja 1869 cesar le potrdil. Slovenski klerikalni poslanci so glasovali proti temu zakonu, čeprav je učiteljem zagotavljal več izobrazbe, boljše gmotno stanje in več državljanskih pravic. Toda istočasno je novi šolski zakon, ki so ga učitelji soglasno podprli tudi na *tretjem avstrijskem učiteljskem zboru* leta 1869 v Gradcu, omogočal nemški birokraciji poseganje v šolo, kar je bilo za Slovence na Koroškem usodno, na Spodnjem Štajerskem pa zelo nevarno.³⁴¹ Ravno ta možnost poseganja državne birokracije v šolo v pomembni meri pojasni, zakaj so imeli tudi liberalno usmerjeni slovenski poslanci zadržke do novega šolskega zakona, proti kateremu so glasovali poleg Slovencev tudi Poljaki, Tirolci ter tržaški in goriški Italijani.³⁴²

Podoben zbor so leta 1872 avstrijski učitelji sklicali v nacionalistično obremenjenem Celovcu. V *Učiteljskem tovarišu* so poročali, da je bilo med zunanjimi zborovalci največ nemško nastrojenih, med domačini pa največ nemškutarjev. O nacionalnem vprašanju in o zatiranju Slovencev na Koroškem, ki so ga vzpodbujale tudi utrakvistične šole, ki so začele nastajati ravno v zgodnjih sedemdesetih letih, in sicer na podlagi novega šolskega zakona, še niso govorili, zelo pa so nasprotovali verski vzgoji.³⁴³ V *Učiteljskem tovarišu* je na nevzdržne šolske razmere na Koroškem anonimni pisec resneje opozoril šele leta 1873. Poročal je, da so takoj po uvedbi *utrakvističnih šol* leta 1872 na vse načine ovirali slovenski pouk in da so otrokom nemščino vsiljevali že v prvem razredu. Pisec je poročal tudi o tem, da so prof. A. Einspielerja in dr. J. Vošnjaka v štajerskem deželnem zboru zavrnil, ko sta zahtevala v slovenskih pokrajinah slovenske šole in slovenske učitelje, in da se ljudje pritožujejo, da liberalne šole delujejo v prid tujcem in potujčevanju.³⁴⁴

Tak pritisk na šolstvo na Koroškem je omogočal, kot je bilo že prej omenjeno, ravno novi šolski zakon, kjer je bila po 6. paragrafu *Državnega osnovnošolskega zakona* iz 1869 odločitev o učnem jeziku v šolah prepuščena deželam, deželnim zborom in zlasti deželnim šolskim svetom, ki jim pogosto ni bilo treba upoštevati krajevnih dejavnikov, zlasti tamkajšnjih šolskih svetov. Tudi če se kakšna občina s kakšno odločitvijo deželnega sveta ni strinjala, je lahko le-ta marsikdaj ravnal

341 An.: *Splošni učiteljski zbor v Gradcu. Učiteljski tovariš*, 1869/18, str. 273–277; št. 19, str. 290–294; št. 20, str. 303–305.

342 Vasilij Melik: *Slovenci in »nova šola«*. V: *Osnovna šola na Slovenskem, 1869–1969*, ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 31–63, str. 45, str. 50.

343 An.: *V. občni zbor avstrijskih učiteljev v Celovcu. Kritičen popis. Učiteljski tovariš*, 1872/18, str. 283–285; št. 19, str. 297–299; št. 20, str. 313–315.

344 An.: *Ljudska šola – narodna šola in »Narodna šola«*. *Učiteljski tovariš*, 1873/2, str. 17–22, str. 17.

po svoje.³⁴⁵ Na Koroškem je deželni svet hitro pokazal svojo moč s sprejetjem treh odlokov, s katerimi je sprožil sistematično ponemčevanje osnovnih šol na Koroškem. Tako so 14. julija 1872 sprejeli odlok, s katerim so uvedli tri vrste šol: nemške, utrakvistične in slovenske. Slovenska šola je bila po novi ureditvi samo ena, in sicer na Jezerskem, in še ta je delala v težkih pogojih. Prevlado nemščine v osnovnih šolah so še dodatno utrdili z odlokom 2. avgusta 1875, odlok 11. aprila 1877 pa je določal, da dobivajo petletne starostne doklade samo tisti učitelji, ki so se prav posebej izkazali s poučevanjem nemščine. Ironija je, da je bilo na Koroškem največ slovenskega pouka v času konkordata in njegove reakcionarne šole,³⁴⁶ čeprav so bili že tedaj in še prej poskusi, da bi omejili pouk slovenščine v osnovnih šolah, toda nova koroška deželna šolska zakonodaja, utemeljena na liberalnem *Državnem zakonu o osnovni šoli*, je na področju odstranjevanja slovenščine iz osnovnih šol presegla vsa pričakovanja.

Leta 1877 so tudi na katoliškem shodu na Dunaju ponovno opozorili, da so šole pod cerkvenim nadzorstvom preprečevale zlorabo javnega pouka v strankarske namene, posebno v deželah, kjer živijo različne narodnosti, in da je sedaj nevarnost, da bi tujci zatirali domači jezik. Z drugimi besedami, opozorili so na pasti nove liberalne šole. Njihove pomisleke glede nove šole in raznarodovanja v njej so povzeli v *Učiteljskem tovarišu*, kjer so komentirali dunajski katoliški shod: »Odkar je cerkveno nadzorništvo odpravljeno, ponemčevanje naglo napreduje zlasti na Koroškem. V velikovškem in šmohorskem okraju slovensko-nemške šole sistematično odpravljajo, po mnogih krajih je prepovedano poučevati v domačem jeziku, na uradnih konferencah se učitelji pogovarjajo predvsem o tem, kako bi najbolj uspešno poučevali nemščino.«³⁴⁷

Učiteljski tovariš nato nekaj let skoraj ni poročal o koroškem šolstvu. Šele leta 1879 so, povzeto po celovškem *Slovincu*, objavili podrobnejše poročilo iz Junske doline na Koroškem, ki govori o žalostnem stanju slovenskega ljudskega šolstva na Koroškem: »Le redki so otroci, ki bi slovenski gladko čitati znali. Srce človeka boli, ako vidi, kako malo se slovenski otroci pri sedanjih dragih šolah za življenje koristnega nauče, koliko dragocenih ur se z nespametnim

345 Albert Žerjav: *Slovenščina kot učni jezik in predmet v osnovnih šolah, 1869–1969*. V: *Osnovna šola na Slovenskem, 1869–1969*, ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 413–472, str. 414–415. Glej še: Jože Ciperle, Andrej Vovko: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987, str. 62; Ude, *Zgodovina slovenskega pouka ...*, 1970, str. 177–178, str. 185.

346 Ude, *Zgodovina slovenskega pouka ...*, 1970, str. 173. Glej še: Vlado Schmidt: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*. III. del. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, str. 305–306. 347 An.: *Katoliški shod na Dunaji. Učiteljski tovariš, 1877/12*, str. 189–190.

podučevanjem za slovensko mladino v šoli potрати. Poglavitni namen ljudskih šol na slovenskem Koroškem je, kolikor mogoče nerazumljivih nemških besed mladini v glavo vcepiti ... Tudi kateheti težko poučujejo slovenski katekizem, ker večidel otrok pravilno slovenski čitati ne zna. Učenikom je po šolskih nadzornikih strogo ukazano, v vseh predmetih čisto slovensko mladino le nemški podučevati. Po nemški učenik mladino svari, kaznuje, po nemški jo zmirja in prekolne, še celo v maternem jeziku moliti mladini ni dovoljeno. *Društvo sv. Mohorja* bo po Koroškem svoje ude polagoma zgubilo, ako se okoliščine ne spremenene.«

Razen tega je članek skeptičen do liberalne šole, ki je prišla pod oblast večinoma nemških birokratov in ki je bila zaslužna za pospešeno germanizacijo slovenskega prebivalstva na Koroškem: »Pričujoči dopis nam kaže, kako se godi slovenščini po ljudskih šolah na Koroškem. Več ko se govori o svobodi, o šolskem napredku, slabše je z ljudskimi šolami tam, kjer so Slovenci med Nemci naseljeni, kakor na primer na Koroškem. Svoboda in prostost je menda le v tem, da se slovenski otroci smejo nemščine učiti. Zanimivo bi bilo, ko bi nam kdo statistično dokazal, koliko slovensko-nemških šol po velikovškem in belaskem okraji in drugod po Koroškem se je prestrojilo v čisto nemške šole, odkar imamo nove šolske postave.« Komentator je še poudaril, da starše za nemške šole pridobivajo z goljufijo, izkoriščajoč njihovo revščino in nevednost.³⁴⁸

V letu 1880 so v *Učiteljskem tovarišu* po celovškem *Slovincu* objavili le skromen dopis o koroškem šolstvu, in sicer o škodi, ki se je delala koroškemu šolstvu, ker so bila učiteljišča na Slovenskem ponemčena.³⁴⁹ Stanje na Kranjskem je bilo slabo,³⁵⁰ na Koroškem pa še slabše.³⁵¹ Ta skromen dopis nam daje vedeti,

348 An.: Iz junske doline na Koroškem. *Učiteljski tovariš*, 1879/7, str. 79–80.

349 *Učiteljski tovariš*, 1880/5, str. 75–79, str. 76.

350 Stanje na moškem in ženskem učiteljišču v Ljubljani je bilo sledeče. Na ženskem učiteljišču so od 1881/2 naprej v slovenščini predavali verouk, slovenski jezik, aritmetiko z geometrijskim oblikoslovjem, ženska ročna dela in specialne didaktike iz teh predmetov. Na moškem učiteljišču so imeli v slovenščini verouk, slovenski jezik, matematiko z geometrijskim risanjem, prirodopis, sadjerejo in specialne metodike iz teh predmetov in pri tem je ostalo do razpada monarhije. (Strmčnik, *Razvoj osnovnošolskega izobraževanja ...*, 1970, str. 376).

351 Slovenščina na celovškem moškem učiteljišču ni bila obvezni predmet, namenjeni sta ji bili dve uri na teden v pripravljalnem razredu in v prvih treh razredih, na ženskem učiteljišču pa je sploh ni bilo. Josip Apih, ki je učil slovenščino na celovškem učiteljišču od 1892 do 1907, je tamkajšnje razmere zelo izboljšal. (France Strmčnik: *Razvoj izobraževanja osnovnošolskega učiteljstva na Slovenskem v obdobju od leta 1869 do razpada Avstro-Ogrske*. V: *Osnovna šola na Slovenskem, 1869–1969*, ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 339–412, str. 372–374).

da se je kranjsko učiteljstvo premalo zanimalo za obrobne pokrajine, preveč pa se je ukvarjalo z verskimi, političnimi in s svojimi stanovskimi problemi. Ker so Nemci vedno bolj ogrožali slovenske pozicije tudi na Spodnjem Štajerskem, so učitelji in poslanci tudi v letu 1880 odločno zahtevali slovenske vadnice pri učiteljskih. O tem so resno razpravljali tudi na občnem zboru slovenskega učiteljskega društva, kjer je Juraj Režek (1854–1942), učitelj iz Kranja, kasneje šolski nadzornik v Ljubljani, obširno predaval o tem, kako bi morali urediti učiteljska, da bi ustrezala potrebam slovenskega šolstva. Učitelji so zgroženo ugotavljali, da na učiteljskih še vedno poučujejo vse predmete, razen verouka, v nemščini in da so učitelji slabo pripravljeni za pouk slovenskih otrok.³⁵²

Koroški Slovenci na Dunaju niso imeli svojega poslanca, zato jih je leta 1882 zastopal dr. Vošnjak in za šolskega ministra sestavil interpelacijo o koroškem šolstvu, v kateri je pojasnil, kako slabo koroške oblasti ravnaajo s slovenskim šolstvom. V njej je zapisal, da so »Slovincem zamerjali, če so se potegovali za svoj jezik, trdili so, da nam je potreben državni jezik, nemški jezik. Zato so se naše šole potujčile skupaj z zavodi, iz katerih prihajajo odgojevalci naše mladine. Učitelji, ki prihajajo iz nemških učiteljskih, ne znajo slovensko misliti, učenci dosegajo slabe uspehe.« Koroški župani, pretežno Nemci ali nemškutarji, so v posebni *Izjavi* protestirali, ker se je Vošnjak kot državni poslanec s Štajerske vmešaval v koroške zadeve, in izjavo odločno zavrnil. V celovškem *Miru* in v *Slovenskem narodu* pa so še dolga leta objavljali številne dokaze o krizi koroškega šolstva.³⁵³

Po 20-letnem izhajanju *Učiteljskega tovariša* na Kranjskem so učitelji na Štajerskem začeli leta 1880 izdajati *Popotnika*,³⁵⁴ ki je bil v primerjavi s tedanjim *Učiteljskim tovarišem* bistveno bolj liberalen, saj je že v svojem prvem letu odločno podpiral »novo šolo« in nasprotoval skrajšanju šolske obveznosti na Štajerskem z osem na šest let.³⁵⁵ *Popotnik* je začel izhajati v času, ko so se politične,

352 An.: Občni zbor slov. učiteljskega društva. *Učiteljski tovariš*, 1880/20, str. 317–320.

353 Luka Sienčnik: *Koroški Slovenci v boju za svojo šolo*. Maribor: Obzorja; Celovec: Drava, 1984, str. 187–202.

354 *Zgodovina Popotnika skozi čas* je podrobno predstavljena v Bibliografskem kazalu. *Popotnik - Sodobna pedagogika, 1880–1980*. Pripravili Tatjana Hojan, Albina Perkič, mag. Andrej Vovko. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1983, str. 10–11.

355 *Popotnik* je že v svoji prvi številki jasno povedal, da podpira novi šolski zakon: »Seveda, naj bode list na podlagi novih šolskih postav uredovan. Večina ljudstva, hvala Bogu, da morem to reči, večina ljudstva pozna blagor nove šolske postave, ji nikakor ni sovražna, ker ve, da se mladina podučuje v vseh predmetih, da si prisvoji dosta ved, katere ji bodo gotovo koristile v prihodnjem življenju.« (Vranski: Vranski okraj. *Popotnik*, 1880/1, str. 12). *Nasprotovanje skrajšanju šolske obveze: Osem- ali šestletno šolsko obiskovanje*. *Popotnik*,

nacionalne, kulturne, zlasti pa verske razmere v Avstriji in na Slovenskem vedno bolj zapletale in zaostrovale. Tujci so stopnjevali pritisk na Slovence predvsem v obmejnih deželah, zato smo se morali vedno bolj trdo boriti za slovenske šole na Štajerskem, Koroškem in Primorskem. Toda v prvem desetletju *Popotnika* so o tem malo pisali,³⁵⁶ ker so svojo pozornost posvečali predvsem predlogu novega klerikalnega šolskega zakona, za katerega si je prizadeval zlasti knez Alfred von Liechtenstein (1842–1907), vnet pristaš konfesionalne šole. Predlagani osnovnošolski zakon je učiteljstvo odločno odklanjalo, ker bi po novem zakonu interkonfesionalno šolo spremenili v versko šolo, učne predmete bi okrnili, skrčili učno snov, znižali šolsko obveznost na šest let in uvajali več zasebnih šol.³⁵⁷ O vsem tem so v *Popotniku* vodili ostre razprave, ker so jim cerkveni krogi pogosto očitali, da podpirajo brezversko šolo.³⁵⁸ O koroškem šolstvu, ki je bilo v vedno večji krizi, v *Popotniku* v tem času niso kaj dosti pisali, so pa večkrat omenjali, kako trpijo slovenski učitelji, ki morajo nepismene slovenske otroke učiti nemško slovnico.³⁵⁹ V tem novem pedagoškem glasilu pa so obširno pisali o političnih razmerah v Gorici, o tamkajšnjih strankarskih razprtijah, vodili dolgotrajne polemike z *Rimskim Katolikom*,³⁶⁰ šolstvu na Slovenskem pa so se posvetili l. 1891, ko so obširno poročali o zasedanju državnega zbora istega leta, kjer je poslanec Fr. Robič natančno predstavil škodo, ki jo povzročajo Slovencem učiteljišča v tujem jeziku.³⁶¹

Leta 1882 so v *Učiteljskem tovarišu* obširno pisali o domovinski vzgoji in zahtevali slovenske šole. Po *Slovenskem narodu* so objavili podroben pregled peticij za vpeljavo slovenskega učnega jezika v preteklih desetletjih. Te peticije razkrivajo predvsem nepravilno razporeditev nemškega in slovenskega pouka na srednjih šolah na Slovenskem, zlasti na ljubljanskih mestnih šolah.³⁶² V

1880/7, str. 111–112.

356 Nekaj izjem: Ivan Gabršek: O napravi potrebnih učiteljskih zavodov. *Popotnik*, 1880/8, str. 113–114. Glej še: Haloze. Iv. Kelc in S. Šalamun, *Popotnik*, 1880/24, str. 318, kjer oba kritizirata tujejezična učiteljišča na Slovenskem in opozarjata na pomanjkanje slovenskih priročnikov in knjig za učitelje.

357 Našim bralcem. *Popotnik*, 1889/1, str. 1. Glej še: Liechtensteinov govor z našega stališča. *Popotnik*, 1889/8, str. 124.

358 Primer: Od nekod. *Popotnik*, 1888/22, str. 342–343.

359 O predelovanju slovnice za slovenske ljudske šole. *Glas iz Primorja*. *Popotnik*, 1888/16, str. 245–248.

360 Raznim kritikom v odgovor. *Popotnik*, 1890/17, str. 257–260.

361 Iz državnega zbora. (Govor gospoda državnega poslanca Fr. Robiča v seji dne 2. julija 1891). *Popotnik*, 1891/14, str. 220–224.

362 Iz poročila šolskega (naučnega) odseka o peticijah za vpeljavo slovenskega učnega jezika.

letu 1882 so v pedagoškem tisku živahno razpravljali tudi o prihajajoči »šolski noveli«, ki je bila sprejeta leta 1883 in je bila objavljena v *Učiteljskem tovarišu* in *Popotniku*.³⁶³

V letu 1884 je bilo v deželnih zborih veliko razprav o šolskem proračunu in o učiteljskih plačah, o katerih so pogosto govorili tudi na učiteljskih zborovanjih. V *Učiteljskem tovarišu* so objavili le obširno poročilo šolskega nadzornika Iv. Lapajneteta (1849–1931) o šolstvu v novomeškem okraju za leto 1884,³⁶⁴ o šolstvu na Koroškem niso poročali. V letu 1885 so objavili *Spomenico* državnih poslancev naučnemu ministru, v kateri zahtevajo pouk v osnovnih šolah, na gimnazijah in učiteljskih v maternem jeziku.³⁶⁵ V letu 1886 so v *Učiteljskem tovarišu* veliko pisali o moralni vzgoji, avtoriteti, o lastnostih učitelja, nobenih poročil pa ni bilo o šolstvu na Koroškem ali Primorskem, podobno velja tudi za naslednje leto. Leta 1889 so ustanovili osrednjo slovensko učiteljsko organizacijo *Zavezo slovenskih učiteljskih društev*, o čemer je ustrezno poročal *Učiteljski tovariš*.³⁶⁶

Ko so leta 1889 ob 20-letnici šolskega zakona v državnem zboru razpravljali o šolski reformi, so naši poslanci med drugim zahtevali tudi jasne in konkretne določbe o učnem jeziku v šolah. Kot je zapisal *Učiteljski tovariš*, je prof. Fran Šuklje (1849–1935), zgodovinar in politik, opozoril, da se štajerski, koroški, istrski in drugi obmejni deželni šolski sveti ne ravna po določbah 19. člena *Temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov* iz 1867 in po določbah 6. paragrafa *Državnega osnovnošolskega zakona* iz 1869, ki je določal, da o jezikih v šolah odločajo deželni sveti, vendar morajo le-ti istočasno poskrbeti, da se začenja s poučevanjem drugega deželnega jezika šele, ko je materni primerno utrjen, kot so poudarili narodno zavedni Slovenci v kranjskem deželnem zboru že l. 1875.³⁶⁷

Učiteljski tovariš, 1882/11, str. 169–172.

363 Postava od 2. maja 1883, s katero se nekatera določila postave od 14. maja 1869 (Drž. zakona št. 62) spreminjajo. *Učiteljski tovariš*, 1883/12, str. 177–182; *Popotnik*, 1883/13, str. 177–181; 1883/14, str. 209–210; 1883/15, str. 225–230.

364 Poročilo c. kr. okrajnega šolskega nadzornika Iv. Lapajneteta o stanju šolstva v Novomeškem okraju 1884. I. z nasveti, kako bi se omenjeno šolstvo boljšalo. *Učiteljski tovariš*, 1884/14, str. 216–218.

365 *Spomenica*. *Učiteljski tovariš*, 1885/7, str. 108–110.

366 Prvo zborovanje »Zaveze slovenskih učiteljskih društev« v Ljubljani dne 22. in 23. aprila 1889. I. *Učiteljski tovariš*, 1889/9, str. 141–142; št. 10, str. 156–158; št. 11, str. 169–172.

367 Kranjsko šolstvo pred konstitucijskim zborom v Ljubljani: »Pač pa se je v imenovanem ukazu v tem slučaju, ko bi se po šolah učil drug (nemški) jezik, kar se more zgoditi, kakor se samo ob sebi umeva, le v smislu §. 6 derž. šl. post., načelo izreklo, da se ima tako podučevanje začeti le tačas, ako so dobili učenci v branji in pisanji v domačem jeziku že varno podlago, kar pa se mora iz pedagogičnega stališča popolnoma odobrovati. — Zastran smotra v nemškem

Šuklje je poudaril: »V šolskem zakonu bi morala biti jasna in točna določba, s katero bi zagotovili pravico do materinščine kot učnega jezika. Iz koroškega zakona o ljudskih šolah pa se vidi, da slovenščina na koroških šolah ni niti učni predmet. Slovenščina se le toliko uči, kolikor je treba, da se polagoma omogoči pouk v nemščini.«³⁶⁸

Zanimivo je bilo tudi poročilo o proračunski razpravi v državnem zboru, 1894, kjer so govorili o razmerah v osnovnem šolstvu na Spodnjem Štajerskem, Primorskem in Koroškem. Dr. Lavoslav Gregorec (1839–1924), duhovnik in politik, je v daljšem uvodu najprej pojasnil, zakaj »nova šola« z verskega stališča ne ustreza, nato pa je prikazal stanje osnovnega šolstva v kronovinah v smislu 19. člena *Temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov*, ki govori o enakopravnosti jezikov. Najbolj nas zanima tisti del njegovega poročila, kjer kritizira slovensko šolstvo na Koroškem, o katerem *Popotnik* doslej tako obširno še ni poročal, medtem ko je bil *Učiteljski tovariš*, kot smo videli, odločnejši.

Dr. Gregorec je na tej proračunski razpravi v uvodnem govoru obžaloval, »da so z novo šolsko zakonodajo na Koroškem izginile vse prejšnje slovenske ljudske šole, da sto tisoč slovenskih otrok nima nobene slovenske ljudske šole. Z nekaj izjemami so vse šole nemške, v njih učenci ne slišijo iz ust posvetnega učitelja nobene slovenske besede, šolske oblasti popolnoma negirajo 19. člen in že 25 let kršijo osnovne državne zakone. Utravvistične šole obiskuje nad deset tisoč slovenskih otrok. Z njimi bi bili zadovoljni, če bi bila slovenščina učni jezik in bi nemščino začeli poučevati kot predmet v tretjem razredu po pravih pedagoških načelih. Slovenski otroci bi dobro obvladali materinščino in nemščino.« Poslanec Gregorec je nato podrobno dokazal, kot že mnogi učitelji pred njim, da utravvistične šole slovenske otroke potujčujejo in poneumljajo.³⁶⁹

Leta 1895 je *Popotnik* objavil obsežnejši in bolj ali manj teoretičen članek o narodni vzgoji, ki govori o pomenu sloge in zvestobe domovini ter o skrbi za

jeziku pravi imenovani ukaz takole: ‚Namera poduka v nemškem jeziku je razna, in sicer ta, če se mladina pripravlja za srednje šole, ali pa, če se ga uči za dejanske potrebe.‘« *Učiteljski tovariš*, 1875/11, str. 171.

368 *Z Dunaja. Učiteljski tovariš*, 1889/11, str. 172–174.

369 *Naše ljudsko šolstvo v letošnji proračunski razpravi. Popotnik*, 1894/11, str. 163–165: govor Ivana Nabergoja o šolstvu na Primorskem, 1894/11, str. 165–168; govor Lavoslava Gregorca, št. 12, str. 180–183, št. 13, str. 199–202, št. 14, str. 215–216; govor Fr. Robiča, št. 14, str. 216–218, št. 15, str. 231–233.

slovenski jezik,³⁷⁰ poročal pa je tudi o VII. skupščini Zaveze leta 1895 v Novem mestu, kjer je Ivan Stukelj (1861–1926), šolnik in pisatelj, uvodoma obširno govoril o narodni vzgoji. Na skupščini so sprejeli resolucijo, v kateri so zahtevali, da naj se v šolah goji materinščina in verstvo, učitelji naj poučujejo o leposlovju in lepotah domovine, mlade pa naj vzgajajo k samostojnosti in odločnosti. Na skupščini so tudi sklenili, da se bodo borili za 19. člen *Temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov*, skrbeli za *Družbo sv. Mohorja* in *Družbo sv. Cirila in Metoda* ter podpirali mladinski in pedagoški tisk.³⁷¹

Bolj ko se je bližalo leto 1900, večje zamere in napetosti so se pojavljale med liberalnimi in klerikalnimi učitelji. Strankarske razprtije so se prenašale tudi v šolo in med učiteljstvo, kar se je na žalost dogajalo v letih, ko so tujci vedno bolj pritiskali na slovenske šole na Štajerskem, Koroškem in Primorskem. Dokončni razcep je na eni strani povzročil slovenski katoliški shod v letu 1899, kjer so udeleženci zahtevali vrnitev konfesionalne šole, na drugi strani pa dramatično zborovanje *Zaveznikov* v Gorici istega leta, kjer so iz organizacije izključili trideset učiteljev, ki so se udeležili duhovnih vaj. Na shodu so govorili o strankarskih in učiteljskih idejnih sporih, plačah in o nujni premestitvi koprškega učiteljišča v Gorico, nič pa o zatiranju slovenskega jezika na Goriškem in še manj na Koroškem, kjer je bila v teh letih germanizacija v polnem teku.³⁷² Po dolgoletnih spopadih so se dokončno ločili klerikalni učitelji od liberalnih in ustanovili svojo organizacijo *Slomškovo zvezo*, izdajati pa so začeli svoje glasilo *Slovenskega učitelja*. Zaveza se je na tem zboru proglasila za del kranjske *Narodno napredne stranke*, ki je paktirala z nemškimi liberalci.³⁷³

V *Slovenskem učitelju* so v letu 1900 pogosto kritizirali liberalno učiteljstvo in obširno poročali o šolstvu v svetu. O koroškem šolstvu so v kratkem članku povedali le to, da imajo šolske sestre v velikovski šoli težave z izprijeno mladino in da oblasti šoli niso priznale pravice javnosti. Učenci bodo morali opravljati izpite v nemški javni šoli in plačevati takso, zagrizeni nemški učitelji pa bodo velikovskim šolarjem izpite otežkočali. Poročali so tudi, da šola dobro napreduje in je potrebna slovenskim otrokom.³⁷⁴

Slovensko učiteljstvo je torej po letu 1900 premoglo tri pedagoška glasila. O koroškem šolstvu je največ poročal *Učiteljski tovariš*, nekaj zanimanja je za to

370 Josip Ciperle: *Narodna vzgoja. Učiteljski tovariš*, 1895/1, str. 3–7; št. 2, str. 24–26.

371 Ivan Stukelj: *O narodnej vzgoji v Slovencih. Popotnik*, 1895/19, str. 290–295.

372 Zborovanje Zaveze slovenskih učiteljskih društev, Gorica, 1899. leta. *Popotnik*, 1899/18, str. 273–275; št. 19, str. 289–294; št. 20, str. 309–314; št. 22, str. 338–343.

373 An.: *Zakaj je izšel »Slovenski učitelj«?* *Slovenski učitelj*, 1900/1, str. 3–5.

374 Drobntine. *Slovenska šola v Velikovcu. Slovenski učitelj*, 1900/3, str. 50–51.

deželo pokazal tudi *Slovenski učitelj*, o dogajanjih na Primorskem in Koroškem pa je v *Popotniku* dopisoval le učitelj Ivan Šega (1871–1936). Tam je v *Pedagoških utrinkih* učitelje obveščal o šolstvu v tujini, na Kranjskem in v obmejnih pokrajinah. Pisal je o žalostnem stanju »slovenskih« šol na Primorskem³⁷⁵ in Koroškem, o katerih so v *Popotniku* sicer le skromno poročali.

Tako je Šega leta 1902, povzeto po celovškem *Miru*, poročal o številnih cinično zavrnjenih peticijah, v katerih je krajni šolski svet prosil za slovenski učni jezik v Št. Jakobski šoli. Prošnje so od 1878 do leta 1901 neuspešno pošiljali okrajnemu in deželnemu šolskemu svetu, ki sta slovenski pouk zavrnila celo takrat, ko je peticijo ugodno rešilo ministrstvo za uk in bogočastje. Šega je na koncu članka opomnil, »da smo se Slovenci ob nasilju nad poljskimi otroki zgražali zaradi krutih Prusov, sklepali peticije, pisali dolge članke in zbirali doneske,³⁷⁶ sedaj pa lepo molčimo in mirno gledamo, kako se potapljajo otroci naših bratov v nemško morje.«³⁷⁷ Koroška glasila so zabeležila na stotine podobnih primerov zatiranja slovenskih otrok, premalo pa naše osrednje dnevno časopisje, tudi pedagoško, rečemo lahko, da je *Popotnik* v teh najbolj kritičnih letih z izjemo Ivana Šege koroško šolsko vprašanje preveč zanemarjal.

Leta 1902 je v kratkem članku na koroško šolstvo bolj kritično opozoril tudi *Slovenski učitelj*. Ko je poslanec Franc Grafenauer (1860–1935) v koroškem deželnem zboru večkrat zahteval, da bi v slovenskih vaseh poučevali slovenski učitelji, se je nemški šolski nadzornik kar naprej izgovarjal, da jih nima. Občani so zato sklenili, da bodo na celovško pripravnico pošiljali slovenske dijake, da bi končno imeli slovenske učitelje. Ustanovili so tudi društvo za podporo slovenskim učiteljskim pripravnikom, toda na učiteljišču slovenskih kandidatov niso sprejemali z izgovorom, da ne znajo nemški ali pa nimajo posluha za pouk glasbe. Mladenci so poročali, da so jih preizkušali na take načine, da niso vedeli, za kaj gre. Pisec je na koncu poudaril, da očitno gre za to, da oblasti želijo, da Slovenci ostanejo neuki in hlapci.³⁷⁸

V letu 1903 je o bednih šolskih razmerah na Koroškem obširno pisal *Učiteljski tovariš*. Med drugim je anonimni pisec obžaloval, da slovenski učitelji

375 Ivan Šega: *Pedagoški utrinki*. *Popotnik*, 1902/6, str. 188–189. Glej še: An.: *Šole hočemo!* *Edinost*, 1902/118, str. 1.

376 Mišljen je škandal, do katerega je prišlo v poljsko-nemškemu Wrezsnu, kjer poljski otroci učitelju pri verouku niso hoteli odgovarjati po nemško, zato so bili telesno hudo kaznovani, njihovi starši, ki so protestirali zaradi nasilja nad otroki, pa obsojeni na dolge zaporne kazni. (An.: *Poljski otroci niso hoteli pri veronauku odgovarjati svetnim učiteljem na nemška vprašanja*. *Slovenski učitelj*, 1901/23, str. 362–363).

377 Ivan Šega: *Pedagoški utrinki*. *Popotnik*, 1902/4, str. 123–125.

378 An.: »Učiteljski dom« v Celovcu. *Slovenski učitelj*, 1902/20, str. 309–310.

odhajajo s Koroške: »Slovenska Koroška je že popolnoma nemška. Vzrok je, ker manjka voditeljev, vedno hujša pa je med našimi ljudmi tudi brezbriznost do slovenskega jezika. Od 30 slovenskih šol so ostale le tri. Ostale šole so nemške ali utrakvistične. Dosegli so to, da so popolnoma prikojili šolstvo tako, da služi germanizaciji. Dvojezične šole negirajo vsa pedagoška spoznanja. Učitelji imajo na teh šolah težavno delo. Ob velikem trudu delajo proti otrokovi naravi, zavedajo se, da grenijo otrokom mladost in jih v imenu nekakšnega napredka duševno ugonablajo. Glavni smoter šole je ‚priučenje tujščine‘ zato učitelji in učenci delajo brez veselja in uspehov. Učitelji se izseljujejo na Štajersko, čeprav bi bili na Koroškem potrebni najboljši učitelji, njihov položaj je zaradi političnih in šolskih razmer neznosen, upanje za boljše je skromno.«³⁷⁹

Vsem na Koroškem in drugod je bilo jasno, da je ponemčenje slovenskih otrok vedno bolj napredovalo. Javno so govorili, da so utrakvistične šole le »za priučenje nemščine, so prva stopnja germanizacije, delujejo vzorno, Nemci jih čuvajo in zelo hvalijo. V teh šolah je slovenščina Nemcem le neizogibno sredstvo k učenju nemščine. Namen ponemčevanja je že skoraj dosežen. V drugem letu vse poučujejo v nemščini razen verouka. Na teh šolah poučujejo najhujši nemškutarji. Veliko duhovnikov je brezbriznih ali pa so odpadniki. Slovenski učitelji tu nimajo obstanka.«

Zaradi tega so učni uspehi, kot je poročal deželni poslanec Grafenauer, na teh dvojezičnih šolah zelo slabi: »Čeprav je pouk v nemščini, se otroci tega jezika ne naučijo; le četrtna šola odrasle mladine umeva nemške časnike in knjige in zna nemški pisati. Še slabše otroci obvladajo slovenščino. Šolska oblastva v nekdanjem slovenskem Korotanu prav po očetovsko skrbje, da se Slovenci ne poučujejo v materinščini in da se ta na vse načine zanemarja. Neizobraženo ljudstvo neodkritosrčnim nemškutarjem rado gre na led in podpira njihovo umazano politiko. Na ta način se nadarjeni narod koroško-slovenski drži v duševnem suženjstvu.«³⁸⁰

Pomenljivo je, da so bila obsežna poročila v *Učiteljskem tovarišu* s Koroške večinoma anonimna, v *Slovenskem učitelju* in *Popotniku* pa jih skoraj ni bilo. Učitelji so morali biti previdni, ko so se lotevali narodnostnih, političnih in jezikovnih vprašanj, zato so na skupščinah, v šolah in v časopisju raje živahno razpravljali o gmočnih, strankarskih in verskih vprašanjih. Vsakdanja praksa je bila, da so na Koroškem na slovenske šole pošiljali učitelje, ki niso znali slovenščine, trde Nemce ali pa nemškutarje.³⁸¹

379 An.: Slovenski učitelji gredo s Koroškega. *Učiteljski tovariš*, 1903/36, str. 290–291.

380 An.: Utrakvistične šole na Koroškem in njih zagovorniki. *Učiteljski tovariš*, 1903/35, str. 281.

Zato so pa šolske oblasti storile vse, kot je po *Miru* v kratki notici zapisal *Slovenski učitelj*, da slovenski učitelji na Koroškem niso dobili delovnega mesta, ali pa so jih s šikaniranjem onemogočili, da so morali oditi. »Kakor pod rajnkim nadzornikom Gobancem je še huje pod vladajočim Pallatom. Slovenskemu učitelju, še tako pridnemu in vestnemu, zagrenijo življenje tako, da mu nagajajo, kjer le morejo, da končno rad gre iz dežele. Ta nadzornik zelo skrbi za to, da postane služba slovenskemu učitelju kolikor mogoče neprijetna, zato je moralo lepo število izvrstnih učiteljev zapustiti deželo. Na ta način preprečujejo razvoj slovenskega šolstva.«³⁸² Velikega pomena za slovensko, posebej pa za koroško šolstvo je bila *Ciril-Metodova družba*, ustanovljena l. 1885, ob tisočletnici smrti sv. Metoda, zato je bilo zelo pohvalno obvestilo, da so začeli izdajati *Vestnik*, pa tudi posebna dela v *Knjižnici Družbe sv. Cirila in Metoda*, s čimer so poleg *Mohorjeve družbe* na Koroškem širili slovensko besedo in podpirali silno redke slovenske šole.³⁸³

V *Slovenskem učitelju* so leta 1905 objavili strnjen in vsebinsko bogat članek o delovanju nemškega *Schulvereina*, ki je leta 1905 praznoval svojo 25-letnico. Po opisu njegovega nastanka, razvoja in širjenja v Nemčiji in v sosednjih deželah je pisec podrobno, v številkah in krajih, v *Slovenskem učitelju* predstavil dejavnost te potujčevalne organizacije na Kranjskem, Spodnjem Štajerskem in na Koroškem, kjer, čeprav vlada na vse načine ponemčuje slovenske otroke, *Schulverein* izpodriva utrakvistične šole in jih pretvarja v nemške. Ta organizacija se vedno bolj širi tudi v Primorje, zlasti v Gorico in Trst. Pisec je na koncu članka poudaril, da je *Družba sv. Cirila in Metoda* vsaj nekoliko protiutež napadom *Schulvereina* in da ni prav, da ji *Učiteljski tovariš* zaradi nekaj šolskih sester, ki v teh šolah požrtvovalno delajo, očita klerikalizem: »Zahtevati razdružitev družbe sv. Cirila in Metoda pomeni nesramen atentat na ves slovenski narod.«³⁸⁴

381 An.: Dopisi. Koroško. *Učiteljski tovariš*, 1903/33, str. 266–267.

382 An.: Slovenske učitelje izganjajo! *Slovenski učitelj*, 1903/2, str. 30.

383 Andrej Vovko: *Mal položi dar ... Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda, 1885–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1994. Glej še: Mateja Malnar: *Slovenska jezikovna politika in jezikovno načrtovanje v Družbi sv. Cirila in Metoda*. Diplomsko delo. Univerza v Mariboru. Filozofska fakulteta, 2009; <https://dk.um.si/Dokument.php?id=7045> (4. 3. 2017).

384 An.: Nemški *Schulverein*. *Slovenski učitelj*, 1905/6, str. 117–119. In odnos *Učiteljskega tovariša*? Leta 1907 je objavil članek *Pred občnim zborom družbe sv. Cirila in Metoda*, kjer je zahteval, da naj na ciril-metodovskih šolah namesto šolskih sester poučujejo »agilne, posvetne moške učne osebe«. (*Učiteljski tovariš*, 1907/31, str. 329–330). Glej še Andrej Vovko: *Mal položi dar ... domu na oltar. Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda*. Slovenska matica v Ljubljani, 1994, str. 71–85, str. 183–188.

V obsežnih in številnih člankih pa je *Slovenski učitelj* največ razpravljal o verski vzgoji, o sporih med učitelji različnih prepričanj in o gmotnem stanju učiteljstva. V kratkih člankih je predstavljal tudi mnoge druge dežele, ki so ogrožale verski pouk in konfesionalno šolo. Usode učiteljstva in šole na Koroškem in Primorskem se je dotikal z redkimi in kratkimi članki, leta 1905 pa je podal kar nekaj podatkov o slovenskem šolstvu in med drugim dokaj podrobno opisal težavni položaj slovenskega šolstva na Koroškem.³⁸⁵ V letu 1906 so v tem glasilu objavili kratek izvleček iz Apihove knjige *Slovenci in 1848. leto*, kjer so opisali naše takratne družbene razmere, zlasti boje za slovensko šolo. *Slovenski učitelj* je pripisal glavno krivdo za zaostajanje v šolstvu povezovanju strank s tujci, zlasti z nemškimi liberalci: »Šolstvo je naša bodočnost, a zaman pričakujemo, da se bo narodno šolstvo dvignilo in okrepilo, dokler bo tlačanal izdajalski liberalizem tujstvu!«³⁸⁶

V prvem desetletju tega stoletja so postajale razmere v šolstvu v vseh slovenskih deželah, zlasti na Koroškem in v Primorju, vedno težje. O tem je v *Popotniku* redno poročal Ivan Šega, neznani pisec pa je tudi v uvodniku *Učiteljskega tovariša* večkrat opozarjal na slabe šolske razmere na slovenskem Koroškem. Pisal je, da je po splošnem mnenju Korotan v narodnostnem oziru izgubljen, da je položaj koroških Slovencev skrajno žalosten. »Med vzroki je stoletno tlačanstvo Nemcem, ločenost od središča Slovenije, germanizacija je popačila značaj ljudi. Usodna je gospodarska odvisnost od tujcev, germanizacija poteka hitreje tudi v krajih, kjer so ljudje indolentni, se vdajajo žganju, zato telesno in duševno propadajo, postajajo inferiorna masa brez duševnih energij. Nemški kulturonosci so opravili lepo delo, ustvarili so manjvredno raso. Germanizatorji delajo s podvojeno silo, nemški šovinizem brezmejno raste, slovenski otroci so zapostavljeni, utrakvistične šole puščajo mlade nevedne in slabo vzgojene.«

Anonimni pisec je podrobno opisal tudi utrakvistične šole, v katerih »pretiravajo zlasti z nemško slovnico, zvezkov za slovensko spisje nimajo, nikjer ne zapisujejo slovenskih besed, pišejo v gotici, pojejo samo nemške pesmi. Navidezno so predpisali tri tedenske ure obligatne slovenščine, vendar lahko starši odločajo, če jo bodo imeli. Učitelji, ki praviloma ne znajo slovenščine in so ji sovražni, storijo vse, da otroke odvrnejo od tega pouka. Od 85 utrakvističnih šol poučujejo slovenščino le na 12 šolah in to zelo neredno.« Kritičnik je podrobno prikazal slabe vzgojne in učne uspehe koroških šol, ki se kažejo »v slabem znanju nemščine, v slabi splošni izobrazbi, v odporu do duševnega dela, v veličanju nemščine kot podlage za izobrazbo. Z raznarodovanjem propadajo generacije,

385 *Slovensko ljudsko šolstvo v državnem zboru. Slovenski učitelj*, 1905/3, str. 61–63.

386 An.: *Naše šolstvo in naša bodočnost. Slovenski učitelj*, 1905/7-8, str. 142–145.

širijo se površnost, brezznačajnost in narodna mlačnost. Potrebni so odločni ukrepi za odpravo hlapčevstva, za prebujanje narodne zavesti. Poljaki, Čehi in ostali so se odzvali na zatiranje in nasilno germanizacijo s krepitvijo narodne zavesti, z odporom, ki naj bi ga pokazali tudi koroški Slovenci, najprej pa so potrebne resnično narodne šole.«³⁸⁷ Istočasno je potrebno poudariti, da tudi slovenska stran ni bila čisto brez krivde za težave na področju koroškega šolstva, saj so na Koroškem širili nezaupanje do zavednih učiteljev tudi po *Domoljubu* in drugih klerikalnih glasilih.³⁸⁸

Bolj ko se je bližala svetovna vojna, bolj je germanizacija pritiskala na koroško šolstvo. Leta 1907 je bilo na Koroškem od 372 ljudskih šol še vedno 285 nemških, 84 utrakvističnih in le 3 s slovenskim učnim jezikom. Vseh 10 meščanskih šol je bilo nemških. Ko so učitelji in drugi javni delavci poročali o dvojezičnih šolah, so vedno znova ugotavljali, da so Slovincem škodljive, da so učni uspehi slabi, da otroke ponemčujejo, da imajo pouk slovenskega jezika v zadnjih urah, na koncu pouka, da učenci slovenskih staršev izostajajo od pouka slovenščine. Ponemčiti poskušajo tudi verouk, kar jim uspeva, če duhovnik ni narodno zaveden. Nekateri duhovniki slovenske otroke zanemarjajo, v višjih razredih poučujejo v nemščini.³⁸⁹

Na *Zavezini* skupščini v Radovljici so leta 1907 predlagali, da bi na Koroškem ustanovili slovensko učiteljsko društvo. Neimenovani učitelj s Koroške je v *Učiteljskem tovarišu* na ta predlog odgovoril, da bi to bilo prehitro, saj je na Koroškem kvečjemu 15 zavednih učiteljev, ki pa so razkropljeni po vsej deželi, nameščeni so tudi po nemških krajih in se ne smejo zbirati, ker so takoj sumljivi. Nemci so zelo občutljivi na vsako gibanje ali združevanje slovenskih učiteljev, časopisje takoj govori o zaroti. Na učiteljišču je malo slovenskih dijakov, potrebovali bi »javno ljudsko knjižnico« v Celovcu, dijaki potrebujejo slovenskih knjig, periodike, zlasti bi bil za učiteljiščne koristen »*Zvonček*«. ³⁹⁰

Tudi v letu 1908 je bilo vedno več kritik na račun slovenskih šol na Koroškem, Spodnjem Štajerskem, v Primorju in Trstu, šolsko stanje pa je bilo tudi na Kranjskem slabo. Dopisnik s Koroške je poudaril, da »Slovinci nimamo niti ene slovenske srednje šole, vsi avstrijski narodi: Nemci, Čehi, Poljaki, Rusi, Hrvatje in Lahi imajo srednje šole, le mi ne, ker so nemške. Povsod gradijo šole na državni račun, nam srednjih in visokih šol ne privoščijo, ker vedo, da nas lahko tlačijo,

387 An.: Šolstvo v koroških Slovencih. *Učiteljski tovariš*, 1905/10, str. 73–74; št. 11, str. 81–82.

388 An.: Kritikujoči glasovi. *Koroško šolstvo*. *Učiteljski tovariš*, 1904/21, str. 189–190.

389 An.: Koroške šolske razmere. *Učiteljski tovariš*, 1907/31, str. 330–331.

390 An.: K položaju slovenskega učiteljstva na Koroškem. *Učiteljski tovariš*, 1907/38, str. 426–427.

dokler smo neizobraženi.«³⁹¹ Istega leta so po mnogih peticijah v parlamentu naši poslanci zahtevali, da država skrbi tudi za izgradnjo in vzdrževanje osnovnih šol. Splošno znano je bilo, da smo bili v svojih zahtevah pogosto neuspešni zaradi strankarskih razprtij in slabih poslancev. Bilo je tudi splošno znano, da so bili razredi prenapolnjeni, šole zastarele, učitelji so živeli ob skromnih plačah v slabih stanovanjih, ogromno denarja je država dajala za oboroževanje. Učiteljstvo je obupavalo, bilo je tudi pod vedno večjim pritiskom države, nemškega šovinizma, klerikalizma in zaostalih razmer.³⁹²

Glede na nevarnosti, ki so pretile Slovincem nasploh in onim v obmejnih pokrajinah posebej, so tudi v pedagoških glasilih vedno pogosteje pisali o narodnem vprašanju, o ogroženosti našega življa, zlasti ob aneksiji Bosne leta 1908 in ob znanih dogodkih na Ptuju in v Ljubljani. Zanimivo je obsežno, poglobljeno in aktualno razmišljanje »koroškega tovariša« o vprašanih »narodne misli«. Poudaril je, da bi nas morala dogajanja zadnjih dni prebuditi k večji narodni zavesti, zavedati bi se morali nevarnosti, ki nam pretijo. »Žalostna in obsojanja vredna je brezbržnost, s katero je gledala pretežna večina rojakov, ne izvzemši inteligence, na tragični boj obmejnih bratov, kakor da nam ne bi pretila v narodnem oziru nobena nevarnost.« Opozoril je na živahno dejavnost *Südmarke*, na nemške nakupe slovenske zemlje, na prizadevanja *Schulvereine*, da bi potujčili kar največ slovenskih otrok. Sleherni nemški ali nemškutarski učitelj je agitator »obrambnih« organizacij, je poudaril pisec, od njih se lahko učimo. Učiteljska organizacija naj bi več storila za krepitev narodne misli, za kulturno delo, za politično zrelost, za strokovni in znanstveni razvoj učiteljstva.³⁹³ V letu 1908 je predvsem *Učiteljski tovariš* opozarjal na usihajoče koroško slovensko šolstvo. V *Popotniku* so narodno vprašanje obravnavali le teoretično, to pa ni pomagalo zatiranim koroškim in primorskim Slovincem in učiteljstvu, zlasti ne po spopadih leta 1908 na Ptuju in v Ljubljani.

Zatiranje koroških Slovincov se je še okrepilo leta 1909, ko je Bienenrthova vlada izdala »zakon Kolisko-Axmann«, ki je bil naperjen proti Čehom na Dunaju, ker so njihove uspešne osnovne in srednje šole šle v nos nemškim nacionalistom. Ta zakon je prizadel tudi Slovence, ker so v njem predpisali, da se smejo ljudski učitelji v deželah z nemško večino vzgajati le v nemškem duhu in na nemških učiteljiščih. Pritisk na slovenske šole na Koroškem, ki so bile v

391 An.: *K položaju slovenskega učiteljstva na Koroškem. Učiteljski tovariš*, 1907/38, str. 426–427.

392 An.: *Naše šolske razmere. Učiteljski tovariš*, 1908/21, str. 1–2.

393 An.: *Kdo nam more pomagati? K sedanjim dogodkom na slovenskem ozemlju. Učiteljski tovariš*, 1908/42, str. 1–3.

bistvu nemške, so povečali s tem, da so na kratkih tečajih iz slovenskega jezika »usposobili« mlade nemške učitelje za pouk na dvojezičnih šolah, slovenske učitelje pa zaposlili na severu, v goratih predelih Koroške, v zloglasni koroški Sibiriji. Anonimni poročevalec je opozoril na številne primere zatiranja slovenskih učiteljev, kar je povzročalo silovito raznarodovanje slovenskih otrok na Koroškem, ki ga je podpiral tudi *Volksrat*.³⁹⁴

Nemci in nemškutarji so na vse načine branili dvojezične šole, ki so jih napredni krogi kritizirali v številnih člankih in brošurah, oblasti pa so tajile napake in nečedne cilje teh šol. Kritiki so ugotavljali, da se otroci slabo naučijo nemščino in slovenščino, da ostajajo nevedni, ravnodušni in nesposobni za napredek. Da bi zmanjšali neuspehe pri nemščini, so na obveznih učiteljskih zborovanjih zadnjih 10 let redno govorili o tem, kako bi izboljšali pouk nemščine, zlasti pouk slovnice, pravopisa in spisja. Tudi na Koroškem so uvažali »plus ultra metodo«, ki so jo Prusi med Poljaki uporabljali za razširjanje »nemške kulture«, tako imenovano »čisto jezikovno metodo«, direktno metodo, Berlitzovo metodo poučevanja tujih jezikov, ki so jo začeli razširjati po 1878.³⁹⁵ Pisec je natančno in s številnimi primeri to metodo pojasnil in poudaril, da so morali učitelji veliko uporabljati tudi gestikulacijo, za konference pa so morali pisati obilne teme o pouku nemščine. S to metodo so mnogi slovenski učitelji postali odveč, bolj uporabni so bili nemški šolniki, ki niso znali slovenskega jezika.³⁹⁶

Slovenski otroci so v utrakvističnih šolah vseskozi učno in umsko zaostajali. Po več let so ostajali v prvem razredu, dokler se niso naučili nemško govoriti, pisati latinico in »kurent«, tj. gotico, in vsaj nekaj brati. Ves pouk je bil popolnoma mehničen, mehnično je bilo branje, pisanje, računanje, brez vsake skrbi za umski, jezikovni, estetski in etični razvoj učencev. Pozneje so uporabljali le gotico, tudi slovenske besede so pisali v tej pisavi. »Jezikovno se učenci ne razvijajo, ker se slovenščine ne uče, nemški pa se ne naučijo pravilno. Znanja si ne pridobijo, ker ne morejo slediti pouku. Slovenski otroci obiskujejo popolnoma nemške šole, zato več let ponavljajo prve razrede, zaostajajo, ne končajo obvezne šole. Koroško ljudsko šolstvo je po sodbi mnogih zavora za umstveni in jezikovni razvoj prebivalstva, služi germanizaciji Slovencev.« Avtor je podal celo vrsto dobrih nasvetov za zmanjšanje germanizacije, predvsem

394 An.: *Koroški tovariš: Narodna misel. Priloga k 42. številu. Učiteljskega tovariša, 1908/42, str. 2–3.*

395 An.: *Brezpravna slovenska Koroška. Učiteljski tovariš, 1909/50, str. 1–2. Glej še: Ali je dobro biti narodno zaveden slovenski koroški učitelj? Učiteljski tovariš, 1912/41, str. 1.*

396 Ude, *Zgodovina slovenskega pouka ...*, 1970, str. 205–206.

šolanje mladine na srednjih šolah, skrb za obrtni naraščaj, predavanja, pošiljanje slovenskega tiska na Koroško, ustanavljanje kulturnih društev, pevskih zborov, turizem.³⁹⁷

V *Učiteljskem tovarišu* so pogosto predlagali konkretne ukrepe za pomoč koroškim Slovencem in njihovim šolam. Razen tega so po raznih izvestjih objavili podrobno statistiko srednjih šol na Slovenskem in v Istri, kjer so slovenski jezik v šole uvajali počasi in z velikimi težavami,³⁹⁸ medtem ko je *Popotnik* leto dni prej, 1910, objavil dve kratki, toda pomenljivi notici v zvezi s Koroško. V prvi se ukvarja s šolstvom v tej pokrajini,³⁹⁹ medtem ko v drugi na kratko obravnava pomen *Družbe sv. Cirila in Metoda* zlasti za Koroško.⁴⁰⁰ Bolj razgledani, narodno zavedni pedagogi in drugi razumniki so bili nad koroško šolsko politiko vedno bolj razočarani in še bolj obupani nad stanjem šolstva na Koroškem, o katerem je v posebni brošuri pisal tudi učitelj in publicist Ante Beg (1870–1946),⁴⁰¹ Janko Mačkovšek (1888–1945), inženir, etnolog in politik, pa je v *Napredni misli* zapisal: »Za časa, ko je bil Rudmaš šolski svetovalec 1. 1852., je bilo na Koroškem 68 slovenskih, 50 slovensko-nemških in 203 nemške šole. Rudmaš, navdušen Slovenec, pa tudi pedagog, je vedel, kaj je šola in kak namen ima. Danes so le še spomini na to, saj je edina šola na Jezerskem slovenska; 90 utrakvističnih šol ubija slovensko deco, kajti na vseh teh šolah je slovenskih, oziroma slovenščine popolnoma zmožnih učiteljev le 16 in 4 učiteljice. Popolnoma nemških šol

397 An.: *Kakšne šole imajo koroški Slovenci*. *Učiteljski tovariš*, 1910/21, str. 1–2; št. 22, str. 1.

398 An.: *Koroško ljudsko šolstvo*. *Učiteljski tovariš*, 1910/48, str. 1–2.

399 *Statistika srednjih šol na Slovenskem in v Istri*. *Učiteljski tovariš*, 1911/29, str. 3; št. 30, str. 3; št. 32, str. 3; št. 40, str. 4–5.

400 *Popotnik*, 1910/3, str. 92: »Koroško šolstvo. Kakor posnemamo iz dr. M. Potočnikove knjige *‚Vojvodina Koroška‘*, ki jo je izdala *‚Slov. Matica‘*, je vseh ljudskih šol na Koroškem 374, in sicer 285 nemških, 83 pa takozvanih utrakvističnih, ki so pa dejansko tudi nemške. Vsled tega slovenski otroci, ako niso posebno nadarjeni, ne morejo nikjer prav napredovati. Pri tem pa ljudska šola na Koroškem tudi ni vzgojevalna, zato ker vsaja nežni mladini le sovraštvo in zaničevanje do lastnega jezika s tem, da ga prezira v pouku. Srednje šole so na Koroškem štiri, to je tri gimnazije (Celovec, Beljak, Št. Pavel), ena realka. Na gimnazijah je bilo leta 1907 skupaj 917 dijakov, med temi 108 Slovencev.«

401 *Popotnik*, 1910/4, str. 128: »Ciril-Metodova družba in Schulverein. Naše šolsko društvo ima obrambeni — defenziven namen, nemško pa je skrajno ofenzivno in agresivno. Za to je tudi navdušenje za društvo med Slovenci primeroma večje kakor med Nemci, kajti pametni Nemci dobro vedo, da njih narodnost — razen na Ogrskem — ni nikjer v nevarnosti, narodnost Slovencev pa povsod na meji. Žalostno je pač to, da nismo Slovenci edini, zlasti pa na Koroškem bi bilo to potrebno. Koroški Nemci so zmerjali Slovence z *‚Metodi‘* in sedaj naj pa tudi Slovenci sami na Koroškem zataje velevažno Ciril-Metodovo družbo?«

v slovenskih krajih je nad 40.«⁴⁰² Nasilje nad koroškimi Slovenci se je v času balkanskih vojn in med prvo vojno zelo povečalo, Koroška je bila za nas vedno bolj izgubljena.

Slovenski učitelji na Koroškem so se leta in leta pritoževali nad *Volksratom* in šolskim nadzornikom Josipom Bendo, ki je tiraniziral slovenske učitelje, jih premeščal in slabo ocenjeval. Na slovenske šole je nameščal nemške učitelje, da bi preprečil zaposlitev mlajših slovenskih učiteljev, s čimer je prikrajšal slovenske otroke za vsaj nekoliko izobrazbe in ti so zato zaostajali v učnem in duševnem pogledu.⁴⁰³ Leta 1913 je v *Učiteljskem tovarišu* prišlo prepozno povabilo slovenskim ljudem, zlasti učiteljem, da bi kot turisti obiskovali Koroško. Pisec je obširno opisal koroške naravne lepote, ki jih občudujejo tujci, predvsem Nemci, Čehi in drugi, Slovenci pa so redki: »Dohajanje slovenskih letoviščarjev bi imelo veliki pomen za narodni razvoj med koroškimi Slovenci. Ljudstvo bi spoznavalo, da niso vsi tujci Nemci, marveč da so tujci tudi Slovenci, da so ljudje na svetu, ki govorijo isti jezik kakor zatirani koroški prebivalci sami. Slovenski turisti bi podprli samozavest domačinov in jim tudi gospodarsko pomagali. Tudi Nemci iz drugih pokrajin so ponemčevali koroške Slovence, nemški napisi so dajali podobo nemške dežele.«⁴⁰⁴

Članek, ki ga je napisal neznani Korotanski 1913, je še enkrat pred vojno jasno in odločno obsodil nasilje, zakonolomstvo, potujčevanje in protislovensko gibanje na Koroškem. Opozoril je na to, da je »nemško-nacionalni terorizem dosegel višek, kot da bi hoteli preostalim sto tisoč Slovencev vreči v nenasitno germansko žrelo in postaviti most do Adrije. Za te namene jim služi tudi šolstvo. Glavna akterja sta nemški *Volksrat* in deželni šolski svet.« Pisec je podrobno opisal številne primere zatiranja in diskriminacije slovenskih učiteljev pri nastavljanju učnih moči.⁴⁰⁵ Zato je bilo za koroško slovensko učiteljstvo velikega pomena obrambno društvo *Gorotan*, 1910, ki je služilo kot protiutež *Lehrerbundu* in drugim nemškim organizacijam na Koroškem.

402 Ante Beg: *Slovensko-nemška meja na Koroškem: narodopisne in zgodovinske črtice*. Ljubljana: Narodna založba, 1908; http://www.archive.org/stream/slovenskonemkam00beggoog/slovenskonemkam00beggoog_djvu.txt (12. 3. 2017). Glej še: Ante Beg: *Slovensko šolstvo na Koroškem v preteklem stoletju*. Ljubljana, 1923.

403 Gospod Benda (*Glas s Koroškega*). *Učiteljski tovariš*, 1913/13, str. 1–2; Slovenski učitelji na Koroškem pod terorizmom. *Učiteljski tovariš*, 1913/17, str. 2.

404 An.: *Slovenci na letovišča na Koroško*. *Učiteljski tovariš*, 1913/20, str. 1–2.

405 Korotanski: *Koroški šolski sistem*. *Učiteljski tovariš*, 1913/40, str. 4.

Na sestanku *Gorotana* v Pliberku 1913 so razpravljali o razmerah na Koroškem in ugotovili, da je delo učiteljev v tem okolju nadvse naporno, da od njih zahteva izredno disciplino, tesno sodelovanje, idealno in požrtvovalno tovarištvo, vestno izvrševanje poklica, gospodarsko, strokovno in politično izobraževanje in seveda vzorno življenje. Le na ta način si učiteljstvo lahko med ljudstvom pridobi ugled in sodelovanje. Slovenski učitelji v nobenem primeru ne morejo sodelovati z nemškimi nacionalističnimi učiteljskimi organizacijami. V posebnem referatu je bila podrobno prikazana potreba po strokovnih šolah, zlasti za kmetovalce. Sklenili so, da bodo pripravili učne načrte za take šole.⁴⁰⁶

Leta 1913 so učitelji v Narodnem domu v Ljubljani svečano proslavljali 25-letnico *Zaveze* in ob tej priložnosti izdali tudi spominsko knjigo. Zaradi vedno hujših napadov na učiteljstvo s strani duhovščine in oblastnikov so ob tej obletnici poleg zgodovine *Zaveze* v *Učiteljskem tovarišu* objavili tudi članek češkega pedagoga Bohdana Skale *O učiteljski državljanski svobodi in svobodi vesti*. Pisec je dolga leta po monarhiji zbiral podatke o kršenju učiteljskih državljskih in verskih pravic, o katerih naj bi leta 1915 govorili na *vseavstrijskem učiteljskem kongresu*. Leta 1913 pač ni mogel vedeti, da z načrtovanim predavanjem v l. 1915 ne bo nič, ker bodo zaradi vojne odpravljene vse državljanske pravice.⁴⁰⁷

Proti letu 1914, ko je Avstro-Ogrska stopila v vojno, so se razmere tudi na Koroškem in Štajerskem močno zaostrovale. Ni čudno, če so nekatere številke *Učiteljskega tovariša* zaplenili zaradi kritičnih člankov o razmerah v slovenskem koroškem in štajerskem šolstvu. Ob izbruhu vojne 1914 je zato *Učiteljski tovariš* objavljati le še bolj ali manj nedolžne pedagoške članke, najbolj nujna obvestila za učiteljstvo in kratke, vojni posvečene zapise. Nič več ni kritiziral koroških razmer in obsojal germanizacije, takoj pa je objavil vse prepovedi in zapovedi, ki jih je prinesla vojna, in učitelje opozoril, da je treba prijavljati državi sumljive osebe. Šele po vojni, zlasti leta 1920, ko so praznovali 60-letnico tega glasila, so obširno poročali o krivicah in nasilju, ki se je dogajalo učiteljem med vojno s strani oblasti, istočasno pa so poskušali gledati v prihodnost slovenske in jugoslovanske družbe.⁴⁰⁸ Usodno za slovenske ljudi je bilo, da so Štajerska, Koroška, Kranjska in Primorska skupaj s pokneženo grofijo Gorico in Gradiščansko prišle pod *graško kazensko oblast*, ki je za najmanjše prestopke proti državi zagrozila z »naglim sodom, z ustrelitvijo«.

406 An.: *Koroške vesti*. Podjunski krožek »Gorotana«. *Učiteljski tovariš*, 1913/30, str. 5. Glej še: An.: *Občni zbor »Gorotana«*. *Učiteljski tovariš*, 1913/41, str. 1.

407 Bohdan Skala: *Učiteljska državljanska svoboda in svoboda vesti*. *Učiteljski tovariš*, 1913/40, str. 1–2.

408 Engelbert Gangl: *Uvod v novo poglavje*. *Učiteljski tovariš*, 1920/1, str. 1–9.

Tako kot *Učiteljski tovariš* sta se morala tudi *Popotnik* in *Slovenski učitelj* prilagoditi vojnim časom in sta, podobno kot sorodna pedagoška glasila v Avstriji in Nemčiji, vsa leta vojne objavljala članke o vzgoji in pouku v vojnem času, o tako imenovani *vojni pedagogiki*. O vzgojnem pomenu vojne je v *Popotniku* že leta 1914 pisal npr. Pavle Flere (1883–1963), ki je v skladu s tedanjo politično klimo kazal precej naivnega navdušenja za vojno pedagogiko. Tudi on je trdil, da naj bi bila vojna v šoli vedno prisotna, zlasti pri zgodovini, geografiji, računstvu in fiziki, kjer bi govorili o topovih in vojnih letalih. Pri jeziku naj bi prebirali pisma z bojišča, otroci naj bi pisali vojni dnevnik, pri telovadbi naj bi uvajali bojne igre, peli bi vojaške pesmi, pri ročnem delu bi izdelovali puške, sablje, čake. »Učni načrt in urnik naj bodo odvisni od vojnih dogodkov, vojna je osvobodila šolo od šole.« Šele na koncu hvalnice vojni je Flere omenil tudi vzgojo k milosrčnosti, bratstvu in državljansko vzgojo.⁴⁰⁹

Toda že v letu 1915 se je Flere streznil, ko je za *Popotnika* prevedel obsežno študijo prof. dr. Fr. W. Foersterja (1869–1966) o vzgoji v vojnih časih, v kateri je Foerster kot pobudnik gibanja za etično in mirovno vzgojo in kot svetovno znani pedagog in esperantist odločno odklonil vojno. V psihološko in etično utemeljeni študiji je Foerster psihološko, družbeno in etično utemeljil vzgojo značaja v vojni in miru, vzgojo mladine za sožitje med avstrijskimi narodi, med družbenimi sloji, pa tudi med narodi v svetu. Foerster je izčrpno pojasnil, kako se upreti vsesplošnemu sovraštvu, ki ga povzroča vojna, ki lahko okuži in zmaliči značaj mladine. Poudaril je, da je potrebno ne le pred vojno, ampak tudi že med vojno pripravljati ljudi, zlasti mladino, za mirno sožitje in sodelovanje med narodi, med katerimi bo treba živeti tudi po vojni.⁴¹⁰

Flere, ki je potem obširno pisal o »bodoči vzgoji«, se je na osnovi teh idej ogradil od naivne vojne pedagogike. V *Popotniku* je zato najprej objavil »Oklic na starše, učitelje in vzgojitelje« naprednih nemških in avstrijskih pedagogov, med katerimi je bil tudi Foerster, ki so že leta 1916 opozarjali, da »sedanja vojna pomeni za mladino veliko nevarnost. Sovraštvo, maščevalnost, preziranje in škodoželjnost napram sovražnim narodom in lastna narodna prevzetnost so se že med mladino tako strašno razširili, da je čas, da se jenja o tem molčati ter se resno opozori vse, ki nosijo težko odgovornost vzgoje. Sovraštvo se bo pozneje širilo tudi med raznimi narodnostmi v lastni domovini, zato naj ne zastrupljajo otroške duše s sovraštvom, z nizkimi instinkti, maščevalnostjo in škodoželjnostjo.«⁴¹¹ *Popotniku* lahko štejemo

409 Pavle Flere: *Svetovna vojna v ljudski šoli. Popotnik, 1914/12, str. 265–268.*

410 Fr. W. Foerster: *Pedagoška obravnava svetovne vojne v šoli in doma. Popotnik, 1915/4, str. 154–165.*

411 Pavle Flere: *O bodoči vzgoji. Popotnik, 1916/1–6, str. 3–9, 40–45, 97–102, 133–137, 181–189, 228–238.*

v dobro tudi to, da je objavil razpravo dr. Ivana Laha o patru Hipolitu in njegovem prevodu znanega dela Jana Amosa Komenskega (1592–1670) *Orbis pictus*, s čimer je časopis ponovno opozoril na delo tega znamenitega češkega pedagoga, ki je poleg znamenite didaktike prvi izdelal tudi metodiko jezikovnega pouka in postavil načela za oblikovanje mednarodnega jezika,⁴¹² Lahova izvrstna razprava pa je izhajala vsa štiri leta med vojno v skoraj vseh številkah.

Tudi *Slovenski učitelj* je poskušal vsaj na začetku pokazati »državotvornost«, zato je urednik A. Čadež v prvem letu vojne objavil spodbuden članek o vzgoji v vojnem času. Poudarjal je, da je vojna čas, ko lahko otroke še posebej versko in moralno vzgajamo, da je vojna čas za versko obnovo tudi pri odraslih. Otroci naj tekmujejo v ljubezni do vojaštva in ranjencev. Pri verouku naj se jih pouči o božji previdnosti, »kajti vojska, ki jo pripusti božja previdnost, ima tudi toliko lepega in dobrega, da se s tem njena grozota dokaj omili«. ⁴¹³ Toda v naslednjih letih, ko so se pokazale zle posledice vojne na mladini, ko se je bilo potrebno soočiti s hudimi človeškimi izgubami, pomanjkanjem, izgubo svoboščin in nasiljem oblasti nad državljani, ko je prišlo, skratka, do streznitve, so v *Slovenskem učitelju* bolj odločno pisali tudi o vplivih vojne na otroke in mladino ter svarili pred tem, da bi z vojnimi zgodbami otroke spodbujali k sovraštvu. Zlasti so pisali o zatiranju kajenja, nasilnosti in trdosrčnosti med mladino, medtem ko je bilo idealiziranja vojne v časopisu vse manj.⁴¹⁴

Glede na brezobzirno ravnanje, ki so mu bili izpostavljeni koroški Slovenci v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja, je bilo med vojno »v letih brezpravnosti« pričakovati še hujše zatiranje, kar se je v popolnosti uresničilo. Koroške Slovence so med vojno poniževali, jih pošiljali na vojsko, v zapore in na morišča. Slovenski zgodovinarji, publicisti in pisatelji so šele po vojni opisovali »leta strahote« in položaj slovenskih vojakov v avstrijski armadi, slovenski učitelji pa so že pred vojno pisali o izgubljeni Koroški, o nemočnih in ponemčenih Slovencih, o njihovi in naši krivdi za neugodno narodnostno stanje na Koroškem. Niso pa še slutili povojnega ponižanja in trpljenja, ki je najbolj prizadelo mladino in narodno zavedno učiteljstvo. S propadom monarhije in z nastankom Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev se je tragična zgodba za večino Slovencev končala, za Slovence na Koroškem pa se je med vojnami in po drugi vojni šele začela.⁴¹⁵

412 Ivan Lah: *Pater Hipolit in njegov »Orbis pictus«*. *Popotnik*, 1915, 1916, 1917, 1918.

413 Anton Čadež: *Nujna potreba ob vojnem času*. *Slovenski učitelj*, 1914/11, str. 241–243. *Isti*: *Skrb za mladino med vojsko in po vojni*. *Slovenski učitelj*, 1916/11, str. 225–231.

414 Antonina Rott: *Z besedo na dan*. *Slovenski učitelj*, 1916/5, str. 97–102.

415 Drago Jančar: *Vsak dan deseti oktober (proslavljanje plebiscita)*. V: *Slovenec sem*. Publikacija Dialogi, ur. Branko Šömen, Janez J. Švajncer, Vili Vuk. Maribor: Založba Obzorja, 1973, str. 125–156.

Boj za preživetje slovenskih osnovnih šol na Spodnjem Štajerskem

Na Spodnjem Štajerskem je bila germanizacija za Slovence mučna, vendar vseeno manj usodna izkušnja kot na Koroškem, čeprav so tudi na Spodnjem Štajerskem potekali dolgotrajni boji za gospodarsko prevlado, za nemške šole in urade. O ponemčevanju slovenskih otrok so burno razpravljali v štajerskem deželnem zboru že v šestdesetih letih devetnajstega stoletja, z začetkom ustavodajne dobe 1861. Tako v spominih dr. Josipa Vošnjaka beremo o dostojnem ravnanju nemškega poslanca Mihaela Hermannna (1822–1883), ki je leta 1863 v daljšem govoru v štajerskem deželnem zboru prikazal krivičnost, škodljivost in nemoralnost nemškega šolstva na Slovenskem. Podrobno je razložil jezikovno problematiko v šolstvu, opozoril na negativni vpliv nemškega pouka, ki ga ima le-ta na slovenske otroke, mladino in odrasle, na njihovo izobrazbo, narodno zavednost, gospodarstvo in kulturo. Poudaril je, »da povsod uživajo prednost nemški uradniki, zdravniki, trgovci, profesorji, pravniki, obrtniki, Slovenci so v lastni deželi tujci in hlapci«, zato je zahteval slovenske šole, urade in zakone. Hermannov govor v štajerskem deželnem zboru je poslovenil Fr. Levstik, ki je dobro znan po svojih prizadevanjih za razvoj slovenskega jezika in po svojem boju za jezikovne pravice Slovencev.⁴¹⁶ V članku v *Napreju*, 1863, je razpravljal o naši pokrajinski razdeljenosti in podrejenosti tujcem. Ker je zahteval odpravo krivičnih meja in združitve Slovencev, je bil sodno preganjan,⁴¹⁷ prav tako pa je imel težave tudi 1868, ker je v članku »Tujčeva peta« v *Slovenskem narodu* ostro obsodil zatiranje Slovencev skozi zgodovino.⁴¹⁸ Za štajerske Slovence neugodne razmere pa so se nadaljevale. Tako je neki nemški »omikonosec v nemškem Mariboru« še leta 1865 trdil, da je slovenski jezik nepotreben na slovenski zemlji in da je »ravnopravnost jezikov v tem, da se slovenskim otrokom ponuja prilika, kako se naučiti nemškega jezika«. V tem mestnem zboru so tudi odklonili sodelovanje pri proslavi v čast A. M. Slomšku.⁴¹⁹

416 Govor poslanca g. Hermana v štajerskem deželnem zboru 16. dan marca 1863. Poslovenil Franc Levstik. Natisnila Rozalija Eger v Ljubljani. Založil dr. Prelog v Mariborji. 1863; <http://nl.ijs.si/imp/nuk/dl/FPGN00067-1863.html> (17. 3. 2017). Glej še: Vlado Schmidt: Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem. III. del. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, str. 287.

417 Fran Levstik: Misli o sedanjih in mednarodnih mejah. Zbrano delo, VIII. Ljubljana: DZS, 1959, str. 41–49.

418 Fran Levstik: Tujčeva peta. Zbrano delo, IX. Ljubljana: DZS, 1961, str. 34–39.

419 Neceljan: Iz Maribora. (Poziv pomagati k stavbi spominka v čast pokojnemu knezu in

Ob koncu politično prelomnih šestdesetih let je izšel tudi *Državni osnovnošolski zakon* iz l. 1869, ki ima prelomno vlogo v razvoju slovenskega osnovnega šolstva, saj je občutno dvignil izobraževalne standarde, uvedel enotno osnovno šolo, ukinil trivialke, glavne šole in normalke, dal učiteljem vrsto državljskih pravic in izboljšal njihovo izobrazbo, prejemke, družbeni položaj in poklicni ugled. Toda po drugi strani je zlasti 6. paragraf prav tega v mnogih pogledih naprednega zakona omogočal skoraj neomejeno ponemčevanje šol, ker je prepuščal odločitve o učnem jeziku deželam. Prav ta odločitev je bila za Koroško usodna, za Spodnjo Štajersko pa silno nevarna, ker sta bili ravno ti dve slovenski deželi najbolj izpostavljeni ponemčevanju, njuna deželna šolska sveta pa trdno v nemških rokah, kar je na svoji koži občutila zlasti slovenska šolska populacija.

Pri razpravah o šolstvu na Spodnjem Štajerskem je vidno vlogo igralo nemško in slovensko časopisje, ki je učiteljstvu ponujalo številne informacije in pobude za kritiko šolskih razmer. V Gradcu je izhajala cela vrsta Slovincem neprijaznih glasil, kot so bila *Grazer Tagespost*, *Morgenpost*, *Volksblatt* itd., v Mariboru so tiskali *Marburger Zeitung*, v Celju *Deutsche Wacht*, v Ptujju so izdajali *Štajerca*. Za pravice Slovencev se je na Spodnjem Štajerskem boril predvsem mariborski *Slovenski gospodar* (1867–1941), v Mariboru je od svoje ustanovitve 1868 do selitve v Ljubljano 1872 izhajal *Slovenski narod*, v Celju pa *Domovina* (1891–1908) in *Narodni list* (1906–1914), razen tega je tam 1880 začel izhajati ugledni pedagoški list *Popotnik*. Na Spodnjem Štajerskem so bili Nemci v primerjavi s Koroško, kjer so bili v večini, le napadalna manjšina, ki je v Mariboru, Celju, Ptujju in drugih pomembnejših krajih na Spodnjem Štajerskem prevzela vse pomembnejše položaje. Središče in izhodišče za germanizacijo Spodnje Štajerske je bil od nekdanj Gradec z vsemi oblastnimi organi, z uradništvom, učiteljiščem, srednjimi šolami in univerzo.⁴²⁰

Narodnostne napetosti so se stopnjevale zlasti v osemdesetih letih,⁴²¹ ki jih je močno zaznamovala ustanovitev dveh nemških organizacij, *Deutscher Schulvereina*, 1880, in *Südmarke*, 1889,⁴²² z jasnimi ponemčevalnimi težnjami.

vladiku lavantinskemu Antonu Martinu Slomšku). *Učiteljski tovarš*, 1865/23, str. 365–366.

420 Marjan Žnidarič: *Do pekla in nazaj. Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru, 1941–1945*. Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 1997, str. 39–44.

421 Izvrsten pregled osemdesetih let podaja Filip Čuček: *USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI*. *Gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879–1893)*. Celje, 2008; www.sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:4781 (15. 3. 2017).

422 Verein Südmark; https://de.wikipedia.org/wiki/Verein_S%C3%BCdmark (9. 3. 2017). Njena dejavnost na Spodnjem Štajerskem: *Spomeniki sramote. V: Mi in naši »Nemci«, ur.*

Trdi Nemci, mnogi med njimi so bili protestanti, so s pomočjo teh dveh in sorodnih organizacij, ki so zbirale denar, kupovali zemljišča ob severni meji in s pomočjo *Schulvereina* ustanavljali nemške šole. O obeh napadalnih organizacijah so naši učitelji pogosto poročali v šolskih glasilih in ob 25-letnici *Schulvereina* so tudi v *Učiteljskem tovarišu* podobno kot v *Slovenskem učitelju* skrbno opisali nastanek in razvoj te organizacije in njeno delo po svetu in pri nas.⁴²³

Schulverein so ustanovili 1880 na Dunaju,⁴²⁴ da bi nemškim otrokom omogočili šolanje v njihovem jeziku v nenemških okoljih, toda kmalu so se te šole razvile v orodje germanizacije. Pod pokroviteljstvom pomembnih avstrijskih osebnosti iz javnega in političnega življenja se je organizacija hitro širila tudi na Češkem in v drugih predelih Avstro-Ogrske,⁴²⁵ zelo močna pa je bila tudi v Sloveniji. V začetku je verjetno res šlo za varovanje in vzgojo nemških otrok v jezikovno ogroženih krajih, toda na področjih, ki so se stikala z našim življenjem, je *Schulverein* vedno bolj služil ponemčevanju slovenskih otrok.⁴²⁶ V borbi proti potujčevanju in kot protiutež *Schulvereinu* je bila izrednega pomena *Družba sv. Cirila in Metoda*, ustanovljena 1885 v Ljubljani,⁴²⁷ ki je kot odgovor na dejavnosti *Schulvereina* ustanavljala svoje *ciril-metodovske* šole. Pri delovanju *Družbe* pa je prihajalo tudi do napak. Iz nekaterih člankov je razvidno, da so napredne učitelje premalo upoštevali pri organizaciji in delu *Družbe*, zato liberalni učitelji dolgo niso imeli predstavnika v tej organizaciji, kar je bil seveda nesmisel, saj je bilo učiteljstvo prvo poklicano, da se bori proti ponemčevanju šol ne glede na svoje politično prepričanje. *Ciril-metodovske* šole so ponekod vodile šolske sestre, ki po mnenju nekaterih liberalno usmerjenih učiteljev za tako narodno obrambno delo niso bile dovolj usposobljene.⁴²⁸ Liberalno usmerjeni učitelji so se bali klerikalizacije te

Radoslav Knaflič. Maribor: Narodna odbrana, 1928, str. 9–17, str. 18–20.

423 An.: K petindvajsetletnici nemškega *Schulvereina*. *Učiteljski tovariš*, 1905/23, str. 181–183.

424 *Schulverein*; <https://sl.wikipedia.org/wiki/Schulverein> (9. 3. 2017).

425 Najbolj znani predstavniki: dr. Viljem vitez Hartel, Juri vitez pl. Schoenerer, dr. Viktor Adler, Engelbert Pernerstorfer itd.

426 *Schulverein*. *Slovenski gospodar*, 1882/35, str. 1; Nemški *Schulverein* zatožen od slovenskih poslancev v Gradci. *Slovenski gospodar*, 1882/27, str. 209–210. Glej še: *Spomeniki sramote*. V: *Mi in naši »Nemci«*, ur. Radoslav Knaflič. Maribor: Narodna odbrana, 1928, str. 9–17, str. 17–18.

427 Andrej Vovko: *Mal položi dar ... Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda*, 1885–1918. Ljubljana: Slovenska matica, 1994. Glej še: Mateja Malnar: *Slovenska jezikovna politika in jezikovno načrtovanje v Družbi sv. Cirila in Metoda*. Diplomsko delo. Univerza v Mariboru. Filozofska fakulteta. 2009; <https://dk.um.si/Dokument.php?id=7045> (4. 3. 2017).

428 An.: *Pred občinim zborom družbe sv. Cirila in Metoda*. *Učiteljski tovariš*, 1907/31, str. 329–330.

narodnoobrambne organizacije: »Glavni namen te družbe ni več reševati slovensko deco pred raznarodovanjem, reševati jo iz laških in nemških krempljev, temveč jo dovajati v klerikalne sponse.«⁴²⁹ Nepotrebni in škodljivi prepiri med strankami in med učiteljstvom različnih političnih prepričanj so slabili slovensko obrambno moč in šolstvo na obmejnih področjih, ki je bilo desetletja vse do prve vojne tudi s strani javnosti in šolskih oblasti resno zanemarjeno, zaradi šibke narodne zavesti v takih okoljih pa so na volitvah pogosto zmagovali nemški kandidati.

Na dolgoletno škodljivo delovanje *Schulvereina* so ob njegovi 25-letnici končno opozorili tudi v *Slovenskem učitelju*. Kratko so orisali nastanek in širjenje te organizacije po raznih deželah avstrijskega dela monarhije, podrobno pa njeno škodljivo delovanje na Koroškem, Kranjskem, Spodnjem Štajerskem in Primorskem. Poudarili in priznali so, da je torišče »*schulvereinovo*« zelo razsežno, njegov vpliv mogočen in »petindvajset let njegovega delovanja pomenja tudi 25 let našega nazadovanja, naših porazov, naših izgub«. Opozorili so tudi na pomen *Družbe sv. Cirila in Metoda* in na nepotrebna in škodljiva nasprotja med liberalnimi in klerikalnimi učitelji. *Družba sv. Cirila in Metoda* je izdajala tudi *Izvestja*, kjer so poročali o pereči problematiki našega obmejnega šolstva.⁴³⁰

V 80. letih se je na povečan nemški pritisk odločno odzval *Slovenski gospodar*, katoliško in konservativno usmerjeni mariborski časopis, ki je kritiziral slovenske in nemške liberalce, objavljaj ostre članke proti nemškutarjem, nemški šoli, neprimernemu pouku nemščine in proti prodajanju slovenske zemlje tujcem. Mnogi pisci so v *Slovenskem gospodarju* kritično in obširno prikazovali bolj ali manj nemški značaj našega osnovnega in srednjega šolstva na Spodnjem Štajerskem pred prvo vojno.⁴³¹ Na sodiščih in drugod so sicer slovenski jezik pogosteje uporabljali, poslovenjenje šol pa so še vedno močno ovirale nemške politične in šolske oblasti in razne organizacije. Zato so učitelji, duhovniki in drugi domoljubi v »uvodnikih« *Slovenskega gospodarja* in v obsežnih prispevkih pisali proti pouku v nemščini v naših šolah, ki so zlasti na Štajerskem in Koroškem čutile vedno večji pritisk s severa.

Nemci, ki so imeli v Mariboru marsikje glavno besedo, so v graških, celjskih in drugih štajerskih časopisih, zlasti pa v *Marburger Zeitung*, Slovencem očitali, da sovražijo nemščino. Slovenci so v *Slovenskem gospodarju* in drugod tovrstne očitke zavračali in trdili, da »se želimo učiti nemščine, da jo potrebujemo, da

429 An.: K petindvajsetletnici nemškega *Schulvereina*. *Učiteljski tovariš*, 1905/23, str. 181–183.

430 An.: Nemški »*Schulverein*«. *Slovenski učitelj*, 1905/6, str. 117–119.

431 An.: Poročilo šolskega (naučnega) odseka o peticijah za vpeljavo slovenskega učnega jezika. *Slovenski gospodar*, 1882/21, str. 161–162. Glej še: *Slovenski gospodar*, 1882/20, str. 153–154, in 1882/22, str. 170.

naj se vsak nauči nemški, madjarski, italijanski itd., čem bolje tem ljubše, če le pri tem ostane poštena slovenska duša, trden Slovenec, želijo, da se slovenski dijaki na realkah, gimnazijah in na učiteljišču popolnoma naučijo slovenščine in nemščine. Tudi v osnovnih šolah naj bi se otroci res in prav naučili nemških besed, nemščino naj učijo slovenski učitelji s pomočjo slovenščine, šola mora biti slovenska, materinščina poučevalni jezik, nemščina naj bo le učni predmet. Slab vpliv nemškega pouka se kaže na Koroškem, v Marenbergu, Muti in drugod, kjer z njim otroke duševno ubijajo. Nevedne župane lovijo za nemško šolo tako, da zamolčijo razlike med nemškim učnim jezikom in poukom nemščine.«⁴³² Citirani odlomek jasno povzema mišljenje spodnještajerskih Slovencev: učenje nemščine je dobra odločitev, dokler ima slovenščina prevladujoč položaj med Slovenci, nesprejemljivo pa je vsiljevanje nemščine na škodo slovenščine in poučevanje nemščine že v nižjih razredih osnovne šole, še preden otroci popolnoma obvladajo materinščino.

V Gradcu so proti koncu stoletja postajali vedno bolj nasilni do Slovencev, zato je dr. Josip Vošnjak (1834–1911), zdravnik in politik, leta 1884 v državnem zboru v obširnem govoru utemeljeval zahtevo, da se tam ustanovi *slovenski oddelek graške c.-kr. namestnije*: »Želeti bi bilo, da pride na mesto sedanjega deželnega zastopstva tako, ki se bo oziralo tudi na Slovence in ne delalo vedno na to, da se slovenski narod ponemči. Uradniki, ki delajo pri slovenskih okrajnih glavarstvih, naj se priuče popolnoma deželnega jezika.«⁴³³

Vedno bolj očitno je bilo, da poskušata deželni zbor in deželni šolski svet v Gradcu na vsak način ponemčiti slovenske Spodnje Štajerce. Na krajne šolske svete so, kot že večkrat, poslali nejasno in zavito zahtevo, da bi poročali: »Koliko bi ti želeli, naj bi se po slovenskih šolah nemščina učila.« Ker staršem in šolskim odborom ni bilo jasno, ali gre za nemščino kot učni jezik ali učni predmet, so slovenski poslanci za starše pripravili navodila za odgovore: »Nemščina naj se poučuje le kot poseben predmet v posebnih urah od 4. ali 5. razreda dalje, drugi predmeti ne smejo biti zaradi nemščine prikrajšani, starši se lahko svobodno odločajo za tak pouk, vsi predmeti se morajo poučevati v slovenščini, v zadnjih letih se lahko nemščina poučuje tudi v nemškem jeziku, slovenski otroci morajo imeti enak fond ur kot nemški.«⁴³⁴ Proti »germanizaciji Spodnjega Štajerja« je v deželnem zboru v Gradcu 1886 protestiral tudi dr. Ferdinand Dominkuš (1829–1901), znani mariborski odvetnik in politik, ki je poudarjal, da se v šolstvu kršijo vsa pedagoška načela,

432 Desterniški: *Nemščina v slovenskih šolah*. *Slovenski gospodar*, 1884/18, str. 137–138.

433 Štajerski Slovenci zahtevamo slovenski oddelek graške c. k. namestnije in zakaj? *Slovenski gospodar*, 1884/18, str. 138.

434 An.: *Nemščina v slovenskih šolah na spodnjem Štajerju*. *Slovenski gospodar*, 1886/5, str. 1.

ki zahtevajo pouk otrok v materinščini, tako kot druge spodnještajerske slovenske poslance v deželni zboru ga je razburila resolucija šolskega odseka (13. 1. 1886), ki je zahtevala vpeljavo nemščine v enorazredne ljudske šole.⁴³⁵

Kot v posmeh štajerskim Slovencem je deželni šolski svet 1887 v Gradcu s posebnim ukazom zahteval, da je treba s poukom nemščine pričeti že na začetku osnovne šole, povečali pa naj bi tudi število ur za nemščino na račun drugih predmetov, tudi v škodo slovenščine. Slovenski poslanci so protestirali, da se s tem ukazom kršijo vsi državni in šolski zakoni in da gre za nasilno germanizacijo.⁴³⁶ Da bi pospešili pouk nemščine na Spodnjem Štajerskem, so v letu 1888 uvedli posebne uradne konference, na katerih so morali učitelji največ razpravljati o pouku nemščine, ki je njim in učencem povzročala največ težav. Razpravljali so zlasti o tem, »kako predelati slovensko-nemško slovnico«, ki so jo na zahtevo šolskih oblasti uvajali že v prve razrede. Ugotovili so, da učenci mešajo nemške in slovenske črke, prehitro se začanja s poukom drugega deželnega jezika, prehitro se uvaja nemška slovnica, zato imajo učitelji s poukom nemščine velike težave.⁴³⁷ Vsiljevanje nemških šol in učiteljev se je nadaljevalo, zato so se slovenske pritožbe, naslovljene na deželni zbor v Gradcu, vrstile vsa leta do vojne.

Poslanca dr. Jožef Lipold (1842–1897), profesor cerkvenega prava na mariborskem bogoslovju, in dr. Ivan Dečko (1859–1908), odvetnik v Celju, sta v devetdesetih letih večkrat opozarjala, da »nemščino vsiljujejo občinam, ki je ne marajo in ki menijo, da je ona za slovenske otroke prej kvar, kakor pa korist«. Poudarila sta, da pri nas ljudske šole niso za to, da se v njih otroci učijo, ampak da slovenske otroke spreminjajo v Nemce.⁴³⁸ Za pravice Slovencev in za slovenske šole se je v državnem zboru v devetdesetih letih potegoval tudi Lavoslav Gregorec (1839–1924), teolog, izredno dejaven politik in narodnjak, ki je posebno pozornost posvetil osnovnim šolam: »Liberalni uradniki teptajo državne in šolske zakone v jezikovno mešanih deželah. V Trstu, Gorici, na Koroškem in Štajerskem ljudska šola zelo deluje na to, da bi mladino odtujila našemu narodu.« Gregorec je podrobno prikazal stanje avstrijskega šolstva, zlasti procenite nepismenosti v raznih pokrajinah glede na prevlado nemščine v šolah. S tem je zavrnil stalne

435 Čuček, *Uspehi spodnještajerskih Slovencev ...*, 2008, str. 186. Glej še: Govor dr. Ferd. Dominkuša v dež. zboru dne 13. januv. 1886. *Slovenski gospodar*, 1886/3, str. 18–19; 1886/4, str. 26; 1886/5, str. 34.

436 An.: *Pravične pritožbe*. *Slovenski gospodar*, 1887/45, str. 354. Glej še: *Slovenski gospodar*, 1887/46, str. 361–362; isti: 1887/48, str. 378–379.

437 An.: *O predelovanju nemških slovnice za slovenske ljudske šole*. *Popotnik*, 1888/14, str. 212–215; št. 15, str. 228–231; št. 16, str. 246–248.

438 An.: *Deželni zbor pa ljudske šole*. *Slovenski gospodar*, 1890/49, str. 385–386.

očitke Nemcev, da so pri nas ogroženi in da je nemštvo v nevarnosti. Gregorec jim je oponesel tudi to, da o tem poročajo tudi v »rajh«, da izvajajo po vsej Avstriji in Nemčiji proti Slovencem veliko gonjo zaradi celjske gimnazije, da se pritožujejo cesarju in ga prosijo za denarno pomoč.⁴³⁹

V tem obdobju so na naših severnih mejah vedno bolj pogosto poročali o pritisku Nemcev, o nakupovanju slovenske zemlje, o krčenju slovenskega prebivalstva v Radgoni, Cmureku, Lučanah in Spielfeldu.⁴⁴⁰ Iz raznih obmejnih krajev so prihajala resna opozorila, da smo Slovenci ogroženi od zunaj in od znotraj. Od zunaj nam vsiljujejo nemško uradovanje in šolstvo, obvladujejo naše gospodarstvo, na znotraj pa smo brezbrizni in narodno nezavedni. Okrepiti je treba slovenska društva, zlasti delovanje čitalnic, zahtevati slovenske srednje šole in univerzo.⁴⁴¹

V tisku so pogosto opozarjali na »slovensko pohlevnost«, ki se kaže v gospodarski, kulturni in politični podrejenosti, pretirani uslužnosti tujcem, posebno Nemcem, v uradih, šoli in javnosti, *Slovenski gospodar* pa je za gospodarske težave Slovencev krivil tudi njih same, njihovo lastno lahkomiselnost, druženje s ponemčenimi meščani in tržani in nepotrebno strahospoštovanje do nemške gospode: »V slovenskih kosteh še vedno tiči strah pred vsako nemško besedo. To je podedovan strah, znak večstoletnega tlačanstva našega ljudstva nemškim plemičem in grajščakom. To je naše prekletstvo, to je naša poguba! ... Kje so največi klečeplazci? Okoli mest in okoli trgov. A kje je tudi največ slovenskega posestva v nemških rokah? Ravno tako okoli mest in trgov. Pri nas okoli Maribora po več ur naokoli ni večjega slovenskega posestva, vse je v nemških pesteh. Prej so slovenski okoličani obdelovali svoja posestva in skrbeli za svoj žep, zdaj pa morajo skrbeti za mestne žepe, zdaj so viničarji, hlapci, zdaj morajo v mesto milostno hoditi prosit, da dobijo kje delo.«⁴⁴²

Poleg *Slovenskega gospodarja* je bil na področju narodnostnega osveščanja zelo pomemben *Učiteljski tovariš*. Zavedni slovenski učitelji so predvsem v tem pedagoškem glasilu objavljali anonimne članke, v katerih so kritizirali slabe razmere v družbi, politiki in šolstvu, v središču in v obmejnih pokrajinah, in se upirali germanizaciji, ki se je vedno bolj krepila. Med drugim so opozarjali na zloglasne »nemške otoke«, kraje s prevladujočim nemškim vplivom, ki so jih poznali po vseh

439 *Jugoslovansko šolstvo*. Dr. Lavoslav Gregorec v državnem zboru, 17. febr. 1896. *Slovenski gospodar*, 1896/12, str. 97–98. Glej še: 1896/10, str. 79–80; št. 11, str. 89–90; št. 13, str. 105–106; št. 14, str. 114.

440 O. H. Šalamun: *Za nemško-slovensko mejo*. *Slovenski gospodar*, 1893/36, uvodnik, str. 297.

441 *Slovenski gospodar*, 1899/29, str. 3.

442 An.: *Slovenska pohlevnost*. *Slovenski gospodar*, 1899/31, str. 1–2.

slovanskih in drugih nenemških pokrajinah avstro-ogrske monarhije in tudi v evropskih in mnogih drugih deželah sveta. Za vse to so skrbele močne organizacije in seveda nemška država, ki je ščitila svoje izseljence in manjšine, istočasno pa podcenjevala domačine. Nemški otoki so se zasedli tudi na Slovenskem, zlasti so se širili po Spodnji Štajerski, v Mariboru, Celju, na Ptuju in v drugih večjih krajih. Tamkajšnji Nemci so trdno držali v rokah vse pomembne položaje v politiki, upravi, vojski, na policiji in sodiščih, v šolah, kulturnih in znanstvenih ustanovah, v zdravstvu in gospodarstvu, zlasti so pritiskali na šolstvo.⁴⁴³ Naši časopisi so poročali, da je bilo za nemške šolarje povsod dobro poskrbljeno, slovenski pa so bili zapostavljeni: »Nemštvo se s pomočjo vladne birokracije v Gradcu in na Dunaju ne le ohranja na naših tleh, temveč se širi in krepi. Nemci imajo protekcijo na vseh stopnjah oblasti, zato se nemški otoki krepijo od Maribora do Brežic, od Slovenj Gradca do Rogatca. Nemški otoki postajajo stebri, na katere bo Prus polagal svoj most najprvo do Save, potlej pa do Adrije. Zato bi bilo potrebno več slovenskih šol in večja skrb za učiteljstvo.«⁴⁴⁴

V članku *Spodnještajerske ljudsko-šolske razmere* so opozorili na spretno ravnanje šolskih oblasti, ki so dopuščale ustanovitev zasebnih nemških šol, ki so jih oblasti kasneje podržavile, da bi bile nove šole deležne davkoplačevalskega, v pomembni meri nenemškega denarja. Marsikje jim je uspelo s pomočjo šole ponemčiti tudi prebivalce vasi. Slovenskih učiteljev niso predlagali za poslance, tudi ne za pouk na večrazrednih šolah z višjimi plačilnimi razredi, še manj za voditelje šol. Povsod so jih izpodrivali Nemci ali nemškutarji, ki so se vrinili tudi v občinske in mestne organe in organizacije, zato so v *Učiteljskem tovarišu* stanovske tovariše spodbujali k živahnejši narodnoobrambni dejavnosti: »Delajmo pa zlasti na to, da pridejo izgubljeni okraji kakor Gornja Radgona, Ptuj, Slov. Bistrica in Brežice spet nazaj v slovenske roke ter da si priborimo rogaški in marenberški okraj, naše fante pošiljajmo na učiteljišče in gimnazije, izboljšati je treba slab položaj učiteljstva.«⁴⁴⁵

Ob koncu devetnajstega in v prvem desetletju dvajsetega stoletja so se pritiski na koroške in štajerske Slovence, zlasti na narodno zavedne učitelje in profesorje, še povečali. Nemci namreč niso skrivali želje po odstranitvi slovenskih učiteljev in profesorjev iz šol na Spodnjem Štajerskem. V *Učiteljskem tovarišu* so poročali, da so na zborovanju nemških zaupnikov v Mariboru izjavili, »da naj slovenski učitelji in profesorji izginejo iz spodnještajerskih šol«. Istočasno pa so kritike na slovenske učitelje deževale tudi s slovenske strani. Tako je klerikalni *Slovenec*

443 Rudolf Maister: *Mi in naši Nemci*. Maribor: Narodna Odbrana, Manjšinski institut, 1928.

444 An.: *Nemški otoki in slovenski Štajer*. *Učiteljski tovariš*, 1905/48, str. 415.

445 An.: *Spodnještajerske ljudskošolske razmere*. *Učiteljski tovariš*, 1905/50, str. 434–435.

učiteljem očital, da ne spodbujajo slovenskih otrok za učiteljski poklic zaradi nizkih plač in cerkvenega preganjanja, zato je na mariborskem učiteljišču vedno manj Slovencev, nemški učitelji pa pošiljajo nemške fante na to učiteljišče in jih spodbujajo k učenju slovenščine, da bi lahko poučevali na slovenskih šolah. Tovrstne očitke je *Učiteljski tovariš* seveda zavračal.⁴⁴⁶

Zaradi nižjih plač in stalnih razprav o celibatu so se v *Učiteljskem tovarišu* vedno bolj odločno oglašale tudi učiteljice, nekatere celo s polnimi podpisi ali vsaj z imeni. Tako je »Slavica« v obsežnem in tehtnem članku skrbno prikazala šolske razmere pri nas in vlogo ženske v politiki. Kritično je osvetlila strankarsko življenje, grajala slabo zanimanje učiteljic za javne zadeve, zlasti za učiteljsko organizacijo. Ugotovila je, da »klerikalizem izrablja vero, liberalci pa da pretirano udrihajo po duhovščini, kar pa je včasih tudi zaslužno. Stranki se sovražita, zato naj bi učitelji bili nad strankami. Taka razdeljenost škoduje vzgoji, zlasti pa boju za narodne pravice.« »Slavica« je posvetila veliko pozornosti tudi narodni vzgoji. Poudarila je, da je »naš narod zelo veren, v narodnem oziru še nezaveden, mlačen, zaspan in površen. V strankarskem boju se cepijo moči, zanemarjamo narodno vzgojo, povsod imamo zagrizene sovražnike, naše meje se krčijo, sovražniki se počasi in zanesljivo zajedajo v naše narodno telo.« Člankarica je dala številne nasvete, kako bi lahko okrepili narodno vzgojo, vzgajali čut in ponos za slovenstvo in skrbeli za ugled našega jezika. Poudarila je tudi, da je precej učiteljic premalo narodno zavednih, »da namesto slovenskih knjig čitajo nemške, da slovenske učiteljice in gojenke na učiteljišču prerade nemškutarijo, da so jim slovenske knjige predolgočasne, zato nam je potrebno slovensko odgojevališče«.⁴⁴⁷

O skrbi za razvoj prosvete so učiteljice govorile tudi na svojih zborih. Predlagale so, da bi učiteljice same izdajale glasilo za dekleta in žene, kjer bi lahko pisale o vzgoji dobrih mater, o zdravju, o škodljivosti alkohola, o varstvu narave, o gospodinjstvu, o narodni vzgoji in prosveti. List bi izdajalo *Društvo učiteljic*, ustanovljale naj bi se tudi vaške knjižnice.⁴⁴⁸ Učiteljicam so kolegi pogosto očitali, da ne sodelujejo v učiteljski organizaciji, da ne berejo pedagoškega tiska in da nasprotujejo sotovarišem. Pozabili pa so na razlikovanje med spoloma pri plačah in na ovire za zakonsko življenje učiteljic. Čeprav so bile na Kranjskem in Štajerskem plače učiteljev in učiteljic že v sedemdesetih letih devetnajstega stoletja izenačene, so bili dohodki učiteljic vendarle nižji, ker so bile učiteljice prikrajšane pri raznih dokladah in dodatkih, razen tega so jim bili kot ženskam

446 Rešetar: *Učiteljski tovariš*, 1901/31, str. 240–241.

447 Slavica: *Poglavje o učiteljici*. *Učiteljski tovariš*, 1906/14, str. 120–121; 1906/15, 131–134.

448 E. Žerjavova: *Kako naj učiteljica izven šole deluje za prosveto*. *Učiteljski tovariš*, 1906/15, str. 129–131.

nedostopni marsikateri ugledni in spodobno plačani položaji, kot npr. šolsko nadzorstvo, redko so postale upraviteljice šol itd. Tudi na področju možitve so bile izpostavljene omejitvi, da so s poroko izgubile službo. Delna izjema med slovenskimi deželami je bila samo Štajerska, kjer je učiteljica po poroki smela obdržati službo s soglasjem okrajnega šolskega sveta. Kasneje so določbo omilili. Če se je poročila z učiteljem, je lahko obdržala službo, toda celo v tem primeru je morala dobiti dovoljenje krajnega šolskega sveta.⁴⁴⁹

Učitelji so zaradi draginje in preganjanja z nemške in s klerikalne strani javnosti in šolskim oblastem grozili z »učiteljsko pasivno rezistenco«. Pritoževali so se, da nimajo podpore pri domačih politikih in oblasteh, zato se težko upirajo nemškim pritiskom. Opozarjali so, »da Nemci hočejo imeti povsod prvo in zadnjo besedo v gospodarstvu, politiki in šolstvu. Vedno bolj pritiskajo na naše meje, naš narod se raznaroduje na vsi črti Nemcem v veselje. Za oboroževanje je dovolj denarja, za šole ga ni.«⁴⁵⁰ Poleg tega so nemškutarji v Gradcu razpravljali o tem, kako bi najhitreje pregnali slovensko učiteljstvo s Spodnje Štajerske. Začeli so oster boj proti slovenskim učiteljem tako, da so jih preganjali iz šol, odstavili pa so tudi dr. Bezjaka kot šolskega nadzornika, zato je anonimni pisec svetoval odločen odpor proti nemškutarskim krajnim in okrajnim šolskim svetom.⁴⁵¹

Zaradi vedno hujših napadov na naše meje, šole in druge slovenske ustanove so si štajerski Slovenci prizadevali za nacionalno, politično in kulturno osveščanje prebivalstva. Ustanavljali so politične organizacije, športna in kulturna društva, izdajali so časopise in brošure s političnimi programi. Med drugimi je tudi časnikar Vekoslav Špindler (1881–1966) napisal obsežno brošuro kot neke vrste program »napredne stranke«. Potem ko je podrobno razčlenil naloge in cilje raznih stanov in slojev, je posebej opozoril na pomen šole za narodno vzgojo, na škodljivost nemških šol, ki zanikajo enakopravnost in ovirajo razvoj mladine. Še leta 1906 je moral Špindler zahtevati slovenske meščanske in srednje šole, njihovo narodnostno osamosvojitve in tudi univerzo. Posebej je poudaril, da je treba »preprečiti pošiljanje slovenske dece v nemške šole, kjer se ubija duša slovenskega otroka«. Zahteval je združitev vseh Slovencev v eno samoupravno skupino v okviru avstro-ogrske monarhije, skratka, *Zedinjeno Slovenijo*,⁴⁵² toda te zahteve in pričakovanja so bila v času vse hujših pritiskov na slovensko zemljo iluzorna.

449 *Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem. Razstava, pripravila Tatjana Hojan. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 41.*

450 An.: *Kakšna bo pasivna učiteljska rezistenca. Učiteljski tovariš, 1906/5, str. 41–44; št. 6, str. 50–52; št. 7, str. 58–61; 1906/12, str. 96–97.*

451 An.: *Boj proti slovenskemu učiteljstvu na Štajerskem. Učiteljski tovariš, 1906/6, str. 52.*

452 Vekoslav Špindler: *Štajerski Slovenci, kaj hočemo? Celje, 1906.*

Tudi leto 1907 je bilo polno brezupnih poskusov, da bi štajerski Slovenci dobili slovenske šole in zaježili germanizacijo, ki je naglo napredovala zlasti na obmejnih področjih. Prepozno so se lotili ustanavljanja *Narodne stranke za slovensko Štajersko*, ki je bila ustanovljena v Celju 1906 in katere cilje in naloge je na ustanovnem zboru načrtal nadučitelj in znani prosvetni delavec Vekoslav Strmšek (1864–1907). Po njegovem mnenju je treba glavno pozornost posvečati šolstvu, vendar stranka šole ne bo izkoriščala v politične namene, ne bo se vtikala v pouk, šolo je treba vzeti politikom, o šoli naj odločajo šolniki: »Odločno si je treba prizadevati, da bodo šole urejene na narodni podlagi, vsak Slovenec naj dobi svojemu stanu potrebno izobrazbo v naših domačih šolah.« Strmšek je zahteval, da se za vodenje naše slovenske šole ustanovi posebna štajerska deželna šolska oblast, posebni *deželni šolski svet*, v katerem naj odločajo Slovenci. Ustanoviti je treba tudi slovensko učiteljsko, slovenske srednje šole in slovensko vseučilišče v Ljubljani. Strmšek je zelo podrobno utemeljil potrebe po boljših učiteljih in ukrepe za izboljšanje njihovega gmotnega in državljanskega položaja. Zaradi priprav na vojno se je namreč vse podražilo, učitelji so imeli nizke plače, niti jim niso dovolili avdijske pri cesarju, da bi vladarja osebno obvestili o svojem slabem položaju,⁴⁵³ nemški nacionalisti pa so še bolj surovo pritiskali na slovenski živelj.

Na »strankinem ustanovnem zboru« so posebno pozornost posvetili verouku in pouku nemščine, kjer je imelo učiteljstvo največ težav. Na eni strani so napredne učitelje preganjali klerikalci, na drugi bolj ali manj nemške ali ponemčene šolske oblasti. Strmšek je poudaril, da »Narodna stranka nikdar ne bo gonila verouka in molitve iz šole, nemški jezik pa na pobudo raznih mešetarjev starši zahtevajo že v osnovni šoli«. Poudaril je tudi, da »pouk tujega jezika v ljudski šoli še ni potreben, tudi v drugih deželah ne vidimo, da bi se v ljudski šoli učili še tuji jezik. Nemški otroci se učijo nemščine, italijanski italijanščine, madžarski madžarščine, ne pa še tujih jezikov. Pravi pouk je le v materinščini, tega se vsi zavedajo. Slabo vplivajo *schulvereinske* šole, kjer poučujejo v tujem jeziku. Slovenski otroci ne znajo pisati in govoriti ne v slovenščini ne v nemščini, prikrajšani pa so tudi za širšo izobrazbo, ki jo lahko dosežejo le s poukom v maternem jeziku.«⁴⁵⁴

453 Zanimiv članek: An.: Namesto kruha – puške! Učiteljski tovariš, 1913/29, str. 2.

454 Vekoslav Strmšek: Narodna stranka na Štajerskem in šolstvo. Učiteljski tovariš, 1907/4, str. 44–45; št. 5, str. 55–56. Glej še: Program Narodne stranke za Štajersko, sprejet na njenem ustanovnem shodu 8. decembra 1906 v Celju. Vir (Source): Štajerski Slovenci, kaj hočemo! Celje: Osnovni odbor v Celju, 1906. – Avtor programa Narodne stranke za Štajersko je bil Vekoslav Špindler; <http://www2.sistory.si/publikacije/korpusi/PPP/PPP-Avstrija-Liberalni-071.html> (10. 3. 2017).

Strmšek je tudi v svojem članku *Beda našega kmeta* opozoril na to, da naj bi bila ljudska šola podlaga za boljše kmetovanje, da naj bi mladim nudila široko in temeljito izobrazbo. »Vse to pa ovira pouk nemščine in v nemščini, čas osnovne šole je slabo uporabljen, večinoma zgubljen. Zaradi tega če kdo zna nemško govoriti, čitati in pisati par stavkov, pač ni še naobražen. Dobro je, če kdo zna več jezikov, a v ljudski šoli moramo čas bolje obrniti. Tu moramo predvsem skrbeti, da postanejo otroci trdni v rabi materinega jezika; brez tega je vsak napredek nemogoč.«⁴⁵⁵

Slovenski pedagoški listi *Učiteljski tovariš*, *Slovenski učitelj* in *Popotnik* so vedno bolj samostojno in kritično pisali o šolskih razmerah, o vsiljevanju nemščine in o nemških šolah, pogosto pa so povzemali tudi pisanje *Domovine*, *Omladine*, *Slovenskega naroda*, *Ljubljanskega zvona*, *Slovenskega gospodarja* in drugih listov. Njihovi pisci in uredniki so manj tvegali, ker niso bili v državni službi in zato niso bili podrejeni strogim predpisom, povezanim z državno službo, zato so lahko veliko pomagali, če so bili naklonjeni učiteljem in slovenski šoli.

Križev pot slovenskega učiteljstva se je nadaljeval vse leto 1907, učitelji so anonimno objavljali poročila o delovanju številnih tujih organizacij na Slovenskem, posebej italijanskih in nemških. Med njimi je bila na obmejnih področjih in na zloglasnih »nemških otokih« najboljša nevarna *Südmarka*, ki je ogrožala slovenski življenjski zlasti na Koroškem in Štajerskem. *Omladina* je poročala, da *Südmarka* razpolaga z velikimi vsotami denarja, ki priteka iz Nemčije in Avstrije, zbiral ga je tudi znani pisatelj Peter Rosegger (1843–1918). S tem denarjem ustanavljajo šole, podpirajo nemške in nemškutarske uradnike, nemške sodnike, ki umetno vzdržujejo nemštvo sredi slovenskega ozemlja, sramotne nemške otoke, posili nemška mesta in trge. *Südmarka* podpira nemške obrtnike in trgovce ter ustvarja umetno nemško manjšino, ki sčasoma zahteva tudi nemško šolo. Nemci podpirajo tudi delavstvo, dajejo mu podpore, posojila, kmetom odpirajo kmetijske šole. Seveda skrbijo tudi za šport in turizem, planinstvo, gledališče, ustanavljajo knjižnice, ki jih Slovenci pridno obiskujejo, pripravljajo poljudna in celo znanstvena predavanja, predvsem pa kupujejo slovensko zemljo.⁴⁵⁶

Kot odgovor na velike uspehe *Südmарke* se je v Ljubljani na 185. seji leta 1907 sestalo vodstvo *Družbe sv. Cirila in Metoda*, kjer so izvolili ožji odbor, šolski in gospodarski odsek. Govorili so o ogroženem tržaškem, goriškem, koroškem in štajerskem šolstvu, potrdili odpiranje novih šol in povečali skrb za obstoječe. V vodstvu te obrambne organizacije so delovali pomembni prosvetni, politični

455 Vekoslav Strmšek: *Beda našega kmeta*. *Učiteljski tovariš*, 1907/6, str. 64–65.

456 Po *Omladini*. *Delovanje Südmарke*. *Učiteljski tovariš*, 1907/35, str. 387–388.

in cerkveni ljudje. S skupščine so vsem podružnicam poslali okrožnico, kjer so opozorili, da se je nevarnost za slovensko narodnost v zadnjih letih povečala. Zato naj bi bila obrambna organizacija nad strankami, v njej je treba združiti vse sile, povečati vire in skrb za obmejna področja, kjer je ogroženo zlasti ljudsko šolstvo.⁴⁵⁷

Kljub kritičnim časom je prišlo na veliki skupščini *Družbe sv. Cirila in Metoda* v Bohinjski Bistrici l. 1907 do ostrih preprirov med klerikalno in liberalno skupino, med mlajšimi in starejšimi, za vodstvo organizacije. Prevladali so liberalci, ki pa so premalo pozornosti posvečali Koroški in Štajerski, zato so na Koroškem 1908 ustanovili *Slovensko šolsko društvo*, pod okriljem *Slovenske ljudske stranke* l. 1910 pa je nastala *Slovenska straža*,⁴⁵⁸ ki je slovensko javnost obveščala o dogajanjih na meji.⁴⁵⁹

Z raznih strani so učitelji in zaskrbljena slovenska javnost poročali, kako so še v novejših časih nastajale *schulvereinske šole* v Gaberju pri Celju, v Bistrici, v Hrastniku in drugod, »saj naše preprosto še nezavedno ljudstvo po nemščini kar koprne, saj tujci deco, ki je slabo oblečena, oskrbijo z obleko. Z naše strani se malo stori, upati pa je, da bo *CMD* posvetila posebno pozornost izpostavljenim krajem na Spodnjem Štajerskem.«⁴⁶⁰ Poročali so tudi o svojevrstnem načinu nameščanja učiteljev v ptujskem okraju, kjer so v okrajnem šolskem svetu vladali Nemci in nemškutarji, ki so kadrovali kar v žganjarni vplivnega nemškutarja, ki je imel dobre zveze s »pravimi« ljudmi v Gradcu, ki so znali svojim privržencem priskrbeti dobra delovna mesta.⁴⁶¹

Podobne pritožbe o vsiljevanju nemških učiteljev in nemškega jezika v osnovne šole so prihajale tudi iz Maribora in njegove okolice. Kljub tristotim slovenskim učencem in le osemindesetim Nemcem je krajni šolski svet v Krčevini pri Mariboru zahteval v vseh razredih pouk izključno v nemščini. V Lovrencu na Pohorju so, poleg že treh nemških, sprejeli še eno nemško učiteljico namesto slovenske, ki je prosila za namestitev. »Vaški mogočnjaki, sami Südmarkovci, so dobro skrbeli za ponemčevanje.«⁴⁶² Tudi na Lehnu, kjer je

457 An.: *Vestnik. Poročilo o 185. vodstveni seji Družbe sv. Cirila in Metoda. Učiteljski tovariš*, 1907/37, str. 416–417. Glej še: Andrej Vovko: *Družba sv. Cirila in Metoda. Slovenska kronika XIX. stol., 1884–1899*, str. 37–39. Ljubljana: Nova revija, 2003.

458 Malnar, *Slovenska jezikovna politika ...*, 2009, str. 29–30, str. 30–31.

459 Branko Goropevšek: *Bohinjska skupščina Družbe sv. Cirila in Metoda. Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1914*. Ljubljana: Nova revija, 2005, str. 76–77.

460 An.: *Proti nemškemu šolstvu na slovenskem Štajerskem. Učiteljski tovariš*, 1907/37, str. 415.

461 Nameščanje učiteljev v ptujskem okraju. *Učiteljski tovariš*, 1907/41, str. 475.

462 An.: *Ponemčevanje ljudskih šol v mariborskem okraju. Učiteljski tovariš*, 1907/52, str. 613–614.

bila popolnoma slovenska šola in je bila v oskrbi CMD, so brez razpisa nastavili učiteljico, ki se je šolala na popolnoma nemškem ženskem učiteljskišču.⁴⁶³

Na katoliškem shodu na Dunaju so še leta 1907 s podporo katoliškega *Schulvereina*, skupaj s številnimi verskimi organizacijami zahtevali spremembo šolskega zakona tako, da bi utrdili konfesionalno šolo. Manj pozornosti so posvetili ponemčenju šol v raznih avstrijskih pokrajinah, naseljenih s Slovani. O nacionalnem ogrožanju Slovencev na tej konferenci seveda niso govorili, saj so bili učitelji pod nadzorom duhovščine, nacionalnega ogrožanja pa na Dunaju seveda niso priznali.⁴⁶⁴

O povečanih nemških apetitih po slovenski zemlji so tik pred vojno pisali tako nemški časopisi kot tudi slovenski tisk. Pogosto so poročali o naseljevanju Nemcev na Spodnjem Štajerskem. Posebno pozornost je vzbujal Šentilj v Slovenskih goricah, kjer so Nemci iz rajha, zlasti protestanti, kupovali zemljo med to obmejno vasjo in Mariborom.⁴⁶⁵ Zadnja leta pred vojno so v tej vasi potekali hudi boji za občinsko oblast, cerkev in šolo med člani *Südmarke*, *Schulvereina* in Slovenci. Nemci so v Šentilju zgradili svoj kulturni dom *Südmarkhoff* in svojo *schulvereinsko* šolo in v tistem okolišu so pokupili vsaj 25 % zemlje. Od drugod so uvažali nemške otroke, ki so bili brez staršev, da bi pomnožili nemški živelj, na voljo so imeli denarno pomoč pri obnovi kmetij. Toda tudi Slovenci so v Šentilju zgradili svoj *Slovenski dom* kot žarišče narodnega odpora in »trdnjavo slovenstva«.⁴⁶⁶ Živahno so sodelovali pri deklaracijskem gibanju in trepetali za svoje bodoče meje po vojni, ki so k sreči na njihovem terenu po zaslugi generala Maistra potekale zanje ugodno.⁴⁶⁷ Po letu 1908 so Nemci ugotovili, da jim ne bo uspelo zgraditi »nemškega mostišča« od meje do Maribora in da bi bilo bolje, če bi se še bolj utrjevali v napol nemških mestih, kot so bila Maribor, Celje, Ptuj itd., kjer so že imeli dober položaj.⁴⁶⁸

463 An.: Ponemčevanje štajerskega šolstva. *Učiteljski tovariš*, 1907/43, str. 495.

464 An.: Boj za šolo in Slovenci. Povzeto po Domovini. *Učiteljski tovariš*, 1907/52, str. 614–615.

465 An.: Družba sv. C. in M. in »Südmarka«. *Učiteljski tovariš*, 1908/39, str. 4. O finančni moči nemških organizacij: An.: »Südmark« in »Schulverein«. *Učiteljski tovariš*, 1908/51, str. 3.

466 Janez Cvirn: Občni zbor društva *Südmarke* v Celju. *Slovenska kronika XX. stoletja*, 1900–1941. Ljubljana: Nova revija, 2005, str. 118.

467 Anton Šeško: Na vulkanskih tleh. *Narodnostni boji ob severni meji, 1883–1918. Šentilj v Slovenskih goricah*, 1978. Glej še: Šola ob meji v soncu in viharjih. *Kronika šentiljske šole od ustanovitve do danes, 1787–1977. Ob 190-letnici in zgraditvi novega poslopja izdala in založila osnovna šola Rudolfa Maistra. Šentilj v Slovenskih goricah*, 1977.

468 Janez Cvirn: Trdnjavski trikotnik. *Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem, 1861–1914. Maribor: Založba Obzorja*, 1997, str. 295–305.

O germanizaciji slovenskega ljudstva in o odtujevanju slovenske zemlje v Slovenskih goricah so v desetletju pred prvo vojno pisali vsi naši časopisi, tudi pedagoška glasila, ponemčevanje Spodnje Štajerske pa je pustilo svojo sled tudi v leposlovju. V romanu *Kontrolor Škrobar* je to dogajanje plastično, verodostojno in prepričljivo opisal dober prijatelj Ivana Cankarja, zdravnik Alojz Kraigher (1877–1959), dober poznavalec naših takratnih razmer v Slovenskih goricah, ker je pred prvo vojno služboval kot zdravnik pri Sv. Trojici. V svojem obsežnem romanu je Kraigher nazorno prikazal vse bistvene probleme »slovenske boli«, našo novejšo predvojno tragično preteklost, boj štajerskih Slovencev za narodne pravice in za slovenski jezik. Cankar, ki je pisatelju marsikje svetoval in roman tudi korigiral, je v prospektu za Schwentnerjevo založbo strnil bistvo naše takratne stvarnosti: »Za roman si je stavil pisatelj nalogo, podati verno, nezlepotičeno in neretuširano podobo političnega, kulturnega in družabnega življenja v obmejnih slovensko-nemških pokrajinah; pokazati v vsi strašni goloti ,slovensko bol', politično zatiranje, gospodarsko izmozgavanje, moralično zastrupljanje slovenskega ljudstva ob narodnostnih mejah, razkriti vse drobne, tajne korenine tistega procesa, ki se pričenja z gospodarsko in politično odvisnostjo, nadaljuje z moralično strahopetnostjo in manjvrednostjo ter konča z narodnim renegatstvom. Žalosten je ta roman. Z neusmiljeno jasnostjo, brez fraz, brez patosa in brez solz nam razkazuje, kaj da se godi ob naših severnih mejah, kakšna je tista velika ,slovenska bol', o kateri govore časopisi dan za dnem.«⁴⁶⁹

Kraigherjev roman razkriva, da je avtor dobro poznal gospodarske, politične, kulturne in šolske razmere v slovenskih obmejnih pokrajinah, stiske, zablode ter politično in idejno naravnost naših ljudi in njihovo odvisnost od tujcev. Roman je nedvomno povečal zanimanje za narodnostna vprašanja, posebej za vprašanja nemškega jezika v slovenskih okoljih, ki so postajala s približevanjem vojne še bolj pereča. Slovenska politična, kulturna, pedagoška in verska javnost se je na ta roman burno odzvala. Pozitivne in negativne ocene so prinašala vsa takratna glavna glasila, *Ljubljanski zvon*, *Čas*, *Veda*, *Dom in svet*, in seveda dnevno časopisje. To je bil zadnji poskus tik pred vojno, da bi širše kroge opozorili na nevarnosti za Slovence zlasti na Spodnjem Štajerskem. Klerikalni ocenjevalci so ostali večinoma pri ljubezenskih aferah glavnega junaka, premalo pa so se poglobili v idejno, politično, nacionalno in jezikovno problematiko, ki se je tik pred vojno izredno zaostila in opozarjala, da nas čakajo kot Slovence hudi časi. Liberalna stran je roman ocenjevala bolj pozitivno, vendar se v analizo jezikovnih vprašanj ni poglobila. Med vojnama je bil Kraigherjev roman »pozabljen«, saj je nemškutarstvo uspevalo tudi v novi državi. V pedagoških listih to delo, ki bi

469 Alojz Kraigher: *Kontrolor Škrobar*. ZD, III. Ljubljana, 1979. Opombe, str. 526–527.

lahko narodno osveščalo naše učiteljstvo, z izjemo kratke notice v *Učiteljskem tovarišu* ni bilo omenjeno.⁴⁷⁰ Po drugi vojni in po hudih izkušnjah z nemškimi okupatorji je Kraigher ob novi izdaji romana globlje pojasnil trpljenje naših ljudi pred prvo vojno v Slovenskih goricah, toda izdaja romana se je zatikala.⁴⁷¹

Pisec romana se je, kljub temu da je bil zdravnik in ne politik, poglobil v politično, socialno, zlasti pa v jezikovno problematiko ljudi, ki so živeli na obmejnih področjih, v stiku dveh, po gospodarski moči neenakovrednih skupin ter predstavil družbene, ekonomske, kulturne in druge vzroke in posledice trka dveh narodnostnih skupin. Nemška manjšina je v slovenskih mestih in na podeželju zaradi političnih in upravnih prednosti in gospodarske moči prevladovala nad slovensko večino, slovensko zemljo je pojmovala kot svojo »posest«, si utrjevala »otoke« in krčila pot do morja. Pisec je nazorno prikazal odnos nekaterih naših ljudi do nemškega jezika, namreč njihovo praktično potrebo po znanju nemščine zaradi gmotne odvisnosti od tujih gospodarjev, podjetnikov in trgovcev. Roman prikazuje nemoč naših ljudi na eni strani in na drugi brezobzirnost in gospodovalnost domnevnih kulturonoscev in domnevno višje rase, ki se je v vsej svoji bedi pokazala zlasti v prvi in drugi svetovni vojni.

Na vzgojo te »višje rase« je opozoril tudi ljubljanski župan Ivan Hribar (1851–1941) v svojih spominih, ko je leta 1909 kot župan v pismu notranjemu ministru Haerdltu poročal,⁴⁷² kako v ljubljanskih nemških šolah vzgajajo mladino. Kot skromna manjšina so Nemci v Ljubljani tiranizirali slovensko večino, ker so imeli v rokah glavne položaje, pri tem pa so sodelovali tudi njihovi otroci. Na podlagi uradnih poizvedb so ugotovili, da so napadalni zlasti učenci nemških osnovnih in srednjih šol, ki se surovo znašajo nad slovenskimi učenkami, ki so bile tudi fizično napadane. Hribar je ministru poslal dolg seznam psov, ki jih morajo prenašati slovenske učenke, ki jih ne moremo navajati, ker so skrajno prostaške. Najbolj napadalni so bili otroci nemških funkcionarjev, ki so v Ljubljani gospodovali Slovencem, med njimi sin viteza Kalteneggerja, ki je kot šolski oblastnik preganjal slovenske učitelje, in celo sin deželnega predsednika barona Schwarza. Cesar Hribarju

470 Alojzij Hreščak: »Kontrolor Škrobar«. *Meditacija. Učiteljski tovariš*, 1914/21, str. 3. Delo je ugodno ocenil, vendar s pomembnim zadržkom, roman da je prej naturalističen kot realističen: »Realistika našega romana je realistika temne strani obstoječega. Manjka ji realistike svetlobe, luči. Pogrešamo v romanu zdravega antagonizma. In ker tega ni, se bojim, da delo, o katerem sem prepričan, da je pisano s srčno krvjo humanista, ne doseže smotra, ki si ga je postavil njegov avtor.«

471 Alojz Kraigher: *Kontrolor Škrobar. Opombe k tretji knjigi. Ljubljana*, 1979, str. 557–567.

472 Guido von Haerdtl, minister za notranje zadeve od 1908 do 1911.

ni ponovno potrdil županstva, proti njemu pa so uprizarjali večletno gonjo Nemci in domači klerikalci. Med vojno je bil Hribar zaprt in konfiniran.⁴⁷³

Podobno kot Kraigher v *Kontrolorju Škrobarju* je tudi Hribar v *Spominih* prepoznal vpliv gospodarskih, političnih in drugih odvisnosti na učenje tujih jezikov, v tem primeru nemščine. Čeprav razmere na Kranjskem niso bile tako strupene glede uporabe slovenskega jezika kot na Spodnjem Štajerskem in Koroškem, je bilo nemogoče spregledati podcenjevanje slovenščine s strani oblasti. Hribar si je kot ljubljanski župan vseskozi prizadeval za poslovenjenje uradov, za slovenske ulične napise in za slovenske šole, zlasti za slovensko univerzo, da bi lahko Slovenci predvsem v slovenskih deželah zasedali višje položaje v upravi, šolstvu in gospodarstvu. Jezik je imel za glavni, čeprav ne edini kriterij narodnosti, za podlago narodovi suverenosti in pravici do svoje zemlje. Boj za jezik je pojmoval tudi kot boj za gmotno narodovo blaginjo. Tujci so lahko zavzemali vse boljše postojanke v gospodarstvu, upravi in šolstvu, dokler so mogli izhajati brez znanja slovenskega jezika, kar je bilo pred prvo vojno mogoče in celo zaželeno, kajti tujci brez znanja slovenskega jezika so bili pripravno orodje za potujčevanje. Boj za slovenski jezik so ovirali tudi »želodčarji«, ki so se bili pripravljeni učiti nemščine zaradi služb in niso zahtevali slovenskega uradovanja in slovenskih šol, zato se ni čuditi, da je nemščina ostala prevladujoči jezik v upravi, vojski in šolstvu vse do konca prve vojne.⁴⁷⁴

Slovenski politiki in šolniki, npr. Ivan Hribar in Davorin Hostnik (1853–1929), so od nekdanj kot protiutež germanizaciji priporočali tudi učenje slovanskih jezikov, zlasti ruščine. Razgledani učitelji in drugi pa so že v letih 1905–1910 razpravljali tudi o *mednarodnih jezikih*, zlasti o esperantu, za katerega smo že pred prvo vojno dobili tudi prvi slovenski učbenik.⁴⁷⁵ Nekateri so se bali, da bi učenje esperanta naše ljudi oviralo pri učenju slovanskih jezikov, zlasti ruščine, in ogrožalo prizadevanja za jugoslovansko in slovansko vzajemnost. Jakob Kovačič, ki je dobro poznal mednarodne jezike, je zatrdil, da bi se tujih jezikov, kot so francoščina, angleščina, nemščina in drugi, učila predvsem inteligenca, lahkega in enostavnega mednarodnega jezika pa bi se lahko učili vsi. »Nacionalni Nemci so proti takemu jeziku, ker bi bil ovira za germanizacijo Slovanov, ovirano bi bilo tudi njihovo zatiranje drugih narodov. Slovanski narodi bi se lahko preko mednarodnega jezika sporazumevali tudi brez nemščine.« Kovačič je tudi poudaril, »da se Slovenci še preveč radi učimo tujih jezikov, posebej nemščine, ki nas resnično ogroža. Tujščina je bolj nobel, je lažja, z njo se bolj daleč pride. Poučevanje in znanje mednarodnega

473 Ivan Hribar: *Spomini*. I. del. Ljubljana: Slovenska matica, 1983, str. 350–359.

474 Ivan Hribar: *Spomini*. I. del, str. 482–491.

475 Ljudevit Koser: *Popolna slovnica esperantskega jezika*. II. izd. Zagreb, 1910.

jezika, recimo esperanta, ne bi oviralo učenja slovenščine, slovanskih ali drugih modernih jezikov. Nadarjeni mladi ljudje bi se še laže kot danes učili raznih jezikov. Mednarodnega jezika ne bi bilo potrebno takoj uvajati v šole kot predmet, potrebno pa bi ga bilo omenjati v časopisju in širiti njega znanje. Ni potrebno, da se mladi učijo štiri ali pet jezikov.«⁴⁷⁶

Tovrstna jezikovna razmišljanja so bila pogosta ob prehodu v dvajseto stoletje in v desetletju pred prvo vojno, ko so v vseh evropskih državah uvajali bolj ali manj posrečene šolske reforme, k čemur jih je prisilil razvoj gospodarstva, prometa, množičnih medijev, razvoj znanosti in pedagogike, množično izobraževanje in nastanek novih pedagoških smeri, ki so poudarjale delovno, umetnostno, državljansko, moralno, telesno in druge vzgoje.⁴⁷⁷ Kljub oboroževanju in vedno večji vojni nevarnosti so bolj razgledani pedagogi razvijali tudi mirovno, okoljsko, zdravstveno in druga področja vzgoje. Pozornost so pred prvo vojno znova posvetili srednjim šolam, tehniškim in strokovnim šolam na eni strani in gimnazijam na drugi, kjer so bili klasični jeziki še vedno glavno vprašanje, vendar so vedno bolj upoštevali tudi moderne jezike. V razvitih državah so nekateri, zlasti klasicisti in idealisti, živo zagovarjali klasično, drugi, realisti, pa moderno izobrazbo, ki vključuje predvsem naravoslovje in moderne jezike, povsod pa so ugotavljali slabe uspehe pri jezikovnem pouku nasploh in pri klasičnih jezikih posebej.⁴⁷⁸

Srednje šole so tik pred vojno poskušali reformirati tudi v Avstriji. Kot je povzel *Popotnik po Domovini*, so leta 1908 tudi na Dunaju sklicali šolnike iz vseh pokrajin na posvet o reformi srednje šole. Marchet, minister za šolstvo,⁴⁷⁹ je predlagal, da bi iz učnih načrtov odstranili »nepotrebni balast učiva, da bi se omejilo slovniško poučevanje klasičnih jezikov, spremenili bi učni načrt nemščine kot učnega predmeta«, modernizirali pa bi tudi pouk zgodovine, sociologije in telovadbe, izboljšali naj bi izobraževanje profesorjev. Tudi drugi delegati so predlagali odpravo »mrtvih jezikov« iz nižjih razredov, pouk naj bi temeljil na materinščini. Šele v tretjem razredu srednje šole bi uvedli pouk modernega jezika, latinščino v petem, grščino pa šele v sedmem razredu. Profesor Dřtina (1861–1925) je poudaril, da

476 J. Kovačič: *Mednarodni jezik in Slovani. Učiteljski tovariš*, 1910/41, str. 2. Isti: *Volapük, Esperanto in Ido kot mednarodni svetovni jeziki. Učiteljski tovariš*, 1911/15, str. 3–4; *Mednarodni jezik Ido. Učiteljski tovariš*, 1912/19, str. 1–2.

477 Anton Herget: *Die wichtigsten Strömungen im pädagogischen Leben der Gegenwart. Verlag von A. Haase in Prag, Wien, Leipzig*, 1914.

478 August Messer: *Pädagogik der Gegenwart. II. Auflage. Alfred Kröner Verlag/Leipzig*, 1931, str. 68–69, 104–106, 144–145.

479 Gustav Marchet (1846–1916).

»duševni dobiček, ki ga daje današnji pouk grščine, ne stoji v nikakem razmerju s trdom, ki ga od dijakov zahteva ta način poučevanja«. Predlagal je začetek pouka latinščine v tretjem, grščine pa šele v petem razredu, odpravili bi maturo. Šolsko upravo in šolstvo naj bi vodili pedagoški strokovnjaki, pedagoške delavce naj zastopajo učiteljske organizacije in zbori. Dřtina je tudi zahteval izboljšanje telesne vzgoje.⁴⁸⁰

Na tej dunajski konferenci o reformi srednjih šol so bolj malo govorili o jezikovni politiki v monarhiji in o jezikovnih pravicah v uradih in šoli, čeprav so v tem času Čehi in drugi nenemški narodi zahtevali več jezikovnih pravic. Zato je vlada obljubila, da bo na jesenskem državnozbornem zasedanju predložila zbornici načrt zakona o ureditvi jezikovnih razmer na Češkem, podobne zahteve so predložili Rusini, pojavile pa so se tudi na Moravskem in v Šleziji. Tudi v »jugoslovanskem klubu« so ponovno vložili »nujni predlog« za ureditev jezikovnih razmer na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Primorskem in v Dalmaciji.⁴⁸¹

Nemci so se počutili vedno bolj ogrožene zaradi Slovanov tudi na Dunaju, v Spodnji Avstriji in na Češkem, zato so pripravili l. 1909 *Lex Kolisko-Axmann* in v njem predpisali, da se smejo ljudski učitelji v deželah z nemško večino vzgajati le v nemškem duhu in na nemških učiteljskih,⁴⁸² istočasno pa so zapirali in omejevali šole slovanskih narodov na Dunaju. Ta zakon je prizadel tudi Slovence, čeprav je bil namenjen predvsem dunajskim Čehom, sposobni in uspešni manjšini, ki je tedaj na Dunaju in v Spodnji Avstriji že odpirala svoje osnovne, nadaljevalne in jezikovne šole in je ravno tega leta praznovala 40-letnico nastanka šolskega društva »Komensky« na Dunaju,⁴⁸³ doma na Češkem pa so Čehi že imeli vrsto pravic.⁴⁸⁴ Tudi na Štajerskem in Koroškem so se bali slovenskih učiteljev, zato je

480 Ministrska anketa o reformi srednjih šol. Po »Domovini«, *Popotnik*, 1908/2, str. 51–53.

481 An.: *Lex Axmann* – na Štajerskem. *Učiteljski tovariš*, 1909/52, str. 1. Glej še: *Lex Kolisko-Axmann* v popravljeni izdaji sankcioniran. *Učiteljski tovariš*, 1909/47, str. 1.

482 HITLER'S VIENNA: A DICTATOR'S APPRENTICESHIP. By Brigitte Hamann. Translated from German by Thomas Thornton. 482 pages. New York: Oxford University Press, 1999. Podatki o tem zakonu se nahajajo na naslednji spletni strani: <http://www.porges.net/CzechsInVienna/CzechsInVienna3.html> (14. 5. 2017).

483 An.: Jubilej čeških šol na Dunaju. *Učiteljski tovariš*, 1909/47, str. 2.

484 Po Badenijevi jezikovni odredbi iz leta 1897 je lahko vsak prebivalec Češke na vseh državnih uradih in sodiščih razpravljal v svojem jeziku, kar je med Nemci v parlamentu in na ulicah povzročilo pravi revolt. Šuklje je v knjigi *Iz mojih spominov* podrobno opisal burne besedne in fizične spopade v parlamentu in množične proteste po ulicah Dunaja in drugod. (Fran Šuklje: *Iz mojih spominov*. II. del. Ljubljana: Slovenska matica, 1995, str. 62–73). Najbolj surovo so se obnašali nemški poslanci, zlasti znani nacionalist

štajerski deželni svet poslal okrajnim šolskim svetom tajno navodilo, da morajo v prvi vrsti »nastavljati učitelje, ki absolvirajo kako štajersko učiteljišče«. Učitelji, ki so študirali v Ljubljani ali Gorici, kamor so preselili slovenske dijake moškega učiteljišča iz Kopra 1909, so bili na Spodnjem Štajerskem nezaželeni, ker so poslušali nekaj predmetov tudi v slovenščini.⁴⁸⁵ Na mariborskem državnem moškem učiteljišču, ki je bilo v glavnem nemško, so bili slovenski dijaki izpostavljeni na milost in nemilost »nacionalnim nemškim profesorjem«, ki so jih lahko poljubno šikanirali. Vse sprejemne, izpitne in druge komisije so bile v glavnem nemške, pod hudimi pritiski so vzgajali nemškutarske učitelje.⁴⁸⁶ Tudi slovenska dekleta, ki so študirala na zasebnem ženskem učiteljišču šolskih sester, so bila v težkem položaju, še slabše pa je bilo na deželnem ženskem učiteljišču, ki je bilo in je ostalo do konca prve vojne popolnoma nemško, zato je pisec izrazil željo in zahtevo, da bi postala učiteljišča slovenska, okrajni šolski sveti naj bi bili v slovenskih rokah.⁴⁸⁷

Schoenerer. Kljub hudemu nasprotovanju Nemcev se je češki jezik v šolah in uradih bolj ali manj uveljavil, zato ga niso mogli več izgnati iz javnosti.

485 Janez Pastar: *Kratek opis zgodovine učiteljišča v Mariboru od 1863 do 1918*. V: 125 let mariborske pedagoške šole. Zbornik. Maribor, 1988, str. 7–13.

Položaj slovenščine na ljubljanskem in koprskem učiteljišču:

Na koprskem učiteljišču je bila slovenščina učni predmet in učni jezik za slovenščino in verouk v vseh štirih razredih, prirodoslovje in prirodopis sta bila v slovenščini v vseh štirih razredih, geografijo, matematiko in zgodovino so poučevali v slovenščini v vseh razredih razen v četrtem. (Srečko Vilhar: Slovensko učiteljišče v Kopru, 1875–1909. Koper: Lipa, 1976, str. 23).

Stanje v Ljubljani: na ženskem učiteljišču v Ljubljani od 1881/2 naprej so v slovenščini predavali verouk, slovenski jezik, aritmetiko z geometrijskim oblikoslovjem, ženska ročna dela in specialne didaktike iz teh predmetov. Na moškem učiteljišču so imeli v slovenščini verouk, slovenski jezik, matematiko z geometrijskim risanjem, prirodopis, sadjerejo in specialne metodike iz teh predmetov in pri tem je ostalo do razpada monarhije. (France Strmčnik: Razvoj izobraževanja osnovnošolskega učiteljstva na Slovenskem v obdobju od leta 1869 do razpada Avstro-Ogrske. V: Osnovna šola na Slovenskem, 1869–1969, ur. Vasilij Melik, Vlado Schmidt, France Ostanek. Ljubljana: Šolski muzej, 1970, str. 339–414, str. 376).

486 Janez Pastar: *Kratek opis zgodovine učiteljišča v Mariboru od 1863 do 1918*. V: 125 let mariborske pedagoške šole. Zbornik. Maribor, 1988, str. 7–13. *Stanje na moškem učiteljišču v Mariboru: učni jezik nemščina, slovenščina samo učni predmet, za šolsko leto 1891/92 neobvezen učni predmet za nemške učiteljišnike. Položaj slovenščine na moškem učiteljišču se je zelo izboljšal, ko je postal ravnatelj Henrik Schreiner. Na nemškem učiteljišču šolskih sester je bila slovenščina obvezen učni predmet, medtem ko je bila na deželnem ženskem učiteljišču neobvezna celo za Slovenke. (Strmčnik, Razvoj izobraževanja ..., 1970, str. 371–372).*

487 Lex Axmann – na Štajerskem. *Učiteljski tovariš*, 1909/52, str. 1.

Narodnostno stanje na državnem moškem učiteljišču v Mariboru je bilo slabo že pred sprejetjem zakona *Lex Kolisko-Axmann*. Tako je *Učiteljski tovariš* leta 1907 ob otvoritvi nove zgradbe za državno moško učiteljišče v Mariboru povzel pisanje *Domovine* in ponovno opozoril na nemški značaj učiteljišča, na nemške učne knjige, na upadanje števila slovenskih dijakov, na bedo slovenskih učiteljev in na neuspešno prizadevanje za slovensko vseučilišče. Zgražal se je, ker so še v letu 1907 predlagali neke vrste utrakvistično učiteljišče, in ugotovil, da je »nova zgradba za učiteljišče znatna pridobitev spodnještajerskih Nemcev in da slovenski narod lahko le opazuje, kako Nemci s slovenskim denarjem zidajo šole za Nemce in za ponemčevanje, sami pa ostajamo praznih rok«. Od slovenskih poslancev zahteva, da naše pravice zahtevajo, ne pa da zanje moledujejo.⁴⁸⁸

Ponemčevanje na učiteljišču sega že v prva leta po 1869, ko so v skladu s pristojnostmi, ki jim jih je dajal novi šolski zakon, uvedli na moškem učiteljišču pouk izključno v nemščini, s čimer so spremenili do tedaj pretežno slovenski značaj učiteljišča, kjer je bila od 1850 do 1869 slovenščina obvezen učni predmet, s čimer so zagotovili, da je z učiteljišča prihajalo učiteljstvo, ki je dobro znalo slovensko in ki je bilo z izjemo nekaj nemških posameznikov slovenske narodnosti. Po l. 1869, ko Nemci niso bili več izpostavljeni tovrstnim jezikovnim omejitvam, pa so iz vseh krajev bivše Avstrije začeli s podporo nemških obrambnih društev prihajati na učiteljišče v Mariboru dijaki nemške narodnosti. Nemški politiki so hoteli dokazati, da je mariborsko učiteljišče nemški zavod, zato so zahtevali, da na njem poučujejo profesorji nemške narodnosti. Toda kljub velikemu prizadevanju svojih ponemčevalnih ciljev niso mogli popolnoma uresničiti. Bili so prisiljeni obdržati slovensko vadnico, vzorno osnovno šolo, edino slovensko osnovno šolo v Mariboru, in leta 1886 so bili prisiljeni ponovno uvesti pripravnico, ki je pripravljala slovenske kandidate z nepopolno zahtevano izobrazbo za vstop na učiteljišče, ki so jo ukinili 1884, ker so hoteli zmanjšati število slovenskih učiteljiščnikov. Razen tega je profesor Franc Robič (1841–1913), najprej sam učitelj na moškem učiteljišču v Mariboru, kasneje pa deželni in državni poslanec, poskrbel, da so na mariborsko učiteljišče začeli prihajati tudi profesorji slovenske narodnosti, ki so bili pozneje v večini, kar je spodbujal zlasti Henrik Schreiner (1850–1920), ravnatelj omenjenega učiteljišča od 1890 do svoje smrti.⁴⁸⁹

Mnogi naši izobraženci, kot smo videli, so imeli slabe spomine na nemško vladavino pred prvo vojno, na nemško šolo in uradništvo, med vojno pa se je nemško sovraštvo do Slovencev samo še stopnjevalo. Tudi nemški obrtniki so

488 An.: *Štajersko učiteljsko vprašanje. Učiteljski tovariš*, 1907/29, str. 308.

489 Mirko Lešnik: *Zgodovina mariborskega učiteljišča od ustanovitve do konca prve svetovne vojne. V: 100 let učiteljišča v Mariboru (1863–1963)*, ur. Mirko Lešnik. Maribor, 1964, str. 7–26.

se med vojno obnašali do Slovencev poniževalno, o čemer je pisal npr. Anton Ingolič (1907–1992). Kot otrok se je spominjal, kako je nemški pek psoval stranke, ki so prišle po kruh, da so svinje, kako poniževalno jim je delil kruh na karte, prednost je dajal »svojim«. Kot otrok se Ingolič ni hotel učiti nemščine zaradi spominov na nemško zlorabo oblasti med vojno in zaradi krivic, ki so jih morali Slovenci prenašati v tem času, pozneje pa zaradi dogodkov okoli meje in koroškega plebiscita. Kljub temu da je kot dijak realke v Mariboru stanoval pri nemško govorečih družinah, ni govoril nemščine, ker jo je slabo obvladal, imel je »jezikovno blokado« za nemščino. Rajši se je učil v šoli francoščino, na svojo pobudo pa še ruščino.⁴⁹⁰

O nemškem nasilju med prvo vojno je pisal tudi Fran Saleški Finžgar (1871–1962), zlasti o »nadutosti in brezsrčnosti nemških oficirjev, raznih uniformiranih baronov, ki so maltretirali vojake, ki so bili večinoma Slovani«.⁴⁹¹ Poleg Ingoliča je nemško miselnost in odnos do Slovencev pred prvo vojno in med njo kritično osvetlil tudi Stanko Cajnkar v svoji knjigi o Finžgarju. Podrobno je opisal razvoj napadalnega nemškega nacionalizma, ki je pokazal svoj pravi obraz v prvi in drugi vojni, in ugotovil, da se Slovenci ob tem nismo dovolj zamislili in naučili, saj smo tudi po prvi vojni ostali zagledani v nemško kulturo in nemški jezik.⁴⁹²

490 Anton Ingolič: *Zgodbe mojega jutra*. Ljubljana: MK, 1979.

491 Fran Saleški Finžgar: *Leta mojega popotovanja*. Celje: MD, 1957, str. 245–257.

492 Stanko Cajnkar: *Franc Saleški Finžgar in njegova doba*. Celje: MD, 1976, str. 17–27.

Slovenski pedagoški tisk v borbi proti potujčevanju slovenskih šol na Primorskem

Pregled dogajanja na Koroškem in Štajerskem je razkril raznarodovalne pritiske, ki so jim bili izpostavljeni Slovenci v teh dveh deželah. Tovrstnim pritiskom, ki so bili še prav posebno močni na področju šolstva, so bili izpostavljeni tudi primorski Slovenci, ki so se znašli v prav posebno zapletenem položaju, saj so se morali na Goriškem, v Vidmu, Trstu in Istri poleg germanizacije soočiti še z italijanizacijo. Obe vrsti potujčevanja sta ogrožali slovenski živelj na Primorskem,⁴⁹³ kar je pustilo sledove tako v šolstvu na Primorskem kot tudi v takratnem pedagoškem tisku.

Za to razpravo, ki se pri svojem proučevanju šolskih razmer na Slovenskem v času Avstro-Ogrske prvenstveno naslanja na slovenski pedagoški tisk tistega časa, je v zvezi s Primorsko najbolj zanimivo obdobje po 1848, ki ga zaznamuje zlasti povečana liberalizacija političnega prostora, ko so na Primorskem začeli izhajati prvi časopisi, pri čemer je imel vodilno vlogo Trst. Tam je začel izhajati *Slavljanski rodoljub* (1849), prvi primorski slovensko-hrvaški časopis, ki ga je najprej urejal pesnik Jovan Vesel - Koseski (1798–1884), nato pa Ivan Cerer, časnikar in rodoljub (1789–1849). Drugi tržaški časopis je bil kratkotrajni *Jadranski Slavjan* (1850), ki je pisal o pedagogiki, zgodovini, jezikih, gospodarstvu in življenju v Trstu. Urejal ga je duhovnik Simon Rudmaš (1795–1858), ki je bil 13 let ravnatelj normalke v Trstu, nato pa šolski nadzornik v Celovcu. Kratko življenje je imel tudi *Ilirski Primorjan*, ki je prav tako izhajal v Trstu od 7. januarja 1866 do 16. decembra istega leta, nakar je izhajal naprej kot *Slovenski Primorec* (1866–1869). *Primorjan* je obširno pisal o avstrijski državi in o njenih novih nalogah po italijanski združitvi 1861; poročal je o zasedanjih deželnega zbora v Trstu, kjer so poslanci zahtevali slovenske šole, zanimivo pa je tudi *Primorjanovo* poročilo o konferenci tržaških učiteljev v Škednju, 1866. Učitelji so morali pripraviti referate o aktualnih šolskih zadevah v slovenščini. Posebno zanimiv je bil referat, ki je govoril o pomenu osnovne šole in navajal razloge, zakaj pouk tujega jezika otrokom v osnovni šoli ni potreben ali je celo škodljiv. Referent je ugotovil to, kar so od nekdaj poudarjali narodno zavedni učitelji, da je učenje tujih jezikov

493 Fran Zwitter: *Razvoj prebivalstva in sprememba odnosa med posameznimi narodi, uprava in politično življenje, vprašanje jezika. V: Zahodno sosedstvo. Slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne*, ur. Branko Marušič, sourednika: Stane Granda in Petra Svoljšak. Izdal Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. Ljubljana, 1996.

koristno, vendar ne v ljudski šoli, zlasti ne učenje italijanščine in nemščine, in navedel vrsto tehtnih argumentov, ki jih lahko v poznejših letih pogosto beremo tudi v *Učiteljskem tovarišu* in drugih pedagoških glasilih.⁴⁹⁴

V *Primorjanu* so istega leta objavili zanimiv članek o slovenstvu v Trstu. Pisec ugotavlja, da so Trst poselili najprej Slovenci, Italijani so ga začeli naseljevati šele pozneje. Slovenstvo v Trstu sedaj hira zaradi malomarnosti, sebičnosti in narodnostne mlačnosti slovenskih meščanov, obrtnikov, uradnikov, bogatašev in narodnostno nezavedne inteligence, z izjemo duhovščine in dela uradništva. V mestu ni slovenskih šol, so pa nemške in italijanske, državne in zasebne, da se že otroci potujčijo.⁴⁹⁵ Le eno leto je pod uredništvom Gašperja H. Martelanca (1829–1884) preživela *Jadranska zarja* (1869–1870), katere namen je bil energičen boj za enakopravnost Slovencev ob morju, zlasti v Trstu.⁴⁹⁶ Že v uvodniku prve številke je zapisano, kako je nahujskana italijanska množica ob podpori mestnega starešinstva in magistrata v Trstu ustrahovala Slovence. Sledili so dopisi o goljufijah pri volitvah, o terorizmu nad Slovenci in o očitnih namenih Italijanov, da bi primorski del Avstrije odcepili, zato so se Slovenci v tem okolju počutili vedno bolj ogrožene.⁴⁹⁷

Skoraj istočasno s *Primorjanom* in *Jadransko zarjo* je v Gorici izhajal tednik *Domovina* (1866–1869), ki ga je urejal časnikar, politik in duhovnik Andrej Marušič (1828–1898). Ta prvi politični list goriških Slovencev je spodbujal spravo, istočasno pa napovedoval odločen odpor proti narodnemu zatiranju. Leta 1871 so Slovenci v Gorici začeli izdajati *Sočo* (1871–1915) kot političen list, med njenimi uredniki sta bila med drugimi tudi trgovec in politik Viktor Dolenc (1841–1887) in znani kulturni delavec Andrej Gabršček (1864–1938). *Soča* je bila glasilo slovenskega političnega društva za obrambo narodnih pravic, ki je zlasti leta 1892, po ločitvi duhov, krepko stala v boju za narodni in gospodarski razvoj proti italijanskim mogotcem, ki so v občinskem svetu in v goriškem deželnem zboru Slovincem odrekali vse narodne pravice. List se je izjavljal za naprednost in proti slovenskim konservativcem, ki so se vedno bolj udinjali kranjski ljudski

494 An.: Tržaško-mestne in okolične zadeve. *Ilirski Primorjan*, 1866/16, str. 61–62.

495 An.: Slovenstvo v Trstu. *Ilirski Primorjan*, 1866/18, str. 69–70; 1866/19, str. 73–74.

496 Damir Globochnik: Satirichni list *Petelinček* iz leta 1870. *Revija SRP* (Svoboda, Resnica, Pogum), l. 15, junij 2007, št. 79/8; <http://www.revijasrp.si/knrevsrp/revsrp79/damgl79/satir79.htm> (15. 3. 2017).

497 Nekaj primerov nasilnega italijanskega vedenja: *Drobtine. Rabuka v Trstu. Jadranska zarja*, 1869/1, str. 4: napad na slovenske okoličane; *Drobtine. Jadranska zarja*, 1869/2, str. 7: surov napad na zavednega Slovence Franceta Cegnarja; *Terorizem. Jadranska zarja*, 1869/3, str. 9–10: nasilno vedenje italijanske iredente, ki ji avstrijska oblast ne stopi na prste.

stranki. Kot bomo videli pozneje, so o teh ostrih strankarskih sporih pogosto poročali tudi v osrednjih slovenskih pedagoških glasilih *Učiteljskem tovarišu* in *Popotniku*.⁴⁹⁸

Za politično, kulturno, gospodarsko in šolsko življenje na Primorskem je bila skozi desetletja bistvenega pomena tržaška *Edinost* (1876–1928). Prvi urednik je bil France Cegnar (1826–1892), pesnik, prevajalec in politik, ki so mu kot uredniki časopisa sledili znani politični, kulturni in prosvetni delavci, ki so se v težavnih okoliščinah desetletja borili za obstoj Slovencev v primorskem okolju. V *Edinosti* najdemo obsežne, tehtne in kritične članke o zatiranju slovenskega jezika v šolah in uradih na Goriškem, v Istri in Trstu, ki razkrivajo pogosto mučen boj Slovencev za narodni obstoj prav tako kot tudi njihovo marsikdaj brezupno prizadevanje za uveljavitev 19. člena *Temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov* v uradih in šolah.

Zanimivo je, da so šele leta 1877 v *Edinosti* objavili politični program tržaških okoličanov, ki so ga že leta 1868 prejeli na *opčinskem zboru* (kraj Opčine pri Trstu). V programu so takrat zahtevali deželno samoupravo, avtonomijo, federativno ustavo in slovenski jezik v uradih in šolah. Od poslancev je program zahteval, da si v merodajnih krogih prizadevajo, da bi v tržaški okolici ustanovili dve glavni in meščansko šolo s slovenskim učnim jezikom. V višjih razredih meščanske šole naj bo italijanščina le obvezni predmet, na italijanski gimnaziji pa naj bo slovenščina obvezni predmet za vse slovenske učence. V tržaški okolici bi vse zadeve nadzorovali slovenski poslanci, uradi naj poslujejo v slovenskem jeziku, za mir in red naj skrbijo okoličani, razen tega naj slovenski poslanci delujejo v posebnem klubu.⁴⁹⁹

V *Edinosti* so desetletja pisali tudi o italijanskih, nemških in madžarskih apetitih po Jadranskem morju, o zatiranju Slovencev in drugih slovanskih narodov v slovenski sosesčini, o dobrih odnosih Avstro-Ogrske s Turki, ki so zaradi svoje krvoločnosti na Balkanu izzvali mnoge vojne in upore zlasti v devetnajstem stoletju. Pisali so tudi o »polaščevanju« Slovencev s pomočjo tržaškega deželnega in občinskega zbora in o njihovih številnih nasilnih dejanjih nad Slovenci. Toda istočasno so bili kritični tudi do svoje strani. Kot kritika tržaških Slovencev je bil v *Edinosti* objavljen obsežen članek, ki slovenskim Primorcem očita zanemarjanje maternega jezika: »Obvladajo ali celo razumejo ga ne, ker berejo le predvsem nemške in italijanske časopise. Uradniki, trgovci in rokodelci ne poznajo naše zgodovine, ne literature. Srbi imajo boljše šole kot Slovenci. Trgovci in drugi

498 Alenka Divjak: *Nekaj odzivov slovenskega pedagoškega tiska na šolske razmere v slovenskem Primorju in Trstu v letih 1861–1941*, str. 1–34, neobjavljen članek.

499 An.: *Politični program tržaških okoličanov. Edinost, 1877/5, str. 2.*

imajo na podjetjih poitalijančene napise, zaposleni govorijo predvsem tujščino, učiteljice so slabo slovensko izobražene.«⁵⁰⁰

V Trstu in Gorici pa so izhajali tudi listi, ki so v slovensko družbo vnašali politični, intelektualni in družbeni nemir, saj so posegali v politiko, šolstvo, kulturo in znanost z veliko mero energije, kot npr. *Rimski katolik* (1889–1896), ki je poskušal odločilno vplivati tudi na slovensko šolstvo. *Rdeči prapor* (1899–1911) je prebujal tržaško in širše slovensko delavstvo, nekaj let pred prvo vojno pa so v Gorici izdajali znanstveno revijo *Vedo* (1911–1915), v katero so pisali tudi slovenski akademiki, zgodovinarji, slavisti, geografi, politiki in pedagogi, kot npr. dr. Karel Ozvald (1873–1946).

Istočasno s časopisi so na Primorskem izdali vrsto knjig, ki se ukvarjajo z zgodovino Primorske, med katerimi si prav posebno pozornost zaslužijo dela starejših primorskih zgodovinarjev. Tako je publicist Josip Godina Verdeljski (1808–1884) že leta 1872 izdal 482 strani obširen opis in zgodovino Trsta in njegove okolice.⁵⁰¹ Zelo znan primorski zgodovinar je bil tudi Simon Rutar (1851–1903), ki je poleg številnih člankov napisal še 333 strani obsegajočo zgodovino Tolminskega, ki so jo leta 1882 natisnili v Gorici.⁵⁰² Pri *Edinosti* je leta 1882 na 152 straneh izšla knjiga o Trstu, *Trst in okolica*, izpod peresa Matije Sila (1840–1925), duhovnika in zbiralca kulturnozgodovinskega gradiva, ob začetku balkanskih vojn pa je leta 1912 v Gorici izšla za vse Slovence zelo pomembna knjiga, v kateri je Karel Slanc (1851–1916), publicist, politik, pravnik, poskušal dati odgovor na vprašanje, o katerem so v *Edinosti* in drugih primorskih glasilih dolga leta živo razpravljali; kdo pravzaprav potrebuje, varuje ali ogroža avstrijsko morje?⁵⁰³

Za razumevanje primorskega šolstva so bile in so še velikega pomena učne knjige, ki so jih pred prvo vojno izdajali v Trstu, Gorici in Vidmu, in čtivo za otroke in mladino. O borbi za slovenske šole govorijo izvestja osnovnih šol, zlasti idrijske normalke, v katerih so šolski upravitelji, šolski nadzorniki in drugi pedagoški delavci izčrpno poročali o dogajanju v šolstvu, in obsežna poročila razgledanih šolskih nadzornikov, kot so bili npr. Ljudevit Stiasny (1862–1936), Franc Močnik (1814–1892), Franc Jamšek (1840–1892) itd. Razen tega so

500 An.: *Izobraževanje Slovanov v Trstu in okolici. Edinost, 1877/19, str. 1.*

501 Opis in zgodovina Tersta in njegove okolice. Trst, 1872. Pavle Plesničar: *Narod naš dokaze hrani. Bibliografski pregled slovenskega tiska na Primorskem do konca l. 1918. Ljubljana, 1940, str. 25.*

502 Simon Rutar: *Zgodovina Tolminskega. Izdal Josip Devetak. Gorica, 1882.*

503 Karel Slanc: *Avstrijski Jugoslovani in morje. Zal. Goriška tiskarna, A. Gabršček. Politično-socialna knjižnica, zv. 2. Gorica, 1912.*

Primorci objavljali podrobne študije o boju za tržaško in goriško slovensko ljudsko šolstvo,⁵⁰⁴ velikega pomena pa so tudi poročila o delovanju podružnic *Družbe sv. Cirila in Metoda* v Trstu in drugod ter poročila o »učnih razstavah« v Gorici v letih 1875, 1884 in 1894.

Velike zasluge za primorsko in zlasti za goriško zgodovino, šolstvo, prosveto in učiteljstvo si je pridobil že prej omenjeni urednik *Soče* Andrej Gabršček. Dolga leta je urejal in izdajal več časopisov in knjižnih zbirk, ki so širile slovensko besedo na Primorskem. Znana je bila *Slovanska knjižnica*, 1893–1913, v kateri je izšlo nad 200 knjig slovanskih pisateljev, za učiteljstvo in mladino pa je bila še posebnega pomena *Knjižnica za mladino*, ki jo je leta 1895 ustanovila *Zaveza slovenskih učiteljskih društev*. Tudi to zbirko je prva leta urejal in izdajal Andrej Gabršček, tiskala in zalagala pa jo je njegova tiskarna. V tej zbirki so kot avtorji ali prevajalci sodelovali odlični učitelji, kot so bili Andrej Praprotnik, Anton Brezovnik, J. Koprivnikar, Jakob Dimnik, Ludovik Černej, E. Gangl in drugi, ki so se razvili v dobre mladinske pisatelje in zveste borce za slovenski jezik, Andrej Gabršček pa se je v slovensko kulturo in zgodovino zapisal tudi kot kronist gospodarskega, socialnega, kulturnega in šolskega dogajanja na Goriškem.⁵⁰⁵

Ta kratek pregled kulturnega in publicističnega delovanja razkriva, da so imeli vsi tisti šolniki, pedagoški in kulturni delavci ter vsi ostali razgledani posamezniki na Slovenskem, v osrednjih in obmejnih pokrajinah, ki so se zanimali za Primorsko in njeno šolstvo, na razpolago več kot dovolj krajevnih virov, knjig in časopisov, raznih uradnih listov, deželnih zakonikov, dijaških listov ter poročil ljudskih in glavnih šol. Istočasno pa so lahko črpali podatke o dogodkih na Primorskem tudi iz osrednjega slovenskega časopisja, kot so bile *Novice*, *Slovenski narod* (1868–1943) in *Slovenec* (1873–1945). Potrebno je poudariti, da so prej omenjena primorska glasila skrbno spremljala razmere v monarhiji in dogajanja na občutljivih svetovnih področjih, še zlasti pa avstrijske vojne s Prusijo in Italijo v šestdesetih letih devetnajstega stoletja. Po združitvi Italije 1861 in rojstvu Kraljevine Italije istega leta so zlasti slovenski novinarji redno svarili Avstrijo pred italijanskim pohlepom po slovenskem Primorju, na italijansko nevarnost pa so opozarjali tudi naši zgodovinarji in pisatelji, toda avstrijska vlada je ostala gluha za skrbi in opozorila primorskih Slovencev.

Tako je Janeza Mencingerja l. 1865 pretreslo, ko je prebral novico, »da so primorske gospe hčeri [italijanskega kralja] Viktorja Emanuela, nevesti portugalskega kralja, darovale spomenik z narisi pokrajin Slovenskega Primorja«.

504 Gustav Gregorin: *Boj za slovenske ljudske šole v Trstu. Trst, 1894, 32 strani.*

505 Andrej Gabršček: *Goriški Slovenci. Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice. II. knjiga, od leta 1901 do 1924. Ljubljana, 1934, v samozaložbi.*

Ob tej priložnosti je pojasnil, kako so se razvijali jadransko ali primorsko vprašanje in odnosi med Avstrijo in Italijo. Ugotovil je, da je avstrijska država sama kriva, da izgublja pokrajine na jugu, ker ne upošteva tamkajšnjih slovanskih prebivalcev, ki bi najbolj zanesljivo varovali njene južne meje pred sovražniki. Poudaril je, da je Slovincem v Primorju manj nevarna nemščina kot italijanščina, zato je kratkovidno dajati prednost in potuho Italijanom, Slovence pa zapostavljati.⁵⁰⁶ O avstrijski dvoličnosti in italijanski napadalnosti do Slovencev je v *Slovenskem narodu* leta 1868 pisal tudi Fran Levstik. Zapisal je, da avstrijske oblasti v Ljubljani za vsak manjši prekršek ostro prijemajo Slovence, če se branijo pred napadi nemškutarjev, v Trstu pa lahko razni uvoženi in podkupljeni italijanski klateži nekaznovano ustrahujejo slovenske meščane. Levstik je ob številnih primerih pokazal, kako nevarne sosesde smo dobili ob nastanku italijanskega kraljestva in kako smo v Trstu ogroženi z nemške in italijanske strani.⁵⁰⁷

Primorski Slovenci so si še posebej prizadevali za združitev slovenskih pokrajin, da bi pred Italijani zavarovali sebe in Avstrijo, ki so ji kljub krivicam še zaupali. Namesto tega pa je Avstrija dajala potuho svojim in našim dednim sovražnikom in ovirala razvoj našega šolstva v času, ko smo bili Slovenci najbolj ogroženi. Primorski Slovenci, zlasti pisatelji, učitelji in narodno osveščena slovenska javnost, so že od nekdaj opozarjali na nevarne zahodne sosesde, ki jim kljub dvatisočletni kulturi niso mogli zaupati. Slovenski in tuji zgodovinarji so že pred prvo vojno pisali o italijanski dvoličnosti, kasneje pa so opozarjali na italijansko izdajo v prvi vojni, na trpljenje naše manjšine pod fašizmom in na fašistične zločine v času okupacije.⁵⁰⁸ Med vojnami so mnogi tuji in domači zgodovinarji raziskovali tako imenovano jadransko, tržaško in sploh manjšinsko vprašanje. Velike zasluge med njimi je imel primorski rojak dr. Lavo Čermelj, ki je že med vojnami v angleščini objavil obsežno študijo o položaju Slovencev in Hrvatov pod Italijo, ki smo jo v slovenskem jeziku dobili šele po drugi vojni.⁵⁰⁹ Čermelj je po drugi vojni v okviru Inštituta za narodnostna vprašanja opravil nove raziskave, napisal pa je tudi zanimive spomine na Trst.⁵¹⁰ Da bi učitelje in učence seznanili z življenjem Primorcev pred prvo vojno in z njihovim trpljenjem pod italijanskim fašizmom in avstrijskim nacizmom, so za njih

506 Janez Mencinger: *Slovensko Primorje. Zbrano delo*, IV. Ljubljana: DZS, 1966, str. 65–68.

507 Fran Levstik: *Lahi, Slovenci in avstrijska vlada. Zbrano delo*, IX. Politični spisi II. Ljubljana: DZS, 1961, str. 139–144, 262–265.

508 Tone Ferenc, Milica Kacin Wohinz, Tone Zorn: *Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine, 1918–1945*. Ljubljana: DZS, 1974, str. 7–118.

509 Lavo Čermelj: *Slovenci in Hrvati pod Italijo. Slovenska matica v Ljubljani*, 1965.

510 Lavo Čermelj: *Spomini na moja tržaška leta. Ljubljana: Slovenska matica*, 1969.

med vojnama izdajali poljudne knjižice,⁵¹¹ kjer so se lahko natančno poučili o težavah Primorcev. Vpogled v položaj Slovencev v Italiji med vojnama pa je omogočal tudi *Poljudnoznanstveni zbornik*, ki ga je pod uredništvom Lava Čermelja in Franceta Bevka v Trstu izdajala književna družina LUC, tiskala pa tiskarna *Edinost*. Kako neverjetno vztrajni, delavni in sposobni so bili Primorci, posebno mladina, dokazuje tudi *Prosvetni zbornik 1868–1968*, ki ga je izdala *Slovenska prosvetna zveza* v Trstu in ki govori o prebujanju slovenske narodne zavesti, o ustanavljanju čitalnic, odrov, slovenskih knjižnic, o pevskih, kulturnih, športnih in drugih društvih pred prvo vojno, med vojnama in po drugi vojni.⁵¹²

Ob stoletnici šolskega zakona je o primorskem šolstvu temeljito študijo pripravil prof. Drago Pahor, pri čemer je upošteval raziskave prof. dr. Vlada Schmidta, dela Ferda Kleinmayra (1881–1944), Andreja Gabrščka, Simona Rutarja in številne šolske šematizme. Podatke je dobival tudi iz *Edinosti*, *Slovenskega Branika*, koledarjev CMD, zelo malo pa je lahko uporabil osrednja slovenska pedagoška glasila: *Učiteljskega tovariša*, *Popotnika* in *Slovenskega učitelja*, ker so o primorskem šolstvu bolj skopo poročali. Uporabljal je tudi naše in italijanske arhive in druge vire. Pahor je najprej kratko orisal razvoj primorskega šolstva od začetkov do Marije Terezije, nato pa usodo slovenščine kot učnega jezika do šolskega zakona 1869. Kot že mnogi drugi je tudi on ugotovil, da je bila slovenščina predvsem sredstvo za poučevanje nemščine, da je bila na šolah tržaške okolice večna Pepelka in da sta za duše slovenskih otrok tekmovali nemščina in italijanščina, in to toliko bolj, ker so bile v tujih jezikih glavne šole. Povsod, kjer so imeli Italijani upravo v svojih rokah (Trst, Gorica, Beneška Slovenija in Istra), je bila šola načrtovano sredstvo asimilacije. Pahor je navedel mnogo primerov, ko so se Slovenci v Trstu in okolici zaman potegovali za slovenske šole. Dolgo so v tržaški okolici prevladovala enorazrednica, slabo so skrbeli za nove šole za slovenske otroke, ki so jim vsiljevali italijanske učitelje. Glavna težava je bila, da Tržačani nikoli niso imeli deželnega šolskega zakona, ki bi ga potrdila vlada, zaradi česar so lahko krajevni oblastniki po svoje krojili usodo slovenskih šol. To so lahko počeli, ker je imel Trst obsežno avtonomijo, ki si jo je pridobil 1382, ko se je prostovoljno podal pod habsburško oblast. Tudi v Gorici so bile narodnostne in šolske razmere za Slovence neugodne, zato so si Goričani pomagali s svojo šolo, s svojim *Šolskim domom* in *Družbo sv. Cirila in Metoda*, z delno slovenskim učiteljiščem in slovenskimi oddelki na gimnaziji, ki so jih dobili l. 1910, kar je bila v pomembni meri zasluga znanega

511 *Naši onstran meje*. Uredil in izdal Peter Pavlovič - Čermelj. Ljubljana, 1933.

512 *Prosvetni zbornik 1868–1968*. Slovenska prosvetna zveza, Trst, 1970.

in odločnega, toda tudi razvpitega primorskega politika dr. Antona Gregorčiča (1852–1925).⁵¹³ Žal je bilo slovenskih oddelkov na gimnaziji premalo, da bi zajeli vse slovenske dijake, zato so se morali tisti slovenski dijaki, ki niso dobili mesta v slovenskih paralelkah, vpisovati v nemške oddelke.⁵¹⁴ V Gorici in njeni okolici se je torej veliko dogajalo na narodnostnem področju, toda prva vojna je prekinila uspešno delo Slovencev na Goriškem in skoraj popolnoma uničila slovensko šolstvo v tem delu slovenskega narodnostnega področja.⁵¹⁵

Sto let po prvi vojni in 70 let po drugi so se okoliščine na naših mejah in v Trstu spričo novih gospodarskih, političnih in kulturnih tokov in pojavov močno spremenile. Na eni strani gre za nove ekonomske, politične, kulturne in druge razmere v sosednjih in naši državi, v Evropi in svetu, na drugi strani pa za nove možnosti raziskovanja vseh vidikov skupnega življenja na mejah. Tako kot na Koroškem tudi na Primorskem v manjšinskih raziskovalnih ustanovah, na univerzah v Trstu in Kopru živahno raziskujejo razne vidike skupnega življenja na meji. Ni treba posebej omenjati velikega pomena Primorske univerze, Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu, Založništva tržaškega tiska in številnih kulturnih in drugih organizacij v zamejstvu. Spomniti se je treba tudi osrednjih slovenskih znanstvenih ustanov pri univerzah, kot so Inštitut za narodnostna vprašanja in raziskovalni centri pri SAZU. Poleg številnih zgodovinskih zbornikov, znanstvenih in drugih revij nas s starejšo in novejšo preteklostjo Gorice in Trsta dobro seznanjata dve novejši temeljni, z bogato bibliografijo podprti deli.⁵¹⁶

Slovenski osrednji časopisi so po marčni revoluciji in še zlasti v liberalni dobi pogosto pisali o življenju v Trstu, o tržaškem vprašanju, pozno in skopo pa je edini tedanji učiteljski list *Učiteljski tovariš* (1861–1941) poročal o življenju učiteljstva na Primorskem. Šele leta 1866 je prinesel kratko obvestilo, da »bo v Trstu dvakrat na mesec izhajal slovenski list *Tržaški Ljudomil*, katerega lastnik

513 Avgust Pirjevec: *Gregorčič, Anton (1852–1925). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, 2013; <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi213736/#slovenski-biografski-leksikon> (19. marec 2017). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 2. zv. Erberg - Hinterlechner. Izidor Cankar et al. Ljubljana, Zadruga gospodarska banka, 1926.*

514 Goriške srednje šole. *Učiteljski tovariš*, 1910/40, str. 2.

515 Drago Pahor: *Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. V: Osnovna šola na Slovenskem, 1869–1969, ur. Vasilij Melik, Vlado Schmidt in France Ostanek. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 235–337.*

516 Branko Marušič: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem. Nova Gorica, 2005.* Jože Pirjevec: *Trst je naš! Boj Slovencev za morje 1848–1954. Ljubljana: Nova revija, 2007.*

je J. G. Verdeljski, urednik pa g. Martelanc. To naj bi bil političen, podučiven in kratkočasen list«, ki pa je izhajal le v juliju 1866.⁵¹⁷

Toda to zadržano in redko poročanje *Učiteljskega tovariša* postane boljje razumljivo v luči razmer, ki so v šestdesetih letih vladale na Slovenskem. Z začetkom ustavodajne dobe 1861 se je obetala liberalnejša zakonodaja tudi na področju šolstva, od katere si je slovensko učiteljstvo veliko obetalo. Njegov materialni, poklicni, izobrazbeni položaj je bil resnično slab, zato je razumljiva prevlada tovrstne teme v tedaj edinem in pravkar ustanovljenem pedagoškem glasilu. Razen tega so v *Učiteljskem tovarišu* veliko pisali o škodljivosti pouka nemščine, ki so ga v tistem času še vedno vztrajno vsiljevali v osnovne šole na Kranjskem, in o narodni vzgoji, bolj skromno pa so razmišljali o rojakih na Primorskem in njihovih šolah, še manj pa so se zavedali nevarnosti italijanske iredente. *Učiteljski tovariš* je imel sedež v Ljubljani in je bil zato avtomatično bolj pozoren na osrednjo Slovenijo in njene zadeve. Tako je leta 1867 omenjeni časopis v zvezi s Primorsko kratko omenil le to, da so v Trstu v večjem formatu natisnili *Primorca*, v Gorici pa začeli izdajati Marušičevo *Domovino* (1867–1869),⁵¹⁸ prvi politični list goriških Slovencev. Iz Gorice so tudi sporočili, da »imajo v laškem delu goriške škofije več posebnih dekliških šol, v slovenskem delu pa razen ene v mestu nobene slovenske šole. Dečki in deklice se ne morejo izobraževati, kolikor bi želeli. Potrebne bi nam bile tedaj posebne šole za odgojo ženske mladosti tudi v slovenskih krajih. V Gorici imamo pripravniške šole za moške, pa tudi pripravniško šolo za ženske.«⁵¹⁹ »Premembe v učiteljskem stanu« v goriški škofiji kažejo, da je leta 1867 v tem okolju delovalo veliko število slovenskih učiteljev in zelo malo učiteljic.⁵²⁰ Sporočili so tudi za slovenske učitelje neverjetno novico, da so italijanskim mestnim šolam v Trstu znatno zvišali plače.⁵²¹

Po goriški *Domovini* je *Učiteljski tovariš* poročal tudi o slovesnem zaključku šolskega leta na goriški normalki. Na proslavi sta bila prisotna tudi nadškof in šolski nadzornik. Za uvod so učenci lepo zapeli več slovenskih pesmi, uvodni govor je imel ravnatelj normalke v italijanščini. Statistika iz leta 1867 razkriva, da

517 An.: Iz *Tersta. Učiteljski tovariš*, 1866/14, str. 227.

518 *Učiteljski tovariš*, 1867/2, str. 31.

519 *Učiteljski tovariš*, 1867/3, str. 44.

520 *Ibid.*, str. 47.

521 *Učiteljski tovariš*, 1867/21, str. 332. Kasneje (1868/2, str. 31) so v istem časopisu dodali še zanimivo notico: »Tukajšnji mestni odbor si je v kratkem pridobil veliko zaslug s tem, da je vse mestne šole lepo vredil in učiteljske plače zdaj povikšal; ministerstvo bogočastja in ukov je pa zavoljo tega mestu podelilo vse pravice pri oddajanju učiteljskih služeb.«

je bilo slovenskih in italijanskih učencev na normalki skoraj enako število.⁵²² V letu 1868 so v *Učiteljskem tovarišu* le redko in skopo pisali o razmerah v Trstu in Gorici. Tako so poročali o čudni praksi tržaškega mestnega sveta, ki je odpustil slovenske učitelje in namesto njih zaposlil takšne, ki ne znajo slovenščine,⁵²³ poročali pa so tudi o koncu šolskega leta na goriški normalki.⁵²⁴ Leta 1869 so po *Domovini* sporočili, da so z večjimi ali manjšimi težavami ustanavljali okrajne šolske inšpekcije v tržaški in goriški škofiji in v drugih krajih ter razpravljali o pristojnosti teh služb, s čimer so odpravili razne dvome.⁵²⁵ Po *Domovini* so v *Učiteljskem tovarišu* objavili tudi številna imena novih šolskih nadzornikov za Gorico in okolico, med katerimi so bili tedaj še v veliki večini slovenski šolniki in duhovniki, ki so imeli velike zasluge za slovenske šole. Takratni sedeži okrajnih šolskih oblasti so bili Gorica, Tolmin, Sežana in Gradišče.⁵²⁶

Končno so se l. 1871 v *Učiteljskem tovarišu* oglasili tudi učitelji iz Trsta: »Mili Tovarš, mnogo tovaršev imaš tukaj na obalah jadranskega morja, ki so ti bratje ne le po stanu, ampak tudi po narodu, ali tukajšnji tvoji bratje nimajo gotovo tako lepih prilik, nimajo takega blagega stanja, tolike prostosti in vgodnih okolišnin, da bi vsaj včasih svojim daljnim bratom kazali, da še živijo. Sicer imamo tudi mi tržaški učitelji učiteljsko društvo ‚*Societa pedagogico didattica*‘, ki šteje nad dvesto udov in izdaje lastni ‚*Il Litoralle*‘; ali to še ni znamenje dobrostanja našega, ampak žrtve, ktere se ne bojimo, čeravno so naše plače take, da nam krajcarja ne ostane. Veliko bi jih lahko naštel, ki živijo v veliki revščini, posebno pa oženjeni, ki imajo otroke, ki kruha stradajo. Naše plače, kakor sem omenil, so pri starem ostale. V našem liberalnem Trstu so tržaški mestni svetovalci tudi poslanci deželnega zbora, in ker so večidel odvetniki ali trgovci, ki imajo o šolah druge misli nego prave ... Opomniti moram, da so v Terstu iz ljudskih šol vsi drugi avstrijski jeziki pregnani razun italijanskega, akoravno je veliko otrok nemških in slovenskih starišev. Res je sicer, da otroci tudi italijansko hitro razumejo, ali kje je materinski jezik? Čisto slovenski otroci in učitelji so prisiljeni, se povsod in zmiraj po italijanskem kopitu ravnati, čeprav enega in ne drugega še prav ne razumejo. Tako je v mestu, v okolici, kjer je enajst šol, kjer so prebivalci čisti Slovenci, ni

522 *Učiteljski tovariš*, 1867/3, str. 44; 1867/19, str. 304.

523 *Učiteljski tovariš*, 1868/21, str. 335. Kasneje (1868/22, str. 351) so še na kratko poročali, da se novi učitelji primerno obnašajo, vendar bodo še počakali, da vidijo, kaj bo.

524 *Učiteljski tovariš*, 1868/18, str. 287.

525 *Učiteljski tovariš*, 1869/18, str. 279; 1869/19, str. 294. Glej še podrobnosti o zakonodaji o šolskem nadzorstvu za Goriško in Gradiščansko: *Učiteljski tovariš*, 1869/7, str. 109–111; 1869/8, str. 126–128; 1869/9, str. 143; 1869/10, str. 155–158; 1869/15, str. 232.

526 *Učiteljski tovariš*, 1869/18, str. 279; 1869/19, str. 294.

nič bolje. Vsi ukazi učiteljem prihajajo v italijanskem jeziku, otroci pa se mučijo z italijanskimi ‚vocaboli‘ že v prvem razredu do konca šolanja. Tudi učitelji so poitalijančeni (morajo biti), čeravno nekateri izvrstno slovensko govorijo. Pisec je obljubil, da bo še poročal, če bo *Tovariš* taka poročila želel.⁵²⁷ Veselo pa so iz Trsta sporočili, da je nadučiteljica dekliške šole v Trstu, Ana Stumpf, leta 1877 v slovenskem jeziku izdala prvo metodiko za gospodinjstvo in ročna dela, *Pouk v ženskih ročnih delih*.⁵²⁸

V letu 1879 so ob 10-letnici šolskega zakona v vseh okoljih bolj ali manj kritično in objektivno razpravljali o njegovih dobrih in slabih straneh. Za učiteljstvo in mladino je zakon pomenil velik napredek, manj pa za verske skupnosti in za nekatere narode, ki sta jim liberalna šola in birokracija vsiljevali nemščino. Zato so v letih 1877–79 v *Učiteljskem tovarišu* največ pisali o ponemčenju šolstva na Štajerskem in Koroškem, za kar so na raznih katoliških shodih krivili liberalni šolski zakon. Ker so se na začetku osemdesetih let obetale spremembe šolskega zakona, je učiteljstvo zelo pozorno spremljalo razprave o spremembi šolske zakonodaje. V luči tega dogodka je razumljiva redkobesednost *Učiteljskega tovariša* in *Popotnika* glede slovenskega šolstva na Primorskem, z izjemo *Popotnika* l. 1882, ki je v rubriki Dopisi objavil vabilo *Edinosti*, naj tudi *Popotnik* dela reklamo za *Edinost*.⁵²⁹ Leta 1883 so v *Učiteljskem tovarišu* objavili »šolsko novelo«, o kateri so več let razpravljali, ker je znižala izobrazbo učiteljev in učencev. Za nas je novela še posebej zanimiva, ker so slovenski učitelji ob tej priložnosti zahtevali, da postanejo ljudske šole čisto slovenske, da se na učiteljiščih uvedejo tri četrtine pouka v slovenščini in da pridobimo slovenske učbenike.⁵³⁰

V letu 1884 ni bilo v *Učiteljskem tovarišu* in *Popotniku* (1881–1940) nobenih poročil o primorskem šolstvu, bolj dejavni pri poročanju o Slovencih v obmejnih deželah so bili naslednje leto, ko so v spomenici, ki so jo leta 1885 slovenski državni poslanci izročili »naučnemu ministru«, poudarili, da so na Primorskem in Koroškem učenci popolnoma prikrajšani za pouk v maternem jeziku. Zato so zahtevali, da se na vseh gimnazijah in učiteljiščih, zlasti v Celovcu, uvedejo slovenske paralelke,⁵³¹ z Goriškega pa je leta 1886 prišel obširen dopis o obveznem pregledovanju šolskih knjižnic. Iz šolskih knjižnic je treba izločiti knjige, ki ne

527 An.: *Izobraževanje Slovanov v Trstu in okolici*. *Edinost*, 1877/19, str. 1.

528 Razstava o ženskem šolstvu in delovanju učiteljic na Slovenskem. Strokovno obdelavo je pripravila Tatjana Hojan. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 39.

529 Iz *Tersta*. *Popotnik*, 1882/7, str. 112–113.

530 An.: *Postava od 2. maja 1883*. *Učiteljski tovariš*, 1883/12, str. 177–182.

531 *Spomenica, katero so slovenski državni poslanci dne 30. januarja t.l. izročili naučnemu ministru*. *Učiteljski tovariš*, 1885/7, str. 108–110.

skrbijo za vero, za patriotična in moralna čustva. Dopisnik iz Gorice je pripomnil, da naj bi iz šolske knjižnice izločili knjige, ki sramotijo učiteljski stan. Napovedal je tudi, da bo *Slovensko učiteljsko društvo* izdajalo knjižice za šolske knjižnice.⁵³²

Naslednje leto so s Primorske za *Učiteljskega tovariša* prispevali obširen članek o izidu mladinske knjige *Cuore*, italijanskega pisatelja Edmonda de Amicisa (1846–1908). Najprej so obširno predstavili življenje in pisateljsko delo tega znanega italijanskega pisatelja, nato pa visoko ocenili vzgojno vrednost njegovega *Srca*, ki so ga takoj prevedli v številne jezike, med drugim tudi v slovenščino, za kar je poskrbela leta 1891 učiteljica Janja Miklavčičeva.⁵³³ Leta 1936 so *Cuore* prevedli tudi v esperanto.⁵³⁴ To priljubljeno mladinsko knjigo, ki so jo po drugi vojni tudi pri nas ponovno prevajali, smo uporabljali kot učbenik etične vzgoje, čeprav je knjiga pripovedovala tudi o italijanskem združevanju.

Tako kot v vseh drugih slovenskih deželah se tudi primorski učitelji niso mogli izogniti težavam s poukom nemščine, zato so v več člankih v *Popotniku* živo razpravljali o tem, kako naj »predelujejo nemške slovnice v slovenskih ljudskih šolah«. V uvodu je pisec poudaril, da je »žalostno, da moramo slovenski učitelji trpinčiti sebe in otroke s poučevanjem v tujem jeziku. Nemški učitelji takih težav nimajo, če učijo nemške otroke, ki že imajo razvit jezikovni čut. Pouk v tujem jeziku v ljudski šoli ne odgovarja zdravi pedagogiki, zato se ni čuditi, če ni uspehov.« Nato je avtor v več nadaljevanjih podrobno razčlenil nemško slovnico za osnovne šole in predlagal izboljšave.⁵³⁵

Leta 1888 je v *Popotniku* dopisnik s Primorske kritično ocenil predlog zloglasnega Liechtensteinovega šolskega zakona. Ta je predvideval konfesionalno šolo, skrajšanje učne snovi, zmanjšanje števila predmetov, znižanje šolske obveznosti na šest let, uvajanje zasebnih šol, olajšanje šolske obveznosti in prevlado deželne šolske zakonodaje zlasti pri odločanju o učnem jeziku v šolah. Anonimni pisec je poudaril, da bi s tem zakonom šli za 83 let nazaj, veliko nevarnost pa bi tak zakon pomenil za Slovence v nekaterih deželah, kjer smo bili izpostavljeni samovolji deželnih zborov, ki so načrtno uničevali naše šolstvo: »Z graškega, celovškega, poreškega, tržaškega in štajerskega deželnega zbora preži na nas ogromna večina ljutih sovražnikov, ki niso nikoli upoštevali ustavnih določil o uporabi materinega jezika v šoli.«⁵³⁶ Tudi

532 *Učiteljski tovariš*, 1886/12, str. 189–190; št. 13, str. 200–201.

533 *Učiteljski tovariš*, 1887/3, str. 280–283, 297–300.

534 Edmondo de Amicis: *Koro. Libro por knaboj, tradukita el la itala lingvo de S. Vito al Tagliamento*. A. Paolet, 1936.

535 An.: *Glas iz Primorske: O predelovanju nemških slovnice za slovenske ljudske šole*. *Popotnik*, 1888/14, str. 212–215.

536 An.: *Dopisi. Primorje*, 19. marcija. *Misli o Liechtensteinovem šolskem zakonu*. *Popotnik*,

v naslednjih letih so v *Popotniku* in *Učiteljskem tovarišu* izhajali mnogi članki, ki so argumentirano in ostro zavračali predlog tega zakona. Tako je tudi »iz beneške meje« za *Popotnika* Andrej Gabršček poslal podrobne zahteve učiteljstva glede novega šolskega zakona, ki jih je še leta 1889 poskušal predstaviti na zborovanju *Zaveze* v Ljubljani, vendar je bila zadeva očitno še vedno tako občutljiva, da mu je vladni komisar prepovedal razpravljati o njej.⁵³⁷

Na začetku devetdesetih let je med učiteljstvo na Slovenskem in še posebej na Goriškem vnesel novo življenje dr. Anton Mahnič (1850–1820) s svojim *Rimskim katolikom*. Mahnič se je učiteljem zameril, ker je pod psevdonimom »Kmet« z verskih in idejnih vidikov popolnoma skritiziral šolstvo in učiteljstvo. »Mlad učitelj iz šolskega okraja goriškega« je nato v *Popotniku* v več nadaljevanjih prepričljivo ovrgel očitke o slabi in pogubni šoli in ob tem temeljito pojasnil razvoj slovenskega šolstva.⁵³⁸ Pozneje pa je tudi dr. Tomaž Romih (1853–1935), šolnik in narodni buditelj, podrobno in po točkah zavrnil očitke iz *Rimskega katolika* o slabi slovenski šoli, zlasti trditev, da učitelji ne bi smeli brati »slabih« časopisov, kot so *Popotnik*, *Slovenski narod*, *Slovanski svet*, *Edinost* in *Nova Soča*. Prav tako je Romih odločno odklonil ponižujoči ton, v katerem je Mahnič obravnaval učiteljstvo.⁵³⁹

V devetdesetih letih so se ponovno razvnele razprave o šolstvu na Slovenskem. Tako je npr. državni poslanec Franc Robič (1841–1913) leta 1891 na seji državnega zbora vsestransko, kritično in odločno obsodil zapostavljanje slovenskega šolstva, zlasti pomanjkanje učiteljev in šol ter vsiljevanje nemščine v osnovne šole, ki ga je izvajal zloglasni *Schulverein*. Poudaril je, da ga ne motijo te šole za nemške otroke, čeprav je država za njih dobro poskrbela, da pa že vsa leta opaža, da je naloga teh šol germanizirati slovenske otroke. Take šole so ustanavljali tudi tam, kjer ni bilo nobenih nemških otrok, če pa je bilo premalo nemških, so lovili slovenske otroke pri starših, ki so bili zaposleni pri Nemcih.⁵⁴⁰ Robič kot spodnještajerski Slovenec je odlično razumel vlogo *Schulvereina*, ki je povzročal hude glavobole zavednim Slovencem na Spodnjem Štajerskem.

Popotnik je leta 1894 obširno poročal o *III. deželni učiteljski konferenci* v Gorici, ki je bila posvečena 25-letnici šolskega zakona. Glavni uvodni referat je imel šolski nadzornik Anton Klodič, vitez Sabladoski (1836–1914). Ob tej

1888/6, str. 88–92.

537 Andrej Gabršček: *Učiteljstva slovenskega težnje po preosnovi osnovnošolskega zakona*. *Popotnik*, 1889/11, str. 171–173.

538 An.: *Iz šolskega okraja goriškega. Ljubeznivosti stare Soče*. *Popotnik*, 1890/4, str. 55–58; št. 5, str. 70–74.

539 Tomaž Romih: *Rimskemu katoliku v odgovor*. *Popotnik*, 1890/17, str. 257–260.

540 Govor gospoda državnega poslanca Fr. Robiča, 2. jul. 1891. *Popotnik*, 1891/14, str. 220–224.

priložnosti so v Gorici pripravili tudi deželno učno razstavo. Poleg številnega učiteljstva so se zbora udeležili goriški imenitniki, med njimi glavar, grof Alfred Coronini, dr. Anton Gregorčič (1852–1925), duhovnik in politik, goriški župan in drugi. Po kratkem nemškem nagovoru je imel Klodič obširen referat v slovenščini, kjer je prikazal viden razvoj šolstva na Goriškem. Pred 25 leti je šole obiskovalo le 50 % šoloobveznih otrok, bilo je malo učiteljev, šolskih zgradb in dijakov. Sedaj obiskuje obvezne šole 99 % otrok, žensko učiteljišče v Gorici (1874–1918) obiskuje nad 200 gojenk, v Kopru imajo na moškem učiteljišču 100 gojencev, ustanovili so šolske knjižnice in šolske vrtove. Po tem vzpodbudnem uvodu in pohvali šolskega zakona je imel Klodič dolgo predavanje o pomenu etične vzgoje. Z navajanjem številnih starejših in novejših filozofov in teologov je poskušal dokazati, da brez vere ni morale in da je v šoli potreben verouk. Pretresel je vse filozofske, pedagoške in druge ideje in govoril tudi o delovanju etičnih društev.⁵⁴¹ Žal je *Učiteljski tovariš* istega leta objavil za slovensko šolstvo ne najbolj ugodno statistiko iz 1890 o avstrijskem šolstvu, ki v raznih kronovinah kaže velik napredek, istočasno pa tudi šolsko zaostalost Kranjske, Primorske in Dalmacije.⁵⁴²

Gorica je bila za zborovanja slovenskega učiteljstva zelo privlačna, ker tam še niso tako zelo pritiskali na Slovence, kot se je to dogajalo na Koroškem ali v Trstu. Zato so leta 1894 tudi VI. zbor *Zaveze* sklicali v Gorici, kjer so vso pozornost posvetili »preosnovi ljudskih čitank«. Predavanje o pomenu čitank je imel Miha Nerat (1845–1922), soustanovitelj *Popotnika*. *Zavezniki* so podrobno pretresli čitanke za ljudske šole in razpravljali zlasti o zastopanosti leposlovnih in realističnih besedil v njih. Za čitanke so učitelji zahtevali pravičen jezik in vsebine, ki otroke vzgajajo v ljubezni do domovine.⁵⁴³

Popotnik je istega leta ponovno obširno poročal o proračunski razpravi v državnem zboru, kjer so živahno sodelovali tudi poslanci s Primorske in Štajerske. Ivan Nabergoj (1835–1902) je zastopal Trst in okolico, dr. Anton Gregorčič Gorico, dr. Lavoslav Gregorec (1839–1924), teolog in politik, in prof. Franc Robič pa Štajersko. Kot zastopnik Trsta in njegove okolice je Nabergoj govoril o kritičnih razmerah v primorskem šolstvu in med drugim poudaril, »da v nobeni kronovini, izvemši Koroško, ni bojevati slovenskemu narodu tako trdega boja za šolo kakor

541 An.: III. deželna učiteljska konferencija v Gorici. *Popotnik*, 1894/19, str. 292–295; št. 20, str. 306–310; št. 21, str. 321–324; št. 22, str. 242–244.

542 Evgen Lah: Avstrijsko šolstvo v l. 1890 s posebnim ozirom na Kranjsko. *Učiteljski tovariš*, 1894/I, str. 6–11 ...; št. 21, str. 320–330.

543 An.: Šesti glavni zbor »Zaveze slovenskih učiteljskih društev« v Gorici. *Popotnik*, 1894/15, str. 225–227; št. 16, str. 241–244; št. 17, str. 258–260; št. 18, str. 273–276; št. 20, str. 310–314.

na Primorskem in posebno v Trstu. Dočim ima italijanska manjšina državne in občinske gimnazije, realke in obrtne šole in navtiško šolo, nima slovenska večina v deželi ničesar od vsega tega. Po vsej Primorski ni nijedne same srednje šole, nijedne obrtne šole, v katere bi mogel vstopiti slovenski otrok dovršivši ljudsko šolo, kajti po vseh takih šolah je učni jezik ali italijanski ali nemški.«

Nabergoj je nato ob številnih svežih primerih pokazal, kako ponižujoče, škodljivo in brezobzirno Italijani in Nemci teptajo državljske, kulturne in človeške pravice Slovencev: »Tržaško mesto brez okolice šteje 30.000 Slovencev, ki pa nimajo nobene slovenske državne šole, zelo neradi so jim dovolili celo zasebne šole, ki v Trstu zajemajo le 500, v Gorici pa 300 otrok. Težava je, da Trst nima svojega šolskega zakona, vendar bi lokalne oblasti morale upoštevati državni šolski zakon. Načrt šolskega zakona za Tržaško je popolnoma v škodo Slovencev in če bi bil sprejet, bi Slovenci v mestu in okolici bili za vse večne čase na milost in nemilost izročeni italijanskemu življu. Kajti vlada teh dveh mest ni sposobna prisiliti večinske italijanske in nemške svetovalce, da bi skrbeli tudi za slovenske šole.«

V tem zboru je imel vsebinsko bogat in za slovensko šolstvo pomemben govor tudi dr. Lavoslav Gregorec. Najprej je obširno pojasnil, zakaj je tudi po novem šolskem zakonu potrebna krščanska vzgoja otrok in kako se zanjo trudijo po svetu. Nato pa je izčrpno razložil, kako in zakaj je potrebno skrbeti, da so vsi jeziki v šoli enakopravni, in kako je potrebno skrbeti za to, da lahko vsak narod svoje jezikovne pravice uresničuje: »To pri nas zavira ali popolnoma onemogoča birokracija, avstrijsko uradništvo, ki mu na Primorskem pomaga italijanska, oboji nas poskušajo pokopati v italijanski in nemški grob. Najbolj pritiskajo na naše jezikovne meje na Štajerskem, Koroškem in Primorskem. V Istri 18.000 hrvaških otrok sploh ne obiskuje šole, tudi v Trstu in Gorici Slovenci ne morejo dobiti ljudskih šol. Žalostno je, da 7000 Slovencev nima niti enega ljudskošolskega razreda, imajo le privatno šolo, ki jo obiskuje 320 otrok, ki tako plačujejo italijansko mestno in svojo šolo.« Gregorec je ob koncu predstavil tudi žalostno koroško šolstvo, »kjer nad 100.000 Slovencev nima nobene slovenske ljudske šole. Ti Slovenci nimajo v celovškem deželnem šolskem svetu nobenega predstavnika, kakor ga nima 400.000 Slovencev na Štajerskem.«⁵⁴⁴

Leta 1894 so tudi v *Učiteljskem tovarišu* objavili kratko informacijo o ljudskem šolstvu v Trstu in njegovi okolici, pa tudi o mestnih srednjih in poklicnih šolah, ki so bile seveda italijanske ali nemške. V vseh dvanajstih mestnih javnih ljudskih šolah je učni jezik italijanščina, v višjih razredih poučujejo nemščino,

544 *Naše ljudsko šolstvo v letošnji prorazpravi. Popotnik*, 1894/11, str. 163–168. Glej še: št. 12, str. 180–183; št. 13, str. 199–202; št. 14, str. 215–218; št. 15, str. 231–233.

»o slovenščini ni niti duha ne sluha«. V okoliških šolah je pouk v glavnem v slovenskem jeziku, učitelji so Slovenci. Poročali so tudi o popačenih imenih slovenskih krajev in prebivalcev.⁵⁴⁵ Resna opozorila so prihajala tudi iz Istre, kjer so morali učitelji sprejemati italijanske in nemške dopise, čeprav bi imeli pravico do slovenskih ali hrvaških.

O narodni vzgoji so leta 1895 učitelji podrobno razpravljali na VII. skupščini Zaveze v Novem mestu. Glavni referat o narodni vzgoji pri Slovencih je imel Luka Jelenc (1857–1942), šolnik in politik. Pojasnil je, kako naj to izredno pomembno vzgojo izvajamo v šoli, v okolju, v organizacijah in društvih. Sprejeli so tudi resolucijo o narodni vzgoji.⁵⁴⁶ Tudi Josip Ciperle (1856–1908), učitelj in pisatelj, je v *Učiteljskem tovarišu* v več nadaljevanjih pisal o »narodni vzgoji«. Obširno je opisal našo zgodovino in boje za narodni obstoj in obsodil tipični slovenski občutek manjvrednosti, pohlevnost, neenotnost in druge slabosti, ki so ovirale naš razvoj, »bolj smo bili napadalni drug do drugega kot proti tlačiteljem, bali smo se povedati, da smo Slovenci ...«.⁵⁴⁷

Ob prehodu v novo stoletje je z Goriškega prihajalo vedno več poročil o osebnih, gmotnih, strankarskih in drugih težavah slovenskega prebivalstva in posebej učiteljstva. O bedi učiteljstva je v obširnem članku poročal *Slovenski narod*, ki so ga nato objavili še v *Popotniku*: »Materialne razmere učiteljstva so sramotne, toda primorsko časopisje se le slabo poteguje za učiteljstvo. Učiteljsko bedo imajo na vesti tudi slovenski poslanci, ki skupno z Italijani niso nič dosegli za izboljšanje, kriva ni le laška nadutost, ampak tudi naših poslancev ovčja krotkost, nemarnost in nevednost. Nekateri poslanci so proti učiteljem, proti njim pišeta tudi *Soča* in *Edinost*.«⁵⁴⁸ Kazalo je, da *Soča* ni imela pravega posluha za učiteljstvo, čudno pa se je obnašala tudi *Edinost*, ki je pozabljala na učiteljstvo, ki si je moralo služiti kruh ob žalitvah staršev in otrok in v skromnih gmotnih razmerah na težavnih mejnih področjih.

Tako kot v drugih slovenskih deželah je postajalo goriško učiteljstvo po letu 1898 politično vedno bolj razdeljeno na liberalno in klerikalno strujo,⁵⁴⁹ kar je prišlo do izraza tudi v pedagoških glasilih. Toda vsi te delitve niso bili veseli. Tako so Istrani *Učiteljskemu tovarišu* očitali, da v Istri razdira slogo med učiteljstvom in duhovščino. Ta je odgovoril, da učitelji v Istri ne vedo, kako

545 An.: *Ljudsko šolstvo Trsta in njegove okolice. Učiteljski tovariš*, 1894/18, str. 279–282.

546 Luka Jelenc: *O narodnej vzgoji v Slovencih. Popotnik*, 1895/19, str. 290–295.

547 Josip Ciperle: *Narodna vzgoja. Učiteljski tovariš*, 1895/1, str. 3–7.

548 An.: *Položaj primorskega učiteljstva. Popotnik*, 1898/22, str. 332–333.

549 Ferdo Gestrin, Vasilij Melik: *Demokratska in socialna prebujanja na Slovenskem. Politične stranke. Vseved*, 2007; http://www.savel-hobi.net/leksikon/zgodovina_sl/demokrat2.htm (16. 3. 2017).

napadalen je slovenski klerikalizem zlasti na Kranjskem. Primorci so se tudi pritoževali nad narodnostnimi razmerami, da učenci za sprejem v srednje šole po nepotrebnem zapravljajo čas z učenjem nemščine in da v pripravnice za učiteljska ne sprejemajo učiteljskih otrok. Razen tega so se pritoževali, da je učiteljstvo od nekdanj gmotno slabo preskrbljeno, ker ga primorsko časopisje slabo podpira. *Učiteljskemu tovarišu* so hvaležni, da je objavil članek iz *Slovenskega naroda*, ki opisuje stiske učiteljev in kritizira odnos lokalnih in drugih dejavnikov, zlasti časopisja, do slovenskega šolstva.⁵⁵⁰ Naslednje leto so iz Gorice poročali, da je dr. Henrik Tuma (1858–1935) po Ebenhochovem predlogu⁵⁵¹ zagovarjal večjo pravico deželnih zborov do šolstva. To bi koristilo Kranjski, deželi s prepričljivo slovensko večino, manjšine na Koroškem, Primorskem in Štajerskem pa bi bile še bolj izpostavljene zatiranju, zato so bili učitelji odločno za poddržavljenje ljudskih šol.⁵⁵²

Za slovensko učiteljstvo je bilo velikega pomena XI. zborovanje *Zaveze* v Gorici leta 1899, kjer so lahko šolniki spoznavali, da tudi v obmejnih slovenskih deželah shodi slovenskih učiteljev niso več zaželeni. Ko se je v Gorici množica učiteljstva že zbrala, so oblasti zbor, koncerte, bankete in druge prireditve prepovedale. Ko je ministrstvo za šolstvo na izredno prošnjo *Zaveze* zbor dovolilo, je bilo udeležencem prepovedano obiskovati gostilne, prenočevati in slovensko prepevati. Na zborovanju so govorili predvsem o slabem gmotnem stanju učiteljstva, o pedagoških glasilih in za častna člana *Zaveze* izvolili dr. Ivana Tavčarja in Ivana Hribarja. Ugotavljali so, da so 29 let zaman prosili za olajšanje svojega bednega stanja, da imajo nižje plače kot žandarji, stražniki, policaji in občinski slugi. Veliko so tudi govorili o višji in boljši izobrazbi učiteljstva. Navajali so vrsto učnih predmetov, ki naj bi jih poučevali na učiteljski. Zahtevali so višjo učiteljsko izobrazbo, vendar še niso govorili o pedagoški akademiji ali fakulteti.

Veliko pozornosti so na zboru *Zaveze* namenili učiteljski v Kopru, ki dijakom še zdaleč ni nudilo primerne učnega okolja. Mnogi učitelji so poudarjali, da v Kopru slovenski učiteljski nimajo nobenih pogojev za kulturni razvoj, da so izpostavljeni revščini, osamljenosti, draginji in zanemarjenemu okolju v šoli in mestu. Slovenski dijaki s strani sovražne italijanske množice in italijanskih dijakov pogosto trpijo nasilje, moti jih bližina zanemarjene koprške ječe in srečevanje z zaporniki, ogroženi pa so tudi v moralnem smislu. Zato je nujno potrebno, da učiteljske iz Kopra preselijo v Trst ali Gorico. Razen tega so se

550 An.: *Položaj primorskega učiteljstva. Učiteljski tovariš*, 1898/32, str. 241–241; št. 33, str. 249.

551 *Mišljen je Alfred Ebenhoch (1855–1912), politik in krščanski socialist.*

552 An.: *Podržavljenje ljudske šole. Učiteljski tovariš*, 1899/3, str. 17–18; št. 4, str. 25–26.

učitelji na zboru odločno izrekli za odpravo krajevnih šolskih svetov in raznih nestrokovnih posegov v šolo. Zborovanje v Gorici so seveda napadli razni lokalni in tudi ljubljanski listi, kot npr. goriški *Corriere*, *Domoljub*, *Slovenec* in drugi.⁵⁵³

Leta 1900 se je pod vplivom Mahničevih posegov v šolstvo tudi učiteljstvo na Primorskem razdelilo na bolj krščansko usmerjeno in liberalno skupino. Zaradi idejnih prepričanj je ostalo manj časa in pozornosti za obmejno šolstvo, zlasti za Primorsko. Zato je tudi *Slovenski učitelj*, ki je začel izhajati prav tega leta, posvečal malo pozornosti šolstvu na Koroškem, v Gorici, Trstu in Istri, prinašal pa je številne kratke zapise o šolstvu iz drugih naših krajev in iz zunanjega sveta. V tem pedagoškem glasilu so vodili dolge polemike z *jungovci*, s socialnimi demokrati in raznimi gibanji, ki niso bila naklonjena konfesionalni šoli. V zvezi s Primorsko so na kratko sporočili, da so v Gorici na učiteljske sprejeli 62 učenek in da je kardinal Missia svečano podprl delo nove goriške *Slomškove zveze* ter da je tudi primorsko *Katoliško društvo učiteljic* na 22. zborovanju v Gorici pristopilo v to zvezo.⁵⁵⁴

Učitelji pa so lahko v tržaški *Edinosti* in v *Slovenskem učitelju* prebrali spodbudno novico, da je politično društvo *Edinost* leta 1900 pri sv. Jakobu v Trstu priredilo shod, na katerem je 500 udeležencev zahtevalo ustanovitev slovenske mestne šole v Trstu, boj za katero je trajal že 17 let. To politično društvo je tudi vse Slovence zaprosilo za prispevke, ki bi bili namenjeni tržaškim slovenskim šolam, iz Gorice pa je prišla spodbudna novica, da *Šolski dom* s podporo javnosti skrbi za 1000 učencev in jih s tem »rešuje laških krempljev«.⁵⁵⁵

Ob prehodu v novo stoletje so tudi v *Popotniku* v daljšem članku razmišljali o spremembah, ki čakajo šolnike v dvajsetem stoletju. Pričakovati je bilo hiter razvoj naravoslovja, tehnike, prometa, gospodarstva in drugih oblik materialne kulture. Povečala se bo potreba po udobnosti, ki pa lahko kvarno vpliva na etični idealizem, zmanjša socialni čut in s tem ogroža družbo in naravno okolje. Avtor je opisal, kako lahko napredek in razvoj vplivata na človeka, družbo, kulturo, svetovni nazor. Vse to bo zahtevalo od vzgoje in izobraževanja novih smeri in poglobitev. Sedanja vzgoja je intelektualistična, premalo vzgojna, enostranska, protisocialna in protihigijska. Zato je potrebna višja in boljša izobrazba učiteljev, izbira najboljših za ta poklic, skrb za njihovo avtonomnost in materialno blagostanje.⁵⁵⁶

553 Zborovanje »Zaveze slovenskih učiteljskih društev« v Gorici dne 10. in 11. sept. 1899. *Popotnik*, 1899/18, str. 273–275; št. 19, str. 289–284; št. 20, str. 309–314; št. 22, str. 338–343.

554 An.: Kardinal Missia o *Slomškovi zvezi*. *Slovenski učitelj*, 1900/20, str. 317.

555 An.: *Slovensko šolstvo v Trstu*. *Šolski dom v Gorici*. *Slovenski učitelj*, 1900/20, str. 320.

556 Na meji dveh stoletij. Po češkem izvirniku, Martinov. *Popotnik*, 1901/1, str. 1–9.

Po letu 1900 se je v *Učiteljskem tovarišu* redno pojavljal »Rešetar«, ki je kritično presojal politične, idejne in druge spore med strankami, učiteljstvom in duhovščino, prinašal pa je novice tudi iz Primorske. Tako so po njegovi zaslugi iz Gorice prihajala sporočila o prepirih med *Primorskim listom*, *Gorico* in *Sočo*, ki jo je urejal Andrej Gabršček. V spore so bili zapleteni tudi dr. H. Tuma, dr. Josip Stanič in drugi poslanci, ki so si prizadevali, da bi za šole skrbela tudi država, ki naj bi prispevala vsaj tretjino za njihovo delovanje.⁵⁵⁷ Problem so bile tudi dopolnilne volitve za državni zbor, ki so leta 1900 povzročile hude prepire med goriškimi Slovenci in razcep med učiteljstvom. Po skoraj »enoletnem bratomorskem klanju« so za državnega poslanca izvolili nemškega grofa Alfreda Coroninija! Slovenski učitelji so skupno s furlanskimi kolegi poskušali ustanoviti deželno učiteljsko društvo, toda na zboru so govorili le nemško, društvo še ni zaživel.⁵⁵⁸

Po letu 1900 se je učiteljstvo na Goriškem vedno bolj nagibalo k *Narodnonapredni stranki za Goriško*, ki sta jo podpirala poslanca dr. Henrik Tuma (1858–1935) in Andrej Gabršček.⁵⁵⁹ Podobno kot na Kranjskem so učitelji na Goriškem večinoma odklanjali klerikalno stranko in zato nekoliko prišli navzkriž tudi z *Edinostjo*.⁵⁶⁰ Na Goriškem je bila v tistem času politično dejavna bolj konzervativna struja, ki se je zbirala v društvu *Sloga*, v kateri je imel pomembno besedo dr. Anton Gregorčič. Razen tega je obstajala še bolj radikalna konservativna struja, ki so jo podpirali znani politiki in družbeni delavci: Josip Dermastja,⁵⁶¹ Karel Capuder, France Kremžar st., zdravnik Anton Breclj. V *Učiteljskem tovarišu* so razočarano poročali, da je deželni zbor pozabil na goriške učitelje, ki imajo zato najslabše plače v Avstriji.⁵⁶² Pogosto so razpravljali o slabih razmerah na koprskem učiteljišču, »kjer kljub slovenskim, hrvaškim in

557 An.: *Učiteljstvu na Goriškem! Učiteljski tovariš*, 1900/3, str. 32–33.

558 An.: *Po državnoborski dopolnilni volitvi na Goriškem. Učiteljski tovariš*, 1900/7, str. 66–67.

559 Program *Narodno napredne stranke na Goriškem, sprejet na shodu strankinih zaupnikov* 24. januarja 1907 v Gorici. *Vir* (Source): Soča, leto XXXVII, št. 2, Gorica, 5. 1. 1907. Načrt programa »narodno-napredne stranke« na Goriškem, št. 11–13, Gorica, 26., 29. in 31. 1. 1907, Shod zaupnikov »narodno napredne stranke«. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si; <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-P7KKP91Z> (16. 3. 2017).

560 An.: *Goriško. Učiteljski tovariš*, 1900/32, str. 285–286.

561 Rudolf Klinec: *Dermastja, Josip. Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, 2013; <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1007370/#primorski-slovenski-biografski-leksikon> (17. marec 2017). Izvirna objava v: *Primorski slovenski biografski leksikon*: 4. snopič, Čotar - Fogar, 1. knjiga. Uredniški odbor Gorica, Goriška Mohorjeva družba, 1977.

562 An.: *Goriško. Učiteljski tovariš*, 1900/32, str. 285–286.

italijanskim enakovrednim oddelkom na šoli kraljujeta le nemška in italijanska napisa. Povsod vsiljujejo nemščino, zato dijaki v velikem številu zapuščajo šolo.»⁵⁶³

Stavka dijakov na učiteljišču v Kopru 1901 je vzbudila velik odmev v pedagoškem tisku, ki pa je med komentiranjem dogodka le težko brzdal svojo politično-strankarsko opredelitev. Tako so v *Slovenskem učitelju* krivdo za stavko naprtili prof. Dragotinu Pribilu (1877–1944), sotrudniku *Učiteljskega tovariša* in *Popotnika*, dveh tedaj že bolj liberalno usmerjenih glasil. Očitani so mu liberalizem, članke v obeh prej omenjenih glasilih, zlasti pa izjavo, »da je boj med učiteljstvom in duhovščino potreben do konca, dokler ena stran ne propade«. Dijaki so zato na »neke pobude« sestavili ultimati, v katerem so zahtevali, da se Pribil odstrani z vadnice učiteljišča.⁵⁶⁴

V tem času so postali strankarsko napadalni nekateri primorski listi, zlasti tržaški *Novi list*, *Gorica* in *Primorski list*, ki so v tem pogledu postajali podobni *Domoljubu*, *Slovincu* in *Slovenskemu gospodarju*. Tako kot na Kranjskem in Goriškem se je tudi v Istri širila klerikalna stranka. *Novi list* je v obširnem članku napadel *Zavezo* in razložil, kako spretno »pangermanski sistem« razdružuje slovensko učiteljstvo na klerikalce in napredne in vzbuja nasprotja med učiteljstvom in duhovščino, da bi bilo sprto manj odporno proti germanizaciji. V *Učiteljskem tovarišu* so taka natolcevanja odločno zavrnil, trdeč, da je slovensko učiteljstvo v prvih vrstah narodnih delavcev, da naj pisec s statistiko dokaže, da slovenski učitelji sistematično potujčujejo slovenski narod.⁵⁶⁵ Prav je, da so napredni učitelji take trditve odločno zavrnil; res pa je, da so tujci na Spodnjem Štajerskem, Koroškem in Primorskem strankarske, idejne in druge prepire med učiteljstvom spretno izkoriščali.

Iz Gorice, 1902, so poročali, da so tamkajšnji Slovenci nameravali v mestu zgraditi slovensko šolo, za katero so dobili dovoljenje z Dunaja in za katero so že zbirali denar, namesto tega pa je mestni magistrat za slovenske otroke določil staro

563 Andrej Mrak: *Štiri govorice na moškem učiteljišču v Kopru*, 16. september 2012; <http://www.rtvsl.si/kultura/razglednice-preteklosti/stiri-govorice-na-moskem-uciteljiscu-v-kopru/291596> (15. 3. 2017). Zapuščanje učiteljišča zaradi nemščine: Istra. Iz deželnega zbora. *Učiteljski tovariš*, 1901/29, str. 227.

Uporaba slovenščine na koprskem učiteljišču: Tam je bila slovenščina učni predmet in učni jezik za slovenščino in verouk v vseh štirih razredih, prirodoslovje in prirodopis sta bila v slovenščini v vseh štirih razredih, geografijo, matematiko in zgodovino so poučevali v slovenščini v vseh razredih razen v četrtem. (Srečko Vilhar: *Slovensko učiteljišče v Kopru, 1875–1909*. Koper: Lipa, 1976, str. 23).

564 An.: *Stavka na učiteljišču v Kopru*. *Slovenski učitelj*, 1901/23, str. 362.

565 An.: *Usoda našega naroda in učiteljstvo*. *Učiteljski tovariš*, 1901/32, str. 245.

in plesnivo Katinellijevo vojašnico v Podturnu, na robu mesta, s čimer so spretno izigrali odločbo z Dunaja.⁵⁶⁶ Soča je ob mnogih priložnostih krivila dr. Gregorčiča za izbiro te lokacije in mu razen tega očitala prevzem *Šolskega doma*.⁵⁶⁷ Istočasno so v Gorici oblasti ustanovile nemško vadnico, vzorno osnovno šolo, kjer so se usposabljal učiteljske šole za praktično delo z učenci, vlada je prevzela v oskrbo tudi dva razreda *Schulvereina*, v *Učiteljskem tovarišu* pa so izrazili zadovoljstvo, da Anton Klodič kot šolski nadzornik odhaja, ker po njihovem mnenju ni naredil dovolj.⁵⁶⁸

Ivan Šega (1871–1936), znan po svojih dopisih v *Učiteljskem tovarišu* in *Popotniku*, je na XIV. glavni skupščini *Zaveze* leta 1902 v uvodu ponovil že staro in znano resnico, »da mora biti pouk v ljudskih šolah v materinem jeziku«. Poročal je, da so v občinskem in mestnem svetu že leta in leta zavračali prošnje za slovenske šole v Trstu in da se to nadaljuje v nedogled, čeprav so s statistikami večkrat dokazovali, da je za slovenske šole v Trstu dovolj otrok: »Z državnim denarjem in z davki Slovanov so namesto slovenskih ustanavljali nemške šole tudi za pičlo število njihovih otrok, 494 nemškimi otrokom je na razpolago 45 oddelkov, 567 slovenskim otrokom pa niti eden, veliko število slovenskih otrok je obiskovalo nemške šole, ki so jih večinoma plačevali Slovani. Nemški učitelji so se pridno učili italijanščino, da bi lahko skrbeli za italijanske otroke, slovenščina se jim ni zdela potrebna. Slovenskim otrokom je bilo šele v drugem razredu dovoljeno dve uri na teden obiskovati ,slovensko uro‘ toda učitelj jim je govoril izključno v nemščini, slovenske otroke so pogosto šikanirali.«⁵⁶⁹

Na zboru *Zaveze* v Trstu l. 1902 so liberalni učitelji, pogosto po nepotrebnem, napadali Slomškarje, zato so tudi Slomškarji negativno ocenili »parlament Luke Jelenca«: »Vse skupščine *Zaveze* se zadnja leta vrše v znamenju zabavljanja, sumničenja in obrekovanja proti duhovščini, pozitivnega dela v prospeh šolstva in učiteljstva ni skoraj nič, a klerikalnega zmaja vsi po vrsti pobijajo. Zapuščajo jih katoliško-narodna, krščansko-socialna in socialno demokratična stranka, ostajajo osamelí in se zato naslanjajo na dr. Tavčarja in Ivana Hribarja.«

566 An.: *Vsposobljenje bivše Katinellijeve vojašnice za slovensko šolo v Gorici. Soča, 1902/17, str. 1.*

567 *Soča, 1902/122, str. 2–3; Soča, 1902/101, str. 1; Soča, 1902/18, str. 3.*

568 *Par besed o šolstvu in nemški vadnici. Učiteljski tovariš, 1902/10, str. 77. Rešetar: Zmes. Učiteljski tovariš, 1902/11, str. 85–86. Glej še: Par besed o šolstvu in nemški vadnici. Soča, 1902/35, str. 2–3. Zavedali pa so se tudi potreb po slovenskih srednjih šolah v Gorici: Boj za naše srednje šole. Soča, 1902/45, str. 1.*

569 *Ivan Šega: Resolucija o tržaških ljudskih šolah. Učiteljski tovariš, 1902/30, str. 233–236. Glej še njegove Pedagoške utrinke. Popotnik, 1902/6, str. 188–189.*

Ugotavljali so, da liberalni učitelji izgubljajo članstvo in pristaše tudi v Istri, ker preveč ostro napadajo duhovščino,⁵⁷⁰ naslednje leto pa so dodali še opazko o prehajanju goriškega učiteljstva od liberalcev k socialnim demokratom.⁵⁷¹ V *Slovenskem učitelju* so pogosto kritizirali ta »učiteljski parlament« in ugotavljali, da se *Zavezniki* naslanjajo na nezanesljive liberalne politike, ki hitro spreminjajo načela in prepričanja: »Zaveza se je prodala protiljudski in breznačelni kranjski kliki, ki gospodari v deželi in politično izkorišča učiteljstvo. V to družbo so pripeljali *Zavezo* tisti sebični voditelji, ki so učiteljstvo prodali liberalni stranki v svojo korist.«⁵⁷²

Zanimive so bile tudi razprave v goriškem deželnem odboru o financiranju šolstva v Gorici in njeni okolici. Slovenski poslanci, zlasti dr. Tuma, so zahtevali, da okoliškim učiteljem izboljšajo plače, da tudi mesto prispeva za okoliške šole, da bi izboljšali izobrazbo kmetov. Ker pa so bile to večinoma slovenske šole, so italijanski poslanci temu seveda nasprotovali.⁵⁷³ Nemci so zadnja desetletja zlasti v Trstu in Gorici poleg italijanščine vedno bolj vsiljevali nemščino in na razne načine ovirali razvoj slovenskih šol, zlasti učiteljskih. Kot je poročala *Edinost*, 1906, so Nemci v svojih publikacijah, kljub temu da so bili neznatna manjšina, zahtevali ustanovitev nemške visoke šole v Trstu, da bi si zavarovali dohod do morja. Pisec v *Edinosti* tudi poudarja, da so »avstrijski Nemci izgubili vsako mero in smisel za pravično, postali so naravnost požrešni v zahtevah, njihov cinizem je postal brezobziren, nesramen, brutalen. Tam, kjer so v večini, brezobzirno zatirajo pravice manjšine, kjer pa so v manjšini, torej le gostje, pa hočejo biti tudi gospodarji. Par priseljenih Nemcev lahko zahteva visoko šolo, italijanska in slovenska večina jih ne zanima. Njihova brošura⁵⁷⁴ zahteva pot do morja, odkriva očitno tendenco po prodiranju v tujo last, po pregonu domačinov z lastne zemlje, od lastnega morja.« Pisec je opozoril tudi na mlačnost Italijanov pri naraščanju germanskega vala in na njihove vedno večje pritiske na avtohtono primorsko prebivalstvo.⁵⁷⁵

Zelo poučni so anonimni članki v nadaljevanjih pod skupnim naslovom »V ofenzivi«, ki govorijo o nacionalistični napadalnosti Nemcev in Italijanov zlasti na področju Primorja in tudi v drugih obmejnih slovenskih deželah. Če

570 An.: Ob zborovanju »Zaveze«. *Slovenski učitelj*, 1902/17, str. 251–253.

571 An.: Nova struja med učiteljstvom. *Slovenski učitelj*, 1903/4, str. 58–59.

572 An.: Iz učiteljskega »parlamenta«. *Slovenski učitelj*, 1902/22, str. 329–331.

573 An.: Debata o uravnavi učiteljskih plač v goriškem deželnem zboru. *Učiteljski tovariš*, 1903/4, str. 26–28.

574 *Eine deutsche Stimme aus dem Kuestenlande*. Innsbruck, 1905.

575 An.: Nemški val. *Učiteljski tovariš*, 1906/17, str. 147. Glej še: An.: Nemška invazija na Primorskem. *Edinost*, 1906/336, str. 1; št. 337, str. 1.

povzamemo zapise na to temo: uradniki, duhovniki, trgovci in drugi so znani kot iredentisti, slovenski narod živi med Nemci in Italijani, ki mu nočejo priznati nobenih pravic v šolah in javnem življenju, za porazno stanje na narodnostnem področju pa je sokriva tudi katoliška cerkev: »Uradniki, duhovni, trgovci in drugi so znani kot iredentisti, naš narod živi med takima strastnima narodoma, ki ga kar očitno zaničujeta in mu nočeta priznati nobenih pravic ne po šolah, niti v javnem življenju. Zaman prosijo tržaški Slovenci ljudskih šol, zaman vse tarnanje in prošnje za ljudske šole v Istri. Na Koroškem je čedalje slabše za našo narodnost, ker duhovščina ni več narodna, ampak klerikalna, na isti način se krčijo meje na Štajerskem. Čudimo se duhovščini, da more biti zaslepljena, trdosrčna in breznarodna, ko vidi ginevati naš narod. Kje so časi, ko je duhovščina sodelovala na taborih. Lah in Nemec nas zaničujeta, zato je potrebno, da obudimo narodno zavednost, ljubezen do jezika. Nemec in Lah sta navdahnjena s fanatizmom, naš narod pa mlačen in nezaveden, zato se takoj potuji in se sramuje svoje narodnosti. Mesta Trst, Gorica, Pulj, Celovec, Celje, Maribor, Ptuj in mnogo trgov je preplavljenih z našo krvjo, a zgubljeni so za nas. Narodni zavednosti škoduje pretirani klerikalizem, zato je največ narodne mlačnosti na periferijah, na Koroškem, Štajerskem in Primorskem, kjer bi morali vojevati narodni boj na življenje in smrt. Slomšek je bil naroden, delaven in pobožen duhovnik in škof, najlepši zgled narodno zavednega duhovnika.«⁵⁷⁶

Tik pred vojno je nemška publicistika objavljala množico tekstov, ki so razkrivali nemške apetite po slovanskih pokrajinah, naši poslanci pa so večinoma ostajali slabo obveščeni in premalo razgledani, premalo zavzeti v boju za slovenske narodnostne pravice v naših obmejnih pokrajinah. Skozi leta so statistike kazale nazadovanje slovenskega življa v Trstu in tržaški okolici ter povečan pritisk Nemcev in Italijanov. Revni starši in delavci, ki so bili odvisni od tujcev, so pod silo razmer pošiljali otroke v tuje, zlasti v nemške potujčevalne šole, predvsem v *Südmarkine šole*, premalo je bilo pomoči s slovenske strani.⁵⁷⁷

Slovenski učitelj je l. 1906 podal naslednja dejstva v zvezi s Primorsko. Kot prvo je poročal o smrti Simona Gregorčiča, toda zelo na kratko. Ta zadržanost je naravnost presenetljiva, kajti o Gregorčičevi smrti je obširno pisalo vse slovensko časopisje, zlasti pa je o tem obširno poročal Andrej Gabršček v *Soči*, pozneje pa v svojih *Goriških Slovencih*.⁵⁷⁸ Zelo na kratko so tudi sporočili, da so v Trstu na

576 An.: *V ofenzivi. Učiteljski tovariš*, 1906/6, str. 44–45. Glej še: 1905/2, str. 2; št. 3, str. 21; št. 5, str. 38; št. 6, str. 44–45.

577 An.: *Ljudsko šolstvo v tržaški okolici. Učiteljski tovariš*, 1906/41, str. 369–370.

578 An.: *Gregorčičev spomenik. Slovenski učitelj*, 1906/12, str. 261–262. Glej še: Andrej Gabršček: *Goriški Slovenec. II. knjiga od leta 1901 do 1924. Samozaložba. Ljubljana*, 1934,

šoli *Družbe sv. Cirila in Metoda* razbili skoraj vsa okna in da prosijo za pomoč. Nekaj podobnega se je zgodilo tudi v Velikovcu, kjer so na *CMD* šoli pobili okna, ljudje pa so jim solidarno pomagali pri obnovi. Oba dogodka, v Trstu in Velikovcu, jedrnato sporočata, v kakšnem strupenem okolju so morale vztrajati *ciril-metodovske šole*.⁵⁷⁹

Razen tega so v *Slovenskem učitelju* po *Edinosti* povzeli nekoliko daljši članek o šolstvu v tržaški okolici in navedli nekaj podatkov. V letu 1905/06 se je všolalo v okoliške šole 3978 otrok, od teh v slovenske šole 2786, v italijanske 736, v slovenski nadaljevalni tečaj je hodilo 423 otrok, v italijanski 33. Večletna statistika kaže, da je bil v okoliških šolah prirastek za italijanske otroke 21,8 %, za slovenske le 10,8 %. Vzrok naj bi bili narodna brezbriznost, beda prebivalstva, slabe gospodarske razmere.⁵⁸⁰ V nekaj vrsticah so še omenili, da je v Škednju pri Trstu minister Marchet nemški šoli dal pravico javnosti, Slovenci pa že 25 let prosijo za slovensko šolo v Trstu. Svojo edino šolo v Trstu, ki jo je ustanovila *Družba sv. Cirila in Metoda*, si morajo plačevati sami.⁵⁸¹

Da so šolske razmere na narodnostnem področju na Primorskem res slabe, je poudarjal tudi *Učiteljski tovariš*, ki je podal naslednjo oceno tamkajšnjega šolstva: »Zelo težavne šolske razmere so tudi v Istri, prebivalstvo je v veliki večini slovansko, gospoduje pa nasilni Lah. Po zaslugi naše pravične c.-kr. vlade bo gospodoval tudi po volilni reformi po zaslugah onih velikih slovanskih poslancev, ki nosijo svoje slovanstvo le na jeziku in ne v srcu. V Istri so tri državne gimnazije, v Pulju nemška, v Pazinu hrvaška, v Kopru laška. Učiteljišče v Kopru ima laški, slovenski in hrvaški oddelek, v zadnjih treh letnikih pa je nemščina učni jezik vseh glavnih predmetov. Podobno je na drugih srednjih in osnovnih šolah, kjer nemščina prevladuje, čeprav imajo Hrvati, Slovenci in Italijani večino. Slovanski narodi imajo večinoma enorazrednice in še teh je premalo. Tržaški škof Nagel je povečal pritisk na učiteljstvo z zahtevo, da sodeluje pri verskih vajah. Nemški most na Adrijo napreduje. Na Goriškem se Slovenci prepirajo, po časopisih se bijejo krvavi boji za trgovinske napise, za slovensko ljudsko šolstvo se slovenski goriški poslanci ne borijo, »ker ‚politične razmere tega ne dovoljujejo‘, otroke morajo pošiljati v podturnsko kasarno, v *Šolskem domu* morajo starši plačevati dvojno ceno. Od naših zastopnikov ni koristi, ker nimajo očetovskega srca. Na Koroškem bo volilna reforma skrajno škodljiva Slovincem, tudi naši predstavniki so nemočni, nad 162.000 Slovencev nima niti ene meščanske šole, izmed 370

str. 225–231.

579 An.: *Laška surovost. Slovenski učitelj*, 1906/4, str. 85.

580 An.: *Šolstvo v tržaški okolici. Slovenski učitelj*, 1906/10, str. 213.

581 An.: *Nemški šoli v Škednju pri Trstu. Slovenski učitelj*, 1906/10, str. 215.

ljudskih šol so samo tri slovenske, slovenske učitelje preganjajo z zborovanj. Povsod vlada samopašnost, tudi naših poslancev na Dunaju, ki jim je važnejši kot narodni obstanek njihov lastni ‚jaz‘.⁵⁸² *Učiteljski tovariš* je istočasno dodal še nekaj tehtnih podatkov o neurejenem nadzorstvu nad osnovnim šolstvom v Trstu, ki je nasprotnikom slovenstva omogočalo neomejeno izigravanje pravic slovenskega prebivalstva v Trstu in okolici.⁵⁸³

Skoraj neverjetno je, da so v letu 1907 v *Učiteljskem tovarišu* še morali pisati o »boju za slovenske šole« in da so tudi v *Edinosti* še odkrivali stare in znane resnice, »da sedanji poslanci malo storijo za slovenske šole. Glasujejo za nemške šole na Slovenskem, ne zahtevajo pa lastnih šol, od revolucije se je malo storilo za slovenske srednje šole.« Dopisnik v *Učiteljskem tovarišu*, povzeto po *Edinosti*, poslancem očita, da se »obnašajo tako, da jih oblasti ne morejo jemati resno. Zato so resolucije in peticije romale v koš, zanje se živ krst na Dunaju ni zmenil, še manj za dogajanja v domovini. Poslanci se niso brigali za peticije, vlada jih ni upoštevala, ker je videla, da so slovenski poslanci zadovoljni z dosedanjimi nemškimi šolami. Slovenski poslanci so glasovali za proračun za nemške šole na Slovenskem. Iz strankarskih zavisti podirajo začetne akcije tudi za univerzo. Take poslance bi trebalo nagnati z bičem! Poslanci so strankarji in iščejo strankarske koristi, za drugo jim ni mar.«⁵⁸⁴ Iz Gorice pa je prišla razveseljiva vest, da goriške učiteljice ustanavljajo svoje društvo učiteljic. »Ni dovolj, da se naslanjamo le na društvo, kjer prevladujejo kolegi, društvo nima namena cepiti moči, ampak privabiti k sodelovanju tiste, ki so še brezbrizne in nedelavne. Okrepiti je treba delo vseh učiteljskih društev.«⁵⁸⁵

Končno je prišlo do razcepa tudi med goriškimi učitelji, saj so po vzoru *Slomškove družbe* ustanovili *Društvo krščansko mislečih učiteljev*. Po letu 1900 so se močno povečala nasprotja tudi med učiteljstvom in kateheti. V *Učiteljskem tovarišu* lahko beremo ostre članke, kjer liberalni učitelji katehetom očitajo, da »slabo poučujejo, da blatijo šolski zakon in učiteljstvo, da vsiljujejo klerikalca za šolskega nadzornika, ki bo na videz pobožen, drugače pa hudoben, zvijačen, obrekljiv, lažniv, brezznačajan, denuciant in podrepnik sedanjega pokvarjenega klerikalizma«. Vedno več je bilo pritožb o slabih medsebojnih odnosih tudi med učitelji in ravnatelji in o težavah z učenci in starši. Neenotnost goriškega

582 An.: *Slovansko srce*. II. *Učiteljski tovariš*, 1906/49, str. 446–447. Glej še: *Slovansko srce*. I. *Učiteljski tovariš*, 1906/47, str. 425–426. Glej še: An.: »Omladini« in »Edinosti« v album. *Učiteljski tovariš*, 1906/17, str. 147–48.

583 *Učiteljski tovariš*, 1906/16, str. 137.

584 An.: *Boj za slovenske šole*. *Učiteljski tovariš*, 1907/29, str. 307–308.

585 An.: *Goriške učiteljice*. *Učiteljski tovariš*, 1907/46, str. 534.

učiteljstva se je pokazala tudi na državnozborskih volitvah, zato je poročevalec z Goriške poudaril, da je potrebno učiteljstvo v *Zavezi* bolj politično organizirati in usposobiti tudi za politično delo.⁵⁸⁶ Leto 1908 je prineslo burne dogodke na Ptuj in v Ljubljani, ki so močno odmevali v političnih in pedagoških glasilih. V *Učiteljskem tovarišu* je pisec ostro obsodil nasilje nad našimi ljudmi in jasno povedal, da si med nasilnimi sosedi okrepimo položaj le z izobraževanjem in gospodarskim napredkom, in kritično opisal razmere v šolstvu zlasti na Koroškem in Primorskem.⁵⁸⁷

Svarilo je bilo na mestu, kajti nemški živelj se je širil po Primorskem in si tam izboril ugoden materialni in družbeni položaj. Tako so iz Trsta večkrat poročali, da Nemci vedno bolj silijo tudi v Gorico. Na tisoče jih je prihajalo v Gorico že ob izgradnji železnice,⁵⁸⁸ sedaj pa kot uslužbenci med slovenskimi starši agitirajo za nemške šole. Hujskajo proti slovenski šoli, ki naj bi bila manj vredna, ker ovira napredovanje v državni službi, zlasti na železnici, in vabijo slovenske otroke v nemške šole.⁵⁸⁹ Po *Edinosti* pa so poročali, da je tržaški deželni šolski nadzornik Perschinka, po rodu Čeh, slovenskim dijakom brez vseh utemeljitev prepovedal obiskovanje predstav v goriškem *Trgovskem domu* in vse izvenšolske izobraževalne dejavnosti v tem domu ter obiskovanje knjižnice *Narodne prosvete*. V *Učiteljskem tovarišu* so tako nasilje v obsežnem članku obsodili.⁵⁹⁰

Za napredno učiteljstvo je bilo velikega pomena *Zavezino* zborovanje leta 1908 v Gorici. V obsežnem vabilu so poudarili, da bo to velik praznik vsega učiteljstva in da se na srečanje in prijetno bivanje v »solnčni« Gorici marljivo pripravljajo. Žal pa so morali opozoriti tudi na vedno večje klerikalne napade na učiteljstvo: »Zborovanje bo v času, ko sovražniki brezobzirno, predrzno in oholo udarjajo v naše vrste, besnenje nekaterih ljudi in časopisov proti učiteljstvu je edino svoje vrste v naši kulturni zgodovini. Svoje rodne brate in tovariše in požrtvovalne delavce na kulturnem polju hočejo spraviti ne samo ob čast in ugled, ampak celo ob kruh.« Na koncu vabila je poudarjeno, da se bo učiteljstvo borilo za svojo svobodo proti tiranstvu in reakciji.⁵⁹¹

Slovensko javnost je v začetku dvajsetega stoletja vedno bolj vznemirjalo bedno stanje koprškega učiteljišča, o katerem so že prej večkrat pisali tudi v osrednjih pedagoških glasilih, npr. v *Popotniku* 1899, v *Učiteljskem tovarišu* 1900

586 An.: Po državnozborskih volitvah. Glas z Goriškega. *Učiteljski tovariš*, 1907/23, str. 1–2.

587 An.: Po krvavih dneh. *Učiteljski tovariš*, 1908/41, str. 1–2.

588 Bohinjska proga Beljak–Trst, zgrajena 1906.

589 An.: Nemška agitacija. *Učiteljski tovariš*, 1908/21, str. 3.

590 An.: Nečuveno! *Učiteljski tovariš*, 1908/23, str. 2.

591 An.: V Gorico! *Učiteljski tovariš*, 1908/36, str. 1.

in v *Slovenskem učitelju* 1901, v letu 1908 pa so kritike dosegle vrelišče. Dijaki, profesorji in meščani so poročali, da se bodoči učitelji vzgajajo v skrajno nezdravi in škodljivi zgradbi, v bivšem frančiškanskem samostanu, da trpijo zaradi številnih bolezni. Neverjetno je bilo, da »so slovenske učitelje vzgajali v prostorih, ki ne bi bili primerni niti za živino«. ⁵⁹² Neznani pisec je to »učiteljišče« nazorno opisal: »Ako stopiš v poslopje ob suhem vremenu, tedaj občutiš neprijeten hlad, ki te prešine do kosti, od vrha do tal stene prepregajo velike lise plesnobe in vlage, preskakovati moramo cele mlakuže, tudi v razredih, pod nami voda, nad nami voda, ako privzdigneš deske, naletiš na dva metra debelo plast človeških kosti, pod katerimi je zopet voda. V teh mokrih, smrdljivih, zatohlih luknjah moramo presedeti osem ur na dan ubogi dijaki in profesorji.« ⁵⁹³ Leta 1909 pa so iz Kopra večkrat poročali, kako nahujskana italijanska množica, zlasti pa italijanski učiteljiščniki, ob zaključkih šolskega leta napadajo naše dijake. Razgrajače so pošiljali tudi v Trst, Gorico in druga obmejna mesta. Dijaki so pozvali slovensko javnost, šolske oblasti in poslance, da premestijo učiteljišče iz Kopra v Gorico, ker je bilo jasno, da Koper ni kraj za slovensko učiteljišče predvsem zaradi nasilja italijanskih iredentistov. ⁵⁹⁴ Slovenski del učiteljišča so nato premestili v Gorico, 1909, kar pa ni bilo všeč tamkajšnjim Italijanom, ki so si prizadevali, da bi slovensko učiteljišče preselili v Solkan, kajti slovenska šola ne spada na italijansko zemljo, izseliti jo je treba »in terra non italiana«. ⁵⁹⁵

Slabe spomine na koprsko učiteljišče je imel tudi Josip Ribičič. Po njegovem je bilo učiteljišče podobno kaznilnici, ne pa šoli. Tudi tukaj je kljub nekaterim predmetom, predavanjem v slovenščini, prevladovala nemščina in šele po hudih naporih dijakov in nekaterih profesorjev so začeli po letu 1908 dajati večji poudarek slovenščini. Še prej pa se je Ribičič šolal na realki v Gorici, kjer je bilo še slabše. Realka v Gorici je bila podobna kasarni, naš pisec jo je opisoval kot »most, po katerem naj bi nemštvo prodiralo na jug, na Jadran«. Vsi predmeti so se učili v nemščini, dijakom so vcepljali spoštovanje do cesarja Franca Jožefa, »najboljši kruh se je rezal Nemcem in nemškutarjem«. Ribičič se je bal zlasti nemščine in se je slabo počutil med nemškimi sošolci, ki so naduto gledali na Slovence. Nemec, ravnatelj realke, je bil po mnenju dijakov brezobzirno krut in gospodovalen nasproti dijakom in celo profesorjem. Prizadeval si je po svojih najboljših močeh, da bi čim manj dijakov nenemških narodnosti prišlo do mature in s tem

592 An.: *Razmere na učiteljišču v Kopru. Učiteljski tovariš, 1908/52, str. 4.*

593 An.: *Moderna vzorna šola v Kopru. Učiteljski tovariš, 1908/52, str. 3.*

594 An.: *Učiteljišče v Kopru. Učiteljski tovariš, 1909/30, str. 1. Glej še: Srečko Vilhar: Slovensko učiteljišče v Kopru, 1875–1909. Koper: Lipa, 1976, str. 42–45.*

595 An.: *Goriške srednje šole. Učiteljski tovariš, 1910/40, str. 2.*

do dobrih služb. Od šestindvajsetih Slovencev so prišli do mature le trije. Dijaki prav tako niso marali profesorja nemščine iz »rajha«. Na vse načine je dijakom vcepljal nemškega duha, ki je »nad vsem in se mu bodo morali pokoriti vsi narodi sveta«. Bil je majhen in nadut, vendar je le potrpel s tistimi, ki niso takoj obvladali nemščine. Ribičič je podrobno opisal stalne boje z nemščino, vse trpljenje, ki ga je povzročal ta jezik njemu in drugim slovenskim dijakom, težave pa so bile tudi pri francoščini zaradi izgovarjave. Zaradi nemogočih razmer pri pouku jezikov je Ribičič zapustil realko in se prešolal na prej omenjeno učiteljsko v Kopru, kjer je l. 1908 sodeloval v uporabi proti prevladujočemu nemškemu učnemu jeziku na učiteljsko.⁵⁹⁶

Tudi France Bevk se je šolal na učiteljsko v Kopru, na katerega tako kot Ribičič ni imel najlepših spominov. Pred vpisom na to šolo si je moral pridobiti ustrezno učno podlago na pripravnicah za učitelje v Podgori, kjer je imel slabe izkušnje z nemščino. Najvažnejši predmet je bila nemščina, »v šoli je prva nemščina«, je poudarjal njihov učitelj. Bevk je v spominih zapisal: »Nemščina me je sramotila, zaradi nje nisem mogel v korak z drugimi.« Vseeno je med sošolci užival spoštovanje zaradi dobrega znanja slovenščine in pisanja pesmi. Na učiteljsko v Kopru so dijaki protestirali proti nemškutarskemu profesorju, ker je žaljivo govoril o žrtvah v nemirnem letu 1908 v Ljubljani, in zahtevali pouk v slovenščini. Pozneje, 1909, so moško učiteljsko za Slovence preselili v Gorico, kjer je Bevk nadaljeval šolanje. Popravnega izpita iz nemščine ni naredil, zato je izstopil in študiral zasebno, vendar je naposled rešil svoje težave z nemščino in uspešno maturiral.⁵⁹⁷

V nasprotju s klavnimi razmerami slovenskega šolstva je bilo za Nemce in Italijane dobro poskrbljeno. *Učiteljski tovariš* je poročal, da oblasti v Istri in drugod dobro skrbijo za italijansko in nemško šolstvo, zapostavljajo pa Slovence: »Italijani imajo še preveč ljudskih šol, iz deželnega fonda vzdržujejo realno gimnazijo in licej in podpirajo *Lego nazionale*. Italijani lahko v Trstu vladajo brez deželnega zbora, če ga naši poslanci blokirajo, istrski deželni zbor se ne sestaja zato, da mu ni treba dovoliti stroškov za slovansko šolstvo, državni zbor pa plačuje stroške za primorske ponemčevalnice. Dr. Laginja se bo na avdienci pri cesarju zaradi takih razmer brez uspehov potegoval za slovenske šole.«⁵⁹⁸

596 Josip Ribičič: *Moja mlada leta*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976, str. 167–168, 169–170, 174–175, 179–180, 208–216.

597 France Bevk: *Moja mladost*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969, str. 114–115, 126–127, 130–131, 186–187, 208.

598 An.: *Dr. Laginja na avdienci pri cesarju*. *Učiteljski tovariš*, 1909/49, str. 1–2.

Slovenci so bili v resnici zapostavljeni. Tako so se slovenski učitelji v Trstu pritoževali, da zanje ne organizirajo tečajev za učitelje meščanskih šol, kot to že dolgo počnejo v Ljubljani, tako izobraževanje pa so že večkrat pripravili za italijansko učiteljstvo. Razlog za tako ravnanje je na dlani. Na ta način so slovenskim učiteljem preprečevali dostop do boljših delovnih mest. Tudi po zakonu zapovedanih deželnih učiteljskih konferenc v Trstu niso sklicevali, ker jih mestne oblasti niso bile pripravljene financirati, sklicali pa so deželno konferenco za italijanske učitelje v Rovinju. Slovenski učitelji so zato spraševali, kdaj bo taka konferenca sklicana tudi za slovenske šole na Goriškem, v Trstu in njegovi okolici.⁵⁹⁹

V letu 1908 so se razmere zaostriale tudi na visokih šolah. Z vseh strani so poročali, da na univerzah v Gradcu in na Dunaju nemški študentje napadajo svoje nenemške soštolence, zlasti so bili izpostavljeni Italijani, Čehi in Slovenci. Italijani so zahtevali svojo univerzo v Trstu, naši študentje in mnogi drugi pa so zahtevali, da se ustanovi univerza v Ljubljani,⁶⁰⁰ medtem ko je slovensko univerzo v Trstu podpiral zlasti dr. Tuma z utemeljitvijo, da si moramo Slovenci svoje pozicije utrditi v Trstu tudi z visoko šolo, podobno kot so to zahtevali Nemci in Italijani.⁶⁰¹

Po *Edinosti* so v *Učiteljskem tovarišu* iz Trsta poročali, da so leta 1909 v *Narodnem domu* sklicali ljudsko zborovanje, kjer so občani zahtevali slovenske šole. Ker je bilo zborovanje prepovedano, so ljudje demonstrirali na ulicah. Italijani so na protidemonstracijah nosili sliko Wilhelma Oberdanka (1858–1882), ki je nameraval umoriti avstrijskega cesarja. Svoj kongres so sklicali tudi italijanski učitelji, kjer so protestirali proti slovenskim šolam. Ko so Slovenci dobili dovoljenje za shod v *Narodnem domu*, so sprejeli resolucijo: »Tržaški Slovenci, zbrani na javnem shodu v Narodnem domu, dne 12. dec. 1909, naglašajo vnovič svojo neoporekljivo pravico do ljudskih, strokovnih in srednjih šol v Trstu in na Primorskem sploh. Izražajo svoje najglobokeje obžalovanje italijanskemu učiteljskemu društvu, ki je namesto da bi širilo kulturo, v nasprotju z najprimitivnejšimi pedagoškimi načeli protestiralo proti osnovanju šol s poukom v materinem jeziku. Pozivajo naposled vse slovenske zastopnike, da omogočijo vendar enkrat tržaškemu slovenstvu, da si potom lastnih šol zasigura svoj obstanek in razvoj na tej za vse Slovence važni točki ob Jadranskem morju.«⁶⁰²

599 An.: Šolske zadeve v Trstu in okolici. *Učiteljski tovariš*, 1908/32, str. 4.

600 An.: Razmere na dunajskem vseučilišču. *Učiteljski tovariš*, 1908/50, str. 3–4. Glej še: Andrej Veble: *Boj za slovensko vseučilišče*. Ljubljana, 1909. Izdala Slovenska dijaška zveza.

601 Henrik Tuma: *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana, 1997, str. 294–299.

602 An.: Tržaške vesti. *Učiteljski tovariš*, 1909/51, str. 3.

Težave s slovenskim šolstvom so imeli tudi v Gorici. Od tam je Soča večkrat poročala, da Nemcem ni dovolj, da imajo zase skoraj vse šole, da so profesorji v veliki večini Nemci, zmotilo jih je celo to, da se na srednjih šolah poučuje tudi slovenščina. Da bi lahko našim profesorjem odjedali delovna mesta, so se (podobno kot v Mariboru) začeli učiti tudi slovenščino, tečaji iz slovenščine so za njih postali obvezni.⁶⁰³ Da na gimnaziji v Gorici v narodnostnem pogledu ni bilo vse v redu, poudarja v svojih spominih Ivo Šorli (1877–1958), pesnik, pisatelj, dramatik. Težave zaradi nemščine je imel že ob prehodu v gimnazijo, pozneje pa zaradi sudetskih čeških profesorjev, ki so slabo obvladali nemščino: »Naravnost nekaj satanov pa nam je poslal mrzli sever, zdi se, da je naše sonce vabilo zlasti ljudi iz sudetskega dela Češke. Toda, ko so se malo ozrli, jim tu niti sonce več ni bilo prav! O, kako so nas mučili s svojimi nemogočimi naglasi in izgovorjavami, tudi laške tovariše, s svojim oholim prezirom; kako so trebili naše vrste in uničevali cele vrste najbolj nadarjenih ljudi!«⁶⁰⁴

Avstrija je na primorskih področjih, poseljenih pretežno s Slovenci in Hrvati, dajala prednost Nemcem. Leta 1910 so dopisniki iz Gorice poročali, kako so slovenske in italijanske dijake silili v nemške srednje šole, da bi polagoma ustanovili nemško gimnazijo. »Zakaj Nemcem je do tega, da se mora sezidati most od Belta do Adrije kar hitro in v dosego tega namena naj jim služijo potujčevalne ljudske in srednje šole.«⁶⁰⁵ Tudi nemška železniška uprava je po svojih uslužbencih poskušala vplivati na slovenske starše, da bi pošiljali otroke v nemške šole. Zaradi strahu pred delodajalci in zaradi obljub, da bodo le z nemščino lahko delali pri železnici, so starši pošiljali otroke v nemške šole.⁶⁰⁶

O šoli v Trstu je v kar treh prispevkih pisal Ferdo Kleinmayr plemeniti, s psevdonimom Ferdo Plemič (1881–1944). V obširnem članku v *Učiteljskem tovarišu* je prikazal razvoj tržaškega šolstva od srednjega veka do Marije Terezije, ko so v mestu ustanovili nemško normalko in gimnazijo, v Opčinah, v tržaški

603 An.: *Goriške šole in Nemci. Učiteljski tovariš*, 1909/12, str. 1–2.

604 Ivo Šorli: *Moj roman*. Ljubljana: Založba Hram, 1940, str. 48–52. Temu lahko dodamo še nekaj podatkov iz Soče, ki je npr. v l. 1902 večkrat kritično pisala o nemški gimnaziji v Gorici, kjer so imeli slovenski dijaki izredno slabe rezultate v primerjavi s svojimi italijanskimi in nemškimi sošolci, za kar je bila še bolj kot nemščina kriva sistematična gonja nemških profesorjev proti slovenskim dijakom. Primeri: Soča, 1902/19, str. 2; Soča, 1902/80, str. 1; Soča, 1902/83, str. 1–2. Nezadovoljstvo z nemškimi profesorji, ki jih je nastavljala c.-kr. šolska uprava ne glede na mnenje deželne svete v Gorici: An.: *Proti nameščanju nemških profesorjev na goriških srednjih šolah. Učiteljski tovariš*, 1908/40, str. 3.

605 An.: *Laška zborovanja v Gorici. Učiteljski tovariš*, 1910/40, str. 2.

606 An.: *Nemška agitacija. Učiteljski tovariš*, 1908/21, str. 3.

okolici, pa prvo redno ljudsko šolo. Nove osnovne šole so ustanavljali tudi v časih francoske okupacije, npr. v Škednju, kjer se je pozneje šola razvila v petrazrednico. Hitro so se razvijale tudi tržaške mestne šole in ko jih je prevzela tržaška občina l. 1868, so tam takoj uvedli italijanski jezik. Pisec je poimenoval vse okoliške učitelje, ki jim je bilo naloženo, da se v dveh letih naučijo italijanščine. Tržaško preparandijo so leta 1875 spremenili v učiteljišče, ki so ga še isto leto preselili v Koper, leta 1909 pa njegov slovenski del v Gorico. Za Slovence je bila glavna težava v tem, da mesto z okolico še leta 1910 ni dobilo deželnega šolskega zakona, zato so italijanske občinske, mestne in deželne oblasti lahko usodno ovirale poslovenjenje šol. V letu 1910 so v mestu imeli 16 šol, med njimi nekaj meščanskih in štiri- ali petrazredne šole, kjer je bil učni jezik italijanski. V okolici Trsta je bilo med 11 ljudskimi šolami sedem izključno slovenskih, tri z italijanskimi vzporednicami, izključno italijanska šola pa je bila v Sv. Ivanu. V okolici Trsta ni bilo meščanskih šol. Na slovenskih ljudskih šolah se je od II. razreda naprej poučevala italijanščina kot predmet. Učiteljstvo v Trstu, tudi slovensko, si je skozi borbe priborilo svobodo mišljenja in dejanja, ki jim gre po zakonu in tradicijah odprtega mesta, pridobilo si je ugled med ljudstvom in pri vodilnih, voli tudi svoje poslance. Učiteljstvo sodeluje skoraj v vseh društvih v mestu in okolici, ima svoje organizacije, zlasti tržaško slovensko učiteljsko društvo, ki se hitro razvija, plače pa so se »po določbi seje občinskega sveta z dne 21. decembra 1906« izboljšale in je postalo »tržaško učiteljstvo gmotno bolj neodvisno, kot je bilo kdaj«. ⁶⁰⁷

Naslednja dva prispevka je objavil naslednje leto, in sicer članek o slovenskem šolstvu v tržaški okolici v dobi konkordata ter referat, posvečen »slovanskemu šolstvu« v Trstu. V članku o slovenskem šolstvu v tržaški okolici v dobi konkordata je avtor podrobno opisal razvoj šol, izobraževanje učiteljev, ureditev šolskih knjižnic, materialni položaj šolstva, gmotne razmere učiteljstva in vpliv duhovščine na šolsko življenje. Plemiča je zanimala tudi skrb za slovenski jezik v šoli in upravi. Tržaški magistrat je zahteval, da se morajo novi učitelji v dveh letih naučiti italijanskega jezika in poročati, katere knjige imajo doma. ⁶⁰⁸

Drugi prispevek, referat o »slovanskem šolstvu« v Trstu, je predstavil na zborovanju *Zaveze* v Trstu, 1911. Slovenski učitelji, ki so se čutili vedno bolj močne v svoji organizaciji, so pogosto sklicevali svoje skupščine na področjih, kjer sta bila slovensko šolstvo in slovensko prebivalstvo najbolj

607 Ferdo Plemič: *Ljudsko šolstvo in učiteljstvo v Trstu in njegovi okolici. Učiteljski tovariš, 1910/1, str. 8.*

608 Ferdo Plemič-Kleinmayr: *Slovensko šolstvo v tržaški okolici v dobi konkordata. Učiteljski tovariš, 1911/21, str. 1; št. 22, str. 1; št. 23, str. 1–2; št. 24, str. 1; št. 26, str. 1–2; št. 27, str. 1; št. 28, str. 1–2; št. 29, str. 3; št. 30, str. 2; št. 31, str. 1–3; št. 33, str. 1; št. 34, str. 1.*

ogrožena, npr. v Gorici, Mariboru in Celju. Razen tega je Trst kot odprto mesto in kulturno središče privabljal številne znanstvenike in kulturne delavce, ki so predavali za tržaško občinstvo.⁶⁰⁹ Kleinmayr je na zborovanju med drugim poudaril, »da se mladina z vsemi močmi upira nenaravnemu mestnemu šolskemu sistemu, ki jo kot mora tlači ob tla. Z vso vnemo se tržaško slovenstvo že desetletja in desetletja bori za svoje pravo na šolskem polju. In kaj imamo? Izven ljudskih šol nič, ali skoro nič in še za ljudske šole v mestu moramo skrbeti iz lastnega žepa, medtem ko nam okoliške ljudske šole vzdržuje mestni magistrat. V tržaški okolici deluje 10 slovenskih ljudskih šol, ki so se razvile iz trivialk, njihov uradni jezik je prvotno bil nemški. Po letu 1868, ko je naše ljudsko šolstvo prevzel tržaški magistrat, se je nemščina umaknila italijanščini. Slovenščina je bila le sredstvo za priučenje nemščine, pozneje italijanščine. V letu 1911 je tržaške ljudske šole obiskovalo okoli 6000 slovenskih otrok, dva tisoč otrok oskrbuje CMD. Največ naše mladine zahaja na srednje državne šole, na nemško gimnazijo in realko. Na obeh šolah je tudi obvezni pouk slovenščine, na gimnaziji ga obiskuje 90 % slovenskih dijakov, na realki le 30 %, sicer pa je pouk v nemščini in z nemškimi učitelji. Da ni več slovenskih dijakov na gimnaziji in realki, je kriv nemški jezik. Od 362 slovenskih gimnazijskih prvošolcev jih je v osmi razred prišlo le 72 ali 7 %. Iz tega jasno sledi, da je v Trstu Slovincem nujno potrebna slovenska realna gimnazija. Precej mladih Slovencev obiskuje razne strokovne šole, med katerimi so nekatere v slovenskem, v glavnem pa v tujih jezikih.«⁶¹⁰

Vedno več slabih poročil je prihajalo tudi iz Istre. Tam so se učitelji spopadali zaradi dr. Ivana Šušteršiča (1863–1925), hudega nasprotnika liberalnih učiteljev. Kot vodja SLS je Šušteršič zbral svoj poslanski klub, ki so se mu priključili tudi nekateri istrski poslanci, kot so bili Otokar Rybář (1865–1927), odvetnik, Gustav Gregorin (1860–1942), pravnik in gospodarstvenik, Matko Mandić (1849–1915), duhovnik, Vjekoslav Spinčić (1848–1933), profesor in šolski nadzornik, in drugi. Ti poslanci so bili dolga leta zavezniki učiteljstva in borci za narodne šole v Istri. Primorsko učiteljstvo jim je zamerilo, da so se vključili v Šušteršičev *Hrvaško-slovenski parlamentarni klub* in da so sodelovali s človekom, ki je na vse načine preganjal slovenske napredne učitelje in nasprotoval tudi CMD. Na njegovo

609 An.: *Javna ljudska predavanja v Trstu. Učiteljski tovariš, 1910/5, str. 1.*

610 An.: *Veliko zborovanje naprednega učiteljstva v Trstu. Učiteljski tovariš, 1911/23, str. 1–5. Ferdo pl. Kleinmayr: Slovansko šolstvo v Trstu. Sestavljen in na XXIII. Zavezni skupščini v Trstu poročal Ferdo pl. Kleinmayr. Učiteljski tovariš, 1911/27, str. 2; 1911/28, str. 1–2; 1911/30, str. 2.*

pobudo so ustanovili konkurenčno *Slovensko stražo*, s katero so, po mnenju bolj liberalne slovenske javnosti, vnašali razdor v slovenske obrambne sile.⁶¹¹ Šušteršiču so v *Učiteljskem tovarišu* očitali številna nelepa dejanja.⁶¹²

Leta 1912, v času balkanske vojne, so nemške oblasti povsod posegale v javno življenje. Vojska je okrepila svojo prisotnost v Trstu, kjer so ustanovili nemško višjo dekliško šolo, ki naj bi jo obiskovale hčere nemških oficirjev, uradnikov in trgovcev. Kot je povedal vodja pripravljalnega odbora, »imamo drugih nemških šol dovolj, nimamo pa višje dekliške šole«. Na sestanku so poudarjali, da je nemščina »nekakšen na tiho priznani državni jezik«, ki ga morajo znati vsi državljani, če hočejo med seboj občevati. Učenke bi prevzeli od šolskih sester, ki deklet niso vzgajale dovolj odločno v nemškem duhu, »strammdeutsch«, čeprav je bila pokroviteljica šole avstrijska nadvojvodinja Marija Jožefa. Brez večjih formalnosti so dobili dovoljenja in denar za novo državno nemško šolo. Slovenci, ki so bili od nekdaj močno prikrajšani za svoje šole, čeprav so tvorili velik del tržaškega prebivalstva, pa so se čutili spričo nasilnega nemškega posega v tržaški šolski prostor znova prevarane.⁶¹³ Na tržaškem deželnem zboru so naši predstavniki, zlasti dr. Josip Wilfan ml. (1878–1955), zahtevali strokovne šole, predvsem za pomorstvo. Šolske oblasti praviloma niso upoštevale želja in potreb Slovencev, prednost so imeli Italijani.⁶¹⁴

Spričo balkanskih vojn in novih nacionalističnih gibanj so učiteljstvu vedno pogostejše očitali, da ne vzgaja otrok za avstrijski patriotizem, da se preveč poteguje za narodne in jezikovne pravice, zato so v *Učiteljskem tovarišu* l. 1913 objavili povzetek članka o »pravicaх malih narodov do pouka v materinem jeziku«, ki ga je v Rusiji leta 1896 objavil prof. Vladimir Ivanovič Lamanskij (1833–1914), zgodovinar in filolog. Poudaril je znano resnico, da naj bi se otroci v nižjih razredih najprej učili materinščine in z njo ljubezni do domovine, renegati niso zvesti državljani. Člankar je poudaril, da vse ugotovitve iz Rusije veljajo tudi za avstrijske razmere. Avstriji ne bodo pomagali nemško govoreči renegati, bolj zanesljivi so »slovanski govoreči avstrijski patrijotje. Šola ne bodi vzgojevalka nemški govorečih in na vse strani pripogibajočih se marionet, ampak celih mož in kremen-značajev. Avstriji je treba duha zadovoljnosti, da sme v tej državi vsak

611 Do ustanovitve Slovenske straže pod okriljem Slovenske ljudske stranke je prišlo po sporu v Družbi sv. Cirila in Metoda, ko je premagano klerikalno krilo ustanovilo svojo organizacijo: Branko Goropevšek: *Bohinjska skupščina Družbe sv. Cirila in Metoda. Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1914*. Ljubljana: Nova revija, 2005, str. 76–77.

612 An.: *Tržaška politika*. *Učiteljski tovariš*, 1911/30, str. 1–2.

613 An.: *Kako ustanavljajo nemške šole v Trstu*. *Učiteljski tovariš*, 1912/12, str. 2.

614 An.: *Šolsko vprašanje v tržaškem deželnem zboru*. *Učiteljski tovariš*, 1913/21, str. 2.

po svoje govoriti in čutiti po svoje.« V teh besedah Lamanskega je neizprosna obsodba ponemčevanja in poitalijančevanja slovanskih narodov: »Ponemčevanje se ne da opravičiti, še bolj pogubno je poitalijančevanje primorskih Slovanov. Slovensko rodoljubje ni na potu avstrijskemu patriotizmu, ampak je njegova podlaga.«⁶¹⁵

Taki domoljubni članki so postajali vsak dan pogostejši, mnogi Slovenci so se navduševali nad srbskimi zmagami v balkanskih vojnah, mladina in odrasli so zbirali pomoč za ranjence. Avstrijski vladi ni bilo pogodu navdušenje Slovencev za povezave z južnimi Slovani, tudi ni trpela mladinskih gibanj, kot so bili prepovedanci, katere so v času vojne postavljali pred sodnike.⁶¹⁶ Nemški nacionalistični tisk je postajal tudi v Primorju, Trstu in Gorici vedno bolj napadalen in je ljudi spodbujal, da so v letih 1913 in 1914 na volitvah v občinske organe namesto Slovencev volili Italijane, ki so se Nemcem kot zavezniki zdeli manj nevarni kot Slovenci. Ob tem je potrebno poudariti, da so tudi Italijani na vse načine ovirali in zatirali slovensko šolstvo že v letih pred vojno, v času zasedbe in v dobi fašizma.⁶¹⁷

V *Učiteljskem tovarišu* so 1913 med drugim zapisali, da so Italijani začeli s pravnimi predavanji v Trstu, da zahtevajo univerzo v tem mestu, da Avstrija daje Italiji koncesije proti Jugoslovanom, katerim kljubuje in jih ponižuje, v Trst postavlja italijansko juridično fakulteto, mi pa smo pri podobnih zahtevah neenotni. Mnogim je bilo jasno, da pomeni italijanska pravna fakulteta v Trstu »ognjišče iredentizma«, naša javnost, poslanci in drugi so v boju za slovensko univerzo odpovedali.⁶¹⁸

Izredno pesimistično obarvano je bilo v *Popotniku* objavljeno poročilo o istrskem šolstvu v letu 1913. Pisec je poudaril, da je »istrsko šolstvo tako bedno, da bo to imelo za slovenski in hrvaški narod težke posledice. Šestletna šola je le na papirju, zaradi nejasnih predpisov otroci hodijo v šolo le štiri ali pet let. V nadaljevalno šolo prihajajo zelo redko, le nekajkrat na leto, dvanajstletne deklice gredo v mesto služiti, dečki na morje in drugam. V Istri ni mogoče izkoreniniti nepismenosti, ker po ljudski šoli otroci zopet vse pozabijo. Službe, ki zahtevajo osnovnošolsko izobrazbo, kot so sluge pri uradih, biriči, policaji, žandarmi, finančni stražniki, so v rokah tujcev, katerih je v deželi vedno več. Zaradi slabe priprave mnogo dijakov ne more uspevati v srednjih šolah, zato povsod cvete

615 An.: *Slovensko rodoljubje in avstrijski patriotizem. Učiteljski tovariš, 1913/21, str. 2.*

616 Janez Cvirn: *Preporodovci. Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941. Ljubljana: Nova revija, 2005, str. 124–125.*

617 An.: *Slovansko srce. Učiteljski tovariš, 1906/47, str. 425–426; 1906/49, str. 446–7.*

618 An.: *Laška pravna fakulteta v Trstu. Učiteljski tovariš, 1913/3, str. 2.*

nemškutarija. Če se poslanci hočejo upreti germanizaciji Istre, naj poskrbijo, da bo šola osemletna.«⁶¹⁹ Poročevalec je pozabil povedati, da je v Istri nepismenost najvišja v avstrijskem delu monarhije, ker tam silno primanjkuje šol, da mnogo otrok šole ne obiskuje, da je večina šol enorazrednic, da se čuti veliko pomanjkanje učiteljev in da Nemci in Italijani niso navdušeni, da bi se istrsko prebivalstvo razvijalo.

V Trstu so Slovence odrivali tudi od udeležbe pri šolskem nadzorništvu. V letu 1913 so ostale pravne razmere v tržaškem šolstvu še vedno neurejene. Že leta 1894 so v deželnem zboru sicer sprejeli zakon o šolskem nadzorništvu, ki pa ni bil sankcioniran, zato je bilo šolsko nadzorništvo v rokah Italijanov. Po 18 letih so sestavili »novi« zakon, ki je bil podoben prvemu, čeprav so se nacionalne in družbene razmere spremenile. Osnutek zakona podrobno določa sestavo krajnih, okrajnih in deželnega šolskega sveta. Poročevalec v *Učiteljskem tovarišu* je ugotavljal, da se pri sestavi šolskih svetov italijanska večina ni prav nič ozirala na slovensko narodnost in slovenske šole. Slovenska podskupina je v zakonu predvidela, da se na šolskem polju uvede nacionalna avtonomija, vsaka narodnost naj bi sama odločala o svoji usodi, upravljala in nadzorovala svoje šole, ki si jih naj tudi sama vzdržuje. Trst z okolico bi bil enoten šolski okraj, krajni šolski sveti se opustijo, šolsko nadzorstvo naj ima slovenski in italijanski odsek, podobno tudi deželni šolski svet. Oba sveta sodelujeta in se posvetujeta o skupnih vprašanjih. Italijanska večina je slovenske predloge kratkomalo odklonila in ni dala nobenih protipredlogov. Ni kazala nobene namere, da bi slovenski manjšini ponudila kakršnekoli koncesije glede šol. V tržaškem deželnem zboru je za slovenske šole interpeliral tudi dr. Josip Wilfan ml. (1878–1955), ki je v dolgem govoru razčlenil šolske zadeve v Trstu, kjer so Slovenci na šolskem področju skrajno zapostavljeni v korist Italijanov in Nemcev.⁶²⁰

Tik pred vojno je anonimni pisec v *Učiteljskem tovarišu* še zadnjič odločno razkrinkal avstrijsko šolsko politiko. Zapisal je, da je »Avstrija veliko skrb pokazala za albanske otroke na področjih, ki jih je po balkanski vojni zasedla Srbija. Odločno je po diplomatski poti zahtevala od Srbije, da za albanske otroke odpre albanske šole in to se je menda zgodilo.« Nato je anonimni člankar ob številnih primerih pokazal, kako mačehovsko avstrijska država skrbi za češke šole na Dunaju, za slovenske v Gorici in Trstu, da ne govorimo o koroških šolah.

»Država pusti, da lahko privilegirani trije narodi, kot so Nemci, Italijani in Madžari, delajo, kar hočejo z ljudsko šolo, namenjeno Slovanom. Odpirajo

619 An.: *Istrsko šolstvo. Popotnik*, 1913/3, str. 84.

620 An.: *Načrt zakona o šolskem nadzorstvu v deželnem zboru tržaškem. Učiteljski tovariš*, 1913/17, str. 2.

nemške, madžarske in italijanske šole, slovanskih kolikor mogoče malo, velikanske težkoče povzročajo na mejah, kjer bivata skupaj Slovan, Nemec ali Madžar ali Italijan. Na Štajerskem in Koroškem nam vsiljujejo nemške šole, Slovenci na Koroškem sploh nimamo svojih šol, v Primorju nam vsiljujejo italijanske. Nečuveni škandali, v sramoto dvajsetemu stoletju, so se vršili širom Avstro-Ogrske, ki pa ima sedaj čudovito visoko skrb za albanske šole. Slovenci v Gorici si morajo sami vzdrževati svoje ljudske šole, Italijani svoje mestne šole, italijanski otrok se v mestni šoli uči italijansko, za nemškega otroka je izborna poskrbela država, le slovenski otrok mora hoditi v nemško ali italijansko šolo, ali pa mora romati v Podturn na mestni periferiji v Cattinelijsko kasarno. Slovenci niso mogli poslati otrok v Podturn, zato je šola prazna. Sedaj životari s par učenci. Vlada je vedela, da kljub otvoritvi šole v Cattinelijski vojašnici ostanejo Slovenci v Gorici brez mestne šole, kdo se bo pehal za Slovence, čim manj so šolani, tem lažje se gospoduje nad njimi. Slovenskih otrok je v Trstu 5000, a državne slovenske šole ni nobene.⁶²¹ Avstrija je na primorskih področjih, poseljenih s Slovenci in Hrvati, dajala prednost Nemcem.

V *Učiteljskem tovarišu* so tudi poročali, kako uspešno v Primorju deluje *Lega Nazionale*. Italijani so njeno delo postoterili, zbrali so pol milijona kron, v Trstu in Istri imajo nad 160.000 članov, toliko kot v celi Hrvaški. Slovenski in hrvaški kraji, kjer obstajajo *Legine šole* in vrtci, so predstraže italijanstva; šole imajo knjižnice, godbe, organizirajo ples, prireditve, izlete. V Istri je na strani Hrvatov in Slovencev premalo storjeno za varovanje naših ljudi pred potujčevanjem.⁶²²

Pred izbruhom vojne je Ferdo Plemič še zadnjič poskušal statistično prikazati gibanje števila naših učencev v tržaških mestnih in obmestnih šolah. Ugotovil je, da so slovenski učenci prisiljeni obiskovati v mestu višje šole, ki pa niso slovenske. Nujno potrebna bi bila slovenska meščanska šola v mestu ali okolici, da bi mladino vsaj nekoliko obvarovali pred potujčevanjem, da ne bi že po tretjem in četrtem letu izgubljali najboljših učencev. Še večjega pomena bi bila slovenska gimnazija. Preseljevanja Italijanov na podeželje ter Slovencev v mesto in s tem povezanega raznarodovanja ni bilo mogoče ustaviti, dogovori z Italijani pa niso bili mogoči zaradi njihovega nacionalističnega divjanja.⁶²³ Plemič je že tik pred vojno slutil našo trnjevo pot v prihodnost.

V začetku leta 1914, še pred prvo vojno, je bil v *Učiteljskem tovarišu* objavljen kratek zapis o nemškem šolstvu v Gorici, ki dokazuje, kako je avstrijska vlada

621 An.: *Avstrijska skrb za albanske šole. Učiteljski tovariš, 1913/18, str. 1.*

622 An.: *Delovanje Lega Nazionale in naloge Družbe v Istri. Učiteljski tovariš, 1913/3, str. 2.*

623 Ferdo Plemič: *Slovensko ljud. šolstvo v tržaški okolici l. 1912–13. Učiteljski tovariš, 1914/4, str. 2–3.*

kot nemška in italijanska zaveznica tik pred vojno dajala kar največ ugodnosti nemškemu in italijanskemu šolstvu na račun Slovencev. Z novo železnico so se v Gorici naselili številni Nemci, ki so takoj dobili novo stavbo za svoj *Schulverein*. Ker je bila vadnica na učiteljišču nekoliko slovenska, so jo takoj premestili na *schulvereinsko* šolo, ki zato dobiva odškodnino. *Schulverein* lahko tam nastavlja učitelje, šola pa dobiva podporo od železniške uprave, slovenska šola, ki ima enako vlogo, pa nič. Enajst učiteljev iz Salzburga je v Gorici dobilo najboljša učiteljska mesta. Pisec je prepozno zahteval, da bi na Dunaju priznali tudi Slovencem njihove pravice, ki so bile nato med vojno popolnoma odpravljene.⁶²⁴ Zadnja novica iz Istre pred izbruhom vojne je bila, da je *Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri* sprejelo recipročnost hrvaške univerze z univerzami v avstrijskem delu monarhije, opozorilo pa je tudi na agresivno dejavnost *Lege Nazionale*, na visoke finačne podpore, ki jih ta organizacija prejema od vsepovsod, in na revščino istrskih šol. Za obrambo Istre so zahtevali poseben komisariat.⁶²⁵

Iz *Učiteljskega tovariša* je razvidno, da so učitelji veliko časa zapravili z medsebojnimi prepiri, premalo pozornosti pa so posvečali pokrajinam, ki so bile izpostavljene potujčevanju. To je motilo dr. Tuma kot učitelja in sociološko, psihološko, filozofsko izobraženega jurista, ki je živel na izrazito izpostavljenem Primorskem. Tudi kot socialni demokrat je lahko bil nezadovoljen zaradi mnogih nepotrebnih preprirov med liberalnimi in klerikalnimi učitelji, še bolj pa zaradi preprirov med liberalci in duhovščino. Njegovi *Spomini* in mnoga druga besedila dokazujejo, da je bil dr. Tuma med najbolj izobraženimi Primorci svojega časa in da je jasno predvidel tragedijo, ki je med vojno in po vojni zadela slovensko, zlasti pa primorsko prebivalstvo.⁶²⁶

Njegove skrbi so bile utemeljene. Slovenci smo bili, kot je zapisal Lojze Ude, »tik pred vojno v hudem političnem položaju. Bili smo vsestransko ogroženi po nemškem, italijanskem in madžarskem imperializmu, slab položaj pa se nam je kot narodu obetal tudi v jugoslovanskem svetu, kjer naj bi se po novoilirskih idejah odrekli svojemu jeziku.«⁶²⁷ Zadnja leta pred prvo vojno se je namreč porajalo »novoilirsko gibanje«, ki je spričo vedno večjih pritiskov germanizacije in italijanizacije zahtevalo jezikovno zblížanje s Srbi in Hrvati v novi državni

624 An.: *Nemško šolstvo v Gorici. Učiteljski tovariš*, 1914/4, str. 3.

625 An.: *Delo v Istri. Učiteljski tovariš*, 1914/12, str. 1–2.

626 Henrik Tuma: *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana, 1997. Glej še: Jos. Rakovšček: *Moj in naš program. Učiteljski tovariš*, 1914/14, str. 1–2.

627 Lojze Ude: *Slovenci in jugoslovanska ideja 1903–1914. V: Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Maribor: Založba Obzorja, 1972, str. 22–85.

skupnosti.⁶²⁸ Ker je imela jugoslovanska ideja veliko pristašev in nasprotnikov, so v okviru goriške *Vede* leta 1913 med našimi razumniki in javnimi delavci ter južnimi sosedi opravili anketo, ki pa je zajela le malo slovenskih pisateljev. Tisti, ki je pričakoval, da se bodo Slovenci navdušili nad ilirizmom, je bil razočaran. Po pričakovanjih je bila velika večina vprašanih za ohranitev slovenskega jezika tudi v bodoči jugoslovanski skupnosti. Večinoma so poudarili, da na begu pred germanizacijo ne smemo zaiti pod jarem južnih sosedov, le redki so se bili pripravljani prej ali slej odreči materinščini. *Vedina* anketa je med slovenskimi razumniki in našimi južnimi sosedi vzbudila veliko pozornosti in je vplivala na urejanje jezikovnih zadev tudi po vojni. Tudi po razpadu Avstro-Ogrske je jezikovno vprašanje ostalo v marsikaterem pogledu nerešeno in se je celo zaostriло v novi državi, Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, poznejši Kraljevini Jugoslaviji, kjer je bilo veliko razprav tudi o pouku srbohrvaščine v naših osnovnih in srednjih šolah,⁶²⁹ ampak to je že tema za kakšno drugo razpravo.

628 Jože Toporišič: *Fran Ilešič – novoilirec*. V: *Portreti, razgledi, presoje*. Maribor: Založba Obzorja, 1987, str. 107–122.

629 Janez Rotar: *Pogled v zgodovino XX. stoletja – o jezikovnem približevanju Jugoslovancov in anketa v Vedi 1913. leta*, str. 41–64, in *Notranje razsežnosti ankete*, str. 65–95. V: *Slovenščina in slovenstvo. Pojavi, izkušnje, pogledi*. Maribor: Založba Obzorja, 1996.

»Leta strahote«

Avstro-Ogrska, država mnogih narodov in jezikov, je zaradi vzdrževanja svoje trdnosti in z namenom ohranjanja privilegijev vladajočih Madžarov in Nemcev (pozneje tudi Italijanov) z vsemi sredstvi vzdrževala prevlado teh dveh jezikov. Razen tega je vzpodbujala tudi neke vrste državni patriotizem in zahtevala lojalnost do cesarske rodbine od svojih državljanov, tako nemških in madžarskih kot tudi vseh ostalih. Roberto Michels (1876–1936) je v članku o patriotizmu v *Napredni misli* tik pred prvo vojno zapisal, da mora država kljub različnim jezikom v posameznih deželah uvajati jezik gospodarsko, politično in kulturno prevladujoče narodne skupnosti, če naj bo notranje kohezivna in zunanje trdna, kar so zlasti Nemci v monarhiji vztrajno in dosledno počeli. Čeprav niso bili večina, so sprejemali zakone, ki so bili v prid njim, da so se lahko širili po vsej monarhiji kljub negodovanju drugih narodov. »Avstrijo je držal skupaj strah kot sredotežna sila pred tlačanjem sosednjih držav proti sredobežni sili narodnih stremljenj. V Avstriji se je bal vsak narod, da ne postane pri razpadu države žrtev transgresije, nereda, ko noben narod ne spoštuje integritete drugega, čeprav je ravno sam ušel tlačanju. Mnogi Slovani so se bali, da bi ob razpadu monarhije postali žrtve sosedov, kot so bili Italijani, Rusi, Nemci, Madžari in drugi.«⁶³⁰ Strah pred negotovostjo je tudi Slovence priklepal k habsburški monarhiji kljub njenemu vztrajnemu kršenju slovenskih narodnostnih in jezikovnih pravic.

Habsburška monarhija je bila zaradi številnih narodov zapletena tvorba. Na eni strani sta bili za njene prebivalce koristni in potrebni njena trdnost in enotnost, zaželeno je bilo znanje skupnega nemškega jezika, skupna državna identiteta, skupni trg in zunanja odpornost, saj so se državljani le tako lahko čutili varne. Na drugi strani pa so se manjši narodi upravičeno čutili podrejene in marsikdaj celo zatirane s strani Nemcev in Madžarov. Habsburško monarhijo so nenemški narodi posledično opisovali kot ječo narodov in zato je bil za mnoge manjše narode patriotizem, ki so ga učili v šolah, dvomljive vrednosti. Zaradi tega so nenemški narodi iskali rešitve zlasti v federalizmu in trializmu, da bi poleg vseh ostalih svoboščin zavarovali tudi svoje jezikovne pravice, ki so bile v habsburški monarhiji vedno bolj ali manj ogrožene, kajti gospodarski, politični, cerkveni in šolski ukrepi so bili naperjeni proti mnogojezičnosti v monarhiji. Zlasti šolstvo je bilo spričo državnih zahtev po enotnosti in skupni identiteti vedno bolj ali manj pod pritiskom nemščine, zato je bilo težko ustrezno urediti

630 Roberto Michels: *Historična analiza patriotizma. Napredna misel, Krško, 1913/14, str. 153–182, str. 180.*

pouk maternih in tujih jezikov. Težave so se stopnjevale zlasti v času povečanega nemškega nacionalizma in šovinizma v drugi polovici devetnajstega stoletja, še bolj pa tik pred prvo svetovno vojno, ki je vodila v razpad monarhije, v krepitev nemškega nacizma med vojnoma in v drugo svetovno vojno.⁶³¹

Iz *Učiteljskega tovariša*, *Popotnika* in *Slovenskega učitelja* je razvidno, kako odločno so slovenski učitelji v monarhiji vse do prve vojne nasprotovali potujčevanju slovenske mladine v šolah. Pri tem so toliko bolj energično opozarjali na tedanje in bodoče zatiranje Slovencev, ker se je pred prvo vojno že vedelo, v katero smer pluje barka, ki se ji je reklo Avstro-Ogrska. V avstrijskem in rajhovskem tisku so že pred vojno napovedovali smrt malim narodom in s tem tudi Slovincem. Razen tega so publicisti, zgodovinarji, narodno zavedni slovenski učitelji in duhovniki že pred vojno opozarjali na hujskaško vojno psihozo v nemških in drugih evropskih deželah, ki je zajela tako inteligenco kot tudi množice. Stanko Cajnkar, Finžgarjev življenjepisec, je bil neprijetno presenečen, ko so mnogi nemški razumniki, kot npr. Adolf von Harnack (1851–1930), že pred prvo vojno navdušeno pisali o »svetosti vojne« in o nujnosti vsesplošnega sovraštva in boja med narodi, med vojno pa se je njihovo navdušenje nadaljevalo. Istočasno so tudi razvijali velikopotezne načrte za prihodnost. Cajnkar je zapisal, da je 352 nemških profesorjev, duhovnikov, sodnikov, učiteljev in drugih »razumnikov« leta 1915 podpisalo spomenico, ki je v imenu »nemške kulture« zahtevala priključitev številnih pokrajin, dežel in kolonij k Nemčiji, odpravo splošne volilne pravice, izgon socialnih demokratov, omejitev svobode govora in tiska. Posebej so poudarili, da je »borba proti drugim narodom stalna neodložljiva nujnost, je boj za obstanek, ki ga morajo dobiti predvsem Nemci. Preganjati vojno in si prizadevati za mir je nemoralno, saj bi brez vojne čudovite duševne sposobnosti zakrnele in zemlja bi se spremenila v velik tempelj sebičnosti. Treba je predvsem uničiti Poljake in ustrahovati Ruse, zasesti je treba tudi Azijo.«⁶³²

Med vojno so Nemci, Italijani in Madžari z neprikrito surovostjo gospodarsko, fizično in jezikovno zatirali slovenski živelj; pokazali so, kakšni gospodarji so podrejenim narodom, ko ti zaradi vojne izgubijo vse pravice. Zaradi medvojne cenzure in splošnega mrtvila na področju človekovih in političnih pravic so o zatiranju Slovencev med vojno zgodovinarji poročali šele po vojni. Tako je Fran

631 Hannelore Burger: *Language rights and linguistic justice in the education system of the Habsburg Monarchy*. ICM Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei, 2015, str. 1–9: <http://www.icmgorizia.it/atti-dei-convegni-internazionali-di-studio/studi-mittleuropei-sm/papers/> (16. 3. 2017).

632 Stanko Cajnkar: *Franc Saleški Finžgar in njegova doba*. Celje: Mohorjeva družba, 1976, str. 17–28.

Erjavec (1893–1960), zgodovinar in publicist, šele ob desetletnici razpada Avstro-Ogrske zapisal: »Še pred napovedjo vojne so na Koroškem in Štajerskem izbruhnili nemški izgredi proti Slovencem, brez razlike političnega prepričanja. Ljubljansko časopisje se je izživljalo v grdem medsebojnem zmerjanju in podtikanju, množile so se denunciacije. Ob izbruhu vojne so policijske oblasti po vseh jugoslovanskih pokrajinah takoj začele z najkrutejšimi persekucijami. Številni osumljenci so romali v ječe ali internacijo (vseh internirancev je bilo nad sto tisoč, večinoma Slovanov). Za neprevidno besedo so jih gonili na morišča. V obmejnih deželah so romali v ječe liberalci, socialisti in katoličani, delavci in duhovniki, mladenke in starčki. Nemška in nemškutarska drhal je vprav divjala proti vsemu, kar je bilo slovenskega. Država se je izpremenila v veliko ječo, v kateri so odločevali policija, orožništvo, vojaštvo in preki sod.«⁶³³

Tudi zgodovinar dr. Josip Mal (1884–1978) je pisal o sovraštvu Avstro-Ogrske do Srbije v času balkanskih vojn in kako hitro je monarhija izkoristila priložnost za vojno napoved Srbiji: »Ob izbruhu vojne leta 1914 je Avstrija preganjala lastne Slovane, kot da bi jih bilo treba uničiti, Slovenija posebej bi morala izginiti, ker je bila napoti nemškim načrtom samo nemške Srednje Evrope, saj so razglasili svetovno vojno za odločilni boj med germanstvom in slovanstvom. Cela slovenska domovina se je spremenila v eno samo »preiskovalno dvorano«, kjer so odločali o življenju in smrti, o dobrem in zlem policija, orožništvo, vojaštvo in nagli sod. Na Štajerskem in Koroškem so Nemci še posebej izkoristili vojno priložnost za preganjanje zavednih Slovencev, ki so jih očrnili kar za državi nevarne ... Narodnjake so vlačili po zaporih in konfinacijskih taboriščih in pustili, da so jih nemčurji med potjo pretepali, obmetavali z blatom in vanje pljuvali ... Zatirali in plenili so časopise, ukinjali društva, stranke, zahtevali vojna posojila, ustavo so odpravili, zaprli so zbornice, v Trstu so se bratili Nemci in Italijani proti Slovencem in Hrvatom. Ob vsaki nemški zmagi so povečali teror, v Sloveniji so v prvih 14 mesecih vojne obesili ali ustrelili 469 oseb, na Hrvaškem 513, v Bosni in Hercegovini 900.«⁶³⁴

Prof. Silvo Kranjec pa je v knjigi »o našem združevanju« zapisal: »Bolj brezobzirno kot Nemci so nam grozili Avstrijci. Ko so leta 1916 nemški poslanci objavili svoje zahteve glede preureditve Avstrije po vojni, so izjavili, da »mora nemški narod dobiti v Avstriji vodstvo in v parlamentu se mora ustvariti nemška večina. V to svrho naj se izločijo iz državnega zbora zastopniki Galicije in Bukovine ter Dalmacije. Te dežele se naj podredijo vojaški upravi. Nemški jezik

633 Fran Erjavec: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana, 1928, str. 220–221.

634 Josip Mal: *Zgodovina slovenskega naroda*. Izdala Družba sv. Mohorja. Celje, 1938, str. 1112–1114.

naj se uvede kot državni jezik, ki se bo edino rabil v uradu, v prometu in pri vojaštvu. Brez znanja nemščine ne more priti nihče v nobeno javno službo, zato morajo v vseh šolah učiti samo nemški!»

Kranjec je opozoril tudi na to, »da bi avstrijskim Slovanom, zlasti pa Slovencem, pretila gotova smrt, če bi v prvi svetovni vojni zmagali Nemci, oziroma centralne sile. Znamenja te bodočnosti so se hitro množila. Za novo šolsko leto so bile prepovedane čitanke za srednje šole, ker so bile preveč slovenske in slovanske. Leta 1915 so uvedli nemški službeni jezik na železnicah, parlament in deželni zbori so bili zaprti, časopisi so lahko prinašali predvsem vojna poročila in spodbudne zgodbe iz bojišč, vladala je stroga cenzura, nekatera glasila so prepovedali.«⁶³⁵ O nemškem terorju v Srbiji in drugod so poročali naši zgodovinarji, pisatelji in še žive priče po prvi vojni.⁶³⁶ O dogajanjih ob napovedi vojne in med vojno je v svojih spominih obširno poročal tudi nekdanji ljubljanski župan Ivan Hribar.⁶³⁷

V *Učiteljskem tovarišu*, *Popotniku* in *Slovenskem učitelju* so že pred vojno nazorno in prepričljivo dokazovali, da je soseščina z dominantnim nemškim, italijanskim in madžarskim jezikom bila in bo usodna za razvoj in obstanek Slovencev. Na vse načine, zlasti z vsiljenim in metodično zgrešenim poukom tujih jezikov, so pred prvo vojno poskušali Slovence potujčiti in spremeniti v poslušne podanike, med vojno pa je sledila ukinitve vseh svoboščin in pravic državljanov, ki bi ji v primeru zmage Nemčije in Avstro-Ogrske sledila popolna marginalizacija slovenskega jezika na Slovenskem. Težave s poukom sosednjih jezikov v osnovnih, meščanskih in srednjih šolah so se z razpadom Avstro-Ogrske v glavnem končale na tistem delu slovenskega narodnostnega ozemlja, ki se je po razpadu monarhije znašlo v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Vseeno so se slovenski strankarji in kulturniki še dolga leta prepirali o tem, ali nam je nemščina potrebna tudi v novi državi in kakšen položaj naj imata srbohrvaščina in slovenščina v naših šolah. Medtem se je surovo zatiranje naše materinščine na izgubljenih ozemljih nadaljevalo še več kot dvajset let, Slovenci v matici in zamejstvu pa so morali nato med drugo vojno pod okupatorji ponovno doživljati vse oblike raznarodovanja.⁶³⁸

635 Silvo Kranjec: *Kako smo se zedinili*. Družba sv. Mohorja v Celju, 1928.

636 Ivan Pregelj: *Svetovna vojska in slovensko slovstvo*. Izbrana dela. Sedma knjiga. Celje: MD, 1970, str. 255–275.

637 Ivan Hribar: *Moji spomini*. II del. Slovenska matica v Ljubljani, 1983–1984.

638 Tone Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor, 1968.

Summary

Slovenian pedagogic press in the fight against the national assimilation of the Slovenian youth (1860–1918)

The Habsburg monarchy was ethnically and linguistically the most diverse state in Europe. In order to preserve and promote the unity of the monarchy, the central authorities tended to foster and consolidate its state language, German, organising its primary, secondary and higher education in such a way as to elevate German above all other languages in the monarchy. However, in the second half of the nineteenth century, the central authorities tried to adjust their educational policy to some degree to the needs of the so-called historical non-German nations, such as the Czechs, Hungarians and the Poles, whose demands for the use of their languages in schools could not be ignored. The Slovenians, who were considered to be a non-historical and weak nation, by contrast, had to fight constant and often futile battles for the introduction of the Slovenian language into the schools in the Slovenian lands. Since this book focuses primarily on the period 1860–1918, the era of the undisputed and direct involvement of the State into the education system in the empire, a necessary amount of attention is given to the State's education policy. This book, however, lays the greatest emphasis on the responses of the Slovenian central pedagogic journals to the unhealthy language situation in primary and especially secondary schools in the Slovenian lands, where the Slovenian language was seriously underrepresented in the educational process. The contribution of the pedagogic press to the growing national awareness of the Slovenian public cannot be overestimated and this book therefore focuses on the activities of pedagogic journals in the Slovenian struggle for a leading position of the Slovenian language in schools. At the same time, the book raises a question about the role and position of foreign languages in the education system in the Slovenian lands, especially German, whose leading position in the education system within the Habsburg empire was generally resented by non-Germans who regarded this language as being the most dangerous tool of Germanisation, and such misgivings were felt by the majority of the Slovenian population as well.

In order to understand the difficulties and obstacles the Slovenian teachers encountered in their attempts to develop Slovenian as the main educational tool in the Slovenian lands, it is necessary to point out that their endeavours to Slovenize the schools clashed with the plans of the central government in Vienna to impose German as the main school language on the non-German schooling population throughout the empire. Such Germanizing tendencies had been noticeable since the eighteenth century, when the central government in Vienna established compulsory primary schools and took over the educational

institutions previously supervised by the Jesuits. After taking such measures, the central government was in an ideal position to actively promote its language policy of utilising German as its most convenient tool for unifying the empire. This tendency to promote German above all other languages had already been visible in the State's relationship with the Jesuit order, which in the eighteenth century found itself under an increasing governmental pressure to allot to German a much more prominent position in its predominately Latin schools. However, the Jesuits in most cases failed to comply with the State's requests to modernise their language policy and their school system in general. This was a dangerous failure in the eighteenth century when the Jesuit order was increasingly regarded as being no longer able to create proper responses to various economic, social, intellectual and political challenges, which eventually led to its abolition across Catholic Europe in 1773. Consequently, the Habsburg monarchy took over Jesuit gymnasiums (elite grammar schools), colleges and universities with the purpose of implementing necessary education reforms. The first draft for the reform of secondary schools, which was designed by Marx Gratian and carried out in 1775, envisaged more time allotted to natural sciences, but the main school subject remained Latin which was in final grades used as a teaching language as well. German had not been a school subject yet, being used only as an auxiliary translation tool, while Slovenian did not have any place in the system of secondary education in the Slovenian lands, with the exception of the grammar school in Maribor where it was at the end of the eighteenth and at the beginning of the nineteenth century an optional school subject. The Theresian reform of secondary schools also introduced secular secondary school teachers who were educated at the reformed university in Vienna. However, due to its pressing financial problems, the State still continued to rely rather heavily on monks as the teaching staff at the reformed schools. The central government in its reform efforts resorted to half-measures, as a thorough education reform with the emphasis on vernacular languages, *realia*, natural and social sciences would have undermined the feudal foundations of the Habsburg monarchy. A more prominent position, though, was given to the German language by the Josephine reforms, establishing German as the only officially recognized state language in the Habsburg monarchy. Consequently, secondary schools were instructed not to accept candidates unproficient in German. The court decree from 1782 made German instead of Latin a general teaching language in lyceums (lower university studies) and at universities, while Latin retained its leading position in theological educational institutions.

Following the abolition of the Jesuit order in 1773 and the takeover of its secondary schools by the State, Maria Theresia also organized primary education

hitherto ignored by both the ecclesiastical and secular authorities. On the basis of painstaking investigations and on the initiative of the Slovenian scholar Blaž Kumerdej (1738–1805), the Empress in 1774, despite the opposition of the clergy, issued *Splošna šolska naredba* (*The General School Regulation*). This was the first primary school law with which the monarchy granted compulsory primary education to the children of both sexes, all social classes and nationalities. On the other hand, this regulation failed to develop unified Slovenian primary schools and organise joint schooling of all social classes. Instead of that, the ordinance set up three different types of primary schools with different levels of academic difficulty: *Trivialschulen*, for the peasant youth, more demanding *Hauptschulen* in rural market towns, and the most demanding *Normalschulen* in major provincial cities. To make things worse, the school reform created an unhealthy language situation in newly founded primary schools in the Slovenian lands. In spite of a general agreement reached by the school reformers that mother tongues must not be neglected in primary schools, German was elevated above other languages. The predominantly German local and provincial school authorities in particular were convinced that the children in the Slovenian lands should learn German as soon as possible, tolerating therefore only a bilingual instruction in primary schools. Consequently, illiterate children were taught German even in the *Trivialschulen*. Fortunately, since children and even some teachers did not speak German, the Slovenian teaching gradually managed to take roots in the *Trivialschulen*, and even the strictly German oriented *Hauptschulen* and *Normalschulen* had to rely in lower grades on the Slovenian language before its replacement with German in higher grades.

More radical changes were introduced in the Slovenian educational environment in the era of the Illyrian Provinces (1809–1813), which created the system of unified four-year primary school, encouraged the reform of secondary schools and, even more importantly, marked a stronger presence of the Slovenian language in the new education system. Valentin Vodnik (1758–1819), acting as a primary and secondary school supervisor in Ljubljana, insisted on Slovenian being used as a teaching language and a school subject in both primary and secondary schools, and he also prepared some relevant textbooks for both types of schools. Apart from primary schools, Slovenian was used at the grammar school in Ljubljana where the basics of French, Italian, Latin and religious education were taught in Slovenian, while in the higher grades of the grammar school as well as at the lyceum, French, German and Latin were used as teaching languages. Ljubljana also witnessed the establishment of a central school or academy, which was regarded as an embryo university for studying medicine, law, engineering, theology, etc., its envisaged languages of instruction being French, Italian and Latin. However, German still retained its prominent position, not only at the

central school but also in all other educational institutions as the parents insisted on the use of German in schools.

The March Revolution in 1848 is another milestone in the history of the Slovenian nation, having far-reaching consequences in the field of education as well. After 1848, more nationally conscious and knowledgeable Slovenian teachers constantly and consistently demanded the Slovenian language in primary schools and its introduction into secondary schools. Their request, which was based on the *Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesen in Oesterreich*, 1848 (*The Draft of the Founding Principles of Public Education in Austria*), was kept alive in all programs for *Zedinjena Slovenija* (*United Slovenia*). However, in addition to the unwillingness of the authorities to assign to the Slovenian language a more prominent position, the struggle for the Slovenian language in schools was impeded by the failure of most Slovenian parents to distinguish between German as a teaching language and a school subject. It was therefore easy to persuade ill informed parents that their children must receive instruction in German in order to acquire a good command of this language. As a result, nationally conscious Slovenian teachers, intellectuals and other public figures found it hard to fight for the Slovenization of schools.

Learning German as a school subject, but not using it as a teaching language, was with some reservations supported by Anton Martin Slomšek (1800–1862), the first bishop in Maribor, who, however, did not forget to remind Slovenians of their mother tongue, for the promotion of which he prepared, with his colleagues' assistance, teaching books, especially a primer and various school readers. In 1842, he had already published a bilingual Slovenian-German course in *Blaže in Nežica*. He and his colleagues also took the credit for publishing *Nemška slovnica za slovenske šole* (*A German grammar for Slovenian schools*) in 1852, and *Veliko berilo za slovensko-nemške šole* (*A major school reader for Slovenian-German schools*) in 1855, with the attached instructions for the use of both texts in the popular newspaper *Drobtinice* (*Crumbs*).

After 1848, the Slovenian teachers decided to found a pedagogic journal. Many teachers and cultural workers had already discussed school issues in Janez Bleiweis' *Kmetijske in rokodelske novice* (*Agricultural and Artisan News*), especially Andrej Praprotnik (1827–1895), the future founder and editor of *Učiteljski tovariš*, *The Teacher's Comrade* (1861–1941). The predecessor of this first pedagogic journal was Slomšek's *Drobtinice* (1846–1901), followed by Andrej Einspieler's *Šolski prijatelj*, *The School Friend* (1852–1883), which was eventually converted into a church journal due to its preference for religious and family matters over educational issues. The correspondents of *Novice* and Anton Janežič's *Slovenski Glasnik* (*The Slovene Herald*), who were making

great efforts to found an independent school newspaper, suggested that *Novice* should publish a special supplement, which would be reserved for school issues. Bleiweis, however, was unhappy with the suggestion because he did not want the teachers to be too active in his newspaper. After long discussions in the press, especially in *Novice*, Andrej Praprotnik, Fran Gerkman and Janez Zorin established the first professional pedagogic journal, *Učiteljski tovariš*, in 1861.

Before the implementation of the *State Primary School Law* in 1869 (*Državni osnovnošolski zakon*), *Učiteljski tovariš* was, apart from teachers, subscribed mainly by catechists, so the Slovenian clergy had a major influence on the journal's selection and treatment of its topics until 1900 when the journal was taken over by the Slovenian teaching organisation, officially designated as *Zaveza avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev* (*The Association of Austrian Yugoslav teachers' societies*) which induced *Učiteljski tovariš* to adopt a more secular and liberal-minded tone and to concentrate on political issues, school policy as well as material and career problems of Slovenian and foreign teachers. Even before the promulgation of the *Basic State Law* in 1867, the confessional or the so-called May laws in 1868, and the *State Primary School Law* in 1869, with which the Slovenian teachers as well their colleagues within the empire obtained more rights and were no longer subjected to the church supervision, the Austrian pedagogic press held a lively discussion on the future of primary schools as well as the relationship between the State, school and church. The teachers also reported on the poor educational situation in the Slovenian lands, economic difficulties of the teachers and their struggle for civil and human rights, increasingly demanding their own pan-Slovenian teachers' organization. With the help of their journal, *Učiteljski tovariš*, the Slovenian teachers intensified their activities in the field of organisation and integration. The first teachers' association which was established in Carinthia (Koroška), Velikovec, in 1866 was a short-lived attempt. Andrej Praprotnik's work, by contrast, was much more permanent. On his initiative, *Kranjsko učiteljsko društvo* (the Society of the Carniolan Teachers) was founded in 1869 and expanded into *Slovensko učiteljsko društvo* (the Society of Slovenian Teachers) in 1872. This central Slovenian teachers' organization promoted the integration of district teachers' associations and organized pan-Slovenian teachers' rallies where the teachers discussed professional and other issues, its founder being Andrej Praprotnik, who also set up the so-called *opravilni red* (task order). *Kranjsko učiteljsko društvo* raised for those times daring requests in relation to primary schools: teachers are to be supervised by provincial assemblies, an organist's and sexton's job is to be in principle separated from the teaching profession, teachers should receive a regular salary, a school tax is to be levied on the entire country.

Apart from identifying all these problems, the teachers' association raised another pressing issue, the use of German as a teaching language at the teachers' colleges in the Slovenian lands. Future teachers found themselves in an absurd situation of being instructed in German even though they urgently needed Slovenian for their job. The position of Slovenian as a school subject at the teachers' colleges was another object of criticism, as prospective teachers were taught Slovenian by the lecturers with inadequate command of the language, which, in turn, was taught according to Janežič's outdated German-written Slovenian grammar *Kurzer leichtfasslicher Unterricht in der slovenischen Sprache*, 1849. Consequently, many teachers reported on learning difficulties of Slovenian children who were the main victims of this absurd language situation. In order to solve the problem, the Slovenian teachers requested the introduction of the Slovenian language as a teaching language into the teachers' colleges as well as Slovenian books for primary schools and professional books for teachers.

Apart from publishing a number of articles discussing in detail the position of the Slovenian language in schools in the 1870s, *Učiteljski tovariš* addressed broader social and political problems and examined their impact on the Slovenian society at large, focusing in particular on the reinforced Germanization within the empire, the unification of Germany in 1871, and the danger of the Italian territorial expansion in the 1860s, after the birth of the Kingdom of Italy. In this period, the articles in *Učiteljski tovariš* also closely observed the efforts of the Catholic circles to curb school liberalism. As a result, a considerable amount of attention was given to Austrian Catholic gatherings which launched renewed attacks on reformed schools, their supposed materialism and irreligious instruction.

It was only in 1889 that *Zaveza slovenskih učiteljskih društev* (The Association of the Slovenian School Societies) was founded on the initiative of Anton Brezovnik, Amir Gradišnik and Fran Kocbek. For their journal, they adopted *Popotnik*, *The Voyager* (1880–1941), which gradually evolved from a teachers' journal into a pedagogic and scientific journal, favoured especially by secondary school teachers. After the second world war, *Popotnik* was renamed *Sodobna pedagogika* (*The Journal of Contemporary Educational Studies*), edited by Vlado Schmidt, Henrik Zdešar and France Ostanek, the principal of *Slovenski šolski muzej* (*the Museum of the Slovenian education*). In addition to *Učiteljski tovariš* and *Popotnik*, the teachers could rely on *Slovenski učitelj*, *The Slovenian Teacher* (1900–1944) which addressed primarily Christian-minded teachers, educators and catechists. From 1908 onwards, *Slovenski učitelj* was the property of *Slomškova zveza* (*The Slomšek's Union*) and *Društvo slovenskih katehetov* (*the Society of Slovenian Catechists*), its editors being Josip Novak, A. Čadež, Fr. Jaklič, Franc Fabinc, Fortunat Lužar and Ivan Štrukelj. Its unmistakably Catholic bias contributed to

the emergence of a clear-cut ideological separation between Slovenian teachers, which had a huge impact on the development of the Slovenian education system as well as the education of children and youth. Consequently, this ideological division would impede the fight against the national assimilation of the Slovenian youth before WW1 and reduce a much needed concern of the Slovenian public for the nationally endangered border schools.

Among the three journals mentioned above, *Učiteljski tovariš* most seriously addressed the language issue in Slovenian primary and secondary schools, encouraging educators to publish relevant contributions in order to increase the readers' knowledge of Slovenian history and literature. Josip Marn (1832–1893), for example, published in *Učiteljski tovariš* from 1863 to 1870 *Pomenki o slovenskem pisanji* (*Conversations about Slovenian writing*), where he among other issues drew attention to Old Church Slovenian and classical languages. From 1870 to 1892, Marn published in 22 issues of *Učiteljski tovariš* »pregled slovenske književnosti«, a survey of Slovenian literature, in which he briefly introduced more than 250 Slovenian writers, thus establishing a good scholarly basis for the research done by subsequent historians of Slovenian literature. His survey was well received by *Učiteljski tovariš* and *Dom in svet* (*Home and World*), but it was more critically assessed in *Ljubljanski zvon* (*The Ljubljana Bell*), where Fran Wiesthaler (1849–1927) evaluated Marn's extensive work from a literary-historical and ideological perspective, arguing that Marn evaluated rather too highly the importance of the clergy for the development of Slovenian literature at the expense of secular writers.

On the other hand, despite its emphasis on the Slovenian language, *Učiteljski tovariš* did not neglect the needs of Slovenian teachers for German teaching materials. As early as 1863, a kind of methodology on the teaching of Slovenian and German was published in sequels. The teachers also relied on *Praktična slovensko-nemška gramatika* (*Practical Slovenian-German Grammar*) and *Praktisch slovenisch-deutsches Sprachbuch*. Nevertheless, teaching German remained a tough job, and in *Učiteljski tovariš*, the teachers constantly alerted the Slovenian public to the difficulties of teaching German in primary schools, attributing the poor results of this activity primarily to teaching German exclusively in German without any interaction with the pupils' mother tongue, this issue being raised especially by Ivan Tomšič (1838–1894) in 1866. In their fight against Germanization, the Slovenian teachers were greatly supported by the establishment of *Slovenska matica* (*The Slovene Society*) in 1864 and *Slovenski narod* (*The Slovene Nation*) in 1868 as well as national rallies in Ljutomer, Žalec, Vižmarje and elsewhere, where the participants demanded *Zedinjena Slovenija*, the implementation of Article 19 of the *Basic State Law*, Slovenian schools and

Slovenian administration. After 1869, correspondents and teachers from various Slovenian districts increasingly reported in *Učiteljski tovariš* on their failure to teach German and requested better textbooks for German classes, arguing that *Praktična slovensko-nemška gramatika*, first published in 1856/57, and *Praktisch slovenisch-deutsches Sprachbuch für die oberste klasse der slovenisch-deutschen hauptschulen im kaiserthum Österreich*, first published in 1857, were no longer adequate. In *Učiteljski tovariš*, more substantial methodological contributions to the teaching of foreign languages in general and German in particular were rarely published, so the contribution of an anonymous writer in 1878 on the teaching of foreign languages, *Učenje tujih jezikov (Learning Foreign Languages)*, in *Učiteljski tovariš* was a much desired novelty. The author presented the then-known teaching methods: he criticized a unilateral »direct method«, which was unsuccessfully used in German classes in Slovenian schools. He claimed that children do not benefit from learning a foreign language without an interaction with their mother tongue, and he also refused the application of a formal method in primary schools, due to its unsuitability for teaching vernacular languages.

In *Učiteljski tovariš*, this language issue was raised mostly by primary school teachers bearing the brunt of teaching German in schools. Secondary school teachers, by contrast, hardly ever discussed the damaging impact of teaching German either as a school subject or a teaching language on the Slovenian schooling population. They also tended to neglect the pressing issue of an inferior position of Slovenian in secondary schools. It was only after the foundation of *Popotnik* in 1880 that the articles which discussed the teaching of the Slovenian language, especially in secondary schools, were beginning to be published. Secondary school teachers were also rather slow to set up their professional organization, founding their *Društvo slovenskih profesorjev (The Association of Secondary School Teachers)* no sooner than in 1906. Slovenian textbooks for secondary schools, despite the initiative and assistance of *Slovenska matica*, were also slow to emerge. In 1871, the teaching of both German and Slovenian in lower grades of grammar schools in Kranj, Novo Mesto and Ljubljana was introduced by the Ministry of education. In the first and second grade, Slovenian was a teaching language, but in higher grades it was replaced by German in this function. It was recommended that in lower grades the same teacher should teach Latin, German and Slovenian. Also in higher grades, classical authors were allowed to be translated into Slovenian and then converted into German, according to the capabilities of the students, who were expected to familiarise themselves with the corresponding Slovenian terminology as well.

Well-read primary and secondary school teachers of German and other foreign languages were already familiar with the works of some distinguished

German and French educators who developed new approaches to the teaching of foreign languages. Rudolf Hildebrand (1824–1894) with his book on German language teaching *Vom deutschen Sprachunterricht in der Schule und von deutscher Erziehung und Bildung überhaupt*, 1879, made a significant contribution to this new educational outlook by rejecting old methods of language teaching and by giving precedence to the substance over the form, to activities over listening. Further initiatives to improve the teaching of German and other foreign languages and to prepare better school readers were coming from the ranks of children's authors and scholars in the areas of youth literature as well. Josip Brinar (1874–1959), well-read and multilingual teacher, published in *Popotnik* an article about youth literature as early as 1897, *Mrvica o mladinskih spisih* (*A Crumb about Youth Literature*), adding later extensive studies on the contemporary development of youth literature in Germany, where this type of literature was reformed according to the principles set by Heinrich Wolgast (1860–1920) in his *Das Elend unserer Jugendliteratur, Ein Beitrag zur kuenstlerischen Erziehung der Jugend*, 1899, which were accepted by Slovenian teachers as well. The flourishing of local youth literature and the national revivals worldwide at the end of the century also made an impact on the quality of Slovenian school readers for primary and secondary schools.

Towards the end of the century, Slovenians had to face the growing aggressiveness of German schools and organizations with undisputed Germanizing tendencies. Both the Slovenian public and the teachers increasingly objected to teaching a compulsory foreign language in primary schools. In 1881, *Slovenski gospodar* (*The Slovenian Landowner*) as well as *Učiteljski tovariš* condemned an envisaged special award for the most successful teachers of German in two-grade schools, which was proposed by the German liberals in the provincial assembly of Carniola. Both newspapers explained in detail why German in primary schools was unnecessary and harmful, and what role it should have in secondary schools and at universities, drawing a particular attention to the violent Germanization of Slovenian children in Carinthia. Their worries were justified, because the Germans were growing increasingly ruthless in their requirements. In 1899, five of their political parties joined forces, designing the infamous *Binkoštni program* (*Pentecost Program*), which posed a direct national threat to the Slovenians. According to the program, German was supposed to be the principal language in the Austrian part of the empire, with the exception of Bohemia and Moravia, while in all other provinces German was to be given precedence over provincial languages. In Lower Styria (*Spodnja Štajerska*), German would be the official language of provincial authorities, German towns and town markets should be assigned the status of »confined, compact German areas«, and in the primary and secondary schools,

all school subjects should be taught only in German. In Carinthia (Koroška), with the exception of a few districts, where Slovenian or utraquist schools would be allowed to operate, the whole area would be declared to be German, with German being the only »common language« of administration in nationally mixed areas. The language of instruction in primary, secondary and vocational schools would be in principle German. Carniola would have the status of a bilingual country where both languages would be equal, with German being the official language in foreign affairs. Wherever the Germans lived, there should operate German schools with German teachers and school supervisors.

Some Slovenian secondary school teachers who discussed the teaching of Latin and German published their findings first in German written secondary school periodicals and later in the Slovenian written secondary school *Izvestja* (Report). Their attention was focused on the difficulties in teaching foreign languages as well as on the domestic situation, which did not favour the Slovenization of secondary schools. In 1891, *Dom and Svet* published an anonymous treaty *O slovenskih gimnazijah in njih letošnjih izveštjih* (On Slovenian grammar schools and their this-year report), focusing on teaching foreign languages, especially Latin, Greek and German, and discussing in detail the four teaching methods, which were in the second half of the nineteenth century used at home and in the neighboring countries. In 1892, *Ljubljanski zvon* reported at length on the treatise, which was published in the *Izvestja* of the imperial-royal lower gymnasium in Ljubljana in the same year by A. Štritof, *O metodiškem pouku nemščine v I. in II. razredu slovensko-utrakvistiških gimnazij* (On the methodological instruction on teaching German in grades I and II in the Slovenian-utraquist grammar schools). Even though the writer favoured the teaching of German, he was critical of a current situation in this field. He outlined the objectives, scope and content of the instruction in the first two grades, taking into consideration the existing curricula and instructions of the Ministry of education. As a basis of his study, he singled out the German materials used in the third and fourth grade of primary school, and then analysed the textbooks used in grades I and II of the grammar school. He argued that the existing German material incorporated in grades I and II was so demanding that in his opinion only exceptionally hardworking and talented secondary school students were capable of mastering it. Štritof also presented a brief history of language teaching, with the emphasis on »sintetiško-slovniška« and »empiriško-analitiška metoda«. According to the first, Latin was taught, and according to the other, a growing number of modern languages, this method being increasingly recommended by psychologists, language teaching methodologies and school authorities.

Slovenian secondary school teachers, especially the teachers of Slovenian, were also considering the ways of strengthening the position of the Slovenian language in Slovenian secondary schools, preparing for these purposes grammars, school readers and curricula. Nevertheless, in spite of their efforts, the Slovenian secondary school teachers were lagging behind their foreign colleagues in their fight for the introduction of a native tongue into schools. While in other provinces of the empire more and more national languages were introduced in primary and secondary schools immediately after the March Revolution and later, in the period of liberalism, *Društvo slovenskih profesorjev* (*The society of Slovenian secondary school teachers*) was making its first inquiries into the language needs of our secondary school population only in 1912, asking the interviewees what position should be given to German in Slovenian secondary schools. Out of 186 respondents, 155 were in favour of Slovenization of secondary schools, requiring the teaching of all subjects in Slovenian, while German should be only a school subject, which, however, must be fully mastered. On the other hand, some secondary school teachers were still advocating the teaching of some school subjects in German, suggesting that the Slovenian terminology should be cultivated simultaneously with German. Many participants in the questionnaire suggested improving the teaching of the German language, with the emphasis on the cultivation of speaking skills, while literature classes should be abolished. Slovenian secondary school teachers still could not imagine their secondary school students being left without the knowledge of German because of the Slovenian educational, economic, cultural and ideological links with the German hinterland and they consequently did not suggest replacing German with some Slavic or Romance language or even English.

At the end of the nineteenth century, primary schools were being provided with more updated German teaching materials. Thus *Prva nemška slovnica in Prvo nemško berilo za slovenske ljudske šole* (*The First German Grammar with the First German School Reader*), which was published by A. Praprotnik, A. Razinger and A. Žumer in 1892, contributed to the improvement of teaching German in primary schools. The improvements of grammars and school readers were, in addition to the Slovenian authors, probably influenced by Rudolf Hildebrand (1824–1894), who influenced Henrik Schreiner (1850–1920) and Janko Bezjak (1862–1935) as well, who in turn designed more updated language tutorials for German in primary schools. In the years 1897–1899, they published their *Erstes, zweites und drittes deutsches Übungsbuch für slovenische allgemene Volksschulen*, together with *Anleitung zum Gebrauche des ersten deutschen Übungsbuches für slovenische allgemeine Volksschulen*. An extensive bibliography of both authors confirms their position of being top Slovenian educators at the end of the

nineteenth century. Bezjak presided over *Slovenska šolska matica* (The Publishing House of the Slovenian School Society), and in 1906/7, he published an extensive and for a long period of time the only methodology of the Slovenian language *Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika v ljudski šoli* (A Special Methodology for the Slovenian Teaching Language in Folk School). Like Bezjak, Josip Tominšek (1872–1954), headmaster of the classical gymnasium in Maribor, wrote extensively about teaching classical languages. Tominšek also recommended that Slovenian and Latin should be taught by the same teacher who would compare both languages in his classes. As a nationally conscious teacher of classical languages, Tominšek focused on developing better methods of teaching Slovenian, publishing numerous articles for this purpose, and finally, he also participated in developing the curricula for teaching Slovenian at gymnasiums.

The language situation in primary schools was not ideal either. Fran Ivanc, for example, published in *Popotnik*, 1900, a treatise entitled *Nemščina v slovenskih ljudskih šolah na Kranjskem* (German in Slovenian folk schools in Carniola) where he explained in detail why the intended objectives of teaching German in primary schools could not be achieved, why the effort was damaging, and why teaching German was a heavy and useless burden for teachers and pupils alike as well as the waste of time that could be more usefully spent on other school subjects. Such an in-depth analysis was urgent since German was increasingly forced on the Slovenian pupils even in the lower grades of primary schools, especially in Carinthia and Lower Styria, and the objections to teaching German in primary schools in Carniola even as a school subject, raised in this treatise, were repeated for decades by other Slovenian educators as well.

Different Slovenian regions were given a different amount of attention in Slovenian pedagogic periodicals, the most neglected Slovenian region in this respect being Carinthia. The awareness of its dire situation was beginning to rise only in the early 1870s, when the Carinthian Provincial School Council with a school decree from 1872, reconfirmed by a similar decree in 1875, began replacing Slovenian and Slovenian-German schools with completely German and notorious utraquist schools. In doing this, it was supported by Paragraph 6 of the *State Primary School Law* in 1869, which authorized the provincial assemblies to take a decision on the use of a teaching language in schools. In *Učiteljski tovariš*, 1873, for example, an anonymous author discussed a disappointing school situation in Carinthia, where teaching Slovenian was obstructed in every way, with German being imposed on the children even in the first grade. The Slovenians in Carinthia frequently complained that the schools controlled by the liberals favoured non-Slovenian teachers. In the parliament in Vienna, 1873, a negative impact of German schools on non-German schooling populations was thoroughly discussed, but the references were made

only to the school situation in Carniola, while Carinthia, where Slovenian children were most at risk, was not mentioned.

In *Učiteljski tovariš*, 1877, an anonymous observer pointed out that after the abolition of the church inspectorate, which had still granted some protection from Germanization to the Slovenian schooling population, Germanization was making rapid progress in Carinthia. Consequently, Slovenian and Slovenian-German schools were systematically eliminated, especially in the districts of Velikovec and Šmohor, and in many places it was forbidden to teach in the Slovenian language. In order to accelerate Germanization, the discussions of Carinthian teachers at official and compulsory teachers' conferences had to focus mainly on the most effective ways of teaching German. This account in *Učiteljski tovariš* can also be read as a positive response to the Catholic gathering in Vienna in 1877, where catholic supporters argued that the schools under the supervision of the Church were better prepared to protect regional and national languages from the danger of elimination. Since Carinthia was dominated by German liberalism, which was by every possible method preventing the Slovenian language from being present in schools, this critical view of German liberalism was fully justified.

In the early 1880s, *Popotnik* devoted considerable attention to Prince Alfred von Liechtenstein's proposal for the new School Law, which would convert interconfessional schools into religious schools, reduce the learning substance and the number of school subjects, limit compulsory schooling to six years and introduce more private schools. The critical situation in Carinthian schools was largely ignored, only a general reference was made in *Popotnik*, 1888, to the suffering of Slovenian teachers who had to teach children German grammar. In 1885, *Spomenica državnih poslancev* (*A Memorandum of State Deputies*) was published in *Učiteljski tovariš* and addressed to the minister of education, requiring in primary schools, gymnasiums and at teachers' colleges the instruction in the Slovenian language. In the same journal, 1886, a considerable emphasis was given to moral education, the characteristics of a teacher, but there was no news about the school situation in Carinthia, and the following year was also marked by a similar lack of information. When the National Assembly in Vienna (*Državni zbor*), 1889, discussed a school reform, Slovenian members, *inter alia*, required clear and specific provisions on teaching languages in schools. As reported by *Učiteljski tovariš*, 1889, Fran Šuklje (1849–1935) in the National Assembly drew attention to the fact that provincial school councils in Styria, Carinthia and Istria did not act in line with the provisions of Article 19 of the *Basic State Law*. In the new school law, there should be a clear and precise provision which would guarantee the right to use one's mother tongue as a teaching language. In the Carinthian *Law on Folk*

Schools, Slovenian was not even a school subject, being taught only at the initial stage of schooling as a preparation for teaching German.

In *Popotnik*, 1894, Lavoslav Gregorec (1839–1924) regretted that the school legislation contributed to the elimination of almost all Slovenian primary schools in Carinthia, which led to the simultaneous growth of utraquist and German schools, this being in direct opposition to the provisions of Article 19. Gregorec argued convincingly that utraquist schools which were attended by over ten thousand Slovenian children functioned as a tool for their speedy Germanization. Nevertheless, Carinthian Slovenians would be satisfied with them if Slovenian were a teaching language and if German were introduced only in the third grade, which would result in the Slovenian children having a good command of both languages. Ivan Šega, who was a well-read and nationally conscious teacher, also voiced his concerns about the school situation in Carinthia, first in *Pedagoški utrinki* (*Teaching impressions*) in *Popotnik*, 1902, and then in *Mir* (*Peace*), 1902, published in Celovec.

In *Mir*, he referred to many cynically rejected applications in which the local school board in Št. Jakob, Carinthia, required Slovenian to be a teaching language. Its requests were being sent from 1878 to 1901 to both the district and provincial school boards, only to be refused under various ill-founded pretences. Thus, local school authorities refused Slovenian as a teaching language even when the application made by Št Jakob school was favorably resolved by the Ministry of education. In the same year, *Slovenski učitelj* also alerted its readers to a critical school situation in Carinthia. Slovenian teachers were not appointed in Slovenian-speaking districts on the grounds that there were not enough qualified Slovenian teaching staff. However, the Slovenian candidates for teachers were being consistently rejected at the teachers' college in Celovec on the grounds of their supposedly inadequate command of German and supposedly poor competences.

In 1903, *Učiteljski tovariš* wrote frequently and extensively about miserable school conditions in Carinthia. An anonymous writer made some unfavorable statistics. Out of 30 Slovenian schools, only three survived, other schools were German or utraquist, with markedly Germanizing tendencies. The main aim of primary schools in Carinthia was to teach German, so teachers and pupils alike worked without any enthusiasm and success. As a consequence of this hopeless situation, many Slovenian teachers emigrated to Lower Styria although they were urgently needed in Carinthia. For this reason, as established by the provincial and state deputy Franc Grafenauer (1860–1935), who wrote an article in the same issue of *Učiteljski tovariš* and whose evaluation of the situation was also quoted there, a learning outcome of utraquist schools was negligible. Despite the

lessons being conducted in German, the children failed to learn this language. In addition, at the end of compulsory schooling only a quarter of young adults had basic German reading and writing skills, and their proficiency in the Slovenian language was even worse. It is significant that such reports were in *Učiteljski tovariš* largely anonymous, while in *Slovenski učitelj* and *Popotnik* there were hardly any of them. Teachers needed to be careful when they were trying to tackle national, political and linguistic issues, so for safety reasons they preferred to discuss their material problems and religious issues rather than an unhealthy language situation in Slovenian schools.

In the first decade of the twentieth century, a school situation in all Slovenian lands, especially in Carinthia and the Littoral regions, was getting increasingly difficult. Ivan Šega, for example, regularly reported on this deteriorating situation in *Učiteljski tovariš*, 1905, while an unknown writer in the same journal drew even more attention to the school situation in Carinthia. He pointed out that according to a general opinion Carinthia is lost to the Slovenians, this being a result of the centuries-old Slovenian dependence on the Germans, the separation of the Slovenian Carinthians from central Slovenia, and Germanization which had a negative impact on the character of the targeted Slovenian population in Carinthia.

The faster the world was drifting into WW1, the more ruthless was the pressure of Germanization on the Carinthian school system. According to *Učiteljski tovariš*, 1907, out of 372 Carinthian primary schools, 285 used German as a teaching language, 84 of them were utraquist and only 3 used Slovenian as a teaching language. All 10 *bürgerlichen Schulen* were German. When teachers and other public employees wrote about utraquist schools, they did not fail to notice the damaging impact of the German and utraquist schools on Slovenian children, focusing especially on their poor academic results. In addition, provincial and local authorities in Carinthia also tried to Germanize religious education, their efforts being met with considerable success in the case the priests teaching religious education were not nationally conscious, as reported in the same issue of *Učiteljski tovariš*. The pressure on the Carinthian schools, which were essentially German, intensified when the local school authorities started to train young German teachers for teaching in the utraquist schools by giving them short Slovenian language courses, while the Slovenian teachers were employed in the northern, mountainous parts of Carinthia, better known as Carinthian Siberia.

Germans and pro-German Slovenians defended utraquist schools, criticized by progressive educators, and the authorities also denied errors and Germanizing tendencies of these schools. Critics made observations on a poor command of

both languages, German and Slovenian, obtained in the utraquist schools where, apart from that, the children remained ignorant, indifferent and incapable of progress. To reduce the lack of success in learning German, the teachers were obliged to attend regular meetings where they discussed various strategies to improve the teaching of German, focusing especially on grammar, spelling, essay-writing and teaching methods. The Carinthian schools favoured a »plus ultra method«, the so-called pure language method, better known today as a direct method, which was analysed by an anonymous writer in *Učiteljski tovariš* in 1910. He was rather critical of it as it did not allow an interaction between a mother tongue and a foreign language. In addition, after the introduction of this method, many Slovenian teachers became redundant, being replaced with more useful German teachers who did not speak the Slovenian language and consequently could not avoid applying this method. According to J. Mačkovšek's article *Koroška šolska politika* (Carinthian school policy), published in *Napredna misel* (Progressive Thought), 1912; in 1852, Carinthia had 68 Slovenian, 50 Slovenian-German and 203 German schools. In 1912, the only Slovenian school was in Jezersko, 90 utraquist schools all together employed only 16 male teachers and 4 female teachers who were capable of speaking Slovenian. Due to the aggressiveness of the German organisations and societies, such as *Schulverein* and *Südmark*, the emergence of *Gorotan*, Slovenian defence association, 1910, functioning as a counterweight to *Lehrerbund* and other German organizations in Carinthia, offered a great deal of moral support to the Slovenian teachers.

Lower Styria was another Slovenian land, exposed to energetic and ruthless attempts at Germanization, especially in border towns, market towns and districts, better known as »German islands«, settled with a sizable German population. After its rise to power in targeted environments, the German population took over all important positions in economy, transport, police, military, administration, courts of law, medical institutions, schools and other institutions on »these islands«. In all major towns on Slovenian speaking territories, particularly in the towns, such as Celje, Ptuj, Maribor and even Ljubljana and Kranj, the Slovenians were discriminated against. The notorious German islands were a result of systematic activities of *Südmark* and other German organizations which collected money throughout Germany for purchasing land along the northern Slovenian border, in order to settle the targeted areas with the German population which made use of *Schulverein* German schools. At the 25th anniversary of *Schulverein*, founded in 1880, *Učiteljski tovariš*, 1905, provided a detailed survey of *Schulverein*'s origins, its development and activities worldwide and in the Slovenian lands, exposing its main objective: to Germanize non-German children on the so-called German islands.

As a counterweight to *Schulverein*, ciril-metodovske šole (Cyril-Methodius schools) were established. Unfortunately, liberal-minded teachers were mostly ignored by *Družba sv. Cirila in Metoda* (the Society of St. Cyril and Methodius), founded in 1885, because of their liberal orientation, being viewed as such with a certain degree of apprehension in this distinctively Catholic oriented society. Therefore, the teachers' organization did not have a representative in this society for a considerable period of time, which was absurd, since the teachers were the first to fight Germanization. On the other hand, liberals were also critical of the society. For example, the Cyril-Methodius schools were often run by nuns, school sisters, who, according to the liberal teachers, were not sufficiently trained for national defense work. The liberal teachers were also afraid of the clericalisation of national defense organizations. Various disputes between the political parties and the teachers, which were covered at length by *Učiteljski tovariš*, especially in the first decade of the twentieth century, reduced the defensive strength of the Slovenians in nationally endangered areas, with the border Slovenian schools being most heavily neglected in the age when these educational institutions faced a relentless competition from much better funded German schools.

The German schools were initially set up as private institutions which were later nationalized and as such entitled to the taxpayers' money. In many places, local authorities succeeded in Germanizing the local population with the assistance of German educational institutions. Slovenian teachers in such areas were actively discriminated against. They were not considered for the membership on school boards and on local councils, for teaching in multi-class schools, for progressing to the next grade, which was associated with a better salary, and finally, they were never considered for the position of headmasters and school supervisors. Everywhere, they were being replaced by the Germans or pro-German Slovenians who infiltrated themselves in municipal and city structures.

As a result, Styrian Slovenians started to set up parallel educational and cultural institutions in order to raise the national, political and cultural awareness of the Slovenian population. Apart from schools, they set up political organizations and associations, issuing newspapers and pamphlets with political programs. Thus Vekoslav Špindler (1881–1966) in his booklet *Štajerski Slovenci, kaj hočemo?* (Styrian Slovenians, what do we want?), 1906, drew attention to the importance of schools for national education, alerting the Slovenian public to the dangers of German schools because of their disregard for national equality and their damaging impact on the Slovenian schooling population. Even in the year 1906, Špindler had to require Slovenian *bürgerlichen Schulen* and secondary schools, their national independence and a Slovenian university. He demanded the unification of all Slovenians into one home-ruling political entity under

the Austrian law, in short, *Zedinjena Slovenija*. However, these requirements and expectations turned out to be unrealistic amidst the growing Germanizing pressures on the Slovenians in the first decade of the twentieth century.

Vekoslav Strmšek (1864–1907) was another notable Styrian public figure whose attention was focused on education. In his view, voiced in *Učiteljski tovariš*, 1907, schools should not be exploited for political purposes, nor should political parties interfere with a teaching process, school educators should decide on school issues instead of politicians. Strmšek suggested that special provincial education authorities should supervise the management of Slovenian schools together with *Deželni šolski svet* (*Regional School Council*), run exclusively by the Slovenians. A Slovenian teachers' college, Slovenian secondary schools and a Slovenian university in Ljubljana should be established. These requirements were discussed in great detail in 1907 by Strmšek, who among others underlined the need for better qualified teachers and suggested necessary measures with which to improve their economic and civic position.

Slovenian pedagogic periodicals, such as *Učiteljski tovariš*, *Slovenski učitelj*, *Popotnik*, grew increasingly critical of the prevailing school situation, the imposition of the German language on Slovenian schools and the emergence of German schools in Slovenian neighbourhoods. They also summarized and reprinted the accounts published by *Domovina* (*Homeland*), *Omladina* (*The Youth*), *Slovenski narod* (*The Slovenian Nation*), *Ljubljanski zvon*, *Slovenski gospodar* (*The Slovenian Landowner*) and other newspapers, which took lesser risks in expressing their political views because their editors and correspondents, who were sympathetic to the teachers' cause, were not civil servants and as such not subjected to the restrictions imposed on employees in the public sector.

As a kind of counterweight to the great successes of *Südmark*, in 1907, at its 185th session, the head of *Družba sv. Cirila in Metoda* discussed a school situation in Trst (Trieste), Gorica (Gorizia), Carinthia and Styria, confirming the opening of new Slovenian schools and giving more attention to the existing ones. Teachers, for example, in *Učiteljski tovariš*, 1907, referred to the emergence of *Schulvereinschulen* in Gaberje, Celje, Bistrica, Hrastnik and elsewhere in Lower Styria. They were worried about these schools' popularity which was mainly the result of their prosperous material situation which enabled them to provide clothes for their pupils coming mostly from poor families. In order to curb the aggression of various German organisations, Carinthia established *Slovensko šolsko društvo* (*The Slovenian School Association*), 1908, while catholic-oriented Slovenians established *Slovenska straža* (*The Slovenian Guard*), 1910, which alerted the Slovenian public to the problems encountered by the Slovenians in border regions.

Germans felt increasingly threatened by the Slavs in Vienna, Lower Austria and Bohemia. Consequently, they issued »Lex Kolisko-Axmann«, 1909, stipulating in it that the teachers in the regions settled with a German majority should be trained only at German teachers' colleges. This law affected the Slovenians as well, although it targeted primarily the Czechs in Vienna. Thus in Lower Styria, German authorities, who were afraid of Slovenian teachers, ordered district school councils to reserve teaching posts for the teachers who finished teachers' colleges in Styria. Teachers, who studied in Ljubljana or Koper and later Gorica (Gorizia) were not welcome because of their better command of Slovenian which was the result of Slovenian functioning as a teaching language for a few courses at the teachers' colleges in Ljubljana and Koper. At the teachers' college for men in Maribor, which was predominantly German-oriented, Slovenian students were exposed to the whims of their German teachers who could bully their Slovenian students at pleasure. All admission examinations and other procedures were conducted mainly in German, and the teachers' college consequently produced Germanized teachers. The Slovenian women students who studied at the German teachers' college in Maribor, run by school sisters, were also in a very difficult situation, therefore, the anonymous writer in *Učiteljski tovariš*, 1908, voiced a wish and request that the teachers' colleges would be Slovenized, and district school councils controlled by Slovenians.

Apart from Carinthia and Lower Styria, the Austrian Government also targeted the Littoral regions (Primorska) at the border with Italy, obstructing in every way the development of the Slovenian education system in this part of the empire. Consequently, many applications for the opening of Slovenian schools in Trst (Trieste) had been routinely turned down. *Učiteljski tovariš*, 1894, reported that in all elementary schools in Trst the teaching language is Italian, in higher grades German, while Slovenian is completely ignored, being used exclusively in schools outside Trieste. Ivan Šega (1871–1936) in *Učiteljski tovariš*, 1902, provided ample statistic evidence to confirm that there were enough children in Trst to open Slovenian schools. He argued that with the tax-payers' money, paid mostly by the Slovenians and other Slavic nations, the local authorities in Trst, instead of setting up Slovenian schools, necessary for the accommodation of a sizable Slovenian schooling population, set up German schools for a negligible number of German pupils, with 494 German children having at their disposal 45 school departments, and 567 Slovenian children none. German teachers learned Italian in order to be able to take care of Italian children, but they did not find it necessary to learn Slovenian. The Slovenian children were allowed to attend »Slovenian lessons« two hours per week, only in the second grade, but even then the teachers conversed with them exclusively in German.

In addition to Italian, German was introduced in schools in Trst, the Littoral regions and Gorica, and in this way the development of Slovenian schools, especially teachers' colleges, was successfully obstructed. As reported by *Učiteljski tovariš*, 1906, the Germans in the booklet *Eine deutsche Stimme aus dem Kuestenlande*, Innsbruck, 1905, requested the establishment of German institutions of higher education in Trst in spite of the Germans being there only a tiny minority, in order to protect the German access to the sea. German journalism shortly before WW1 published numerous texts revealing the German appetite for Slavic provinces. On the other hand, Slovenian members of the National Assembly in Vienna did not take a sufficient amount of interest in the position of the Slovenian population in the Littoral regions, remaining poorly informed, indifferent and visibly passive in their fight for the language rights of the Slovenians in these Slovenian lands.

The statistics provided by *Učiteljski tovariš*, 1906, also confirmed a steady demographic decline of the Slovenian population in Trst and its surrounding areas, which went hand in hand with increasing Germanizing pressures. Poor parents and workers, who were dependent on foreign employers, were sending their children under the duress to foreign, especially German *Südmarkschulen*, which was the result of insufficient Slovenian material and moral assistance and the absence of any coordinated action of influential Slovenians with which this demographic decline could be reversed. On the other hand, the Italians in every way actively obstructed Slovenian educational plans even in the final years before the war. In Gorica, the Slovenian section of the teachers' college, transferred from Koper to Gorica, 1909, was unwelcome and had to be protected by guards. In 1910, *Učiteljski tovariš* reported that the Slovenian schools in Gorica were seen by the Italians as an explosive issue, and consequently, an effort was made to move the teachers' college to Solkan, as Slovenian schools had no place on the allegedly Italian soil and had to be therefore moved to »terra non italiana«.

The Austrian authorities in the Littoral regions favoured the Germans. In 1910, correspondents of *Učiteljski tovariš* from Gorica reported how Slovenian and even Italian schoolchildren were forcibly sent to German secondary schools in order to provide a sufficient number of secondary school students for setting up a German gymnasium. According to *Učiteljski tovariš*, 1908, the German Railway Administration, through its employees, also sought to influence the Slovenian parents to send their children to German schools. Due to the fear of their employers and encouraged by the promises that their children would get employment at the German railways only as competent German speakers, the Slovenian parents were sending their children to German schools.

Slovenian teachers, who felt increasingly powerful in their organization, oftener summoned their assemblies in the areas where the Slovenian schools and Slovenian population were most at risk, for example, in Gorica, Maribor and Celje. As reported in *Učiteljski tovariš* in 1911, *Zaveza slovenskih učiteljskih društev* (*The Association of Slovene Teachers' Societies*) held its general meeting in Trst. The main report at the meeting focused on »Slavic education« there which was in the most pitiable condition, as reported by Ferdo von Kleinmayr (1881–1941), who provided the following data: in the surroundings of Trst, there were 10 Slovenian primary schools which evolved from *Trivialschulen* and whose official language was German. After 1868, when the city magistrate took over Slovenian schools, German was replaced by Italian, with Slovenian serving only as a tool for teaching Italian and German.

In 1912, during the Balkan wars, the German authorities interfered in all aspects of public life. The army reinforced its presence in Trst, where, as reported by *Učiteljski tovariš*, 1912, they established a German institution of higher education for girls to be attended by the daughters of German officers, officials and businessmen. The future female students would be taken away from school sisters, nuns, who obviously did not raise the girls in the German spirit with enough energy. Without any major formalities, the Germans were given permission and money to set up a new German state-funded school. On the other hand, school authorities in principle did not take into the account the wishes and needs of Slovenians. Thus, according to *Učiteljski tovariš*, 1912, Slovenian representatives in the Trieste Provincial Assembly, especially Josip Wilfan Junior (1878–1955), unsuccessfully required Slovenian vocational schools, especially a maritime school, this disdainful treatment being in line with broader policies of the central authorities in Vienna and Berlin. The Austrian and German daily newspapers even before the war loudly announced the death of small nations in the monarchy, especially Slovenians, because »Germans need Trieste and Rijeka«.

This tendency to elevate the Germans above other nations in the Austro-Hungarian empire reached its climax during WW1 when the German plans for the life in the empire after the war were clearly articulated. In the spring of 1916, the German members of the National Assembly in Vienna published their requirements regarding the reorganization of the empire after the war. They stated that the Germans should take over the leadership and create a German majority in the National Assembly. For this purpose, the representatives of Galicia, Bukovina and Dalmatia, with their huge Slavic majorities, are to be excluded from the National Assembly and should eventually be placed under the military administration. The German language should be introduced as a state language and used as the only language in the administration, transport and

military. Without a proper command of German, no one is eligible to work in any public services, all schools have to teach only German.

The signs of this envisaged future order multiplied rapidly in the Slovenian lands. For the new school year, 1916, the authorities prohibited the Slovenian school readers for secondary schools on the grounds of their too Slovenian and Slavic character. In 1915, they introduced the German language as the official language on the railways and in the National Assembly in Vienna, provincial assemblies were closed down, newspapers were allowed to publish only the news from the front, which was dominated by strict censorship, and some newspapers were banned.

The neighborhood of the dominant German, Italian and Hungarian languages has often fatally affected the development of the Slovenian nation throughout its history, and the dominance of these languages has been felt by the Slovenian schooling population as well. The nightmare of enforced foreign language classes in primary, *bürgerlichen Schulen* and secondary schools eventually vanished in those Slovenian lands which joined the *Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians* after the disintegration of the Austro-Hungarian empire. Unfortunately, damaging language practices continued to affect the Slovenian minority in Austria, Italy and Hungary during both world wars in a much more severe form than in the former Austro-Hungarian empire. The obstruction of Slovenian schools and the disregard for Slovenian language rights reached its climax during WW2 and this still rather hostile attitude towards the Slovenian minority and their schools continues to exist in a less drastic but still persistent manner up to the present day.

Izbrana bibliografija

- Alešovec, Jakob: Kako sem se jaz likal. Ljubljana: Prešernova družba, 1973.
- Appens, Wilhelms: Die pädagogischen Bewegungen des Jahres 1848: ein Beitrag zur Geschichte der Pädagogik des 19. Jahrhunderts. Elberfeld: Druck und Kommissionverlag S. Lucas, 1914.
- Aškerc, Anton: Celjska utrakvistična gimnazija. Ljubljanski zvon, 1902/4, str. 202–205.
- Aškerc, Anton: Našim srednješolskim abiturientom. Ljubljanski zvon, 1901/8, str. 494–496.
- Barandovska Frank, Vera: Enkonduka lernolibro de interlingvistiko. San Marino: Akademio internacia de la sciencoj, 1965.
- Beg, Ante: Slovensko šolstvo na Koroškem v preteklem stoletju. Ljubljana, 1923.
- Bevk, France: Moja mladost. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.
- Bezjak, Janko: Občna zgodovina vzgoje in pouka. Ljubljana, 1921.
- Bezjak, Janko: Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika v ljudski šoli. Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1906/7.
- Blanke, Detlev: Interlinguistics and Esperanto studies. Paths to the Scholarly Literature, Language Problems & Language Planning. Amsterdam 28(2003), pp. 155–192.
- Boršnik Škerlak, Marja: Aškerc. Ljubljana: Modra ptica, 1939.
- Brezovnik, Tone: Kaj naj učitelj stori, da bodo njegovi učenci zvesti svojemu narodu. Odlomek iz govora: Kako naj se slovensko-nemške slovnice za slovenske ljudske šole popravijo? Učiteljski tovariš, 1882/11, str. 161–163.
- Brinar, Josip: Mrvica o mladinskih spisih. Popotnik, 1897/4, str. 55–59.
- Brinar, Josip: O slovstvu za mladino. Pedagoški letopis, 1905, str. 14–34.
- Burger, Hannelore: Language rights and linguistic justice in the education system of the Habsburg Monarchy. ICM Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei, 2015, str. 1–9; <http://www.icmgorizia.it/atti-dei-convegni-internazionali-di-studio/studi-mitteleuropei-sm/papers/> (16. 3. 2017).
- Cajncar, Stanko: Franc Saleški Finžgar in njegova doba. Celje: Mohorjeva družba, 1976.
- Ciperle, Jože: Gimnazije in njihov pouk na Slovenskem do srede 19. stol. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1976.
- Ciperle, Jože: Klasični jeziki in učne ustanove pri Slovencih do leta 1918.

- Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1981.
- Ciperle, Jože: Podoba velikega učilišča ljubljanskega. Licej v Ljubljani 1800–1848. Ljubljana: Slovenska matica, 2001.
- Ciperle, Jože, Andrej Vovko: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987.
- Clark, W. John: International language, past, present & future, with specimens of Esperanto and grammar. London, 1907.
- Council of Europe: Linguistic diversity for democratic citizenship in Europe. Towards a framework for language education policies. Proceedings, Innsbruck, Austria, 10–12 May, 1999.
- Couturat, L.: Internationale Hilfssprache. Berlin: Moeller & Borel, 1900.
- Isti: Extrait de l'Histoire de la langue universelle. Paris: Hachette, 1904.
- Cvirn, Janez: Mejnik v zgodovini Avstrije. V: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1884–1899. Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 239–240.
- Cvirn, Janez: Nemško društvo Südmark. V: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1884–1899. Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 132–133.
- Cvirn, Janez: Občni zbor društva Südmark v Celju. Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941. Ljubljana: Nova revija, 2005, str. 188.
- Cvirn, Janez: Preporodovci. Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941. Ljubljana: Nova revija, 2005, str. 124–125.
- Cvirn, Janez: Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem. Maribor: Založba Obzorja, 1997.
- Čadež, Anton: Nujna potreba ob vojnem času. Slovenski učitelj, 1914/11, str. 241–243.
- Čadež, Anton: Skrb za mladino med vojsko in po vojni. Slovenski učitelj, 1916/11, str. 225–231.
- Čuček, Filip: USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI. Gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879–1893). Celje, 2008; www.sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:4781 (15. 3. 2017).
- Divjak, Alenka: Inter la gepatra lingvo kaj bezono de la plurilingveco, Europa simpozio »Europa lingvo-utopio au neceso?« Zagreb (Kroatia) la 27an kaj 28an de julio 2001, str. 1–7.
- Divjak, Alenka: Josip Brinar in njegovi pogledi na mladinsko književnost. Otrok in knjiga 61. Izdali Mariborska knjižnica in Pedagoška fakulteta Maribor, 2004, str. 55–66.
- Divjak, Alenka: Kako učiti in naučiti tiste, ki si znanja ne želijo: angleščina v

- triletnih programih srednjega izobraževanja. Delo, 28. marca 2003, str. 9.
- Divjak, Alenka: Pouk slovenske književnosti v obdobju med obema vojnoma v višjih razredih gimnazij. Diplomatska seminarska naloga. Pedagoška fakulteta Maribor, 1993.
- Divjak, Alenka: Srednješolci med materinščino in angleščino. Didactica Slovenica. Pedagoška obzorja. Znanstvena revija za didaktiko, 2010, str. 116–130.
- Drtina, František: O ljudski šoli in materinem jeziku. Iz češčine prevedel K. Škapin. Popotnik, 1904/9, str. 270–273, 1904/10, str. 295–298, 1904/11, str. 327–336.
- Duličenko, Aleksander D.: Slovanska in slovenska interlingvistika ter problematika lingvokonstruiranja v zgodovini slovenskega knjižnega jezika. Obdobja/24, 2007, str. 13–27.
- Felbiger, Johann Ignaz: Allgemeines Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen k. k. Erblandern. Wien, 1774.
- Ferenc, Tone, Milica Kacin Wohinc, Tone Zorn: Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918–1945. Ljubljana: DZS, 1974.
- Finžgar, Fran Saleški: Leta mojega popotovanja. Celje: MD, 1957.
- Foerster, W.: Pedagoška obravnava svetovne vojne v šoli in doma. Popotnik, 1915/4, str. 154–165.
- Gallagher Bret, Angela: Seven hundred reasons for studying languages. Subject Centre for Languages, Linguistics and Area Studies. University of Southampton, 2004; http://www.idiomas.idph.com.br/textos/700_reasons.pdf (30. 10. 2016).
- Gangl, Engelbert: Uvod v novo poglavje. 60 let Učiteljskega tovariša. Učiteljski tovariš, 1920/1, str. 1–9.
- Goad, Harold: Language in History. Pelican Books, 1958.
- Goreczky Tamás: Diplomaten- und Konsularausbildung in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Ein Beitrag zur Institutionsgeschichte des Habsburgerreiches. In: Öt Kontinens Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék tudományos közleményei. ELTE, Budapest, 2008; str. 131–141; <http://tortenelemszak.elte.hu/index.php/ot-kontinens/78-tortenelem-szak/208-ot-kontinens-2008> (28. 3. 2017).
- Govekar Okoliš, Monika: Učitelji v devetnajstem stoletju v boju za slovensko identiteto. Andragoška spoznanja, 3/2004, str. 19–31.
- Grabrijan, J.: Kakošne naj bi bile ljudske šole za naprej? Učiteljski tovarš, 1868/17, str. 257–261.
- Grafenauer, Bogo: Koroško vprašanje. Slovenski zbornik MCMXLV, ur. Juš Kozak. Ljubljana: DZS, 1945, str. 432–449.

- Grafenauer, Bogo: Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes. V: Koroški zbornik, ur. Bogo Grafenauer, Lojze Ude, Maks Veselko. Ljubljana: DZS, 1946, str. 117–148.
- Granda, Stane: Prva odločitev Slovencev za Slovenijo. Dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili. Ljubljana: Nova revija, 1999. Zbirka Korenine.
- Hojan, Tatjana: Učiteljski tovariš kot naslednik Šolskega prijatelja. Šolska kronika, 2002/1, str. 90–97.
- Hribar, Ivan: Moji spomini. I in II. del. Ljubljana: Slovenska matica, 1983–84.
- Hriberšek, Matej: Klasični jeziki v slovenskem šolstvu: 1848–1945. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Ingolič, Anton: Zgodbe mojega jutra. Ljubljana: MK, 1979.
- Ivanc, Frančišek: Nemščina v slovenskih ljudskih šolah na Kranjskem. Popotnik, 1905/8, str. 225–235.
- Janež, Stanko: Fran Levec. Znameniti Slovenci. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.
- Kalin Golob, Monika: Sodobni pogledi na ogroženost slovenščine. Javnost, Vol. 1 (1994, 3, str. 23–37). V: Jezik za danes in jutri, ur. Inka Štrukelj. Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. Zbornik referatov na II. kongresu. Ljubljana, 8. 10.–10. 10. 1998.
- Kidrič, France: Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature. Slovenska matica v Ljubljani, 1929–1938.
- Korotanski: Koroški šolski sistem. Učiteljski tovariš, 1913/40, str. 4.
- Koser, Ljudevit: Popolna slovnica esperantskega jezika, II. izd. Zagreb, 1910.
- Kovačič, J.: Mednarodni jezik in Slovani. Učiteljski tovariš, 1910/41, str. 2.
- Kraigher, Alojz: Kontrolor Škrobar. Zbrano delo, III. Ljubljana: DZS, 1979.
- Kregar, Tone: Nekatere primerjave slovenskega in slovaškega narodnega razvoja ter slovenski pogled na Slovake v drugi polovici XIX. stoletja. Časopis za zgodovino in narodopisje, 2004/2-3, str. 333–363. Maribor, 2004.
- Leteroj de L. L. Zamenhof. La tragedio de lia vivo rivelita de ĉia jus retrovita korespondo kun la Francaj eminentuloj. 1901–1906. Ed. prof. G. Waringhien, 1948, Eldonis S.A.T. Paris, 1948.
- Levstik, Fran: Misli o sedanjih in mednarodnih mejah. Zbrano delo, VIII. Ljubljana: DZS, 1959, str. 41–49.
- Levstik, Fran: Tujčeva peta. Zbrano delo, IX. Ljubljana: DZS, 1961, str. 34–39.
- Likar, Janko: Frančišek Levec. Učiteljski tovariš, 1899/5, str. 1–2; št. 6, str. 33–35.

- Mačkovšek, J.: Koroška šolska politika. Napredna misel, 1912/1, str. 40–41. Krško, 1912.
- Mačkovšek, J.: Potrebnost in nujnost obrambnega arhiva. Napredna misel, 1912/4, str. 185–186. Krško, 1912.
- Maister, Rudolf: Mi in naši Nemci. Maribor: Narodna Odbrana, Manjšinski institut, 1928.
- Mal, Josip: Zgodovina slovenskega naroda. Izdala Družba sv. Mohorja. Celje, 1938.
- Malle, Avguštin, Marjan Erbežnik (ur.): Die Slowenen in Kaernten – Slovenci na Koroškem. Izd. Zveza slovenskih organizacij na Koroškem in Narodni svet koroških Slovencev. Ljubljana: Delo, 1967.
- Malnar, Mateja: Slovenska jezikovna politika in jezikovno načrtovanje v Družbi sv. Cirila in Metoda. Diplomsko delo. Univerza v Mariboru. Filozofska fakulteta. 2009; <https://dk.um.si/Dokument.php?id=7045> (4. 3. 2017).
- Marušič, Branko: Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem. Nova Gorica, 2005.
- Michels, Roberto: Historična analiza patriotizma. Napredna misel, 1913/14, str. 153–182. Krško, 1913.
- Močnik, Matej: Šolska postava v deželnem zboru. Učiteljski tovarš, 1866/5, str. 79–82.
- Moder, Janko: Iz zdravih korenin močno drevo. Prvi del. Iz zgodovine Družbe sv. Mohorja. Celje, 1952.
- Nadkupski, Jožef: Kakšnih sprememb bi bilo treba, da bi se slovenske ljudske šole na čisto narodni podlagi osnovali? Učiteljski tovarš, 1861/9, str. 141–143.
- Novak, J.: Nemški pouk v ljudski šoli. (S posebnim ozirom na H. Schreiner - dr. J. Bezjakove nemške vadnice. — Konferenčno poročilo c. kr. učitelja J. Novaka). Slovenski učitelj, 1910/7-8, str. 162–164.
- Ostaneck, France: Pregled slovenskega periodičnega pedagoškega tiska. Sodobna pedagogika, 1952/5-6, str. 215–222.
- Ostaneck, France: Slovenske šole za mejami FLRJ. Sodobna pedagogika, 1952/3, str. 124–175.
- Ostaneck, France: Učiteljski tovariš – prvi slovenski učiteljski list. Prosvetni delavec, 1951/15-16, str. 2.
- Ozvald, Karel: Smernice novega življenja. Ljubljana: Slovenska matica, 1918.
- Pastar, Janez: 150 let šole kot institucije v luči časa, prostora in ljudi, 28. 11. 2013; <http://www.tretja.si/akademija-ob-150-letni-sole/> (4. 3. 2017).

- Pastar, Janez: Kratek opis zgodovine učiteljišča v Mariboru od 1863–1918. V: 125 let mariborske pedagoške šole. Zbornik. Maribor, 1988, str. 7-13.
- Pesek, A.: Na delo med ljudstvo! Ljubljana: Zaveza avstrij. jugosl. učit. društev, 1907.
- Petrovec, Ciril: K 70-letnici Učiteljskega tovariša. Zgodovinske reminiscence iz ustanovitve Učiteljskega tovariša. Učiteljski tovariš, 1930/1, str. 1–3.
- Pirjevec, Jože: Trst je naš! Boj Slovencev za morje 1848–1954. Ljubljana: Nova revija, 2007.
- Planina, Franc: 25 let dela za slovensko učno knjigo. Ljubljana: Pokrajinska šolska založba, 1944.
- Planinšek, Pavel: Problem tujega jezika v obvezni šoli. Prosvetni delavec, 1957/21-22, str. 3.
- Pleterski, Janko: Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem. V: Progresivna Slovenija, Trst in Koroška, ur. Ivan Regent, Janko Pleterski, Ivan Kreft. Murska Sobota: Pomurska založba, 1964, str. 83–134.
- Pogačnik, Jože: Prežihova bibliografija. V: Prežihov zbornik, ur. Marja Boršnik. Maribor: Obzorja, 1955, str. 363–401.
- Poljanec, Janez, Franc Hrastelj: Knjiga o Slomšku. Zbornik ob stoletnici smrti. Celje: Mohorjeva družba, 1962.
- Potočnik, Barbara: Šolski sistem v Avstro-Ogrski monarhiji s poudarkom na šolstvu na Slovenskem (1869–1918). Diplomsko delo. Univerza v Mariboru. Filozofska fakulteta. Oddelek za pedagogiko. Maribor, 2010; <https://dk.um.si/Dokument.php?id=13132> (4. 3. 2017).
- Praprotnik, Andrej: Česa je našim ljudskim šolam treba. Učiteljski tovarš, 1867/5, str. 65–69.
- Praprotnik, A., A. Razinger, A. Žumer: Prva nemška slovnica in Prvo nemško berilo za slovenske ljudske šole. V Ljubljani, 1892, Kleinmayr & Bamberg, 145 strani.
- Přibil, Dragutin: Janko Bezjak – sedemdesetletnik. Pedagoški zbornik, SŠM, 1932, str. 51–63.
- Prijatelj, Ivan: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, I. del. Ljubljana: DZS, 1955.
- Prijatelj, Ivan: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II. del. Ljubljana: DZS, 1956.
- Protner, Edvard: The process of the Slovenian pedagogy gaining independence under the Austro-Hungarian Monarchy. History of education & Children's Literature, X, 1(2015), pp. 601–624; <https://www.researchgate.net/>

- publication/286945178_The_process_of_the_Slovenian_pedagogy_gaining_independence_under_the_Austro-Hungarian_Monarchy (7. 2. 2017).
- Rakuša, Rudolf: Metodiko de la esperanto instruado. Ljubljana: MK, 1970.
- Ribičič, Josip: Moja mlada leta. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976.
- Rotar, Janez: Pogled v zgodovino XX. stoletja o jezikovnem približevanju Jugoslovčanov in anketa v Vodi 1913. leta, str. 41–64, in Notranje razsežnosti ankete, str. 65–95. V: Slovenščina in slovenstvo. Pojavi, izkušnje, pogledi. Maribor: Založba Obzorja, 1996.
- Schmidt, Vlado: Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju. Ljubljana: DZS, 1952.
- Schmidt, Vlado: Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem. I., II. in III. del. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.
- Schreiner, Henrik: Preosnova jugoslovanskega vzgojstva v zmislu demokratizma. Pedagoški letopis, Slovenska šolska matica, 1919, str. 1–85.
- Schröder, K.: Zur historischen Entwicklung des Schulfaches Englisch. Ein chronologischer Überblick. In: Walter, G. / Schröder, K. (eds.): Fachdidaktisches Studium in der Lehrerbildung: Englisch. München: Oldenbourg, 1979, str. 241–263.
- Sienčnik, Luka: Koroški Slovenci v boju za svojo šolo. Slovenska prosvetna zveza. Maribor: Založba Drava Celovec in Založba Obzorja, 1984.
- Skala, Bohdan: Učiteljska državljanska svoboda in svoboda vesti. Učiteljski tovariš, 1913/40, str. 1–2.
- Slavica: Poglavlje o učiteljici. Učiteljski tovariš, 1906/14, str. 120–121; 1906/15, str. 131–134.
- Slomšek, Anton Martin: Abecednik za slovenske šole. Dunaj, 1853.
- Slomšek, Anton Martin: Blaže in Nežica v nedeljski šoli. Tretji natis. Celovec, 1857.
- Slomšek, Anton Martin: Graja nemškutarjev. Drobtnice, 1862, XVI. letnik, str. 59–65.
- Slomšek, Anton Martin: Izbrani spisi za mladino. Priredila Fran Rjavec in Pavle Flere. Ljubljana, 1924.
- Slomšek, Anton Martin: Malo berilo za prvošolce. Dunaj, 1853.
- Spomenica »Zaveze slovenskih učiteljskih društev«, tičoča se preosnove ljudskošolskih čitank. Popotnik, 1895 /11, str. 161–165.
- Stric: Dobri sveti. Kako naj bo: religiös-sittlich ali sittlich-religiös? Učiteljski tovariš, 1879/23, str. 357–360.

- Strmčnik, France: Razvoj izobraževanja osnovnošolskega učiteljstva na Slovenskem v obdobju od leta 1869 do razpada Avstro-Ogrske. V: Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, ur. Vasilij Melik, Vlado Schmidt, France Ostanek. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 339–411.
- Strmšek, Vekoslav: Beda našega kmeta. Učiteljski tovariš, 1907/6, str. 64–65; št. 8, str. 84–85; št. 9, str. 93–94; št. 11, str. 116; št. 12, str. 126; št. 13, str. 138.
- Strmšek, Vekoslav: Narodna stranka na Štajerskem in šolstvo. Učiteljski tovariš, 1907/4, str. 44–45, 1907/5, str. 55–56.
- Sušnik, Tone: Prerez gospodarskega in političnega življenja Mežiške doline. V: Prežihov zbornik, ur. Marja Boršnik. Maribor: Založba Obzorja, 1955, str. 147–167.
- Svoboda, Karel: Pomagajmo si sami. Učiteljski tovariš, 1900/11, str. 97–99; št. 12, str. 113–115; št. 13, str. 121–124; št. 15, str. 137–139; št. 17, str. 153–155.
- Šalamun, O. H.: Za nemško-slovensko mejo. Uvodnik. Slovenski gospodar, 1893/36, str. 297.
- Šebjanič, Maja: Podoba učitelja v slovenski prozi in njegova realna podoba 1855–1914. Diplomsko delo. Ljubljana, 2012. Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. Oddelek za pedagogiko in andragogiko. Oddelek za slovenistiko; http://slov.si/dipl/sebjanic_maja.pdf (25. 1. 2017).
- Šega, Ivan: Pedagoški utrinki. Popotnik, 1902/1, str. 28–30; št. 2, str. 55–59; št. 3, str. 91–95; št. 4, str. 123–125; št. 6, str. 186–189; št. 7, str. 219–221; št. 9, str. 284–286; št. 11, str. 344–347; št. 12, str. 380–382.
- Šega, Ivan: Pedagoški utrinki. Popotnik, 1904/1, str. 22–26; št. 2, str. 60–62; št. 4, str. 113–117; št. 5, str. 147–150; št. 6, str. 185–187; št. 10, str. 313–317; št. 12, str. 379.
- Šega, Ivan: Resolucija o tržaških ljudskih šolah. Učiteljski tovariš, 1902/30, str. 233–236.
- Šeško, Anton: Na vulkanskih tleh. Narodnostni boji ob severni meji 1883–1918. Šentilj v Slovenskih goricah, 1978.
- Šola ob meji v soncu in viharjih. Kronika šentiljske šole od ustanovitve do danes 1787–1977. Ob 190-letnici in zgraditvi novega poslopja izdala in založila osnovna šola Rudolfa Maistra. Šentilj v Slovenskih goricah, 1977.
- Šorli, Ivo: Moj roman. Ljubljana: Založba Hram, 1940.
- Špindler, Vekoslav: Štajerski Slovenci, kaj hočemo? Celje, 1906.
- Šuklje, Fran: Iz mojih spominov. II. del. Ljubljana: Slovenska matica, 1995.
- Taylor, A. J. P.: Habsburška monarhija, 1809–1918. Zagreb: Znanje, 1990.
- Tominšek, Josip: O pouku latinskega jezika. Ljubljana: Tisk J. Blasnik, 1906.

- Tominšek, Josip: O pouku latinskega jezika, *Pedagoški letopis*, let. VI. Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1906, str. 44–52.
- Tominšek, Josip: Slovenska slovnica v šoli in za šolo. *Popotnik*, 1901/3, str. 77–80.
- Tominšek, Josip: Učni načrt za slovenščino kot učni jezik na gimnazijah. *Popotnik*, 1909/6, str. 173–176.
- Tomšič, Ivan: Kako naj se slovenski učitelj za svoj stan izobražuje. *Učiteljski tovariš*, 1872/21, str. 321–325; št. 22, str. 341–344.
- Toporišič, Jože: Fran Ilešič – novoilirec. V: *Portreti, razgledi in presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti*. Maribor: Založba Obzorja, 1987, str. 107–144.
- Trdina, Janez: Glasi o cesarskem ukazu, ki določuje učbeni jezik v različnih deželah našega cesarstva. *Zbrano delo*, IV. Ljubljana: DZS, 1952, str. 235–254, 257–277.
- Trdina, Janez: *Spomini*. *Zbrano delo*, I. Ljubljana: DZS, 1946.
- Tuma, Henrik: *Iz mojega življenja*. *Spomini, misli, izpovedi*. Ljubljana: Založba Tuma, 1997.
- Ude, Lojze: Avstrija, pangermanizem in Koroška. V: *Koroško vprašanje*, ur. Lojze Ude. Ljubljana: DZS, 1976, str. 23–85.
- Ude, Lojze: Slovenci in jugoslovanska ideja 1903–1914. V: *Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Maribor: Založba Obzorja, 1972, str. 22–85.
- Ude, Lojze: Zgodovina slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes. V: *Osnovna šola na Slovenskem, 1869–1969*, ur. Vasilij Melik, Vlado Schmidt, France Ostanek. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 171–234.
- Veble, Andrej: *Boj za slovensko vseučilišče*. Ljubljana: Slovenska dijaška zveza, 1909.
- Vidmar, Tadej: The 130th volume of the *Journal of Contemporary Educational Studies* (Popotnik and Sodobna pedagogika) – position and polemics. *Journal of contemporary educational studies*, 4/2013, str. 12–31; http://www.sodobna-pedagogika.net/wp-content/uploads/2014/01/2013_4_ang_1_Vidmar.pdf (7. 2. 2017).
- Vigle, Ferdo: Podoba dobre šole. *Učiteljski tovariš*, 1862/24, str. 377–379.
- Vošnjak, Josip: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982.
- Vovko, Andrej: *Družba sv. Cirila in Metoda*. *Slovenska kronika XIX. stol.*, 1884–1899. Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 37–39.

- Vovko, Andrej: Mal položi dar ... Portret Slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda, 1885–1918. Ljubljana: Slovenska matica, 1994.
- Vovko, Andrej: Nemška šolska organizacija Deutscher Schulverein. Slovenska kronika XIX. stoletja, 1861–1883. Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 340–341.
- Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike, ur. Lino Legiša z Alfonzom Gspanom. Ljubljana: Slovenska matica, 1956.
- Žerjav, Albert: Slovenščina kot učni jezik in predmet v osnovnih šolah, 1869–1969. V: Osnovna šola na Slovenskem, 1869–1969, ur. Vasilij Melik, Vlado Schmidt, France Ostanek. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 413–472.
- Žerjavova, E.: Kako naj učiteljica izven šole deluje za prosveto. Učiteljski tovariš, 1906/15, str. 129–131.
- Žnidarič, Marjan: Do pekla in nazaj. Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru. 1941–1945. Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 1997.

Imensko kazalo

Alešovec, Jakob 48
Apih, Josip dr. 13, 100, 109
Aškerc, Anton 78, 80
Auersperg, Anton 54
Balant, Jožef 31
Beg, Ante 113, 114
Bezjak, Janko dr. 43, 64, 70, 71, 74, 80, 128, 193, 194
Bežek, Viktor 44, 74, 75, 80
Bleiweis, Janez dr. 37, 40, 49, 61, 97, 186, 187
Bohorič, Adam 25
Brezovnik, Anton/Tone 43, 65, 145, 188
Brinar, Josip 81, 191
Cajncar, Stanko 140, 180
Cankar, Ivan 133
Cegnar, France 142, 143
Cerer, Ivan 141
Ciperle, Josip 156
Clark, John 68
Costa, Etbin dr. 40, 97
Cvirn, Janez dr. 12, 13, 77, 82, 83, 132, 174
Čadež, Anton 43, 117, 188
Čermelj, Lavo 146, 147
Černej, Ludovik 145
De Amicis, Edmondo 152
Dečko, Ivan dr. 124
Delakorde, Josip 54, 55
Dežman, Karel 54
Dimnik, Ivan 38
Dimnik, Jakob 38, 44, 145
Dittes, Frederick dr. 61, 62
Dolenc, Viktor 142
Dominkuš, Ferdinand dr. 123, 124
Drtina, František 83, 136, 137
Einspieler, Andrej 37, 49, 91, 98, 186
Erjavec, Fran (učitelj, novinar, publicist) 44, 181
Fabinc, Franc 43, 188
Felbiger, Johann Ignaz 28, 81

Flere, Pavle 35, 43, 116
Foerster, Friedrich Wilhelm dr. 116
Gabršček, Andrej 142, 144, 145, 147, 153, 159, 163
Gabršek, Fran 44
Gangl, Engelbert 38, 42, 115, 145
Gerkman, Fran 38, 187
Godina, Josip Verdeljski 144
Grabrijan, Jurij 56
Gradišnik, Armin 43, 188
Grafenauer, Bogo dr. 13, 92, 93
Grafenauer, Franc 106, 107, 196
Grafenauer, Ivan dr. 80, 92
Gregorčič, Anton dr. 148, 154, 159, 161
Gregorec, Lavoslav dr. 104, 124, 125, 154, 155
Harnack, Adolf von 180
Hédervári, Károly Khuen 87
Hermann, Mihael 119
Hildebrand, Rudolf 70, 191, 193
Hostnik, Davorin 135
Hribar, Ivan 66, 76, 85, 87, 134, 135, 157, 161, 182
Hubad, Franc 75
Ilešič, Fran dr. 11, 43, 49, 62, 78, 79, 178
Ivanc, Fran 72, 73, 194
Jaklič, Fran 43, 188
Jamšek, Fran/Franc/Franjo 35, 37, 43, 144
Janežič, Anton 37, 40, 41, 49, 69, 91, 96, 186, 188
Jarc, Anton 40
Jelenc, Luka 156, 161
Jeran, Luka 97
Jurčič, Josip 49
Kersnik, Janko 49
Kleinmayr, Ferdo 147, 170–172, 203
Klodič, Anton, vitez Sabladoski 153, 154, 161
Kocbek, Fran 43, 188
Kocjančič, Ivan 38
Komensky, Jan Amos 117
Kosec, Anton 65
Koseski, Janez Vesel 141
Kraigher, Alojz dr. 133–135

Kranjec, Silvo 181, 182
Krek, Janez Evangelist 85
Krelj, Sebastjan 25
Kržič, Anton 44
Kumerdej, Blaž 28, 30, 81, 185
Lah, Ivan dr. 43, 117
Lapajne, Ivan 43, 44, 103
Levec, Fran 67, 73
Levstik, Fran 49, 91, 119, 146
Lichtenstein, Alfred, knez 102, 152, 195
Likar, Janko 67
Linhart, Viljem 58
Lipold, Jožef 124
Lužar, Fortunat 43, 59, 188
Mačkovšek, Janko 84, 113, 198
Mahnič, Anton dr. 153, 158
Mahr, Jakob Franc 32
Maister, Rudolf, gen. 82, 126, 132
Majar, Matija 49, 91
Mal, Josip dr. 13, 29, 34, 181
Marija Terezija 27, 28, 30, 34, 81, 147, 170
Marn, Josip 52, 189
Martelanc, Gašper H. 142, 149
Marušič, Andrej 149
Marx, Gratian 27, 184
Mencinger, Janez dr. 49, 145, 146
Miklavčič, Janja 152
Miklošič, Fran dr. 49
Močnik, Franc dr. 48, 53, 144
Močnik, Matej 38, 54
Nabergoj, Ivan 104, 154, 155
Nadkupski, Jožef 50
Nerat, Miha 43, 154
Novak, Josip 43, 173
Oberdank, Wilhelm 169
Ostaneč, France 14, 43–45, 52, 91, 98–100, 138, 148
Ozvald, Karel dr. 43, 44, 144
Pahor, Drago 147, 148
Pahor, Jože 44

Pertot, Silvester 44
Pivko, Ljudevit dr. 44
Pogačar, Janez Zlatoust dr., škof 97
Pohlin, Marko 28
Praprotnik, Andrej 37–40, 53, 55, 58, 69, 70, 97, 145, 186, 187, 193
Prešeren, France dr. 36
Priatelj, Ivan dr. 38, 49
Raič, Božidar 66, 91
Razinger, Anton 70, 193
Robič, Franc 82, 102, 104, 139, 153, 154
Romih, Tomaž dr. 43, 153
Rudmaš, Simon 113, 141
Rutar, Simon 144, 147
Rybář, Otokar 172
Schaffer, Adolf dr. 59
Schmidt, Vlado dr. 119, 138, 147, 148, 188
Schreiner, Henrik 43, 44, 70, 71, 73, 74, 76, 80, 138, 139, 193
Schrey, Robert dr. 59
Schwegel, Jožef, baron 77
Sienčnik, Luka 92, 101
Sila, Matija 144
Sket, Jakob dr. 80
Slanc, Karel 144
Slavica 127
Slomšek, Anton Martin, škof 34–37, 53, 119, 120, 163, 186
Spinčič, Vjekoslav 172
Stegnar, Feliks 97
Steska, Viktor 81
Stiasny, Ljudevit 73, 144
Strmšek, Vekoslav 129, 130, 200
Sušnik, Tone 93
Svetec, Luka 63
Svoboda, Karel 71, 72
Šilih, Gustav 44
Špendov, Jožef 33, 81
Štrukelj, Ivan 43, 74, 188
Tominšek, Josip dr. 44, 76, 194
Tomšič, Ivan 41, 54, 58, 189
Trdina, Janez 34, 37, 47–49

Trubar, Primož 24, 25
Vodnik, Valentin 28, 31, 185
Vošnjak, Josip dr. 57, 63, 66, 91, 98, 101, 119, 123
Vranc, Ernest 43
Zarnik, Valentin dr. 61, 63
Zdešar, Henrik 43, 188
Zorin, Janez 38, 187
Žerjavova, E. 127
Žgeč, Fran dr. 43

Stvarno kazalo

angleščina 19–22, 25, 30, 32, 47, 68, 79, 80, 135, 146
Avstrijsko cesarstvo 11, 16
Avstro-Ogrska 11, 12, 15–17, 21, 22, 38, 39, 56, 68, 84, 115, 121, 141, 143, 176, 178–182
avstro-ogrska monarhija 7, 11, 14, 16, 18, 20, 21, 85, 86, 91, 126, 128
Binkoštni program 82, 191
Dan maternih jezikov 9
Društvo slovenskih profesorjev 78, 79, 190, 193
Družba sv. Cirila in Metoda 78, 105, 107, 108, 113, 121, 122, 125, 130, 131, 145, 147, 164, 173, 199, 200
Državni osnovnošolski zakon 14, 38, 39, 56, 61, 98, 99, 103, 120, 187
esperanto 8–10, 15, 16, 19, 20, 68, 69, 135, 136, 152
EU 8–10, 18, 19, 21
francoščina 19, 30–32, 47, 76, 135, 140, 168
germanizacija 12, 34, 41, 49, 51, 56, 78, 85, 88, 89, 91, 93, 94, 100, 105, 107, 109, 110, 112, 115, 119–121, 123–125, 129, 133, 135, 141, 160, 175, 177, 178
gimnazija 25, 27, 28, 31–33, 40, 47, 48, 57, 69, 70, 74–78, 80, 83, 86, 96, 103, 113, 123, 125, 126, 136, 143, 147, 148, 151, 155, 164, 168, 170, 172, 176, 192
glavne šole 28, 29, 33, 34, 47, 48, 50, 53–55, 57, 97, 120, 143, 145, 147
gmotne razmere učiteljstva 18, 39, 41, 44, 56, 62, 82, 95, 97, 98, 107, 109, 129, 156, 157, 171
Gorotan 114, 115, 198
habsburška monarhija 7, 20, 23, 27, 28, 30, 31, 147, 179
hrvaščina 31, 32, 47, 234
Ilirske province 31
italijanizacija 12, 141, 177
italijanščina 11, 23, 30–32, 47, 68, 129, 142, 146, 147, 149, 161, 162, 171, 172
izobraževanje učiteljev 14, 29, 33, 40, 41, 55, 58, 60, 62, 66, 151, 158, 169, 171
jezikovne pravice 9, 10, 44, 48, 50, 56, 77, 78, 91, 119, 137, 155, 173, 179
jezuitske gimnazije 26, 27
jungovci 61, 158
koroško vprašanje 91, 93
Kranjsko učiteljsko društvo 39, 187
Lex Kolisko-Axmann 137, 139, 201
Linški program 12
madžarizacija 12, 87, 88
mestne šole (vrsta šol v srednjem veku) 23

meščanske šole 66, 83, 86, 110, 128, 143, 164, 169, 171, 176, 182
 Mohorjeva družba 37, 94–96, 108
 Narodni dom v Trstu 169
 Narodno napredna stranka za Goriško 159
 Narodna stranka za slovensko Štajersko 129
 nedeljske šole 28, 29, 33, 35
 nemški otoki 125, 126, 130, 134
 nemško mostišče 132 oz. nemški most 114, 126, 164, 167, 170
 normalke 28–30, 33, 34, 47, 52, 120, 141, 144, 149, 150, 170
 obrambne organizacije in društva 84, 111, 114, 130, 131, 139
 Osnutek temeljnih načel javnega pouka v Avstriji 33
 OZN 8
 Politična šolska ustava 33
Popotnik 7, 16, 36, 37, 43, 45, 62, 64, 69, 72, 80–83, 88, 93, 94, 101–104, 106, 107, 109, 111, 113, 116, 120, 130, 136, 143, 147, 151–154, 156, 158, 160, 161, 166, 174, 180, 182, 188, 190, 191, 194–197, 200
 potujčevanje 7, 11, 12, 14, 17, 18, 20, 22, 36, 41, 43, 45, 66, 79, 80, 82, 88, 93, 94, 98, 114, 121, 135, 141, 176, 177, 180
 pouk nemščine 12, 23, 35, 42, 44, 47, 49, 50, 53, 54, 57, 58, 61, 62, 64–66, 69–76, 80, 85, 112, 122–124, 129, 130, 149, 152 oz. pouk nemškega jezika 20, 53, 65, 70, 81
 pouk (nemški) 29, 59, 70, 73, 119, 123 oz. pouk v nemščini 47, 53, 59, 62, 73, 74, 79, 104, 107, 122, 131, 139, 172
 pouk slovenščine 14, 31, 33, 51, 53, 59, 71, 76, 96, 99, 172 oz. pouk slovenskega jezika 18, 52, 110
 pouk (slovenski) 29, 98, 99, 102, 106 oz. pouk v slovenščini 33, 50, 77, 151, 156, 168
 protestantska gimnazija 24
 realke 61, 77–79, 83, 86, 96, 111, 113, 123, 140, 155, 167, 168, 172
 Schulverein 77, 82, 93, 108, 111, 120–122, 132, 153, 161, 177, 198, 200
 Slomškova zveza 43, 105, 158, 188
 Slovenska ljudska stranka 173
 Slovenska matica 13, 56, 62, 67, 189, 190
 Slovenska straža 131, 173, 200
 Slovenska šolska matica 14, 44, 71, 194
 Slovenski dom v Šentilju 132
Slovenski učitelj (1872–1877) 44
Slovenski učitelj (1900–1944) 7, 16, 36, 37, 43, 45, 72, 81, 82, 88, 93, 94, 105–109, 116, 117, 121, 122, 130, 158, 160, 162–164, 167, 180, 182, 188, 196, 197, 200

Slovensko šolsko društvo 131
 Slovensko učiteljsko društvo 38, 40, 152, 187
 Splošna šolska naredba 28, 185
 srbohrvaščina 178, 182
 Südmark(a) 77, 82, 93, 111, 120, 130–132, 198, 200
 Svet Evrope 9, 10, 19, 21
 Šolski dom v Gorici 147, 158, 161, 164
 tabori 33, 34, 56, 163
 Trgovski dom v Gorici 166
 trivialke 28, 29, 33, 120, 172
 tržaško vprašanje 146, 148
 učiteljišča 41, 44, 52, 57–61, 63, 64, 66, 69, 71, 78, 80, 83, 86, 100–103, 105, 106, 110, 111, 120, 123, 126, 127, 129, 132, 137–139, 147, 151, 154, 157–162, 164, 166–168, 171, 177
Učiteljski tovariš 7, 16, 36–39, 41–45, 50–54, 56, 59, 61, 62, 69, 71, 72, 79, 81, 82, 88, 93–111, 113–116, 121, 125–127, 130, 134, 139, 141, 143–156, 159–166, 168–170, 173–177, 180, 182, 186–191, 194–203
 učni jezik – italijanščina 20, 155
 učni jezik – nemščina 31, 33, 34, 63, 64, 77, 83, 138, 155, 164
 učni jezik – slovenščina 11, 12, 14, 25, 28, 31, 33, 34, 57, 66, 75, 104, 147, 160
 učni predmet – italijanščina 20, 143, 171
 učni predmet – nemščina 25, 27, 31, 47, 79, 123
 učni predmet – slovenščina 27, 33, 34, 77, 104, 124, 138, 139, 143, 160
 UNESCO 9
 utrakvistična šola 83, 94, 98, 99, 104, 107–110, 112, 113
 utrakvistične gimnazije 75, 77
 utrakvistično učiteljišče 139
 vojna pedagogika 116 oz. vzgoja v vojnem času 117
 zahteve po slovenski šoli 36, 41, 62, 66, 78, 97, 98, 102, 119, 135, 141, 169
 zahteve po slovenskih osnovnih šolah 34, 103, 151
 zahteve po slovenskih učiteljiščih, vadnicah in pripravnica 41, 63, 64, 77, 78, 101, 103, 111, 138
 zahteve po slovenskih srednjih šolah (meščanske, obrtne, strokovne, gimnazije, realke) 47, 77, 78, 103, 111, 125, 128, 143, 173
 Zaveza slovenskih učiteljskih društev, kasneje Zaveza avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev 43, 80, 103, 105, 110, 115, 145, 153, 154, 156, 157, 160–162, 166, 171, 187, 188, 203
 zgodnje učenje tujih jezikov 21, 23

Krajevno kazalo

Adrija 83, 114, 126, 164, 179 oz. Jadran 84, 167
Anglija 25, 69, 70, 81
Avstrija 11, 14, 15, 32, 51, 63, 69, 74, 76, 77, 82–85, 102, 116, 125, 130, 136, 139, 142, 145, 146, 159, 170, 173–175, 179, 181
Banat 84
Barcelona 9
Beljak 95, 113, 166
Bohinjska Bistrica 131
Brežice 24, 126
Celje 65, 77, 78, 120, 124, 126, 129, 131, 132, 163, 172, 198, 200, 203
Celovec 24, 92, 95, 96, 98, 110, 113, 141, 151, 163, 196
Češka 63, 83, 84, 121, 137, 170
Dalmacija 63, 83, 84, 121, 137, 170
Dunaj 16, 23, 30, 35, 41, 42, 50, 56, 57, 61, 63, 68, 71, 80, 82, 99, 101, 111, 121, 126, 132, 136, 137, 160, 161, 165, 169, 175, 177
Evropa 8, 12, 14, 15, 19, 23, 30, 80, 85, 148
Francija 69, 70, 81, 85
Galicija 63, 69, 181
Gorica 27, 44, 77, 80, 102, 105, 108, 124, 138, 142, 144, 145, 147–150, 152–155, 157–159, 160–163, 165, 166–168, 170–172, 174–177, 200–203
Goriška 105, 141, 143, 145, 148, 150, 151, 153, 154, 156, 159, 160, 164, 166, 169
Gradec 16, 39, 68, 80, 82, 98, 120, 123, 124, 126, 128, 131, 169
Hrvaška 34, 87, 88, 176, 181
Idrija 24, 73
Istra 113, 141, 143, 147, 155, 156, 158, 160, 162–164, 168, 172, 174–177, 195
Italija 11, 14, 15, 145–147, 174 (Kraljevina Italija 41, 145)
Kamnik 24, 47, 48
Kočevje 77
Koper 77, 138, 148, 154, 160, 164, 167, 168, 171, 201, 202
Koroška 17, 22, 29, 34, 35, 37, 39–42, 49, 50, 63, 65, 72, 77, 79, 82–85, 88, 91–99, 102–115, 117, 119, 120, 122–124, 130, 131, 135, 137, 141, 148, 151, 154, 155, 157, 158, 160, 163, 164, 166, 176, 181, 187, 192
Korotan 109
Kranj 57, 190, 198
Kranjska 22, 26, 29, 33, 35, 40–42, 47, 57, 58, 60, 61, 64, 66, 67, 72–74, 77, 79,

81–83, 86, 88, 94, 95, 100, 101, 106, 108, 110, 115, 122, 127, 135, 137, 149, 154,
 157, 159, 169
 Ljubljana 14, 24, 27, 30–32, 40, 42, 44, 48, 57–60, 64, 66, 67, 72, 77, 84, 86, 93,
 95, 100, 101, 111, 115, 120, 121, 129, 130, 134, 138, 146, 149, 153, 166, 168,
 169, 185, 190, 192, 198, 200, 201
 Ljutomer 44, 189
 Madžarska 86 oz. Ogrska 62, 113
 Maribor 36, 44, 71, 76, 78, 119, 120, 122, 125, 126, 131, 132, 138–140, 163, 170,
 172, 184, 186, 194, 198, 201, 203
 Moravska 83, 84, 137
 Nemčija 12, 14, 15, 25, 32, 41, 70, 81, 84, 85, 108, 116, 125, 130, 180, 182
 Novo mesto 57, 156, 190
 Opava 83
 Opčine 143, 170
 Pazin 164
 Poljska 85, 86
 Prekmurje 11, 87, 88
 Primorje 22, 41, 82, 108–110, 145, 146, 162, 174, 176
 Primorska 17, 34, 40, 42, 57, 79, 84, 88, 102–106, 109, 115, 122, 137, 141,
 143–145, 148, 149, 151, 152, 154, 155, 157–160, 163, 164, 166, 169, 177, 201
 Prusija 145
 Ptuj 24, 111, 120, 126, 132, 163, 166, 198
 Radgona 125, 126
 slovenske dežele 7, 13, 17, 29, 33, 45, 58, 81, 88, 95, 135, 152, 156, 157, 162
 Spodnja Štajerska 11, 17, 22, 35, 36, 41, 66, 71, 72, 78, 82–84, 88, 98, 101, 104,
 108, 110, 119, 120, 122, 124, 126, 128, 131–133, 138, 153, 160, 191
 Sv. Trojica v Slovenskih goricah 133
 Šentilj v Slovenskih goricah 82, 132
 Škedenj 141, 164, 171
 Šlezija 28, 83, 137
 Št. Andraž 36
 Tešin 83
 Tolmin 150
 Trst 32, 44, 77, 86, 87, 108, 110, 124, 141–151, 154, 155, 157, 158, 161–176,
 181, 200–203
 Velikovec 24, 39, 97, 164, 187, 195
 Wrežsno 86, 106
 Zagorje ob Savi 73

Recenzentska zapisa

Alenka Divjak se v svoji monografiji »SLOVENSKI PEDAGOŠKI TISK V BORBI PROTI POTUJČEVANJU SLOVENSKE MLADINE, 1860-1918« posveča do sedaj še premalo priznani vlogi slovenskih pedagoških glasil v boju za slovenske šole v obdobju Avstro-Ogrske. Pedagoška glasila so dejavno opozarjala slovensko javnost na podrejeni položaj materinščine v šolah na Slovenskem, istočasno pa so si tudi dejavno prizadevala za izboljšanje stanja na tem področju. Čeprav se knjiga prvenstveno ukvarja z osnovnimi šolami, vendarle obravnava tudi srednje šole na Slovenskem, s čimer poskrbi za bolj celostni pregled dogodkov na šolskem področju v obdobju 1860-1918. Materinščina kot učni jezik v šolah je bila v devetnajstem stoletju v pedagoški znanosti že znanstveno sprejeta ugotovitev, na kateri so utemeljili svoje šolstvo Angleži, Francozi, Nemci, Italijani, Rusi in drugi »državotvorni« narodi, toda narodi brez svoje lastne države so se na tem področju soočali z velikimi težavami. Manjši kot je bil posamezni narod in čim šibkejšo državotvorno tradicijo je imel, bolj trnova je bila njegova pot do šol v materinščini, kar v veliki meri pojasnjuje težave Slovencev pri uvajanju slovenščine v šole v obravnavanem obdobju. Njihov boj sta oteževala še dva dejavnika: prvič, strankarska zdraharstva in ideološko-politične delitve in drugič, razdelitev slovenskega narodnostnega ozemlja v več dežel. Vsekakor je v obdobju Avstro-Ogrske Kranjska veljala za najbolj »slovensko« deželo, ki ji je uspelo uveljaviti slovenščino kot materin jezik v veliki večini osnovnih šol, medtem ko je imela veliko manj uspeha na področju srednjega šolstva. Ostale slovenske pokrajine so bile še v veliko slabšem položaju, kajti tam so se morali zavedni Slovenci boriti za slovenščino celo v osnovnih šolah, njihov boj pa so ovirale deželne zakonodaje in dejavnosti različnih tujih društev in organizacij.

Delo odlikujejo poglobljeno poznavanje snovi, natančne opombe, v katerih se skrivajo mnogi drugi uporabni podatki, ki dodatno osvetljujejo tedanje dogodke, kot tudi obseg uporabljene periodike. Naposled je potrebno omeniti še avtorčin smisel za povezovanje preteklosti in sedanjosti. Tako je v Uvodu svoje knjige opozorila na pogosto neprimerno in prezgodnje uvajanje učenja tujega jezika že v vrtce in nižje razrede osnovne šole, ko otroci še ne obvladajo svoje materinščine, niti si vsi tujega jezika ne želijo, niti nimajo ustrezne sposobnosti

zanj. Prezgodnje učenje tujega jezika v nižjih razredih osnovne šole in vsiljevanje te dejavnosti prav vsem otrokom brez izjeme so kritizirali že slovenski osnovnošolski učitelji v obdobju Avstro-Ogrske, danes pa očitno ponavljamo stare napake. Knjiga spodbuja bralca k ponovnem razmisleku o nikoli prekinjeni povezavi med sedanjostjo in preteklostjo v upanju, da bo preteklost služila kot učiteljica sedanjosti.

Prof. ddr. Igor Grdina

Ljubljana, 18. 4. 2017

V delu Alenke Divjak z naslovom »Slovenski pedagoški tisk v borbi proti potujčevanju slovenske mladine, 1860-1918«, so predstavljeni nekateri ključni aspekti vloge in pomena materinščine v izobraževalnem procesu, ki je bil na slovenskih tleh prisoten v daljšem obdobju od protestantizma pa vse do ustavne dobe habsburške monarhije v letih 1861-1918. V okviru te osrednje problematike avtorica razgrinja predvsem vzvode, ki so vodili tedanjo državno politiko, da je vztrajala pri ohranjanju nemškega jezika kot edinega »državnega« jezika na tleh celotne monarhije, po drugi strani pa zlasti z uveljavitvijo Temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov, ki je zagotavljal jezikovno enakopravnost narodov monarhije, tudi nekatere razloge, ki so vodili uradno politiko do popuščanja in sprejemanja potreb po takšni obliki izobraževanja, ki bi vzpodbujala razvijanje kulturne in jezikovne identitete različnih narodov in ustvarjala možnosti za njeno udejanjenje. Ob tem je pomemben avtoričin teoretičen pristop do ključnih problemov tedanje dobe, zlasti v odnosu do slovenskega jezika in njegovega mesta v tedanjem šolskem sistemu, ki ga v kontekstu slovenskega pedagoškega tiska, zlasti ob glasilih Učiteljski tovariš, Popotnik in Slovenski učitelj, podrobneje analizira v pregledu osnovnega šolstva na Koroškem, Spodnjem Štajerskem in Primorskem. Pri tem avtorica izpostavlja zlasti paradigmo, da šola v očeh tedanjih oblasti ni bila le posredovalka znanja, pač pa tudi prenašalka državno podprtega in mestoma vsiljenega vrednostnega sistema in kot eden ključnih socializacijskih dejavnikov pomemben sooblikovalec posameznikove in nacionalne identitete. Simbolni in pragmatični odnos določenega okolja do različnih entitet oziroma nacionalnih komponent (razlikovanje med »zgodovinskimi« in »nezgodovinskimi« narodi) se je najbolj odražal prav na področju šolske zakonodaje in kurikulumu posameznih šol, saj se je že ob določilih, ki so urejala vprašanje statusa jezikov v šoli, kazala pripravljenost tedanjega sistema in družbenega okolja do omogočanja oziroma onemogočanja razvoja zlasti malih narodov in njihove nacionalne identitete, njihovega jezika in kulture (npr. koprškega večjezičnega učiteljišča).

V kontekstu avtoričinega temeljnega izhodišča, da smo bili Slovenci zaradi svoje majhnosti in statusa »nezgodovinskega« naroda žrtev germanizacijskih pritiskov in asimilacijskih teženj močnejših sosedov, zlasti na nacionalnem

obrobju, bi vendarle kazalo izpostaviti ravno primer koprskega večjezičnega učiteljišča, ki je odigralo pomembno vlogo pri vzpostavljanju enakovrednih razmerij med uradnim nemškim jezikom in, lahko bi rekli, jeziki okolja, tj. italijanščino, slovenščino in hrvaščino. Čeprav viri poročajo tako o nacionalnih konfliktih kot o tem, da se določila niso vedno dosledno izvajala, pa je bilo to učiteljišče dokaz, da je bilo možno sobivanje različnih etničnih skupnosti, različnih jezikov in kultur. Ustanovitev in delovanje takšne šole je zahtevalo tako pogum države oziroma zakonodajalca, kot pogum lokalne skupnosti in učiteljskega kadra. Na določen način je paradoksalno, da je v Istri že v obdobju slovensko-hrvaške narodne prebuje na eni strani in nasprotnega italijanskega nacionalizma in iredentizma na drugi strani, prišlo do takšne pogumne odločitve o večjezičnem učiteljišču, kjer so se vsi trije oziroma štirje jeziki in kulture vrsto let enakovredno uveljavljali predvsem po zaslugi številnih veljavnih učiteljev in učencev, med katerimi so se kasneje številni odlikovali po svojem narodno-buditeljskem delu med primorskimi Slovenci. Hkrati nam je ta šolski model iz tedanje dobe lahko zgled, ki mu v sodobnem času medkulturnih vrednot ne bi smelo biti težko slediti in ga avtorica svoje študije smiselno izpostavlja v uvodnem delu, ko razmišlja o pouku materinščine in tujih jezikov v današnji šoli na Slovenskem.

Ob vseh navedenih dognanjih in temeljnih nagibih, da bi opozorila na zamolčano in pozabljeno vlogo slovenskih učiteljev, ki so v težavnih razmerah razvijali slovensko šolstvo in ohranjali naš materni jezik, avtoričino delo nedvomno ob uporabi znanstvenega aparata oziroma številne relevantne literature in virov, sodi v moderni historiografski diskurz, ki opozarja na mnoga še vedno odprta in aktualna vprašanja in dileme glede mesta in vloge tujih jezikov v današnjem slovenskem šolskem sistemu in razmerja med slovenskim in tujimi jeziki v današnjem nacionalnem prostoru. Delo v skladu z vsemi odlikami in zgoraj naštetimi elementi lahko opredelimo kot znanstveno delo in ga priporočamo za objavo v samostojni ediciji.

doc. dr. Salvator Žitko

Koper, 11. 4. 2017

Alenka Divjak

SLOVENSKI PEDAGOŠKI TISK V BORBI PROTI POTUJČEVANJU
NAŠE MLADINE 1860–1918

Lektorirala

Nina Grafenauer Hafner

Oblikoval in računalniški prelom

Žiga Stopar

Izdal

Inštitut Nove revije

Natisnil

Primitus, grafična delavnica

Cena

24,90 €

Ljubljana, 2017

Knjigo sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Borba slovenskega pedagoškega tiska za slovenski jezik v šolah na Slovenskem, ki je od nekdanj živo zaposlovala narodno zavedne učitelje, je še premalo raziskano poglavje v zgodovini slovenskega šolstva. Velika zasluga osrednjih pedagoških glasil, Učiteljskega tovariša, Popotnika in Slovenskega učitelja, je bila, da so v letih 1860–1918 prepoznala in izpostavila podrejeni položaj slovenskega jezika v šolah na Slovenskem kot prvovrstno nacionalno in politično vprašanje, do katerega se je moral jasno opredeliti vsak politični in družbeni dejavnik tistega časa, ki je hotel igrati omembe vredno vlogo v slovenskem prostoru.

Avtorica je diplomirala na Pedagoški fakulteti v Mariboru iz slovenskega in angleškega jezika, magistrirala iz staroangleške književnosti na Univerzi v Leedsu, v Veliki Britaniji, in tam tudi doktorirala iz staronordijske književnosti. Njeno zanimanje velja srednjeveškim romancam in hagiografiji, istočasno pa si kot profesorica angleškega jezika na Centru biotehnike in turizma Grm v Novem mestu zastavlja praktična vprašanja o odnosu med materinščino in tujim jezikom v slovenski šoli in odgovore na ta vprašanja išče tudi v zgodovini slovenskega šolstva, kot dokazuje ta knjiga.

